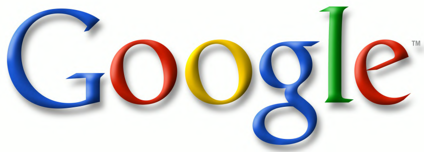

Kyrkohistorisk årsskrift
Svenska kyrkohistoriska
föreningen, Kyrkohistoriska föreningen (Sweden)
Digitized by Google

SKRIFTER UTGIFNA AF KYRKOHISTORISKA FÖRENINGEN. I: 7.

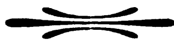
Kyrkohistorisk Årsskrift

UTGIFVEN

AF

HERMAN LUNDSTRÖM

SJUNDE ÅRGÅNGEN
1906

I DISTRIBUTION HOS
P. A. NORSTEDT & SÖNER
STOCKHOLM

UPPSALA
WRETMANS BOKTRYCKERI, 1906

INNEHÅLL.

Granskningar och anmälningar.

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1906.

Måndagen den 30 april 1906 sammanträdde Kyrkohistoriska Föreningen till allmänt årsmöte å Teologiska Fakultetens i Uppsala sessionsrum. Sedan ordföranden, professor Herman Lundström, hälsat de närvarande välkomna, föredrogs redogörelsen för föreningens verksamhet under det nästförflutna arbetsåret:

Årsberättelse för arbetsåret april 1905—april 1906.

Under det nu tilländagångna arbetsåret har Kyrkohistoriska Föreningens medlemsantal åtskilligt decimerats; 33 medlemmar hafva definitivt utträdt på grund af dödsfall eller efter anmälan. Dessutom hafva 50 medlemmar ännu ej inlöst årspublikationerna för 1904; orätt vore dock att betrakta alla dessa som definitivt utträdda ur föreningen. Föreningen har under arbetsåret vuxit med blott 9 nytillträdande medlemmar.

Bidrag till 1905 års årgång af Kyrkohistorisk Årsskrift hafva förutom af utgifvaren, professor H. LUNDSTRÖM, lämnats af framlidne d:r J. HELANDER, d:r K. H. KARLSSON, domprosten EDVARD WERMCRANTZ, docenten HJ. HOLMQUIST, amanuensen fil. lic. ARNOLD BRATT, teol. och fil. kand. G. AULÉN och kyrkoherden ELOF BERGELIN. Bilagan utgöres af Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång, 3:dje häftet, utgifven af prof. H. LUNDSTRÖM.

Arbetet med 1906 års publikationer är redan påbörjadt, såväl beträffande årsskriften som bilagan.

Uppsala den 30 april 1906.

Hjalmar Holmquist.

Härefter upplästes följande

Revisionsberättelse,

afgifven den 27 april 1906.

Undertecknade, af Kyrkohistoriska Föreningen utsedde revisorer, hafva denna dag granskat föreningens räkenskaper för år 1905.

Kassans ställning befanns den 31 december 1905 som följer:

Grundfonden: kapital	. . . .	kr.	1 175: —
besparade räntor	. . . .	»	264: 29
	Summa	kr.	1 439: 29
Inkomster:			
Behållning från år 1904	. . . .	kr.	62: 87
Inkomster under året, hvaraf i årsafgifter kr. 3 110: 60	. . . .	»	3 367: 47
	Summa	kr.	3 430: 34
Utgifter:			
Årsskriftens tryckning, V årg.	. . . .	kr.	1 707: 60
Författarearfvoden	. . . .	»	801: 05
Annonskostnader	. . . .	»	11: 37
Post	. . . .	»	246: 77
Diverse	. . . .	»	37: 20
Behållning till år 1906 kontant	. . . . . .	»	626: 35
	Summa	kr.	3 430: 34

Behöriga verifikationer hafva företetts och befunnits riktiga, hvarjämte räkenskaperna voro med största noggrannhet förda.

På grund häraf få vi tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet för kassaförvaltaren, herr pastor N. Sandberg, beträffande den tid revisionen omfattar.

Uppsala den 27 april 1906.

N. J. Söderberg. *C. G. Wahrenberg.*

I enlighet med revisorernas förslag beviljades pastor N. SANDBERG full och tacksam ansvarsfrihet för den tid, revisionen omfattade.

Föreningen beslöt, att ett årligt arvode af 50 kronor skall utgå till kassaförvaltaren, om tillgångarne det medgifva.

Meddelande lämnades, att arbetsutskottet i anslutning till förra årsmötets beslut bestämt, att nytillträdande medlemmar i Föreningen kunna erhålla äldre årgångar af årspublikationerna (i mån af tillgång) till ett pris af kr. 2,50 pr årgång.

Ur arbetsutskottet utlottades domprosten J. E. BERGGREN och pastor N. SANDBERG, hvilka båda återvaldes. Till kassarevisorer utsågos pastor C. G. WAHRENBERG och domkyrkosysslomannen N. J. SÖDERBERG och till deras ersättare teol. lic. E. AURELIUS och teol. kand. G. P. VALLI.

Föredrag hölls af professor H. LUNDSTRÖM öfver *Laurentius Petri's förmenta karaktärssvaghet.* En kortare diskussion följde.

Föreningens arbetsutskott har valt

till ordförande och redaktör för Kyrkohistorisk Årsskrift: professor HERMAN LUNDSTRÖM;

till vice ordförande: domprosten J. E. BERGGREN;

» sekreterare: docenten HJ. HOLMQUIST;

» kassaförvaltare: pastor NATHANAEL SANDBERG.

Sekreteraren.

Den efterapostoliska tiden (åren 70—140).

En kyrkohistorisk skiss.

Den kyrkohistoriska forskningen har sedan ett par årtionden med särskild ifver arbetat med den äldsta kyrkans historia; och de vunna resultaten äro högst betydande. Nedanstående teckning utgör ett försök att under vederbörlig hänsyn till de senaste forskningarna gifva en kort, öfversiktlig framställning af det viktiga skede i kyrkans utveckling, som i åren 70 och 140—150 har sin naturligaste tidsafgränsning. Här må blott inledningsvis angifvas de nyaste arbeten, hvilka jag framför andra rådfrågat vid studiet af denna tid. — De bägge namnen Harnack och Zahn äro fortfarande de förnämsta på detta forskningsområde. Af den förres arbeten komma särskildt i betraktande *Lehrbuch der Dogmengeschichte,* I, 3 uppl. 1894, *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius,* 1893 ff. och *Mission und Ausbreitung des Christentums,* 2 uppl. 1906, (1 uppl. anmäld i Kyrkohistorisk Årsskrift IV årg.; 2 uppl. har ökats med omkr. 170 sidor och framför allt med 11 kartor öfver kristendomens utbredning, hvilka innebära en väsentlig hjälp vid bokens studium. Uppställningen är bibehållen från 1 uppl.; ökningen kommer väsentligen af rikare utdrag ur källorna och en fylligare teckning af vissa förut mera skematiserade detaljer. Ståndpunkten är ock den samma; beträffande den efterapostoliska kristendomen har Harnack dock bredvid vedergällningstanken eller det sedligas suveränitet som konstituerande faktor nu kunnat i den nya upplagan betona Kristi försonande kors som en andra likberättigad faktor. Ändringarna i faktiska uppgifter äro mycket få. Arbetet har i den nya upplagan vunnit ytterligare i värde, men ock ökats i pris, nu 13 M.). — Af Zahns arbeten må nämnas hans epokgörande *Einleitung in das Neue Testa-*

ment, 2 uppl. 1900 (3 uppl. under utgifvande), och *Grundriss der Geschichte des N. T:lichen Kanons,* 2 uppl. 1904. Arten och ståndpunkten i både Harnacks och Zahns forskning äro allt för väl bekanta för att här behöfva antydas. — Som en tredje synnerligen förtjänstfull författare har vid sidan af de två nyssnämnda framträdt E. von Dobschütz genom *Die urchristlichen Gemeinden* 1902 och *Probleme des apostolichen Zeitalters* 1904. Bägge dessa arbeten utmärka sig genom kritisk skärpa åt både höger och vänster, måttfullhet i omdömen och klar framställning, det senare arbetet äfven genom nya geniala uppslag. Mycket nära Dobschütz i uppfattning står E. von der Goltz: *Das Gebet in der ältesten Christenheit* 1901. Vid studiet af kyrkans äldsta historia får ej heller förbigås A. Jülichers: *Einleitung in das Neue Testament,* 6 uppl. 1906; särskildt kapitlet om den nytestamentliga Kanons historia kompletterar på ett utmärkt sätt Zahns framställning. — Äfven de nyare litteratur- och kyrkohistoriska handböckerna (t. ex. G. Krüger: *Geschichte der altchristlichen Litteratur* 1898; K. Müller: *Kirchengeschichte I.* 1892; H. v. Schubert: *Die alte Kirche,* 1902 och *Grundzüge der Kirchengeschichte,* 1904) komma i betraktande. — En samvetsgrann och uttömmande sammanställning af hela den efterapostoliska kyrkans yttre och inre historia, så långt materialet för närvarande tillåter, gaf förra året docenten R. Knopf i det digra arbetet *Das nachapostolische Zeitalter,* Tübingen 1905 (468 s., 9 Mark). Det bländar ej med nya uppslag, men är mycket lättläst och rikligen försedt med citat ur de samtida källorna; för kyrkohistorikern är det en verklig fyndort. Dess teologiska ståndpunkt är den harnackska. — De senaste bidragen till kännedomen om kyrkans äldsta historia ha lämnats i *Die Kultur der Gegenwart,* del I, afdeln. 4: *Die christliche Religion,* Berlin 1906; för detta arbetes vidkommande hänvisas till anmälan i Kyrkohistorisk Årsskrift 1905, sid. 295 ff. — De detaljundersökningar, som på enskilda punkter måste rådfrågas, kunna här förbigås. Det mest lätttillgängliga och ovärderliga hjälpmedlet härvidlag för hvarje kyrkohistoriker är den af A. Hauck under utgifning varande *Realencyklopädie für Prot. Theologie und Kirche,* 3 uppl. — Ur öfversiktlighetens synpunkt göres här nedan i skissen inga hänvisningar till litteratur eller källor, liksom den ock blott framställer författarens uppfattning, utan att till skärskådande upptaga de många olika meningar, som på nästan hvarje punkt kämpa.

1. Vändpunkten.

Paulus' och Petrus' bortgång betydde det direkta Jesus-apostolatets upphörande. Efter allt att döma voro vid denna tid så godt som alla apostlarna döda eller försvunna ur den aktiva verksamheten; blott en omedelbar Jesus-lärjunge lefde kvar och blef medelpunkten i den kommande perioden. Den andra kristna generationen förstod icke fullheten af den apostoliska, särskildt den paulinska förkunnelsen. Epigonernas tid begynte i viss mening redan med år 70.

Äfven i förhållande till staten innebar Flavierdynastiens tillträde till Roms tron en vändpunkt för den begynnande kyrkan. Dittills hade den romerska staten betraktat de kristna församlingarna blott som en inre företeelse inom judendomen; under dennas skugga växte kristendomen. Den första kända förföljelsen mot de kristna, kejsar Neros år 64, var också tydligen intet utslag af den romerska statens ingripande; den var af personlig art, framkallad af en despots mordlystnad och feghet och hade sitt upphof i Roms bekanta brand. Det finnes ej heller något spår af, att förföljelsen sträckt sig utanför Rom. Den ohyggliga grymhet, hvarmed den framträdde, blef ock snart för mycket t. o. m. för romarne, och hatet mot de kristna slog om i medlidande. De kristnas grundsatser gent emot staten syntes ock närmast vara till gagn; man har flere exempel på, hurusom de kristna väl ihågkommo Jesu ord: »gifven kejsaren etc.» och Paulus' ord: »hvar och en vare öfverheten etc.» Församlingarnas ofullständiga yttre organisation medverkade ock att låta dem undgå konflikter. Härmed blef det omkr. år 70 annorlunda.

Slutligen innebar denna tid en vändpunkt äfven i kyrkans geografiska ställning. Omkring år 70 ägde kristendomen ej ringa utbredning. Säkra vittnesbörd finnas om kristna menigheter strödda öfver Palestina, Syrien, Mindre Asien och Balkanhalföns kuster äfvensom på ett par platser i Italien. Med en viss sannolikhet kan man påstå, att kristendomen redan då nått öfver öarne i Östra Medelhafvet, Egypten och Spaniens kust. Inom denna kristna värld bildade den hedna-

kristna kyrkan en särskild grupp med två hufvudcentra: Antiochia med kringliggande syriska städer, och Rom; Mindre Asien stod, trots Paulus' verksamhet där, ännu tillbaka. Hednakyrkans utbredning var för öfrigt så godt som uteslutande förlagd till städerna, och församlingarna voro öfverallt jämförelsevis små. Som en andra stor grupp stod den ännu i antal öfverlägsna palestinensiska judekristendomen med sitt centrum i Jerusalem och med landtförsamlingar utbredda öfver stora delar af Syrien och nedåt Egypten; den kvarstod till det yttre inom synagogans ram som äkta judisk men ägde en fast monarkisk organisation kring Jesus' släktingar, Jakob och hans efterträdare, en verklig Jesus-dynasti. — I detta yttre kyrkliga läge inträffade emellertid efter år 70 viktiga förändringar.

2. Den judekristna kyrkans afgränsning.

Närmast drabbade förändringen den judekristna gruppen af församlingar. Svårigheten för dessa att kunna lefva sitt nya troslif inom judendomens nationella och religiösa organisation hade redan flere gånger visat sig. De palestinensiska judarnes stora uppror under Nero och Vespasianus 66—73 framkallade den yttre brytningen. För dessas nationella fanatism och upproriskhet mot den lagliga öfverheten hade de kristna judarne intet sinne. Lydande en gudomlig uppenbarelse, ett orakelspråk, hade den jerusalemitiska församlingen utvandrat till staden Pella i Ostjordanlandet utanför det egentliga judiska området, innan ännu romarhärjningarna i det olyckliga landet begynte. Från alla håll flydde de kristna hit, och där voro de i trygghet till krigets slut. Men för de nationellt uppeldade judarne i Palestina måste detta te sig som förräderi mot folkets heliga sak. Med all sannoliket träffades de judekristna nu af det *ἀποσυναγώγους ποιεῖν,* hvarom Johannesevangeliet talar.

Härtill kom snart en annan faktor. Inom judendomen själf begynte med det misslyckade upproret en viktig omhvälfning. Tendensen till världsmission bland hedningarna försvann, judendomen slöt sig inom sig själf i bittert hat mot

alla folk, det rika andliga lifvet skrympte samman i den rabbinska skolans ofruktbarhet, den tröstlösa vandringen genom Talmuds religiösa öken begynte, och judendomen fick för alltid sin kända särprägel. Denna förvandling, som närmast gällde den palestinensiska judendomen, fick sin fullbordan genom de två följande judiska upproren, hvilkas historiska betydelse äger än större räckvidd än katastrofen år 70. Det var diaspora-judendomens stora resning under kejsar Trajanus' sista regeringsår 113—117 på många olika ställen inom riket, framför allt i Egypten, då flere hundra tusen människor fingo sätta lifvet till, och judendomens storartade religiösa utveckling inom diaspora bröts; och det var judarnes sista resning mot romarväldet 132—135, då deras nationellt-religiösa entusiasm för första gången förde dem att ställa sig under ledning af en Messias, Simon från Kosiba (Barkosiba), »stjärnornas son», men då slutet blef Palestinas förvandling till en öken, Jerusalems uppbyggande som en hednisk stad och judarnes definitiva förskingring.

Inom den judendom, som genomgick sådana öden och sådan förvandling, fanns naturligen intet yttre rum för de kristna, icke ens fördragsamhet. Så ofta tillfälle yppade sig, förföljde numera judarne de judekristna med det bittraste hat, hvarpå talande exempel finnas i romerska profanhistorien redan från tiden 70—140. Länge bibehöll sig dock den palestinensisk-syriska judekristendomen. En icke oväsentlig del af de till Pella flyktade återvände efter krigets slut till Jerusalem och bildade där en inflytelserik församling under Jesusättens ledning långt in i 2:dra århundradet. Tyngdpunkten i judekristendomens utveckling var dock definitivt förflyttad till Ostjordanlandet. Här fick den en andra medelpunkt i staden Kokaba långt borta i öster. Från detta centrum utbredde sig de judekristna i hela Syrien söder om Damaskus; där funnos de ännu i 4:de århundradet. De hade efter de judiska katastroferna splittrats i två grenar. Den ena grenen ställde sig vänligare mot hednakristendomen och smälte så småningom omärkligt samman med den stora kyrkan. Den andra grenen försvarade och utvidgade det exclusivt judiska momentet i sin kristendom, under ihärdig kamp särskildt mot

Paulus' skrifter. Under namnet nazareer och ebioniter var denna gren mest bekant inom den hednakristna världen. Den kom allt mera utanför den stora kyrkliga utvecklingen, dess tankar stelnade i judaistiska formler (ypperliga exempel härpå meddelas af Knopf ur den talmudiska litteraturen), och så småningom slocknade den bort; men den erkändes alltid af den stora kyrkans ledare som henne tillhörig.

Den judekristna kyrkan blef sålunda snart en vissnande gren af kristenheten; men hon hade dessförinnan gjort en bestående insats i kristendomens historia. Hon skänkte hela kyrkan dess första bibel, Gamla Testamentets heliga skrifter på grekiska. Denna bok har mer än annat bidragit att kristianisera den hellenska världen; den var ett sammanhållande band i urkristendomens kritiska tid, hvars betydelse knappast kan nog högt skattas. Den judekristna kyrkan förmedlade ock de synagogala anordningarnas öfvergång till de hednakristna församlingarna och gaf på så vis praktiska förebilder till yttre och inre organisation. Men framför allt låg hennes betydelse däri, att hon räddade Jesu egna ord, evangeliet och den historiska bilden af Jesus själf åt eftervärlden. Detta är judekristendomens största verk.

3. Mindre Asien blir kyrkans medelpunkt. Johannes.

Samtidigt med den judekristna kyrkans afsöndring från den hednakristna och förflyttning till Ostjordanlandet skedde äfven inom den senare en viktig förflyttning af den geografiska tyngdpunkten och därmed äfven början till ett nytt inre utvecklingsskede. Mindre Asien, närmast dess västligaste del, provinsen Asia, trädde fram som kyrkans ledare och bibehöll denna ställnig under 100 år; och mannen, som åstadkom detta, var Johannes af Efesus.

Ur det dunkel, som i mycket ännu höljer kyrkans historia under den efterapostoliska tiden, framträder Johannes' bild med stor klarhet och skönhet. Om hans lefnadsöden veta vi visserligen icke mycket. Det kan icke ens sägas ännu vara afgjordt, om han var Zebedei son, eller om han var den af

andra århundradets skriftställare omtalade, i Efesus verkande presbytern Johannes, hvilken icke tillhörde de tolf apostlarnas krets; starka skäl tala för det senare antagandet. För kyrkohistorien har denna fråga underordnad betydelse; Johannes var i alla händelser en omedelbar Jesuslärjunge, en jude från Palestina, som under sitt arbete för sin herre slutligen fann ett högkvarter i Efesus och efter Jakobs, Petrus' och Paulus' död gaf den späda kyrkan en ny lifskraftig medelpunkt. Under hans ledning uppväxte under åren 70—100 på det forna paulinska missionsområdet, först i provinsen Asia, sedan i öfverraskande hög grad i provinsen Bithynia et Pontus, nya församlingar, somliga med ganska stort medlemsantal. Och icke blott de talrika städerna i Mindre Asien blefvo kristendomens hem. Där beredde den sig för första gången väg ut på landsbygden till den hedniska landtbefolkningen; Johannes' direkta inflytande kan härvidlag spåras. En ingalunda obehöflig motvikt mot städernas, ej minst Roms, rörliga proletariatförsamlingar började på så vis bildas. — Men framför allt blef Johannes' verk betydelsefullt på det rent religiösa området. Han kom från Judalandet, med minnena från Jesus själf och umgänget med honom lefvande. Bakom honom lågo ock Paulus' verk och Paulus' tankar. I en tid, när denne gått bort och förståelsen för honom hastigt mattades, visste Johannes att förena mycket af det djupaste i Paulus' teologi med en konkret och historiskt lefvande Jesusbild, och att på så vis gifva nya blickar på Jesu frälsareverk, af sällsynt höghet och djup. Härvid kunde han ock tack vare sin egen personliga erfarenhet förläna ett innerligare drag åt Jesusgemenskapen och därmed ock bättre bevara dess lifgifvande kraft i de kommande pröfningarna. Det specifikt paulinska var efter en generation oförstådt inom kyrkan och förblef så under långa tider; men genom Johannes bevarades apostlatidens bästa skatter åt kyrkan, äfven om Johannes' höga idealitet icke saknade sin fara som anknytningspunkt för den kommande gnosis.

Under denne mans vård växte i Mindre Asien upp en kristendom, som var i stånd att segerrikt bestå i den första stora brytningen med den romerska staten. Johannes grep

själf afgörande in i denna kris; icke minst däri ligger hans stora betydelse.

4. Kyrkan och den romerska staten.

I samma mån som de kristna församlingarna äfven i yttre afseende skilde sig från judendomen och deras antal och storlek, särskildt i Asia, växte, måste den romerska staten fatta dem i sikte och klargöra sin ställning till dem. Om den neronska förföljelsen icke var något öfverlagdt försök från statens sida att undertrycka kristendomen, så framkallade den likväl ett uppseende så stort, att äfven ämbetsmännen i de romerska provinserna började lägga märke till de kristna som ett särskildt religiöst anhang. Kort efter år 70 finner man, att de började diskutera sin ställning till den nya företeelsen. — Romerska staten var principiellt tolerant; den stod under religionssynkretismens tecken. Blott ett kraf ställde den på bekännarne af alla dessa religioner, som blandades inom dess välde: de skulle erkänna den romerska statens makt och gudomlighet genom att svärja vid den romerske kejsarens genius eller offra inför hans bild. (Här framskymtade redan den tendens till monoteism, som religionssynkretismen bar i sitt sköte. En nyligen funnen inskrift i Priene visar, hurusom själfva formlerna i den mindre asiatiska kejsarkulten starkt påminna om de kristnas). Från kejsarkulten var endast det judiska folket genom en säregen, af politiska och merkantila skäl motiverad undantagsställning befriadt. Kränkningen af denna kult var eljes icke blott en religiös förbrytelse (*ἀσέβεια*, ateism) utan framför allt en politisk, riktad mot själfva det romerska folkets majestät (læsa majestas). Kristendomen gaf kejsaren, hvad kejsaren tillhörde, men den kunde icke gifva honom eller genom honom romarfolket, hvad Gud tillhörde. Här blef konflikten mellan Kristi kyrka och Roms stat oundviklig, så snart de kristna trädde fram ur judendomens skugga. De voro från romarens synpunkt både ateister och statsförbrytare. Under den sista Flaviern, Domitianus, kom krisen.

Om den närmaste yttre anledningen veta vi intet. År 95 lät Domitianus i Rom afrätta ett betydande antal romare

på grund af gudlöshet; bland dessa befunno sig äfven högt uppsatta personer såsom kejsarens egen kusin, konsuln Flavius Clemens; och dennes gemål Domitilla landsförvistes. Nya katakombfynd göra det höjdt öfver allt tvifvel, att hon och hennes vänner voro kristna. Den medvetna motsättningen mellan romarstaten och kyrkan lyser här fram i själfva anklagelsen; ännu klarare visade den sig, när förföljelsen nästa år bredde sig ut öfver de asiatiska provinserna och slutligen tillspetsades i den provins, som genom Johannes nyss blifvit kyrkans viktigaste hem. I Asia hade kejsarkulten vunnit den lifligaste anslutningen från folkets sida; där var liksom i en brännpunkt koncentrerad tidens djupast liggande motsats. Utbrottet mot de kristna måste blifva våldsamt. Folkraseriet ställde sig på statsmaktens sida; mycket visar hän på, att de späda kristna kolonierna rundt om i provinsen under trycket häraf började vackla. Då trädde Johannes ännu i förföljelsens början in i kampen med sin Uppenbarelsebok. Han hade klarare än någon annan sett den djupa motsättningen och anat stridens hårdhet och långvarighet. Hans apokalyps var den klart och vidt ljudande basunstöt, som kallade de försagda kristna upp till striden; den blef ock det banér, som under två århundraden stärkte deras mod, värmde deras hjärtan och ledde deras tåg genom döden in i lifvet. Åter och åter ljödo från korsen och pinolägren dessa mäktiga ord, hvarmed Uppenbarelseboken gifvit martyrlösen: »Saliga äro de döda, som i Herren dö härefter. Ja, säger Anden, de skola hvila sig ifrån sin möda, ty deras gärningar följa dem efter.» Så har Uppenbarelseboken utfört ett verk i historien som få andra böcker.

Pröfningen blef för tillfället icke lång. Med Domitianus' död synes förföljelsen hafva upphört, innan den ännu nått allmän utbredning öfver den kristna världen. Men den fick en viktig framtida betydelse för kyrkan. Den prägel af starkt betonad lojalitet gent emot öfverheten, som alltsedan Paulus utmärkt de kristna och som icke ens förföljelserna kunde utrota, fick från Domitianus' tid vid sin sida en rakt motsatt strömning. För Johannes blef den romerska staten med sin fordran på gudomlighet draken från afgrunden, satan själf; det hedniska prästadömet blef Antikrist i drakens tjänst, och

Rom blef skökan, som var drucken af helgonens blod, och öfver hvilken hämnden snart skulle komma. Detta glödande hat mot staten fick ej uttryck i någon maning till yttre motstånd; till en annan värld förlades vedergällningen helt och hållet. I allmänhet doldes ock hatet med klok behärskning i de kristnas förhållande utåt. Det vann ej heller herravälde bland kyrkans ledande män, men bibehölls och närdes inom mindre kretsar (jfr t. ex. Hippolytos under 3:dje årh.); och i sinom tid skulle dess uppfattning af den världsliga staten som till sin uppkomst ond och kyrkan motsatt komma att spela en roll i kyrkans historia. — Det får ej heller förbises, att de kristna från den hedniska folkmassans sida möttes af ett hat, som vida öfverträffade de romerska ämbetsmännens. Härtill medverkade ej minst hela urkristendomens väntan på den nära förestående domen och parusien; åtskilliga förvärfskällor skadades ock verkligen genom kristendomens utbredning, t. ex. genom den minskade efterfrågan för offerdjuren i Bithynien o. s. v. Och öfverallt underblåste de allestädes närvarande judarne folkhatet. Så blef folkmassornas hållning under en lång tid det i verkligheten afgörande momentet i kristendomsförföljelserna.

De kristnas förhållande till staten hade emellertid genom den domitianska förföljelsen inträdt i ett nytt stadium; deras egenskap af förbrytare mot statens religion och statens majestät var oförneklig. Äfven om de för tillfället, under Nerva och Trajan, lefde oantastade, kunde de aldrig vara trygga. Lokala eller personliga förhållanden kunde förorsaka, att den ene eller andre kristne drogs inför de romerska myndigheterna, och därmed var han förlorad. Antiokias biskop, Ignatius, som efter Johannes' försvinnande ur historien synes hafva varit orientens mest framskjutna kristna personlighet, blef under andra decenniet af Trajans regering, sannolikt genom ett rent lokalt pöbelupplopp, bragt inför rätta, dömd till döden och skickad till Rom för att kastas för djuren på arenan. Icke minst för de romerska ämbetsmännen var det emellertid obekvämt att i sitt förhållande till de kristna icke äga en klart fixerad princip att följa. Hos ståthållaren i Bithynien, Plinius, hade på anonym väg ett stort antal kristna anklagats, och

han hade måst döma somliga af dem på grund af deras envisa vägran att offra för kejsarens bild. Men han fann själf detta oegentligt och vände sig därför år 112 eller 113 till sin vän kejsar Trajan med förfrågan, huru han borde förhålla sig. Kejsarens svar var kort ock klart. Anonyma anklagelser få alls icke upptagas. Ej heller skola de kristna i likhet med vanliga förbrytare uppspåras. Om de öppet anklagas och öfverbevisas om sin kristendom, måste de däremot som statsförbrytare straffas. — Trajans reskript var icke afsedt att utgöra en för hela riket allmängiltig lösning på frågan om förfarandet mot de kristna. Men det blef snart offentliggjordt och öfverallt bekant; och genom sin klarhet, enkelhet och måttfulla klokhet kom det att blifva den bestämmande normen öfver hela riket i nära 150 år. Ända till den decianska förföljelsen har denna princip: »de kristna äro statsförbrytare, men de skola icke som sådana uppspåras», med små modifikationer härskat. Därför kan man icke heller tala om någon allmän och systematisk förföljelse mot de kristna förrän under kejsar Decius.

Den frågan framställer sig då, huru man skall uppfatta den olikhet i behandlingssätt, som ofta samtidigt kom de kristna till del i olika provinser. Detta sammanhänger med det rättsliga förfaringssättet i romarriket. För en politisk förbrytelse, en læsa majestas, dit kristendomen hörde, kunde vanlig kriminalprocess resas, vare sig den anklagade var romersk medborgare eller ej; i händelse af fällande dom var straffet dödsstraff. I åtskilliga fall har detta tillvägagångssätt också användts mot de kristna. Men det fanns en annan vanligare väg. De romerska ämbetsmännen hade rätt och skyldighet att tillse, att intet för statens trygghet störande fick finnas inom deras ämbetsområden; emot allt sådant kunde de på administrativ väg inskrida och utan någon ordnad process fälla dom af olika slag ända till dödsstraff. Detta ingripande, som kallades *coërcitio,* var helt och hållet beroende af ämbetsmännens personliga uppfattning, deras större eller mindre tolerans etc. Därför förekom det ock ofta, att ståthållaren öfver en provins medels coercitio gick hårdhändt fram mot den nya ateistiska kulten, under det att grannprovinsens ståthållare

fann den föga farlig för statens säkerhet och lämnade den alldeles i fred. När de romerska ämbetsmännen vidtogo hårdare åtgärder mot de kristna, synes för öfrigt nästan alltid hufvudmotivet hafva varit hänsynen till en uppretad folkstämning. Någon verklig tro på de kristnas farlighet för staten eller på ryktena om deras brottsliga privata lif synas de bildade romarne icke hafva haft.

Urkristendomens yttre historia efter Trajans reskript förflöt i relativt lugn. Kejsar Hadrian (117—138) intog samma ståndpunkt som sin företrädare. Han gick t. o. m. i ett enskildt fall (beträffande provinsen Asia, som tydligen alltfort var kristendomens hufvudhärd) ännu längre i fördragsamhet och frigaf genom ett reskript faktiskt kristendomen. Någon längre eller vidsträcktare giltighet fick icke detta reskript. Den kristna litteraturen från slutet af Hadrians regering visar, att martyrskapet fortfarande icke var någon sällsynthet (Hermas, II Clemens' bref).

5. Missionsarbetet.

Det är ingen fras, att martyrernas blod var kyrkans utsäde. Vid den urkristna tidens slut hade uppenbarligen de kristnas antal på ett verkligen förvånande sätt ökats; och ökningen skedde fortfarande till allra största delen genom direkt omvändelse. Visserligen tillhörde de kristna ännu hufvudsakligen endast den grekiska nationaliteten eller grekiserade orientaler (så var äfven förhållandet i den romerska församlingen), och deras utbredning var utom i Asia begränsad till städerna. Hufvudmassan tillhörde städernas lägsta folkklasser, småhandtverkarne och proletariatet; ja, en icke oväsentlig procent bestod af romarrikets största och uslast lottade sociala lager, slafvarne. Orsakerna till detta förhållande äro påtagliga. Den sociala likställigheten mellan församlingarnas alla medlemmar, som vid denna tid eljest var en sällsynthet, måste äga sin särskilda lockelse. I kristendomen låg ock ett ofantligt höjande af människovärdet; den fattiges lif var inom församlingen lika mycket värdt som den rikes. Här låg ett kulturmoment af världsomskapande betydelse. Yttre sociala anordningar kunde ock

medverka. Om t. ex. en husfader öfvergick till kristendomen, så följde hela familjen med, och äfven alla hans slafvar infördes utan vidare i den kristna församlingen. Men det förnämsta, det afgörande medlet för kristendomens utbredning var det inneboende religiösa lifvets framträdande i praktisk kärleksverksamhet. Ansatser till en sådan verksamhet funnos visserligen inom den grekisk-romerska kulturvärlden, men i förvånande ringa grad; i stort sedt gäller den kända satsen: »världen i Kristi tid saknade kärlek». Bland alla former för kristlig verksamhet synes missionen särskildt hafva utbredts genom de kristnas uppförande vid pesthärjningar, som upprepade gånger hemsökte romarriket. (Ytterligare om missionsarbetet se Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, Granskningar sid. 117 ff.).

Urkristendomens kyrka var sålunda hufvudsakligen de lägsta folklagrens. Men flere exempel möta redan nu på kristna ur de högsta samhällsklasserna, dit kristendomen i allmänhet trängde fram genom kvinnorna (jfr t. ex. den ofvan omtalade Domitilla). Öfver hufvud kan kvinnans rol i det urkristna missionsarbetet knappast skattas för högt. Frukten af det tysta, trogna arbetet i hemmen spåras öfverallt. — Påfallande stort var antalet handelsmän, en klass, hvars sociala ställning i Romarriket ej var dålig. Här beredde kristendomen t. o. m. bestämda yttre fördelar; om en kristen garfvare kom från Alexandria till Rom, eller om en väfvare kom från Efesus till Lugdunum, så funno de gästvänlighet, marknad för sina varor och god kredit; i händelse af sjukdom kunde de äfven påräkna trogen vård. Uppenbarligen har handelsståndets anslutning till kristendomen mycket bidragit att bestämma vägarne för dennas yttre utbredning. Utom redan förut nämnda trakter, där kristna församlingar funnos och där deras antal och storlek hastigt växte, synes kristendomen vid vår periods slut ha vunnit ett nytt, viktigt missionsområde i Gallien; från Mindre Asien gick sedan gammalt en liflig handelsförbindelse till Rhones flodområde. Måhända ha ock redan före Hadrians död kristna köpmän funnit vägen till Afrika, som i hvarje fall blef den första trakt, där det latinska folkelementet i någon större grad inträdde i kyrkan.

Denna väldiga yttre utbredning, denna sega motståndskraft mot trycket från statsmaktens sida hade dock icke länge kunnat vidmakthållas, om icke en organisationsutveckling skett utöfver apostlatidens tillstånd, hvarigenom en viss yttre fasthet vunnits.

6. Utbildningen af en församlingsorganisation.

Den första enhet, som sammanhöll de nybildade hednakristna församlingarna, var en kultenhet, den gemensamma sammankomsten. Tre slag af sådana möta oss från början och under hela urkristendomens tid: 1) dagliga mindre uppbyggelsesammankomster för läsande, bedjande och pneumatiska företeelser; 2) åtminstone en gång i veckan, på Herrens dag, sammankomst af alla platsens troende om morgonen till uppbyggelsegudstjänst kring ordet; 3) sammankomst samma dag på kvällen till en gemensam måltid enligt tidens sed; denna måltid plägade vanligen inledas med eucharistien. Föreningen af de två sistnämnda stora sammankomsterna skedde under vår period och är ett af den kristna kulthistoriens intressantaste problem; undersökningen häraf ligger utanför en strängt kyrkohistorisk ram. Den yttre anordningen af den stora morgongudstjänsten anknöt sig till den för de första kristna välbekanta judiska synagogtjänsten, med föreläsning, predikan och bön; eller också tog den form efter de talrika öfver hela romarriket spridda kultföreningar, som vid denna tid fritt frodades. I anordningen gällde sålunda under hela urkristendomens tid full frihet; det gäller här som på alla andra områden, att olikheten är det första stadiet inom kyrkan, likformigheten det senare katolska stadiet. — Till den gemensamma sammankomsten slöt sig dopet som en andra enhetsfaktor. Alla sammanbundos genom den i dopet skedda gemensamma bekännelsen till den gemensamme herren, Jesus; och endast de döpta ägde tillträde till måltidsförsamlingen. Här föddes den specifikt kyrkliga enhetskänslan. — Denna kristna kult, den enkla gripande gudstjänsten och sakramenten med deras djupa mystik, har varit en väsentlig faktor i kyrkans förmåga att draga till sig den hedniska världen rundt omkring, hvilken

törstade efter verklig gudsdyrkan men ock behöfde mysteriösa handlingar som en brygga från sina många religioner.

Den kristna kulten var dock icke ensam tillräcklig att gifva församlingen ett ordnadt lif. Härtill kräfdes yttre organisation. Paulus hade själf icke ombesörjt någon sådan. Hans arbete låg på det eminent religiösa området; församlingens andliga vård öfverlämnade han åt Andens ledning; hvar och en, som fick en andegåfva, som blef utrustad med en särskild karisma, ägde ock full frihet att verka i enlighet med sin särskilda gåfva.

Men bredvid de apostoliska missionärerna och de karismatiska personerna, hvilka ombesörjde församlingens rent religiösa behof, framträdde nästan från första stund i de olika församlingarna ett naturligt behof af en mera ordnad och fixerad styrelse, ett behof af verkliga kyrkliga ämbetsmän. De enklaste praktiska förhållandena kräfde sådana; man kan tänka på anskaffandet af lokal för sammankomster, afskickandet och mottagandet af bref, inköp af de heliga böckerna, gästfrihet mot resande bröder, utdelning af gåfvor etc. För att förstå den begynnande utvecklingen till ett kyrkligt ämbete måste man ihågkomma, att likformighet icke var urkristendomens lösen, utan att utvecklingen i full frihet kunde ske olika på skilda platser. Regel torde hafva varit, att de först omvända och för kristendomens vidare utveckling mest verksamma medlemmarne inom den nybildade lokalförsamlingen erhållit en slags ledareställning af mera obestämd art (= de apostoliska *προιστάμενοι*). Ur dessas grupp hade åtminstone i några församlingar redan vid den apostoliska tidens slut utsöndrat sig två någorlunda fixerade ämbeten. 1) För församlingens yttre ordning och sedliga vård tillsattes, i allmänhet genom församlingens val och på lifstid, ett kollegium af äldste, *πρεσβύτεροι*, som äfven hade en viss rätt till själavård. Dessa »äldste» utgingo sålunda i allmänhet från *προιστάμενοι* och voro ingalunda alltid de till åldern äldsta; namnet presbyteroi fanns för öfrigt som beteckning för specifika ämbeten inom den samtida antika världen, liksom hos judarna i diaspora. Sannolikhet råder, att det varit anknytningen till det judiska bruket, som närmast bestämt det kristna äldsta ämbetet.

2) Men församlingarna hade öfverallt en annan kräfvande uppgift: fattigvården och den därmed sammanhängande ekonomien. Fattigförsörjningen var i självfva verket det stora praktiska problemet inom de urkristna församlingarna. Det äldsta till en viss uppgift begränsade uppdrag, som gifvits redan inom Palestinas judekristna församlingar, var också otvifvelaktigt fattigvårdsföreståndarskapet, diakonatet, i närmaste anslutning till Jesu egen verksamhet. Inom de hednakristna församlingarna återfinna vi ock vid den apostoliska tidens slut denna nödvändiga funktions bärare under namnet *ἐπίσκοποι* och *διάκονοι*. Den framväxande kristna kulten föll sannolikt ock under dessa biskopars (diakoners) befogenhetsområde; fattiggåfvorna sammanhängde ju på det närmaste med den urkristna kulten. — Det må åter framhållas, att den ofvan skisserade utvecklingen icke varit den enda förekommande; det har tydligen funnits församlingar, där aldrig den skarpa tudelningen mellan episkopoi och presbyteroi inträdt, utan samma personer skött de till bägge områdena hörande funktionerna. En mycket liflig strid om det ursprungliga förhållandet mellan ofvan nämnda ämbetsbeteckningar har sedan mer än ett årtionde förts; och bägge de motsatta uppfattningarnas målsmän (å ena sidan framför allt Hatch, Harnack och Dobschütz; å den andra v. Schubert, Jülicher, Knopf) kunna ur den äldsta kristna litteraturen anföra goda stöd för sina åsikter. Hela problemet synes emellertid kunna betydligt förenklas, om man blott klargör för sig, att den äldsta kristna församlingsorganisationen hvarken varit likformig eller liktidig. —

Utvecklingen förde vidare. Man fann snart, att ekonomien bäst sköttes af en man, representationen likaså; äfven gjorde sig behofvet starkt gällande att äga en bestämd ledare gent emot den heresi, som på flere håll började hota kyrkan. Så lyfte rent praktiska skäl snart en af biskoparne (diakonerna) till föreståndare och öfverordnad öfver de andra; *οἱ ἐπίσκοποι* blefvo *ὁ ἐπίσκοπος*. Denne kom nu i regeln att tagas ur de »äldstes» krets, där församlingens dugligaste män funnos. Så kom han att hos sig förena både de praktiskt ekonomiska uppgifterna, kultens handhafvande och en del af den yttre ordningsmakten. Han fick en monarkisk ställning, men ännu

icke en hierarkisk. Han ensam fick behålla det gamla namnet biskop; närmast honom i myndighet stodo presbytererna med deras speciella uppgift; och under presbytererna stodo biskopens medhjälpare vid fattig- och sjukvården m. m., hvilka bibehöllo den gamla benämningen diakoner. Denna utbildning af ett tredeladt ämbete har först skett i Mindre Asien och i Syrien; i I Clemens bref (år 96) till församlingen i Korint skönjes, hurusom där processen börjat och framkallat inre strider. Klart omtalad finna vi tredelningen första gången i biskop Ignatius' af Antiokia bref till mindre-asiatiska församlingar (omkr. 107—117). Det monarkiska episkopatet härskade då redan i Mindre Asien, men ej i Filippi och Rom. Så småningom fördes dock utvecklingen dit inom hela kyrkan; omkring år 140 kan den anses fullbordad. Vid den tiden saknades, så långt vi kunna se, endast i Rom ett monarkiskt episkopat; men rudimenten till dettas framträdande funnos äfven där (Hermas).

Härvid må emellertid en sak väl märkas. De begynnande ämbetena voro icke och ansågos icke vara bärande eller nödvändiga moment i kyrkans själfva tillvaro. De viktigaste af alla uppgifter — förkunnelsen af Jesus i hednavärlden och församlingens specifikt religiösa vård, den egentliga själavården — tillkommo alltfort icke i första hand ämbetsinnehafvarne utan de personer, som anden utrustade med sina gåfvor. Församlingslifvet, hela kristendomen hvilade alltfort på den urkristna entusiasmen, på den fortlefvande direkta traditionen från Jesus och apostlarna, på andens omedelbara ledning. De karismatiska personerna voro kyrkans bärare och utbredare. Trenne grupper af sådana möta oss särskildt ofta under denna tid: apostlar, profeter och lärare. De hade icke något bestämdt område eller någon begränsad uppgift utan hela kyrkan och dess utbredning som sin sak. Ej heller hade de någon öfver- och underordning sinsemellan, om ock apostlarne mera voro kringresande för att grundlägga nya församlingar, under det att profeterna och lärarne mera slöto sig till någon viss församling eller krets af församlingar för att uppbygga.

Mot slutet af vår period uppenbarar emellertid källorna

på ett par ställen en tendens till vidare utveckling i ödesdiger riktning. Man började här och där hysa misstro till äktheten eller tillförlitligheten i de pneumatiska personernas verksamhet; och kyrkan, åtminstone i Rom, visade böjelse att gifva församlingarnas ordinarie ämbetsmän, närmast presbytererna, auktoritet att öfvervaka pneumatikernas verksamhet (Hermas). Tendensen härtill var ännu i sin början och möttes för öfrigt af lifligt motstånd. Men uppslaget var gifvet till den väg, på hvilken kyrkans stora förvandling från urkristendom till gammalkatolsk kyrka skulle ske. Det var en begynnande förändring af det religiösa lifvet självt, som låg bakom detta fenomen.

7. Den efterapostoliska litteraturen och den urkristna fromheten.

Kraftigast bäres ett folks, en tids religiositet i dess djup fram af ledande personligheter, hvilka i sig på ett individuellt sätt koncentrera tidens andliga krafter och riktningar. Men här möter beträffande den efterapostoliska tiden en särskild svårighet. Efter den efeseiske Johannes möter oss under nära 100 år i den kristna världen ingen klart tecknad, skarpt individuell gestalt. Detta kan ej bero blott på källornas torftighet. Den apostoliska tiden hade gifvit en så väldig rikedom af religiösa skatter, att kyrkan behöfde lång tid för att nödtorftigt orientera sig i detta öfverflöd. Först när detta skett, var tiden inne för religiösa stormän att gifva nya impulser. För den efterapostoliska tiden gäller det ofvan sagda i egentligaste mening. Apostlarna hade nedlagt herdestafven; tiden hade blifvit tom på store män. Vi få nöja oss med att söka urkristendomens inre gestalt i de spridda drag, som gifvas af de icke få bevarade litterära alstren från denna tid. Vid redogörelsen för de viktigaste af dessa utombibliska urkristna skrifter är en kronologisk ordning icke möjlig att genomföra. Mest praktiskt synes vara att gruppera dem efter de kyrkliga områden, till hvilka de med större eller mindre säkerhet kunna hänföras.

Från den romerska kyrkokretsen: *I Clemens' bref.* Detta kan säkrare dateras än någon annan efterapostolisk skrift. Det

är skrifvet under Domitianus' förföljelse år 96 och är sålunda kanske den äldsta utombibliska kristna skrift, som bevarats åt oss. Skriften utgör ett bref från församlingen i Rom till församlingen i Korint. Anledningen till dess afsändande voro strider inom den korintiska församlingen mellan äldre och yngre om det begynnande kyrkliga ämbetet. Presbytererna hade blifvit afsatta; nu tog brefvet deras parti och manade till frid. Skriften är utomordentligt viktig för kännedomen om den första efterapostoliska kristendomen. Ingen anledning finnes att betvifla den gamla traditionen redan från 2:dra århundradet, att en Clemens, tillhörande Roms episkopat, skrifvit brefvet. — *II Clemens' bref* från omkr. 120—140. Detta är alls icke något bref; det är en ganska märklig skrift, enär det utgör det första bevarade profvet på en församlingspredikan. Homilians författare är en eljes alldeles obekant presbyter i Rom, som ingenting har att göra med den nyss nämnde Clemens. — *Hermas' ποιμὴν (Herden)*. Denna omfångsrika bok är en apokalyps, skrifven af en karismarisk profet Hermas i Rom. Den har apokalyptikens form med syner, uppenbarelser etc. Författaren var en frigifven slaf, som genom penningtrassel åter kommit i slafveri. Han tillhörde säkerligen en begåfvad familj; brodern Pius hade ledningen inom Roms församling från omkr. 130 till urkristendomens slut och torde ha varit den, som lyfte sig upp till Roms förste verklige biskop. Tiden för »Herdens» författande torde vara o. 120—140; boken är för öfrigt ej skrifven på en gång utan under en följd af år, hvilket förklarar de motsägelser, man trott sig finna inom densamma. Det stora problem, som den behandlar, är boten, svårigheten att bibehålla den urkristna strängheten gent emot begångna synder, när församlingen växte; tillika är boken författarens stora syndabekännelse. Namnet »Herden» har den däraf, att botängeln i en afdelning af boken uppträder i herdegestalt.

Från Mindre Asiens kyrkokrets: *De 7 äkta Ignatianska brefven.* Dessa bref äro skrifna af biskop Ignatius från Antiokia under hans färd från hemstaden till Rom för att lida martyrdöden. Denna resa plägar dateras till år 107. Åtskilliga skäl tala dock för en något senare tid. I alla händelser

faller den under kejsar Trajans sista årtionde. Fyra af brefven äro ställda till församlingar i Mindre Asien, ett till Macedonien, ett till Rom och ett till biskop Polykarpus i Smyrna. Brefven röra den begynnande församlingsorganisationen, ifra för det monarkiska episkopatet och kämpa mot hotande heresi. Af brefven framgår, att väl i Mindre Asien men ännu icke i Rom ett monarkiskt episkopat förefanns. Som redan är sagdt möter oss här för första gången ett tredeladt kyrkligt ämbete. Brefven höra till de äldsta och viktigaste källorna för urkristendomen. Ignatius' uppfattning af kristendomen är måhända den rikaste, renaste och värdefullaste, som vi påträffa under den efterapostoliska tiden; Ignatius var kanske Johannes' lärjunge. — *Polykarpus' bref till Filippi.* Kort efter sedan Ignatius skrifvit till Polykarpus och passerat Filippi, skref denne sitt bref till Filippis kristna församling. Detta bref bildar sålunda ett direkt stöd för de Ignatianska brefvens äkthet. — *Papias' från Hierapolis samlingsverk λογίων κυριακῶν ἐξήγησις* från o. 135—140. Af detta finnes blott några få fragment kvar.

Från Egyptens kyrkokrets: *Barnabas bref.* Det är skrifvet af en hednakristen församlingslärare, som däri nedlägger sin vishet. Det kan sägas vara en pararell till Ebreerbrefvet och söker i Gamla Testamentet och Judendomen finna den kristna sanningen förborgad. Tiden för författandet är oviss. Sannolika skäl tala för, att det täflar med I Clemens' bref om att vara kyrkans äldsta utomkanoniska skrift; dateringen kan sättas till ± 90. För kännedomen om urkristendomen är det af stort värde. — *De pseudo-Petrinska skrifterna:* a) *Petrus' apokalyps,* som handlar om apostlen Petrus' inblick i himmelen och resa till helvetet. Ett större brottstycke ur denna apokalyps har nyligen upptäckts. Den härstammar från urkristna tiden, och är säkert skrifven i Egypten. b) *Kerygma Petri,* äfven kallad »Petri lära», en i Petrus' mun lagd missionspredikan till hednakristna, af hvilken ej få fragment finnas kvar. Den hör till de tidigare urkristna skrifterna, från o. 100—120. — *Didache* (de tolf apostlarnes lära). Denna återfanns af Bryennios i Konstantinopel i ett kloster och utgafs först år 1883; nu finnes en hel rik litteratur därom.

Skriftens omfång motsvarar ungefär Galaterbrefvets. Författaren är fullkomligt obekant; man kan ej ens bestämt sluta sig till, i hvilket land skriften tillkommit. Säkert är den från Orienten; den synes tillhöra den egyptiska kyrkokretsen, men vara författad utanför det egentliga Egypten i någon grannprovins (den är från en trakt, »där säd växer på bergen»). Beträffande tiden för dess tillkomst ligger hela perioden 100—140 öppen. Didache, som väl är den viktigaste källan för urkristendomens inre lif, har bedömts mycket olika: som judekristen, förpaulinsk, antipaulinsk, antikristlig, hellensk-kristlig, montanistik, antimontanistik och slutligen som förfalskning från långt senare bysantinsk tid. Nu enas man alltmera om, att den afspeglar den efterapostoliska hednakristna kyrkans genomsnittsform. Dess stora betydelse kan sammanfattas i två punkter: den ger en framställning af, hvad som var 1) kristen sed och tro, 2) kristen kult och kyrklig organisation vid tiden för dess tillkomst.

Ur dessa skrifter få vi ösa för att finna väg till den urkristna fromheten. Här må blott grunddragen i densamma i korthet betonas, så långt som de kunna anses äga ingripande betydelse för den rent kyrkohistoriska sidan af den kommande utvecklingen.

1) Fromheten rör sig i *motsatsen mellan Gud och världen*. Gud är en; det är den absoluta mot all form af polyteism obevekligt fientliga monoteismen, som möter oss. I den skarpaste motsats mot Gud stod den värld, hvari de kristna lefde. Världen var visserligen ursprungligen god, men den hade hemfallit under onda andars välde, hade blifvit ett verkligt satans rike. De sataniska beskyllningar, hvarmed folkmassorna oftast mötte de kristna, kunde endast stärka denna uppfattning. Vi ha svårt att ens tänka oss in i, hurudant en kristens lif under denna tid var. För honom låg det visserligen något säreget gripande i Johannesevangeliets Jesusord: »I världen hafven i betryck, men varen vid godt mod, jag har öfvervunnit världen».

2) Därför ålåg det ock de kristna att *afhålla sig från världen*, att föra en vandel i ödmjukhet, trohet och kärlek.

Under hela urkristendomens tid förmärkes ock en fortgående sedlig lyftning, ingalunda ett sjunkande från den apostoliska tidens idealitet (som man oftast finner saken framställd). Boten, exhomologesen, voro ännu verkliga och fruktbringande försök att bekämpa den egna synden. Den sedligt höga ståndpunkten tog sig ock uttryck i den kärleksverksamhet, som mer än annat beredde kristendomen väg. Men skarpast framträdde de kristnas afhållsamhet från världen i askesen. Denna var en naturlig yttring af kristet lif; den längst drifna askesen betraktades som en särskildt karisma, men innebar icke någon protest mot lifvet i kyrkan. Det af hedniska uppfattningar påverkade munkväsendet låg ännu fullkomligt fjärran. Däremot funnos yrkesasketer, både män och kvinnor, både enskilda och sammanslutningar med gemensam bostad. Det mest omtalade och karaktäristiska utslaget af urkristendomens högt spända fromhet och idealitet på det asketiska området var virgines subintroductæ, jungfrur, hvilka som Herrens brudar i all kyskhet bodde samman med manliga kristna och skötte om dessas hus (se K. H. Årssk. 1903 granskn. s. 129 ff.). Afhållsamheten var högre skattad än all annan askes. Det passade väl till den jungfruliga kärlekens kyrka, att hon höll jungfrulighetens lif högt.

3) Möjligheten af denna höga idealitets bibehållande låg i *förvissningen om parusiens snara inträffande.* Hela urkristendomen lefde i väntan på denna alltsedan apostlarnes dagar. Denna väntan gaf en särskildt stark prägel åt kyrkans lif. Man var ej noga om yttre organisation, och man hade intet intresse af att söka finna sig till rätta i världen, att inordna det kristna lifvet under det allmänna medborgarlifvets kraf. Så kunde den efterapostoliska tidens kyrka bibehålla det karakteristikum, som mer än annat skilde henne från den kommande tiden.

4) Detta var *den entusiastiska religiositeten.* Man stod i lefvande direkt beröring med Jesus personligen och med hans apostlar; den äkta muntliga traditionen om Jesus flöt ännu frisk. Här behöfdes ingen religiös bundenhet, intet insnörande genom former eller formler, intet kraf på likformighet. Allt var entusiastiskt lefvande lif; Andens omedelbara inverkan

skänkte detta, och ur Andens gåfvor hämtade den urkristna fromheten sin näring. Enhvar kristen ägde Anden redan genom dopet. Men Anden kunde ock på ett särskildt sätt framträda i vissa karismata. Här kunde en väfvare uppstå och tala med tungor; där kunde en obildad slaf utlägga Gamla Testamentet; en resande handelsman vann på främmande ort några personer till tron på Jesus och döpte dem så med andegåfvans rätt i Jesus' eller i den treenige Gudens namn, etc. Martyrerna hörde till de mest framträdande af dessa karismatiska personligheter och blefvo de, som längst bibehöllo sig i kyrkan. Martyrerna erhöllo också ofta den andegåfva, som under urkristendomens tid var den viktigaste af alla entusiastiska yttringar, profetians gåfva. Profeterna voro mycket talrikare än apostlar och lärare. Profeten fick gudomlig inspiration i drömmen, i exstatiskt tillstånd eller i ett tillstånd af stegrad andlig lifaktighet. Den öfre världens stämmor talade genom honom, outsägliga hemligheter hviskade han fram, menighetens väg genom de mörka farorna utpekade han. Hvad under då, att den urkristna folkfromheten framför allt samlade sig kring honom.

5) Ännu ett drag i den urkristna fromheten får icke förbigås. En stor del af de kristna hämtade sin andliga näring ej blott från karismata utan i väsentlig grad från *sakramenten* med dessas mystik, bakom hvilken dolde sig deras reala gåfvor: syndaförlåtelse, odödlighet. Mysteriefromheten var hela tidens kännetecken, och i detta fall kunde de kristna ej stå helt oberörda. De kristna sakramenten ha ock varit en mäktig faktor i kristendomens segertåg öfver den af religionssynkretism uppluckrade hedendomens mark.

I den ofvan skisserade urkristna fromheten framträdde omkr. 140 en begynnande förändring. 1) De apostoliska lärjungarna hade då i stort sedt försvunnit; den lefvande traditionen om Jesus begynte vackla och blifva osäker. De karismatiska bärarnes antal minskades i samma mån. Tillförlitligheten af profeternas verksamhet visade sig ej alltid tillräckligt säker; man började söka efter garantier för äkta kristen profetia. 2) Den urkristna entusiasmens slappnande berodde ock

därpå, att de kristna församlingarna ej längre rekryterades blott genom direkta omvändelser. I allt större mängd började man födas som kristen, och den generation, som så växte upp, kunde icke äga samma omedelbara känsla af kristendomens kraft som den föregående. 3) De ständigt brustna profetiorna om och förhoppningarna på Herrens ankomst måste verka mattande. Åter och åter skådade de fromma mot himmelen, men förgäfves. Faran var här så mycket större, som viktiga beståndsdelar i tron, t. ex. om köttets uppståndelse, sammanhängde med parusiens snara inträffande. Då den glödande tron på domens närhet ej längre kunde bibehålla sig, började äfven de kristna att räkna med världen som en faktor, till hvilken de måste taga hänsyn, och där de hade att söka finna sig till rätta. 4) Med entusiasmens sjunkande följde splittring mellan sedligheten och den kristliga kunskapen. Den kristnes subjektiva lif framträdde som något själfständigt bredvid kristendomens objektiva lära. Denna begynnande intellektualism och moralism ledde till försvagande af syndakänslan. Vi möta för första gången spåren af, att askesen började anses förtjänstfull i och för sig. Men framför allt blef genom denna utveckling botens problem brännande. Det var här Hermas grep in. Enligt urkristen uppfattning hade förargelseväckande synder medfört utskiljande ur kyrkan. Men detta var redan vid Hermas' tid en omöjlighet i Rom. Så gick han till den yttersta gränsen af eftergift: Alla böra göra bot; för alla synder finnes återinträde. I praktiken blefvo dock fyra dödssynder bibehållna såsom för alltid skiljande från kyrkan, om icke Gud genom Anden (en pneumatiker) direkt ingrepe. Däremot framträdde från Hermas' tid en ny klass obetydligare synder, som man lätt kunde vinna förlåtelse för genom ånger och exhomologes, antingen i kammarens enrum, inför familjen eller offentligen inför församlingen. Så hade den för kyrkan så ödesdigra graderingen af synderna begynt, samtidigt med att de första fröen till verkhelighet utsåtts.

Vid den efterapostoliska tidens slut stod kyrkan till det yttre motståndskraftig mot den romerska staten; men hon var icke lika rustad att möta en annan fiende, som redan börjat rycka henne in på lifvet. Det är en felaktig föreställning att

tro, att gnosticismen först omkr. år 140 blir märkbar. Dess rötter ligga längre tillbaka, dess första framträdande tillhör urkristendomens historia.

8. Den begynnande gnosticismen.

Gnosticismens historiska ursprung kan säkert bestämmas. Den är till sin genesis ett försök af den romerska kejsartidens intensiva synkretistiska religiositet att omfatta äfven den nya religiösa företeelsen, kristendomen, och indraga denna i den stora blandningen. Gnosticismen är alltså ett moment i den stora religionsvandringen från östern till västern, det moment, när den når kristendomen. Gnosticismens uppkomst förutsätter därför, att kristendomen nått en viss betydelse, blifvit en religiös faktor att räkna med inom romarriket.

Om sålunda gnosticismens historiska plats lätt kan definieras, är det däremot omöjligt att sammanfatta dess religiösa åskådning i en definition. Här möter en brokig variation i alla regnbågens färger. Två ting voro dock gemensamma för alla gnostiker: 1) de hade att meddela en högre, hemlighetsfullare religiös kunskap än mängdens, de voro gnostici; 2) denna kunskap skulle tjäna till att befria människan, anden, från allt materiellt. Däri låg mänsklighetens försoning, all religions mål. — Bakom de olika gnostiska systemen låg alltså dels den babylonisk-kaldeiska orientalismens mysterieväsen, dels persisk dualism, motsatsen mellan ande och materia, mellan Gud och världen, och uppfattningen af människan såsom sammansatt af både ond och god materia. Med denna åskådning af världen och människan skulle nu kristendomen hopsmältas. Kristus vore en eon, som förmedlade sambandet mellan det eviga, overksamma urvarat, Gud, och människan. Gnostikerna voro religiösa personligheter, ofta apostlar och profeter, som gjorde anspråk på en riktigare inblick i kristendomens kärna, vunnen dels genom en hemligen bevarad tradition från eljes okända apostlalärjungar, dels genom direkta gudomliga uppenbarelser.

Det sätt hvarpå religionssynkretismen sökte amalgamera kristendomen, genomlöpte i stort sedt tre stadier. Först möter den

judaiserande gnosis. Genom judendomen kom kristendomen; genom judisk förmedling sökte ock den begynnande gnosticismen nå kristendomen. En judaistisk häresi, som var gnostisk till sin åskådning, möter oss med all tydlighet ± 100. Själfständiga gnostisk-judiska församlingar funnos redan då, bannlysta af både kristna och judar. Ärkekättaren, hvilken de kristna i andra århundradet tillade upphofvet till all gnosticism, var magiern Simon från Samarien. Denne dyrkades en tid af nästan alla samaritaner som den högste guden och bedref äfven magi i Rom under Claudius' regering. Omtalad var ock hans lärjunge och landsman Menander. Dessas häresi har dock ännu föga med kristendomen att göra. Den förste verkligt historiske gnostikern, Cerinth i Mindre Asien omkr. år 100, var emellertid också jude. Han och hans liktänkande sökte i den israelitiska religionens kult och i de drag, som kristendomen därifrån ärft, framför allt i Gamla Testamentet, finna den högre vishet förborgad, som skulle befria från materien. Jesus vore blott en människa; Kristus hade kommit ned i honom som en dufva vid dopet och öfvergaf honom åter vid lifvets slut; det var endast Jesus, som led och dog. Huru klart de ledande kristna redan då insett häresiens fara, framgår bl. a. af tvenne till oss bevarade underrättelser: den med all sannolikhet historiskt trovärdiga berättelsen, hurusom Johannes af Efesus förfärad flydde från det bad, där han fick höra, att Cerinth fanns; och de Ignatianska brefvens ifriga uppmaningar till de kristna att sluta sig kring episkopatet som det bästa värnet mot häresien.

Snart hade gnosticismen ej längre behof af judendomens förmedlande hand. Den trädde mera omedelbart in i den hednakristna kyrkan, ofta under ett judehat, som direkt anknöt sig till de kristnas. Vid början af Hadrians regering, omkr. år 120 möta vi här det andra stadiet: den orientaliska gnosis. Dess urform kan ännu ganska väl iakttagas; den bars nämligen af ett gnostiskt samfund, som är det enda ända till vår tid kvarlefvande: mandäerna i Babylonien och Persiens södra delar. Dessa bygga på den gamla babylonisk-kaldeiska statsreligionen med dess fantastiskt-konkreta uppfattning af världsloppet, som en strid mellan onda och goda andemakter, dess

extrema askes o. s. v. Denna åskådning ställdes af bl. andra Satornilos i Antiokia i förbindelse med kristendomen. Här kom särskildt kristendomens asketiska tendens väl till pass. Kristus var en skenmänniska, som gaf befrielsen genom att lära människorna afhålla sig från allt materiellt, framför allt könsumgänget. Asketismen drefs till afhållsamhet från t. o. m. köttätande, bad och renlighet m. m. Evangelierna förfalskades i direkt vegetarianskt syfte. Så skulle människan genom askesen återföras till det gudomliga, icke till judarnes Gud, som var en dålig Gud, hvilken visserligen skapat människorna men sedan dukat under för satan och nu skulle tillintetgöras af Kristus. — En liknande utgångspunkt ägde t. ex. den beryktade Karpokrates och dennes 17-årige son, fastän resultatet där blef det motsatta: den mest obegränsade hängifvenhet åt köttet.

Vi taga icke fel, om vi i denna gnosticisms framträdande se ett bevis för, att kyrkans väsentliga utbredning var förlagd till Orienten. Men kristendomen blef mer och mer en makt äfven inom Västerns hellenska kulturvärld. Därmed nåddes den af gnosticismens tredje stadium: den hellenska gnosis. Det karaktäristiska är här ett starkare filosofiskt moment. Denna gnosticism var ett slags försök att urvattna det specifikt kristna och göra kristendomen till en högre, för gnostici tillgänglig filosofisk insikt om världen och dess tillvaro. Grundåskådningen var för öfrigt äfven här den förut nämnda: en overksam urgud; mellanväsen, eoner, som skapat världen; materiens herravälde; Jesus, som genom högre kunskap befriar människan från materiens band. Som främsta representanter för denna gnosis möta Basilides och Valentinus. Basilides verkade redan omkr. år 125 och bildade en skola i Rom; men han undanträngdes snart i betydelse af Valentinus. Denne lärde före år 140 i Alexandria och kort efteråt i Rom och förvärfvade en stor krets af framstående och skarpsinniga lärjungar. Med honom trädde gnosticismen fram som en andlig makt, färdig att öfverväldiga kristendomen. Nya evangelier, apokalypser, apostlagärningar (Thomas', Andreas' och Johannes' öden), romaner af gnostisk läggning etc. bredde sig ut öfver

den kristna världen. Gnostiska konventiklar bildade sig mångenstädes inom själfva de kristna församlingarna.

Faran var verkligen öfverhängande. Speciellt den hellenska gnosticismen ägde nämligen många drag, som kommo tidens kristna fromhet till mötes. På fyra punkter var detta särskildt märkbart. 1) Gnosticismen kom med hemlig tradition från Kristus, som uppgafs tillförlitlig i en tid, då den kristna traditionen och de kristna karismata började tryta. 2) Gnosticismen hade genomfört söndringen mellan kunskapen och det etiska, ägde en högre kunskap och en fristående moralism. 3) Gnosticismen ägde en askes, som tedde sig som kronan på de kristnas mera torftiga världsflykt. 4) Gnosticismen grep sig med verkligt allvar an frågan om försoningen, frälsningen för hela världen. Huru stor faran var, visade framförallt Marcions framträdande, som utgör det viktigaste ingreppet i andra århundradets kyrkohistoria, och som bildar den egentliga öfvergången från den efterapostoliska tiden till ett nytt utvecklingsskede i kyrkans historia. Här må blott afslutningsvis ägnas några rader åt detta framträdande.

Marcion var en mindreasiatisk skeppsägare, som omkr. 140 kom till Rom och där blef kristen. Han kom emellertid under inflytande af en hellensk-gnostisk lärare, Cerdo, råkade i strid med församlingens presbyterer om kristna sanningar, och år 144 skedde en fullständig brytning. Marcion utstöttes ur kyrkan och bildade ett eget samfund. — Marcions betydelse låg däri, att han fått blicken öppnad för mycket af Paulus' säregna religiösa tankevärd. Han är den siste paulusianen under långa tider. Ifrig att rädda den äkta Paulus åt kyrkan samlade han de skrifter, som han ansåg återge äkta paulinsk åskådning (Lukas evangelium, Pauli bref). Han gaf kyrkan på så vis dess första kanon, dess första Nya Testamente. Men vid detta verk spelade redan hans hellenska gnosticism in. Så utlade han och omredigerade ibland de paulinska skrifterna, till dess att de stämde med den gnostiska dualismen och materiens fördömande. När han drifvits att bilda ett eget gnostiskt samfund, sökte han ock precisera sin, som han ansåg, äkta kristna tro i en kort och klar trosbekännelse, det första symbolum i kyrkans historia. Genom den gnosticism, som här fick

uttryck, upphäfde han faktiskt monoteismen; kristendomen upphörde att vara en sedlig religion, förlorade sin historiska utgångspunkt och därmed också marken under sina fötter. — Marcion var en duglig organisator, som gaf sitt nya samfund stor fasthet och en betydande yttre utbredning. Med tapperhet och trohet höll han under förföljelser fast vid sin åskådning, och hans anhängare gåfvo ej de kristna efter i martyrmod. Genom sin religiösa entusiasm, sin askes, sin kanon och sin trosbekännelse stod Marcion nära att vinna de kristna, öfverväldiga kristendomen. Tidens mest betydande religiösa personlighet var den farligaste häretikern. Inför denna fara måste kyrkan uppbjuda all sin inneboende kraft, all sin yttre organisation för att rädda sin tillvaro. I kampen mot gnosticismen förvandlades urkristendomen till den gammalkatolska kyrkan.

Hjalmar Holmquist.

Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. 1681—1724.

C. Kungl. Maj:ts utslag i målet angående Grubb.

a. *Lagman Grönhagens berättelse om kommissionsundersökningen.*

Sedan lagman Grönhagen anmält, att kommissionsundersökningen afslutats samt att han ej ansett sig berättigad att hålla kommissionen samlad så länge, att han kunde uppställa någon relation, och hemställt, om Kungl. Maj:t ville låta rannsakningsprotokollet för sig uppläsas, eller om han skulle uppsätta en berättelse i saken, resolverades, att han skulle uppsätta en kort berättelse, hvarefter man vidare af rannsakningen ville skaffa sig närmare kunskap i målet. Berättelsen aflämnades i december 1724 under titeln »Underdånig berettelse öfver det hos Kongl. Maij:t af consistorio i Hernösand angifne oväsendet i religion och kyrkjodisciplin uti Umeå församling, huruledes det vid den i juli och augusti månader år 1724 holdne commission, är befunnit vordet; författad efter acta och probata, uppå Hans Kongl. Maij:ts speciale befalning under den 30 octobris år 1724.» Den omfattar 120 sidor i folioformat och innehåller äfven en kort redogörelse för orsakerna till kommissionens tillsättande samt de omständigheter, under hvilka den fick sin slutliga sammansättning. Själfva undersökningsprotokollet utgör en foliant på 536 sidor, och dess 91 bilagor omfatta tillsammans 906 sidor.

b. *Grubbs död.*

Strax efter kommissionsundersökningens slut insjuknade Grubb i en svår bröstsjukdom och afled, barnlös, den 2 okto-

ber 1724 samt begrofs på Umeå landsförsamlings kyrkogård. På den öfver grafven liggande stenen läses följande numera starkt nötta minnesskrift: »Grafsten öfver Probsten i Uhmeå Mag. Nills Grubb, född den 2 December Åhr 1681, afled den 2 October Åhr 1724. Tu förgiömer the Rättfärdiga hemliga när Tig för hvars mans trug; Tu förskyler Them i hyddone för the trätosamma tungor. Ps. 31: 19, 21.» I den skrifvelse, daterad Torneå den 14 oktober, hvarmed landshöfdingen Grundel underrättar Kungl. Maj:t om Grubbs död, ger han ett vackert eftermäle åt Grubb, i det att han framhåller nödvändigheten af, att Umeå församling blifver försedd med en sådan rättsinnig själasörjare, som med sin rättskaffens flit och oförtrutenhet kan vid makt hålla hvad framlidne prosten Grubb genom sin bekanta nitälskan till en rätt kristendoms befordran uti samma församling tillvägabragt.

Helt olika yttrar sig om den aflidne hans ämbetsbroder kyrkoherden i Burträsk församling Anders Hernodius den 15 oktober 1724 i ett bref till borgarehustrun i Umeå Brigitta Sterner. »Alltså», heter det där, »hörer jag, det min vederpart, med hvilken jag stridde i sommar och [som] oroat alltför många människor i sin lifstid, har nu måst vända igen att träta, har slutat sina dagar och vandrat all världens väg. Och hvem blir nu värdig att träda i dess ställe? Skulle bägge församlingarna veta att påstå sin rätt och drifva allvarsamt sin sak, så finge de visserligen fri hand efter kongl. förordningar att välja sig själfva kyrkoherde, efter de så skräckeligt samvetstvång och grufligt ok varit underkastade.» Hans vedersakares bitterhet fortfor alltså äfven efter hans död.[1]

c. *Förhandlingarna i rådkammaren.*

Grubbs anhörige och vänner afvaktade med otålighet Kungl. Maj:ts utslag på grund af den verkställda undersökningen. Farhåga för, att med anledning af Grubbs död några

[1] Den tacksägelse, som afkunnades efter honom i Umeå kyrka, förvaras i nordinska samlingen i Uppsala universitetsbibliotek volym 1,921, skriften n:o 54. Den är affattad på ett mycket inkrångladt språk och långtrådig samt saknar måttfullhet.

ytterligare åtgärder i saken icke skulle vidtagas, eller åtminstone icke vidtagas så skyndsamt, som de önskade, föranledde Grubbs broder Michell Grubb och hans svåger Nils Lang att i en vidlyftig skrifvelse af den 19 december 1724 enträget anhålla, att saken icke måtte få afstanna, förrän Grubbs oskuld och hans hatares oförsvarliga förfarande blifvit offentligen kungjorde. Likaledes afsändes vid samma tid och i samma syfte en af 12 personer i Umeå församling undertecknad böneskrift.

Öfverläggningen.

Ärendet förevar i rådet den 14, 16 och 18 januari 1725. Den 14 januari upplästes i närvaro af riksråden grefvarne G. Cronhielm, A. Banér, J. Lilljenstedt, H. H. von Liewen, C. Ekeblad samt baronerna S. Lagerberg och T. Cederhielm konsistoriets anklagelseskrift af den 30 november 1719 samt hälften af lagman Grönhagens berättelse om kommissionsförrättningen. Föredragande var revisionssekreteraren Ehrencrona. Den 16:de fortsattes läsningen af ofvannämnda berättelse, hvarvid rådet uttalade den åsikten, att de tvenne tolfmännens tilltag borde vederbörligen beifras, ehuru prosten Grubb eftergifvit sin talan, samt att Hernösands konsistorium borde erhålla en allvarsam föreställning med anledning af den okunnige Samuel Blix' förordnande till kyrkoherde i Råneå, och att hvad som passerat med afseende på kvinnspersonerna Maja Stina Fröling och Cecilia Nilsdotter, hvilken gått till främmande socken och där födt oäkta barn, men blifvit kyrkotagen som äkta hustru och admitterad till Herrans nattvard, icke borde lämnas opåtaldt. Den 18:de upplästes i närvaro af riksråden G. Cronhielm, A. Banér, J. Lilljenstedt, G. Ekeblad, S. Lagerberg, C. Gyllenborg och J. Cederhielm Grubbs inför kommissionen afgifna förklaring med anledning af prosten Wallerii anmärkningar mot hans katekes samt Grubbs sista, sammanfattande framställning inför kommissionen den 26 augusti. Riksråden tyckte sig såväl af nämnda framställning som af själfva rannsakningen finna, att prosten Grubb brukat en berömlig nit och ifver för befordran af Guds ära och sina åhörares salighet samt att det varit önskligt, att hans grannar

hade velat visa samma nitälskan som han, och förklarade, att man borde taga i öfvervägande hvad Grubb anfört angående öfverensstämmelse i kyrkodisciplinen samt desslikes det öfriga, som han i sin framställning berört.

Sedan man därefter slutat läsningen af lagman Grönhagens berättelse, föreslog baron Lagerberg, att man skulle uppläsa konsistoriets anklagelseskrift och punktvis afgifva utlåtande däröfver, hvilket förslag till föredragningssätt gillades. Innan nämnda skrift upplästes, uttalade baron Lagerberg sin önskan att få se Grubbs katekesförklaring, emedan Grubb möjligen däri användt några frågor, som varit för djupsinnige för gemene man, hvilket framkallade den anmärkningen af grefve Gyllenborg, att detta vore onödigt undersöka, då prostarne Wallerius och Plantin skärskådat den och säkert icke skulle hafva uraktlåtit att i sina anmärkningar upptaga, om de funnit något mera, än det de upptagit.

Efter uppläsningen af konsistoriets anklagelseskrift yttrade baron Cederhielm, att det var märkvärdigt, att prosten Grubb, sedan han blifvit anklagad för oväsende i religion och kyrkodisciplin, af konsistorium förordnats att presidera vid prästmötet och erhållit ett mycket vackert testimonium, hvilket han sade sig hafva läst under förliden riksdag.

Grefve Cronhielm ansåg, att de sammankomster de haft i ladorna ej voro tillåtliga, i synnerhet sedan kungl. brefvet expresse förbjudit slika sammankomster. Grefvarne Ekeblad och Lilljenstedt höllo emellertid före, att nämnda sammankomster ej voro sådana, som i Kungl. Maj:ts bref voro förbjudna, emedan de föranledts af brist på andra lokaler. Grefve Lilljenstedt uttalade den förmodan, att de alla voro eniga om, att Grubb själf icke gjort något annat än sådant, som varit mycket vackert och berömligt, och hvarmed de alla voro nöjda.

Förhandlingarna i rådet ledde för öfrigt denna gång icke till något annat resultat, än att sekreteraren Ehrencrona erhöll befallning att göra ett utdrag ur alla akter i målet och fördela sin framställning i vissa bestämda punkter, så att man, då saken nästa gång företoges, kunde yttra sig öfver hvarje mål särskildt.

Först i oktober månad föredrogs målet på nytt. Under tiden hade ytterligare skrifvelser ingått från Grubbs vänner med begäran, att saken måtte slutbehandlas. Den 6 oktober uppläste sekreteraren Ehrencrona en skrifvelse i nämnda syfte från öfverste Wiedemeyer, och den 15 oktober anmälde justitiekansleren Fehman, att han någon tid förut erhållit ett bref från några af Umeå församlings ledamöter samt dagen förut från öfverste Wiedemeyer, i hvilka bägge bref man vädjade till hans ämbete för att få slutdom i målet. Rådet fann nu nödvändigt att med det första företaga målet till afgörande och beslöt att ägna några eftermiddagar åt dess behandling, på det att icke de ordinarie revisionsdagarna skulle genom så vidlyftiga akters uppläsande borttagas och de rättsökande uppehållas, samt att redan nästföljande måndags eftermiddag sammanträda för dess behandling, så framt sekreteraren Ehrencrona hunnit utföra det uppdrag i målet, som gafs honom vid sammanträdet den 18 januari.

Först tisdagen den 26 oktober föredrogs ärendet ånyo i närvaro af riksråden N. Tessin, C. G. Ducker, M. J. De la Gardie, A. Banér, H. H. von Liewen, C. C. Ekeblad, S. Lagerberg och C. Gyllenborg.

Sedan sekreteraren Ehrencrona redogjort för anklagelsepunkterna samt undersökningskommissionens tillkomst och uppläst skrifvelsen af den 30 november från konsistoriet i Hernösand, yttrade baron Lagerberg, att han ansåg det vara oförsvarligt handladt af konsistoriet att på grund af en ensidig berättelse och utan Grubbs hörande göra en sådan anmälan hos Hennes Maj:t Drottningen, hvilket så mycket mindre bort ske utan föregående kommunikation med Grubb, som sådant gaf församlingen tillfälle att fatta vidriga tankar om sin själasörjare, hvarför man borde förehålla konsistoriet detta dess beteende. Sekreteraren Ehrencrona meddelade, att de, som den tiden varit medlemmar af konsistoriet, nu voro borta med undantag af en eller två, hvartill baron Lagerberg genmälte, att äfven om ingen funnes kvar af dem, som 1719 angifvit Grubb, skrifvelse ändå borde afgå till konsistoriet att där ligga ad acta, på det att konsistoriet en annan gång måtte se sig bättre för. Häri instämde samtliga medlemmar af rådet.

Därefter uppläste sekreteraren Ehrencrona det utdrag, han gjort ur rannsakningsprotokollet. Med afseende på anklagelsen mot Holmqvist och Grubbs piga Anna Lisa Djurman, därför att de lett åt pastor Hernodius vid hans utdelande af den heliga nattvarden, funno rådsherrarna detta ursäktligt, då Hernodius gjort sig skyldig till ett mycket förargelseväckande förfarande genom ett oriktigt handhafvande af sakramentet. I fråga om smeden Ulander ansågs, att, då konsistoriet icke kunnat bevisa, att prosten styrkt honom i det, som lagts honom till last, Grubb borde fritagas från all skuld i denna sak, och att denna punkt i anklagelseskriften alltså snart kunde bli afgjord. Grefvarne Banér och Ducker ansågo, att man, innan denna punkt kunde afgöras, borde undersöka, om Ulander själf gjort rätt eller illa, i det han gjort. Grefve Liewen yttrade härom, att det ingenstädes i den heliga skrift funnes förbjudet, att 4 eller 8 personer komma tillsammans i sina hus och frukta Gud samt underrätta hvarandra i sin kristendom; han tyckte det vara hårdt och emot den kristliga friheten, att, om man hade en granne, som vore i sina kristendomsstycken väl underrättad, och man ville med honom umgås för sin undervisnings skull, sådant skulle blifva en förment. Grefve Tessin invände, att som kungl. förordningar äro emot sådant, så böra de antingen hållas eller upphäfvas, och så länge detta senare ej skedt, ålåge det rådet att öfvervaka deras efterlefvande. Att underhålla gudsfruktan i sina hus och undervisa sina barn och sitt tjänstefolk däruti inom slutna dörrar, det höll han före vara hvarje husfaders plikt och Gud behagligt; men att låta hvar och en hålla sammankomster och upphäfva sig till lärare tyckte han så mycket mindre kunna eller böra tillåtas, som sådant skulle med tiden föda af sig en stor oordning och förvirring. Han ansåg, att en skomakare och skräddare ej borde ha större frihet att få predika än en student, som ämnar blifva präst och ej tillåtes predika, innan han af vederbörande konsistorium blifvit examinerad. Baron Lagerberg höll ock före, att förordningarna borde efterlefvas.

Lördagen den 30 oktober fortsattes förhandlingarna i närvaro af Hans Kungl. Maj:t samt riksråden Arv. Horn, M. Wellingk, G. Cronhielm, N. Tessin, C. G. Ducker, M. J. De la

Gardie, H. H. von Lieven, C. C. Ekeblad, S. Lagerberg, och C. Gyllenborg. Grefve Banér låt göra sin ursäkt, emedan han följande dag ämnade begå Herrens nattvard.

Grefve Gyllenborg förklarade, att han funne det lika förargligt som äfventyrligt med sådana sammankomster. Dessa, som nu hålla dem, kunde göra det af en rättsinnig nit, andakt och kärlek för Guds ord, men andra, som äro mindre grundade i sin kristendom, ja kanske däruti villfarande kunde komma sedan och betjäna sig af samma frihet och tycka sig hafva samma rätt att uttyda skriften, hvaraf följden blefve den, att, då den gemenaste skoflickare, som kanske litet eller intet läst i den heliga skrift, begynte att efter sitt förstånd och begrepp uttyda den, gemene man sedan icke visste, till hvem han skulle hålla sig såsom sin lärare. Om sådana sammankomster tillätes, skulle dessutom deras vederparter i religion icke underlåta att betjäna sig af dem till att insmuggla sina lärosatser hos folket, och landet, innan de visste ordet af, blifva uppfylldt af allehanda läror. Hvilken fara sådana sammankomster hade med sig, därpå hade man ett åskådligt exempel i Englands historia under Cromwells tid, då sådant predikande och sådana sammankomster förorsakade den ändring, som då skedde både i religion och regemente.

Grefve Arv. Horn, som vid sammanträdets början icke var närvarande, hade blifvit efterskickad och inträdde nu. Grefve Tessin förklarade med anledning däraf, att rådsherrarne föregående dag kommit öfverens om att taga den innevarande dagen till den umeåska sakens afgörande, och att samtliga rådsmedlemmarne skulle anmodas att infinna sig, emedan den ansågs som högst angelägen för riket och som ett riksvårdande ärende.

Sekreteraren Ehrencrona började därpå att läsa rannsakningsprotokollet. Efter läsningen af Simon Nilssons vittnesmål, hvari han erkänt, att han gått till smeden Ulander för att rådfråga sig i sin kristendom, anmärkte grefve A. Horn, att denne bonde hade gjort mycket bättre, om han gått till sin kyrkoherde och rådfrågat honom, helst som det tillkom honom såsom hans själasörjare att gifva honom besked i ifrågavarande hänseende.

Hans Kungl. Maj:t frågade härvid, om det är en förbjudet att läsa i sitt hus samt där predika. Hvarpå grefve Tessin i underdånighet svarade: »Att läsa med sitt folk hemma i sitt hus, det nekas ingen, utan det är fast mer hvar och en husfaders plikt och skyldighet att så göra, men att hålla sammankomster och då predika samt uttyda skriften, det är alldeles förbjudet. Och är det ej tillåtligt att en som studerat vid akademien får predika, innan han är examinerad, huru mycket mindre bör det då vara tillåtet, att hvar och en skall få upphäfva sig för en lärare, utan att man vet, hvad kunskap han kan hafva i sin kristendom.

Grefve Cronhielm ansåg det vara något äfventyrligt, att en smed skall få sätta sig upp att uttyda skriften, om hvars tydningar våra starkaste teologer ofta själfva intet komma öfverens.

Härtill genmälte sekreteraren Ehrencrona, att denne smeden varit så underrättad i sin kristendom, att han vid rannsakningen befanns kunna examinera en präst, benämnd Archtædius, samt att han ej blifvit öfverbevisad om att hafva talat något emot ortodoxien.

Baron Lagerberg svarade därpå: »Jag lämnar det därhän. Ingen kan neka honom att läsa och bedja för sitt folk och undervisa dem i deras kristendom, men att göra det för andra och för dem predika eller uttyda skriften, det bör icke tillåtas.»

Grefve Liewen tyckte det vara mycket svårt att, om man vore väl underrättad i sin kristendom, man då icke skulle få däruti undervisa andra, som kunde komma till honom och begära undervisning, hvaremot baron Lagerberg invände, att sådant icke vore tillåtet ens för den i kristendomen bäst underrättade, utan att han borde gå till sin präst i församlingen och af honom blifva examinerad, på det att allt måtte ordentligt tillgå.

I det följande tankeutbytet i denna fråga yttrade sig grefve Liewen för, de öfriga emot ett sådant tillvägagående som Ulanders. Efter ytterligare läsning af rannsakningsprotokollet med åtföljande diskussion afslutades den ifrågavarande dagens förhandlingar.

Tisdagen den 2 november återupptogs ärendet. Närvarande nämnda dag voro Arv. Horn, M. Wellingk, G. Cronhielm, N. Tessin, C. G. Ducker, G. A. Taube, M. J. De la Gardie, A. Banér, K. R. Horn, C. C. Ekeblad och S. Lagerberg.

Angående den diskussion, som läsningen af rannsakningsprotokollet denna dag framkallade, må här endast anföras grefve Cronhielms förklaring, att Grubb tagit miste, när han i sin katekesförklaring såsom sabbatsdagar betecknat alla dagar, på hvilka gudstjänst hållas, och att allenast söndagen, som i Nya testamentet firas i stället för den sjunde dagen i Gamla testamentet, vore sabbatsdag.

Voteringen.

Fredagen den 19 november anställdes votering angående resolutionen i sammanhang med voteringen i det bekanta Sicklamålet. Närvarande voro Arv. Horn, G. Cronhielm, N. Tessin, C. G. Ducker, G. A. Taube, M. J. De la Gardie, A. Banér, H. H. von Liewen, C. C. Ekeblad, S. Lagerberg och C. Gyllenborg.

Grefve Gyllenborgs votum i Sicklamålet inledes med ett yttrande öfver de öfverklagade religiösa sammankomsterna i allmänhet och har följaktligen tillämpning äfven i fråga om sammankomsterna i Umeå, hvarför det äfven här må refereras. »Vore här», yttrade han, »fråga om att stifta lag, så kunde de för och emot sammankomsters tålande vidlyftigt andragna skälen komma att skärskådas och uppmärksammas, men som sådant nu hvarken är eller kan vara i fråga, sedan vi redan hafva lag, bestående af så många kungl. förordningar, så tror jag för min del mig endast och utan vidare resonemang böra taga anledning till dessa sammankomsters fördömande såsom olagliga därutaf, att högbemälte förordningar ej allenast nämna och förbjuda svärmerier och kätterska läror, utan ock i gemen alla sådana oordentlige sammankomster, som tid efter annan blifvit öfverklagade, och det så klart, att jag ej kan se, huru dessa förbud kunna appliceras allenast till de förra. Dessa förordningar äro så i deras fulla vigör och på så många riks-

dagar af riksens ständer oändrade, att efter min oförgripliga mening, det omöjligt bör eller kan tålas, att en eller annan må understå sig att uppenbarligen däremot handla. Jag vet ej heller, huru det öfverensstämmer med en sann gudsfruktan, hvilken sammankomsternas förfäktare dock söka att framför andra visa, att uti oträngda mål framför andra visa olydnad, som likväl är en trolldomssynd. Jag säger: uti oträngda mål och undantager följaktligen sådana, uti hvilka man måste mer lyda Gud än människor, dem jag dock hoppas under en så gudfruktig öfverhet och ett så kristligt regemente, som vi hafva, ej en gång stå att befara, mindre kunna sägas i detta fallet sig å daga gifva.

Är detta fallet, som det oemotsägligt är, så äro alla andra skäl öfverflödiga, ja äfven det, som torde invändas, att en öfverhet ofta blifver illa underrättad och därför äfven i godt och rättvist uppsåt kan låta utgå hårda och orättvisa förordningar. Jag säger: äfven detta skälet ursäktar så mycket mindre någon öfverträdelse, som regeringsbandet skulle snart upplösas, därest det stode både den ene och den andre fritt, huru stort fog de ock hade att önska en förordning ändrad, att själfve ipso facto den eludera, bryta och ohörsamma.

Jag upprepar fördenskull min i början yttrade och på kungl. förordningar grundade mening, att dessa möten i fråga äro straffbara, och tror dem alltså böra hädanefter på det allra strängaste hämmas, så igenom nya förbud som de gamlas allvarsamma handhafvande. Finna riksens ständer på en allmän riksdag anledning utaf de för sammankomsters hållande andragna skälen att de närvarande förordningarna limitera eller alldeles upphäfva, så går då allt lagligt till och då kunna dessa sammankomster så lofligt idkas, som det nu sker olofligt. Emellertid är intet periculum in mora, och är Guds ords predikan så ymnig hos oss samt tillfällen till allmänna sammankomster i kyrkan så många, att med Guds hjälp gudaktigheten och dess idkande ej lär på så kort tid genom ofta bemälte sammankomsters hämmande kunna alldeles förfalla.

Men när jag således yttrar mig om dessa sammankomster undantager jag sådana som — — — — — — — — — jag tror vara ej allenast berömliga utan ock nödvändige; ty

att hindra husfäder att med deras husfolk och intima vänner sinsemellan vid tillfällen frukta Gud och läsa Guds ord vore ogudaktigt. Ja om äfven en prästman skulle vilja öfverenskomma med sina åhörare att tillbringa hvar söndags afton, antingen många eller få, uti sitt hus med katekesförhör, predikans upprepande och andra gudaktighetsöfningar, skulle jag hålla en sådan sammankomst för högst prisvärd. Läroämbetet blifver då allt stadigt hvad det bör vara, hvilket till att promiscue låta öfvas af hvar och en som det vill alltid haft och alltid lär hafva eftertänkliga följder.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Ytterst tager jag mig friheten att på det högsta dock oförgripligen bedja, det prästernas predikande och utfarande mot hvarandra ingalunda må tillåtas, samt att här i riket, som på så många orter i Tyskland skedt är, namnet af pietister, så i skrifter som predikningar och tal, må vid hårdt straff förbjudas, efter det är förargligt, att själfva pieteten skall missbrukas till att gifva dem namn, som vi tro hafva villfarande meningar. Gud låte oss alla vara pietister, så äro vi säkert inga kättare.»

Baron Lagerberg hemställde, om icke rådet ville med det samma utlåta sig om målet angående Umeå, eftersom detta stode i sammanhang med Sicklamålet, hvilken hemställan bifölls, hvarefter han yttrade följande:

1:o) tyckes mig oförgripligt, att konsistoriet bort först höra prosten Grubb, innan det insändt dess underdåniga skrift och besvär till Hennes Maj:t, ej heller

2:o) förut låta utgå publikationer om oväsendet i religionen i Umeå;

3:o) finnes ej af akterna, att prosten haft någon del och skuld, utan vid sin hemkomst från riksdagen, efter dess åklagares eget skriftliga tillstående och skrift till konsistoriet, sådant ändrat, rättat och offentligen straffat hvad i hans frånvaro skett; men

4:o) allestädes af akterna finnes den stora nit och flit, som prosten användt i församlingen sedan dess ditkomst, hvarigenom församlingen i sin kristendomskunskap mycket och berömligt tilltagit, som vid den i kommissionens närvaro hållna

examen och det däröfver förda protokollet nogsamt är att aftaga.

5:o) De tvänne tolfmän, som i församlingens namn genom deras svåra skrift på det högsta angripit prosten, men sedan och genom deras senare ingifna skrift sådant återkallat och gifvit skulden på concepisten, elaka människor och dem, som därtill förledt, böra ej lämnas ostraffade, utan allvarligen tillhållas namngifva concepisten och de så väl som concepisten förpliktas att utsäga namn på de elaka människor, af hvilka de förledda äro, och alla undergå vederbörligt straff, på det att ett sådant crimen publicum ej må lämnas ostraffadt.

6:o) Konsistoriet tyckes böra få befallning att vederbörligen låta tilltala prästen Archtædius, som af akterna finnes hafva varit försumlig i sitt ämbete och tillåtit folk begå Herrens nattvard och dem skriftliga attester meddelat om deras goda kunskaper i sin kristendom, där de dock sedan vid examen oförsvarlige befunne äro; jämväl för Archtædii oförsvarliga och oanständiga lefverne och förhållande med det kvinnfolket, som sig för fru Frölich utgifvit.

7:o) Hvad de af Ulander, Holmqvist, Öman, Anna Djurman och flere hållna sammankomsterna angår, så är nogsamt af handlingarna klart, att det varit sådana sammankomster, som i kyrkolagen och förordningarna ej tillåtliga utan förbjudna äro, i det att folk till myckenhet af åtskilliga lager sammankommit, Ulander, Holmqvist och de flere förklarat skriftens språk, så godt som predikat, uttydt bönerna, gjort nya böner med mera, hvarför de böra straffas efter 1706 och 1713 års förordningar, som förbudsförbrytare; men till att dämpa och hindra sådana sammankomster hädanefter håller jag före

8:o) högst nödvändigt vara, att en kungl. förordning utgår, att som Hans Maj:t finner det 1713 års förordning ej varit tillräcklig sådana och dylika sammankomster att hindra, i det att nu i några år åtskilliga sammankomster hållna blifvit under namn af gudaktighetsöfning, hvarvid en och annan anställt sig som lärare, uttydt skriftens språk och böner, själf gjort nya böner med mera, hvilket om det af en, som väl

grundad är i sin kristendom, sker, är dock att befara, att många fåkunnige och förföriske under samma frihet sig som lärare i sådana sammankomster utgifva skulle, hvaraf en högst fördärflig svit följa skulle. Ty har Hans Maj:t för högst angeläget funnit att förordna och utnämna, hvilka sammankomster äro tillåtliga, nämligen hvar husfader är efter kyrkolagen och åtskilliga kungl. förordningar skyldig att som oftast och särdeles om helgdagarna efter predikan förhöra och undervisa sina barn och sitt husfolk i katekesen och deras kristendomsstycken samt efterfråga, hvad de af predikan lärt och hört, låta dagligen hålla bön, som oftast läsa i bibeln och andra här i riket brukliga och här allmänt vedertagna postillor och gudliga böcker, böner och psalmer, men ingalunda själf hafva frihet att utlägga skriftens språk och bönerna. Skulle ock en och annan af dess släkt, vänner och grannar förut hos honom vara, så är ock väl tillåtligt, att de sådan examen, bön, läsande i bibeln och gudliga böcker samt sjungande få bevista samt ock med hvarandra tala om den på helgdagen hörda predikan, huru den ene eller andre predikan och uttydningen förstått och däruti den ene och den andre underrätta. Men därvid böra de alldeles afhålla sig ifrån djupsinniga frågor och dispyter. Och fastän här i Stockholm alla sön- och stora helgdagar ifrån kl. 5 om morgonen till kl. 3 efter middagen alla timmar offentligen predikas och gudstjänst hålles i kyrkorna, alla söckendagar morgon och afton offentlig bön, två gånger i veckan veckopredikan, tre gånger i veckan katekesförhör i kyrkan, på landet efter kyrkolagen utom predikan sön- och helgdagar, och på vissa tider på året jämväl ottesångspredikan, veckopredikan, på vissa tider på året offentligt katekesförhör i kyrkorna, så har dock Hans Kungl. Maj:t velat förordna, det prästerna skola sex gånger om året förhöra sina åhörare hemma i deras hus eller sammankalla några hus i städerna och några gårdar på landet på ett ställe och dem förhöra och undervisa i sin kristendom. De som på landet hafva lång väg till kyrkan kunna [hemma] hos sig göra bön, sjunga vanliga psalmer, läsa i bibeln, postillor och gudliga böcker, som allmänt här i riket vedertagne äro, viljandes Hans Kungl. Maj:t låta göra den anstalt, att tillräckliga exemplar af sådana gudliga böcker

skola finnas tryckta, blifvandes ock prästerna förbjudna att i deras församlingar utgifva några skriftligen af dem uppsatta spörsmål och svar, förr än de vederbörligen öfversedde och auktoriserade äro. Den som nu emot denna förordning sig förser och förbryter med andra olofliga sammankomsters hållande och bevistande tyckes mig första gången och andra gången böra med ansenliga penningböter beläggas, men tredje gången förvisas riket på vissa år. Därhos

10:o) håller jag angeläget vara, att det namnet pietist alldeles vid straff till görandes förbjudes och likaledes förordnas, att prästerna innehålla att offentligen emot hvarandra predika, som intet annat kan verka än att irra åhörarne. Om kommissionsomkostnader och prosten Grubbs reconvention skall jag härnäst mig vidare utlåta.

Denna förordning tyckes ej böra utgå, förrän också förordningarna om eder och sabbatsbrott blifva öfversedde, förklarade och förbättrade, som vid nästa session ske kan, att sammankomster, drickande, spelande och oskickligt lefverne om helgdagarna på krogar blir hårdligen förbjudet och straffadt.»

Grefve Gyllenborg: »Jag hade fuller intet tänkt att i dag utlåta mig om den umeåska saken utan allenast om hvad den i Sickla hållna sammankomsten angick, men som riksrådet Lagerberg den så väl till alla sina omständigheter utfört, så tror jag mig ock kunna den med säkerhet bifalla, hvarför jag ock alldeles är af samma mening som bemälte riksråd, undantagandes det, att det folket, som vid kommissionen där uppe blifvit angifne, såsom Ulander med flere, må slippa allt tilltal och straff, emedan man kan lätteligen tro, att det de gjort skett af okunnighet om förordningarna, hvartill jag så mycket mera styrkes, som vi själfva icke utan största svårighet kunnat få till hands de i detta fallet utkomna kungl. förordningar. Dock hemställer jag, om dessa icke kunna kallas tillhopa och varnas att hädanefter ställa sig de härom utgångna förordningarna till efterlefnad, finnandes jag för öfrigt, att prosten Grubbs förhållande i sina församlingar varit sådant att det är att berömmas, och man har orsak att önska, det hvar och en lärare ville använda samma flit med sina åhörare,

Fördenskull kan jag intet annat än förklara honom oskyldig, viljandes jag härnäst hvad reconvention angår mig utlåta.»

Baron Lagerberg medgaf äfven för sin del, att nämnda personer för denna gång undslippa med varning.

Grefve Ekeblad: »Jag bifaller grefve Gyllenborgs mening så ock hvad baron Lagerberg anfört, hållandes jag före, att prosten Grubb, som så oskyldigt lidit och likväl finnes hafva så väl och berömligt sig förhållit, bör hafva någon reparation.

Grefve Liewen: »Jag bifaller riksrådet Gyllenborgs mening, så hvad sammankomster i gemen angå, som hvad mera i dess voto anföres för de af honom anförda orsakers skull.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Men därjämte finner jag mig föranlåten till mitt samvetes befrielse att hemställa till rådets ompröfvande, huru därom må föranstaltas, att man icke får tillfälle att klaga däröfver, att man å ena sidan väl förbjuder folk att komma tillhopa om sabbatsdagarna att lofva och prisa Gud, men att å andra sidan det lämnas alldeles opåtalt, om en hop folk komme tillhopa på krogar och källare samt håller stora banketter och förnöter så dagar som nätter med dansande, sjungande, supande, spelande, svärjande och horande samt all annan syndig fåfänga och det gemenligen på sön- och helgdagar, så att Gud bättre, om något slemt sker, så sker det mest på förenämnda dagar, som likväl till Guds namns ära böra användas; att väl fiskaler och uppsyningsmän äro nog, som gifva akt uppå efterlefnaden af de om sammankomster utgångna förordningar, men att få eller alls ingen är, som om ett sådant ogudaktigt väsende sig det ringaste bekymrar, utan att det lämnas hvar och en fritt att lefva så syndigt och ogudaktigt som han vill och det, som beklagligast är, att en del af våra präster, igenom det att de göra sällskap i sådant syndigt och förargligt lefverne, gifva sina åhörare elaka exempel och liksom själfva leda dem till helvetet, där dock en lärare bör vara efter Pauli förmaning ostrafflig i sitt väsende. Jag säger: jag lämnar till rådets omdöme, om icke man bör söka att förekomma genom anstalters görande, att sådana klagomål ej höras må, samt att de plakater och förordningar, som äro om eder och sabbatsbrott med flere, som kunna lända till gudaktighetens befrämjande och häm-

mande af allt syndigt och ogudaktigt lefverne, må på det allvarsammaste handhafvas. Därjämte som nu sammankomster blifva förbjudna, men väl en husfaders egna husandakt med sitt folk tillåten, så hemställer jag ock, om det icke bör så lagas, att sådant af hvar och en husfader blir verkstäldt, och att prästerna med mera ifver och sorgfällighet än som skedt är söka att undervisa sina åhörare i deras kristendom samt själfve med en ärbar och gudfruktig vandel dem föregå.

Nu hvad den umeåska saken angår, så finner jag väl, att Ulander har läst för andra, men icke att han därvid haft några irriga lärosatser eller begått något svärmeri, hvilket ej heller Holmqvist kan öfverbevisas om, som är en lärd och studerad person, samt nu efter konsistorii tillstånd informerar barn här i staden, hvarför jag ock dem alldeles befriar. Sist och hvad prosten Grubb angår, så befriar jag honom ifrån de honom af konsistoriet tillagda tillmälen, önskandes, att hvar och en prästman ville taga honom till efterdöme, så skulle det bättre stå till med kristendomen i våra församlingar än det gör. För öfrigt bifaller jag baron Lagerbergs mening.»

Grefve Banér: »Som grefve Liewen sagt, så är angeläget, att det beifras, att sabbatsdagarne med ett så syndigt lefverne förnötas, och sådant vid ett hårdt straff. Hvad Ulander angår, så är han straffvärd därför, att han uppsatt sig till en lärare, hvarför jag ock hvad honom och de flere angår, som varit vid kommission i Umeå angifne, bifaller baron Lagerbergs mening. Hvad prosten Grubb angår, så finner jag nogsamt af akterna, att han fört ett vackert lefverne, rättat vid sin hemkomst det som kunnat vara oordentligt tillgånget i församlingen under hans frånvaro samt användt en mycket berömlig flit med sina åhörares undervisning i deras kristendomskunskap, så att han fördenskull är oskyldig i de honom tillagda beskyllningar det angående. Men hvad hans dispyt med prosten Wallerius beträffar, så är det en sak, som hör till konsistorium att sig däröfver utlåta.»

Grefve De la Gardie: »Jag bifaller grefve Gyllenborgs mening angående Ulander och de flere, som vid kommissionen i Umeå äro angifna; i det öfriga bifaller jag baron Lagerbergs mening.»

Grefve Taube: »Jag är ense med grefve Gyllenborgs som ock baron Lagerbergs meningar.»

Grefve Ducker: »Jag bifaller likaledes riksråden baron Lagerbergs och grefve Gyllenborgs meningar.»

Grefve Tessin: »Jag finner, att riksråden baron Lagerberg och grefve Gyllenborg så vidlyftigt utfördt denna materia, så att jag icke ser, hvad jag vidare häruti kunde anföra, utan att det vore allenast att ändra orden, fördenskull så blir jag vid deras mening — — — — — — — — — — — — — Hvad angår grefve Liewens påminnelser, särdeles om krogar, så vore det önskligt att snarare utrota en hop af dem än tillåta deras förökning, som nu beklagligen mycket tilltaga, helst emedan sådana konventiklar på krogar och källare äro mycket fördömligare än de andra, hvarför efter min mening de böra sökas att i staden utrotas, alldenstund där så mycken synd föröfvas, och fylleri hafver så många andra synder med sig. För öfrigt om förordningarna angående eder och sabbatsbrott noga handhållas, så lär man mindre höra klagas öfver ogudaktighet, än som nu sker.»

Grefve Cronhielm: — — — — — — — — — — —

»Hvad nu vidkommer det mål, som af konsistoriet i Hernösand blifvit angifvet emot aflidne prosten Grubb, så har man nogsamt hört af kommissionsberättelsen, att det, som varit angifvet emot prosten Grubb, har ingen grund, utan tvärtom att han så förhållit sig, att man skulle önska, det andra ville följa hans exempel, undantagandes ett och annat, hvaröfver bemälte prost inför kommissionen och förhöret yttrat sina tankar, hvilket jag oförgripligen intet kan bifalla, utan lämnar till vederbörandes bepröfvande. Fördenskull är jag ock af den tanken, att prosten Grubb snarare för den trogna och osparda omvårdnad han haft om sina åhörares undervisning i deras kristendomskunskap bör berömmas än på sin döda mull vara underkastad eftertal och vidriga omdömen. Beträffande de sammankomster, som varit hållna i Umeå församling af smeden Ulander och de flere, så, emedan det klarligen af handlingarna befinnes, att de varit olofliga, och skett tvärt emot de därom utgångna kungl. förordningarna, borde fuller samma personer för sådant med straff anses, men i anseende till de af grefve

Gyllenborg andragna mitigantier, så kunna de för denna gången därifrån förskonas med åtvarning att se sig bättre för en annan gång.»

Grefve Arvid Horn: »Angående Umeå- och Sicklasakerna bifaller jag alldeles baron Lagerbergs och grefve Gyllenborgs meningar i anseende till de väl grundade skäl de andragit, hvilket att upprepa är onödigt. När det blir verkställdt som sig bör, så lär det blifva rättadt, som grefve Liewen klagat öfver, äfven såväl som det grefve Tessin påmint om. Hvad prosten Grubb angår, så finner jag ock skäligt att förklara honom oskyldig, fägnandes mig, att han ändå på sin döda mull kommer att njuta sin oskuld till godo. Äro vid umeåska saken några teologiska tvistefrågor, så abstraherar jag ifrån dem såsom hit ej hörande och remitterar dem till sitt vederbörliga forum.»

Resolutionen.

På grund af förenämnda votering resolverades »1:o) att prosten Grubb befrias ifrån de honom af konsistoriet tillagda beskyllningar, emedan det ex actis finnes, att prosten ej haft däruti någon del, utan det, som kunnat passera i dess frånvaro, vid dess hemkomst ändrat och rättat samt offentligen straffat, varandes han att berömmas för den nit och omsorg, han haft för sina åhörares undervisning i deras kristendomskunskap. 2:o) Bör konsistoriet föreställas det olagliga procedere, som de brukat med aflidne prosten, i det de med besvär emot honom hos Hennes Maj:t Drottningen honom ohördan inkommit samt utan att höra honom jämväl låtit utgå publikationer angående oväsende i Umeå, börandes hvad det angår, som är angifvet af Blix, därom rannsakas. 3:o) Kommer bref att afgå till konsistorium att låta vederbörligen tilltala prästen Archtædius, som varit mycket försumlig i sitt ämbete, i det han icke allenast tillåtit folk att begå Herrans nattvard, utan dem skriftliga attester meddelt om deras goda kunskap i sin kristendom, där de dock sedan vid examen oförsvarliga befunne äro, hafvandes dessutom Archtædius haft ett oanständigt och oförsvarligt lefverne med en, som gifvit sig ut för fru

Frölich. 4:o) De tvenne tolfmän, som i församlingens namn angripit prosten Grubb, men sedan deras besvärsskrift måst återkalla, böra jämte concepisten nämna, hvem som dem därtill förledt, och så den ene som den andre därföre vederbörligen straffas. 5:o) Ulander, Holmqvist, Öman och Anna Djurman, som befinnas tvärt emot förordningarna hafva hållit sammankomster och förklarat skriften, så godt som predikat, uttydt bönerna med mera, vill Kungl. Maj:t för denna gången af nåd ifrån det i förordningarna utsatta straffet förskona, i anseende därtill att de detta gjort af ett godt uppsåt, och förordningarna därom ej varit dem bekanta, dock med nådig åtvarning att se sig hädanefter bättre före. — — — — — — Som så af det, som passerat i Umeå, som af de tid efter annan här förda klagomål öfver sammankomsters hållande nogsamt finnes, att utkomna förordningar ej varit tillräckliga, så kommer igenom ny förordning på det allvarsammaste att förbjudas, och det vid straff af penningböter för dem, som första och andra gången den öfverträda — alla sammankomster, som bestå af många, men olika personer de där eljest ej hafva hvarken skyldskap, bekantskap eller commercie sinsemellan, utan träda allenast tillhopa vissa förelagda tider och stunder att taga sig en särskild andakt före — men tredje gången bör en sådan Kungl. Maj:ts förbuds brytare visas utur landet på vissa år, varandes dock tillåtet 1:o) om en husfader vill esomoftast och särdeles om helgdagarna förhöra och undervisa sina barn och sitt husfolk i katekesen och deras kristendomsstycken samt efterfråga, hvad de af predikan lärt och hört, hvilket en rätt och kristlig husfader tillkommer att göra, så väl som ock att dagligen hålla bön, läsa i bibeln och andra här i riket vedertagna postillor och gudliga böcker, böner och psalmer, hvarvid dock alldeles förbjudet är att uttyda skriftens språk och bönerna, kunnandes jämväl en och annan af släkt, vänner och grannar, som förut hos honom varit, väl få bevista en sådan anställd husandakt samt ock med hvarandra tala om den på helgedagarna hörda predikan, huru den ene eller den andre predikan och uttydningen förstått, och däruti den ene den andre underrätta, men därvid böra de dock alldeles afhålla sig ifrån djupsinniga frågor och dispyter. 2:o) Att en

god vän, som tillfälligtvis kommer till den andre, kan begynna ett gudligt och uppbyggligt samtal och jämväl, där nödigt pröfvas, slå upp bibeln samt med dess egna ord och språk så mycket tydligare öfvertyga och stadfästa hvarandra. 3:o) De, som bo på landet och hafva lång väg till kyrkan, enär de icke kunna komma till kyrkan, måga hos sig göra bön, sjunga vanliga psalmer, läsa i bibeln, postillor och gudliga böcker, som allmänt i riket vedertagna äro, viljandes Kungl. Maj:t draga därom försorg att af sådana böcker tillräckliga exemplar tryckas skola. 4:o) Om en prästman skulle vilja öfverenskomma med sina åhörare att tillbringa hvar söndags afton, antingen många eller få, i sitt hus med katekesförhör och predikans upprepande, så vore sådant högst berömligt och prisvärdt. Och som mycket klagas däröfver, huru litet i synnerhet den gemene man är underrättad i sin kristendomskunskap så skola prästerna vara förpliktade att sex gånger om året förhöra sina åhörare hemma i deras hus eller ock till den ändan sammankalla om sänder några hus i städerna och några byar på landet, dock prästerna därvid alldeles förbjudet att i deras församlingar utgifva några skriftliga af dem uppsatta spörsmål och svar, förrän de vederbörligen öfversedde och auktoriserade äro. Vidare vill ock Kungl. Maj:t vid svårt straff till görandes hafva förbjudit att på predikstolarna och vid akademierna bruka det ordet pietist eller pietisteri, någon villfarande mening därmed att utmärka, jämväl ock det prästerna måga offentligen emot hvarandra predika eller någon med de speciella och personliga omständigheter utmärka att, fast dess namn icke uttryckligen utsäges, personen dock igenkännes, utan att där någon skulle finnas antingen drifva någon villfarande mening eller bruka anstötliga ordasätt, som till irring eller afsöndring uti läran kunna anledning gifva, så bör emot en sådan de steg brukas, som kyrkoordningen förmår och innehåller, nämligen först förmanas och sedan, där det intet hjälper, under laga rannsakning och dom ställas. Börandes ej heller villfarelser, som hos en eller annan kunna förspörjas, särdeles beskrifvas och omtalas, eftersom de ostadiga och nyfikna däraf kunna få anledning att däröfver grubbla och således förföras på de meningar, hvartill de förr ingen anledning haft; varandes

fördenskull Kungl. Maj:ts nådiga vilja och befallning, att vederbörande däröfver en allvarsam uppsikt hålla, att alla af läroståndet med sådant innehålla, och att de därjämte beflita sig om att vara både i lära och lefverne en eftersyn för den dem anförtrodda hjorden. Slutligen finner Kungl. Maj:t till Guds namns äras befrämjande angeläget vara, det alla sammankomster, spelande och drickande på krogar, källare och kaffehus om sön- och helgdagarna böra vid hårda straff förbjudas, till hvilken ända förordningarna om eder och sabbatsbrott skola öfversedde, förklarade och förbättrade blifva. Börandes förordningarna, som angå det som nu är resolveradt, på en tid och tillika utkomna.»

d. *Utslaget.*

Vi meddela här, med uteslutande af resuméen öfver hvad som i målet förekommit, Kungl. Maj:ts utslag.[1]

»Kungl. Maj:ts resolution angående det oväsende uti religionen och kyrkodisciplinen, som konsistorium i Hernösand igenom berättelse af den 30 november 1719 hos Kungl. Maj:t i underdånighet angifvit i Umeå församling vara uppkommet, gifven Stockholm i rådhuskammaren den 12 januari 1726.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Detta allt och det mera, hvaröfver kommissionen undersökt, har Kungl. Maj:t sig till ett noga och rättvist öfvervägande och skärskådande företagit och först, hvad den process och medfart, som vid detta målets angifvande är brukad, angår, funnit, att konsistorium i Hernösand sig därutinnan mycket förhastat, att det prosten Grubb ohördan, som dock så högt i detta angifna oväsendet var rörd och angifven, det samma i alla delar på ensidiga berättelser för helt trovärdigt och säkert inför Kungl. Maj:t föredragit, utan att dåvarande superintendenten själf eller någon å konsistorii vägnar bättre efterfrågat och utforskat rätta ursprunget och sammanhanget till det, som angifvet var, dessinnan konsistorium den 19 oktober 1719 genom en, icke till prosten Grubb, utan till landshöfdingen öfversänd publikation ingalunda bort utföra och bestraffa ett

[1] Kungl. Justitierevisionens registratur den 12 januari 1726.

oväsende, om hvilket det då ingen behörig bekantskap hade, mycket mindre sedermera den 30 november därpå följande med en omständlig berättelse därom till Kungl. Maj:t inkomma, hvarigenom händt att prosten, medelst slika onda misstankars påbördande, råkat hos sina egna medbröder af prästerliga ståndet i det vidriga omdömet, att de på nästlidne riksdagen uti en till riksens ständer den 12 juni 1723 ingifven skrift ansett honom för den, som af sina förmän vore angifven för åtskilliga irringar i sin församling, och vidare genom underdåniga skrifvelser till Kungl. Maj:t den 15 maj och 23 september 1723 förmält, att han i det angifna oväsendet ej ringa delaktighet skulle hafva, hvilket allt kunnat förekommas, om konsistorium härvid ett ordentligare och processen enligare förfarande i akt tagit.

2:o) Och oansedt angifvarne till hufvudmålet om det utspridda oväsende i religionen och kyrkodisciplinen, efter den hållna, vidlyftiga rannsakningens anledning, mycket anfört samt på åtskilligt sätt drifvit sina skäl till bevis af samma oväsende, hvilket föregifves hafva förorsakat följande skadliga och fördömliga frukter, nämligen 1:o) Guds heliga ords, 2:o) allmänna gudstjänstens, 3:o) predikoämbetets vanvördan, föraktande och försmädande samt 4:o) många själars förförande, dock likväl emedan allt sådant desto mindre kunnat påbördas eller öfverbevisas framlidne prosten Grubb, som hans egna angifvare erkänt honom för riktig i läran, och att de icke hört, det han lärt annat än rena och klara Guds ord, som de stå i den heliga skrift och symboliska böckerna och Lutheri lära, och att han ingen orsak varit till något oväsende, utan det som i hans frånvaro år 1719 kunde hafva tilldragit sig vid sin hemkomst offentligt i kyrkan efter predikan straffat och så förebyggt och afskaffat, att sedan aldrig det ringaste däraf är hördt vordet, hvilket kyrkoherdarna Burman och Hernodius konsistorio skriftligen vid handen gifvit, varandes eljest af rannsakningen nogsamt att förmärka, utom hvad eljest bekant är, med hvad stor flit, möda och bekymmer prosten Grubb efter Guds ord, symboliska böckerna och kyrkoordningen sin anförtrodda församling förestått såväl med predikan och katekismi förhör som privata och enskilda undervisningar, hvar-

medelst större delen af åhörarne till den kunskap i kristendomen blifvit anförde, att de kunnat, likmätigt kyrkolagens 2 kap. och 10 §, ej allenast katekes och dess spörsmål läsa utan ock förstå samt med egna ord rätta meningen däraf förklara, därutom han öfver kyrkodisciplinen en allvarsam hand hållit, med hvad mera som förhandlingarna om dess uppbyggliga lära och lefverne betygat: fördenskull Kungl. Maj:t rättvist och billigt pröfvar, att framlidne prosten magister Nils Grubb efter dess död bör till godo njuta dess välförtjänta beröm och loford, som han i lifstiden genom ett troget och nitälskande förhållande uti dess herdeämbete sig förvärfvat hafver.

3:o) Anbelangande de biqvæstioner och stridigheter, som under påstående rannsakning sig yppat emellan prosten Grubb och några af de då varande präster, så finner Kungl. Maj:t dem icke höra till detta af konsistorium angifna oväsendet, öfver hvilket i synnerhet den förordnade kommissionen efter befallning hade att undersöka.

4:o) Ehuruväl angifvarne icke bevist, att Nils Ulander och Alexander Holmqvist hållit några sammankomster omkring i byarna och därmedelst dragit någon ifrån de ordentliga predikningars bevistande, det prosten efter angifvande skall opåtalt lämnat, icke heller att Holmqvist skall prisat Olof Sandman salig, som skulle hafva dränkt sig själf, öfver hvilken händelse skall vara rannsakadt och dömdt, de edliga vittnen ej annat intygat än hvad till en del prosten och de öfrige angifne tillstått, att såväl Holmqvist i prostgården som Ulander i sitt hus hållit hvar afton bön för husfolket och om söndagsaftonen efterfrågat, hvad de uti predikan eller katekesen lärt, och ibland läsit för dem utur någon gudelig bok, hvilket allt Kungl. Maj:t finner mycket kristligt och väl gjordt; dock likväl, som Nils Ulander härutom efter vittnens utsagor vid åtskilliga tillfällen gått vidare med Guds ords predikan-, förklaran- och utläggande, än att sådant allena skall kunna hållas för att läsa och hålla bön eller förhör med dess barn och tjänstefolk; så kan för en god ordning i församlingen och de befarande oredor och irringar uti den rena läran, som så småningom efter handen sig kunde inrita, om hvar och en, lärd och olärd efter sitt medgifna förstånd, finge fritt hålla allmänna

samkväm och uttyda samt förklara Guds ord och skrifterna, ett slikt förhållande och uppförande icke gillas, utan varder Nils Ulander (hvilken eljest visat goda prof af en rätt kunskap i Guds saliggörande ord) åtvarnad att hädanefter med sådant afstå samt så mycket mera ifrån tilltal för det som redan skedt är befriad, som han sig själf rättat och inga främmande sammankomster hos sig bevisligen tillåtit, sedan konsistorii publikation härom 1719 den 19 oktober månde utkomma.

5:o) I lika måtto bör studenten Alexander Holmqvist låta denna föregående åtvarningen till Nils Ulander tjäna sig till rättelse och de bägge hädanefter Kungl. Maj:ts numera förnyade förordning om olofliga sammankomster hörsamligen efterlefva, så framt de eljest vilja undgå det straff, som utan förskoning häruppå följa bör.

6:o) Hvad Peter Öman och Anna Lisa Djurman anbelangar, hvilken förre skall vara förrymd till Norge, och den senare 1720 kommen ur prostens hus, hvilka år 1719 med flere uti prostens frånvaro efter några vittnens berättelser på otjänliga ställen skola en och annan gång öfvat deras gudstjänst med läsande och sjungande, så har Kungl. Maj:t öfver dem, såsom då frånvarande, nu icke funnit nödigt sig att utlåta, helst prosten Grubb vid sin hemkomst till församlingen år 1719 om hösten detta och allt annat, som kunde kallas oskick och sig under dess frånvaro tilldragit, sålunda offentligen bestraffat och afstyrt, att slikt sedermera icke afhörts.

7:o) Såsom rannsakningen nog anleder, att prosten Grubb för sin nit och allvarsamhet i sitt läroämbete råkat uti mångens hat, afund och förföljelse, alltså har ock sådant i självfva verket röjt sig, då tvenne tolfmän, Eric Larsson och Pehr Jacobsson, vid slutet af kommissionsförrättningen framkommit med en grof smäde- och beskyllningsskrift emot prosten, hvilken, efter deras och koncepistens ändtliga vidgående, genom andra prostens fienders stämplingar blifvit sammanspunnen; och änskönt desse tolfmän återkallat och afbedit sina beskyllningar, prosten jämväl sin rätt härutinnan låtit falla, efter han vetat, att de härtill varit lockade och förledde, icke desto mindre anser Kungl. Maj:t detta för en så grof misshandel, som ej bör nederläggas, utan allvarsamligen beifras och straffas; pröfvan-

des därför rättvist, att vederbörande domare om rätta upphofsmännen till denna smädefulla skriften med all flit bör rannsaka och sedan så öfver dem som tolfmännen, koncepisten och de flera ett sådant utslag fälla, som lag och rättvisan det fordra och medgifva.

8:o) Allt det öfriga, som angifvarne och deras medhållare förebragt, hvaröfver vidlyftigt är rannsakadt, syftar enkannerligen på prostens person och den nit och goda ordning och uppsikt, han brukat i sin församling med katekismi rätta drifvande, Herrens nattvards utdelande och kyrkodisciplinens handhafvande, hvilket ganska obehörigen vill dragas under namn af oskick och oväsende, utan vore fast mera önskligt, att den åhågan och allvarsamheten till att föra åhörarne till en grundlig kunskap i Guds ord om en rätt kristendom och en daglig tillväxt därutinnan jämte en god kyrkodisciplin hos alla lärare måtte förspörjas.

Kungl. Maj:t finner ock af kommissionsförrättningen, att den som högst därom sig vinnlagt att öfvertyga prosten Grubb oskicklighet och oväsende, den samme har själf därtill blifvit förvunnen, därföre Kungl. Maj:t blifvit föranlåten att till rättan- och hämmande af de oordningar, som i andra församlingar varit gångbara, därom dess bref och befallning till nu varande superintendent och konsistoriales att låta afgå, så ock order till vederbörande domare att lagligen rannsaka och döma öfver det förargliga väsende, hvarmed en af prostens angifvare är vorden beträdd, jämväl ock befallning till landshöfdingen, att de medel, som af kyrkorna i superintendentien till en landstrykerska till rese- och underhållspenningar genom landet äro utdelte, kyrkorna strax skola blifva återställda, med det mera, hvaröfver Kungl. Maj:t efter rannsakningens anledning funnit nödigt att förordna och föranstalta.

Sist hvad de af framlidne prosten Grubbs anhörige påstådde expenser, dem de till den afbrända Umeå kyrkas byggnad vilja lämna, så ock kommission angår, så vill Kungl. Maj:t sig däröfver framdeles utlåta. Det vederbörande till hörsam efterrättelse länder. Actum ut supra

FRIEDRICH

L. S.

E. G. Ehrencrona.

V.

Grubbs efterlämnade skrifter.

A) Allmän öfversikt.

Grubb utvecklade en liflig författareverksamhet, såväl före som efter sin utnämning till kyrkoherde i Umeå. Många af hans skrifter hafva emellertid förblifvit otryckta. Åtskilliga af dessa synas dock genom afskrifter hafva blifvit både kända och använda i vida kretsar. Flere af hans arbeten hafva redan i det föregående blifvit mer eller mindre utförligt behandlade. För åskådlighetens skull uppräkna vi emellertid här i ett sammanhang alla, som kommit till vår kännedom.

Under sin vistelse vid universitetet Greifswald författade han följande sex akademiska afhandlingar:

1. De singulari exercitationum energia. 1707.

2. Disputatio de pædobaptismo apostolorum temporibus coævo. 1708.

3. De anima disputatio prima. 1708.

4. De anima disputatio secunda. 1708.

5. De anima disputatio tertia. 1709.

6. Theses Anti-pietisticæ. 1709.

På hemresan till Sverige författade han under uppehållet i Lybeck i början af år 1712

7. Otium Lubecense Exhibens Decisionem Controversiæ de Illuminatione Irregenitorum. Lubecæ 1712.

Från tiden för hans verksamhet som kyrkoherde i Umeå datera sig

8. En kort och enfaldig förklaring öfver den lilla Lutheri Cateches, som enfaldigt folck den i Uhmeo hafva läst och deruti sig dageligen öfwa.

9. Via brevissima ad solidam sapientiam. 1720.

10. En Dubbel Spegel; hvars ena Sijda föreställer oss En Pharisæe, och den andra En rätt Christi Lärjunge. 1720.

11. En Sanfärdig och på bevisliga skähl sig grundande Berättelse om Det så kallade oväsendet i Religion och Kyrckio-Disciplin. 1721.

12. Kyrkostatens i Sverige förfall och uprättelse. 1721.

13. Predikan på Bönsöndagen, hållen vid Grefve Arvid Horns hof. 1723.

14. Högsträttmätige besvär inför hela Then svenska christeliga församlingen öfver The öfvermåttan ogrundade, smädefulla och ochristeliga anmärkningar som under Hr Mag. Telins namn utkommit. 1723.

15. Om The Christnes rätta kors. 1724.

16. Ytterligare Förklaring angående de vid Kongl. Commissionen af Probsten Wallerius, Kyrkoherden Plantin och Theologie Lectoren Wallanger giorde stridige Quæstioner. 1724.

17. Theologien på svänska.

18. Själfbiografi.

Af de ofvan uppräknade skrifterna hafva endast n:o 1—7, 11, 13 och 15 blifvit tryckta.

I »Academiæ Grypewaldensis bibliotheca. Catalogo auctorum et repertorio reali universali descripta a Johanne Carolo Daehnert professore regio et bibliothecario. Grypeswaldiæ 1775.» finnas under Grubbs namn upptagna tre akademiska afhandlingar, som enligt vår mening icke hafva Grubb till författare, churu han presiderat för dem. De äro: 1) De moralitate falsiloquii. 1708. 2) De moralitate juramentorum. 1709. och 3) De præsumpta mutatione status Germanici post fata Carolingorum. 1710. Däremot äro två af de i de föregående Grubb tillskrifna afhandlingarna: Disputatio de pædobaptismo och Theses-Anti-pietisticæ, upptagna under J. F. Mayers namn.

Att dessa två sist nämnda äro författade af Grubb, förklarar han själf uttryckligen i sin själfbiografi. »Under varande tid», skrifver han, »disputerade jag ock tvenne gånger uti teologien sub præsidio Maijeri, *men skref disputationerna själf*». Vid ventileringen af de bägge ifrågavarande afhandlingarna var nämligen d:r Mayer preses och Grubb respondent. D:r Mayer synes oss för öfrigt själf hafva tydligt betecknat Grubb såsom författare till afhandlingen De pædobaptismo genom följande skriftliga yttrande till Grubb: »Pauca ego addidi, cætera omnia, sive argumenta sive dictionem respicias, tua sunt.» Hvad den andra afhandlingen angår, så angifves Grubb såsom författaren i de ord, som följa efter den af oss angifna

titeln. På titelbladet läses nämligen »Theses-Anti-pietisticæ ex præcipuis ortodoxæ theologiæ capitibus depromptæ et ad disputamdum publice propositæ, die 18 Maji MDCCIX sub præsidio reverendissimi in Christo patris ac domini D. Jo. Fred. Mayeri. — — — — — — — —

a Nicolao Grubb. Westerb. Sveco.

Liksom d:r Mayer alltså presiderat vid disputationerna öfver dessa tvenne afhandlingar utan att själf hafva författat dem, så har ock prosten Grubb presiderat för de tre förut nämnda, under hans namn upptagna afhandlingarna utan att själf hafva författat dem. Att de respektive respondenterna författat dessa afhandlingar synes oss vara tydligt angifvet å titelbladen. Den fullständiga titeln på den första lyder så: »De moralitate falsiloquii disputatio philosophica, quam permissu amplissimi ordinis philosophici in regia pomeranorum universitate, sub præsidio Dn M. *Nicolai Grubb* Westr. Both. Svec. publico eruditorum examini modeste *exponit auctor et respondens*[1] *Wulf Schwerdfeger* Helsingb. Svecus ad d. 16 Januar. 1709.» Schwerdfeger angifver sig ock uttryckligt såsom författaren i den tillägnelseskrift, hvarmed han tillägnar biskop Matthias Steuchius och professor Thomas Ihre denna sin afhandling. Han yttrar däri bland annat: »Præsentem itaque disputationem philosophicam *rudi minerva a me exaratam*[1] vobis ea qua par est, animi submissione offero, dico consecro. Munusculum equidem est vestris in me meritis longe inferius vestroque fastigio indignum, cum *crasso admodum filo elaboratum fatear*[1] — — — —

Reverendissimi ac summe reverendi nominis vestri cultor perpetuus.

Wulf Schwerdfeger,
A & R (= auctor et respondens).

Schwerdfegers författarskap intygas äfven af några till honom ställda efterskrifter. En M. Christoph. Strauch skrifver: »Præsens de moralitate falsiloquii dissertatio, in qua elaboranda commendabilem adeo tibi operam sumsisti, ut bonorum appro-

[1] Kursiveringen af oss.

batione minime sis defraudandus.» Preses, Grubb, yttrar: »Ut autem publico simul specimine laudabiles tuos profectus patronis tuis, omnibusque elegantiorum litterarum æquis æstimatoribus probares, *præsentam mihi exhibuisti disputationem,*[1] in qua argumentum ex philosophia morali desumtum *singulari judicio elaborasti; quodque te publice mascule defensurum*[1] nullus dubito.»

Den andra ifrågavarande afhandlingens fullständiga titel är: Dissertatio philosophica de moralitate juramentorum, quam permissu amplissimi facultatis philosophicæ in regia pomeranorum universitate sub præsidio Dn M. *Nicolai Grubb,* Westr. Both. Suec. placido bonorum examini subjicit a & r *Johan Hjort* Ostrogothia-Suecus, ad d. 18 Maji, anno 1709.

Äfven denna afhandling föregås af en dedikation, som bestyrker respondentens författarskap. Dedikationen är ställd till Dn M. Nicolao Norby och innehåller bland annat följande ord: »In certissimum animi memoriam acceptorum beneficiorum semper colentis argumentum *hoc munusculum Chartaceum, rudi prorsus delineatum penecillo,*[1] cum perennis prosperitatis adprecatione sacrum facit, ut debet

cultor assiduus
J. H.»

Titeln på den tredje af dessa afhandlingar lyder i sin helhet på följande sätt: »Disputationem historico-politicam, in qua præsumta mutatio status germanici post fata Carolingorum examinatur et refutatur, indultu amplissimæ facultatis philosophicæ in regia pomeranorum academia sub præsidio M. Nicolai Grubb Westroboth. Sueci, facultatis philosoph. adjuncti designati, publicæ eruditorum disquisitioni exponit auctor et respondens *Nicolaus Pontin* Ostrogoth. Suecus ad d. (ej utsatt) 1710.»

Om denna disputation må dessutom anmärkas, att den är tillägnad biskop Haquin Spegel i Linköping, samt företer den egendomligheten, att af dess 30 sidor omkring 20 ha form af noter.

---

[1] Kursiveringen af oss.

B) Speciell redogörelse.

a. *De singulari exercitationum energia.*

1. *De singulari exercitationum energia.* Disputatio academica, quam ex permissione amplissimæ facultatis philosophicæ publicæ philosophantium συζητήσει exponunt præses M. Nicolaus Grubb et respondens Johannes Alcinus, Sueci, in alma Gryphiswaldensi academia ad diem 3 Decembr. 1707.[1]

Denna disputation är tillägnad Olof Rudbeck. Den omfattar, titelbladet oberäknadt, 16 sidor in 4:o. Den är indelad i 11 paragrafer och liknar mera en rad af sammanhängande teser än en afhandling. I en enkel och klar framställning visar den en ihärdig öfnings betydelse för utvecklingen af både kropps- och själskrafter.

»Nemo uti opinor invenitur, cui ab experientia et meditatione, duobus istis omnis sapientiæ et cognitionis humanæ principiis, edocto non facile constabit, omnes tam corporis quam animæ perfectiones, quotquot in homine laudamus unice ab exercitatione dependere; adeo ut absque hac omnes naturales facultates torpescere debeant», så börjar författaren sin framställning och fortsätter därefter på följande sätt: »Sed cuilibet quoque manifesto constare existimo, nil tam alte constituisse naturam (ut cum Curtio loquar) quo intus non potest eniti, seu quo per assiduam exercitationem humana industria non potest ascendere (loquimur autem de iis, quæ in relatione ad potentiam humanam non sunt absolute impossibilia).»

Författaren fäster sedan i denna första paragraf uppmärksamheten på öfningens betydelse för kroppskrafternas utveckling, i det att han erinrar om hvad öfningen visar sig kunna åstadkomma hos lindansare, skådespelare och akrobater.

Med § 2 öfvergår förf. till framställning af den trägna öfningens betydelse för själsförmögenheterna. Han yttrar därom bland annat: »Ita in philosophia instrumentali, qui judicium, ingenium, memoriam perficere intendit, inter media natu-

[1] Finnes jämte de öfriga akademiska afhandlingarna af Grubb i universitetsbiblioteket i Greifswald.

ralia nullum profecto inveniet, quod supra exercitationem est Spiritus enim animales ministerio animi destinati, vias quas sæpius quasi terere assuefacti sunt, facilius deinceps premunt, in primis cum cerebrum in quo agunt, ita operationi suæ attemperarunt, ut impressiones suas facilius deinceps recipere possit, non aliter quam cera recipit impressionem sigilli.»

I § 3 vill förf. visa, att ingen på samma gång utmärker sig genom snille, omdömesförmåga och minne, utan att den, hos hvilken den ena förmågan finnes i någon högre grad, har den andra förmågan i vida mindre grad (quasi sopitum). Omdömesförmåga och minne finnas sålunda högst sällan i någon mera framstående grad hos en och samma person. Förf. erinrar vidare i denna § om, hvilka själsförmögenheter man framför andra bör söka att genom öfning utbilda. Quia uncia judicii multo nobilior est, quam vel centum libræ memoriæ, hinc culturam et exercitium judicii præ ceterarum ingenii facultatum, omnibus musarum alumnis hic studiose commendamus. Därefter erinras om rätta sättet att öfva omdömesförmågan. Exercitatio vera judicii, in eo maxime consistit, ut quis assuescat propriis incumbere meditationibus, et omnia quæ legit vel audit, ad justam judicii stateram ac cynosuram exigere, ut ita verum a falso, bonum a malo secernere, ac propriis mentis oculis intueri queat. Behofvet af trägen flit och uthållighet i denna öfning, i synnerhet i början, framhålles.

Om öfningsmetoden heter det: »Et hæc demum vera studendi methodus est; quam qui observat, videbit se ultra illud quod a magistro dictum aut scriptum est, sapere posse, secus ac illi, qui assiduæ lectioni incumbunt, qui vires memoriæ intendendo non possunt non judicandi facultatem hebetiorem reddere, et tantum solum modo scire quantum memoria tenent: unde vocari solent viri multæ lectionis et parum judicii, exemplo esse possunt Limnæus, Oldenburgicus, Gisbertus Voëtius aliique.»

I § 4 anföres såsom exempel på, huru minnet kan genom öfning skärpas, det faktum, att nyblifna präster, som i början mycket klaga öfver svagt minne, efter en tids öfning komma därhän, att de genom att en eller två gånger under blott en timmes tid repetera sin predikan kunna ur minnet recitera

den. Med afseende på prästerna tillfogar förf. emellertid: »Quia vero memoriam nimis exercendo acumen judicii obtusius officiant, concionatoribus istis, qui nimium memoriæ indulgent, auctor essem, ut more meliorum, conciones suas juxta analogiam fidei ortodoxæ et tenorem librorum symbolicorum, quas ministerio admotos legisse et intellexisse supponimus, conciones suas propria meditatione conciperent potius, quam centonibus suis ex 99 postillis consutis propriam memoriam tam misere vexarent.»

Femte och sjette paragraferna framhålla öfningens betydelse för människans ingenium, uppfinningsförmåga och talang. »Existimo alios quoque mecum observasse, quod et illi qui (uti Cicero ait offic. lib. 1) invita minerva sacra oratorum ac poetarum limina calcare ausi fuerant, per indefessum exercitium, naturæ vitium correxerint, et herculeo quasi labore defectum ingenii suppleverint», heter det. »An vero», fortsätter förf., prudenter in eo egerint, alia est quæstio, quam ego omnino negare sustineo; si enim isti homines tantum impenderent laborem, illis studiis, ad quæ benignior natura eos manuducit, ad multo majorem perfectionis gradum ascendere potuissent. Peccant adeo contra præceptum juris naturæ, quod jubet, ut quantum in nobis est ita corporis et animæ dotes excolamus iuxta statum et conditionem nostram, ut quam maxime commodum socialitatis promovere possimus.»

Med § 7 öfvergår förf. till en framställning af öfningens inflytande på själfva *viljan*. »Sed extendit se quoque necessitas et utilitas exercitationis ad ipsam voluntatem. Hæc enim, si ex deviis vitiorum in rectam virtutis tramitem reducatur, exercitio opus est, nam sicuti vitia non nisi per gradus crescunt ac invalescunt, sic quoque per gradus decrescere debent. Et uti non nisi per ardua itur ad astra, et via virtutis aspera est maxime novitiis, hinc oportet illos prius serpere modo infantum, quam recta incedere valent; qui vero saltum hic committere gestiunt, turpiter seipsos decipiunt, dum vel putant agnitum verum bonum in intellectu sequi appetitum ejusdem in voluntate, vel quia semel iterumve sentiunt in se bonam intentionem vitandi mala, et faciendi bona, illico putant, rem jam esse per-

actam. Obstat vero periculoso huic errori tritum istud: Video meliora proboque deteriora sequor.»

Grubb har här berört »det organiskas lag» på ett sätt, som mycket påminner om professor Drummonds berömda arbete »Naturens lagar och andens värld.» Han framhåller vidare, huru många på grund af förväxling af det goda uppsåtet och en genom öfning vunnen god karaktär invagga sig i en falsk säkerhet, som förorsakar fall, när de ånyo möta lifvets frestelser, och omsider föder den föreställningen, att de ej kunnat blifva annorlunda, d. v. s. förtviflan. Med afseende på sådana människor yttrar han: »Discant vero hi voluntatem exercitio a vitiis desuescere et sensim purgari per gradus, atque in omnibus exercitiis methodum esse naturalem; »incipiendum esse a facilioribus et progrediendum ad faciliora» et vi hujus plus sibi initio præcipue diffidant quam fidant, ut sic a periculosis occasionibus sibi caveant; securitatis vitium quod plurimos imprudentes in vitiorum carinam detrusit, evadent feliciter. — — — — — —

Spondeo quod qui hoc exercitium in sui emendatione sollicite ac serio observare voluerit, brevi temporis spatio ex procelloso ac tumultuante vitiorum oceano in quietissimum felicissimum et suavissimum et virtutis portum commigrabit.»

I § 8 framhålles, huru dåraktigt det är att anse någons framstående dygder såsom oupphinneliga. »Ridere mehercule soleo illos, qui dum excellentes alicujus virtutes venerabunda prosequuntur admiratione, hos plane immitabiles existiment, adeoque stultæ ambitionis eos postulant, qui magnos sibi viros ac heroës imitandos sumunt, ac favorabile sese spe lactant, ad eundam perfectionis atque excellentiæ gradum aliquando se ascensuros — — — — Ego vero existimo, quod mens generosa — — — — istud *plus ultra* Caroli V semper præ oculis habere debeat, idque ex obligatione tam erga jus divinum quam humanum.

Vidare erinras om hedningars sträfvan efter dygder, huru de ej skytt någon möda för att fullkomna sig. Särskildt framhålles Marcus Aurelius, om hvilkens dygder hans »aureus tractatus» »De se ipso ad seipsum» bär vittnesbörd. »Om dessa gjort sig så mycken möda för en skugga af lyckan,

huru mycket mer borde ej vi sträfva för den fullkomliga lycka, som vi kunde vinna i denna och den tillkommande världen!» utropar förf., »vi som fått andliga krafter att kufva köttets begärelser.» »Utinam scirent christiani, quanta lateret prærogativa in virtutum suarum exercitio, nulli umquam labori parcerent, nam de his meliori utique jure dicere possumus, quam Cicero de suo honesto, offic. lib. 1 cap. 5, forma ipsa virtutis si oculis cerneretur mirabiles amores excitaret sapientiæ.» Så slutar förf. denna paragraf.

I § 9 visar han, genom att jämföra verkningarna af återhållsamheten (temperantia) med verkningarna af dess motsats, omåttligheten (luxuria), hvilken kraft dygdens öfning har att stärka och fullkomna både kroppens och själens krafter. »Panaceam et præservativum universale tam ad sanitatem conservandam quam amissam restituendam commendamus temperantiam et animi quietem virtute comparatam», heter det.

§ 10 erinrar om, att måttligheten eller återhållsamheten afser ej blott kvantiteten utan äfven kvaliteten. Förf. utvecklar detta närmare så, att man bör afhålla sig ifrån det, som är mest ägnadt att afficiera våra sinnen och hålla sig till det som minst afficierar dem. »Omnia quæ sensus nostros aliquo modo afficiunt, quo simpliciora sunt et minus sensibilia, eo magis sunt salubriora et corpori et animæ; et quo magis sensus afficiunt, eo magis officiunt. Ideo quo esculenta sunt simpliciora et magis insipida, eo sunt salubriora; et inter omnia potuum genera nulla majorem merentur commendationem, quam aqua simplex ac insipida; hanc merito potum sapientiæ nuncupamus, cum secus quam reliqua omnia non solum sauguinem fluidum, agilem et æqualiter temperatum reddat, sed et tam æquabiles generat spiritus animales, qui non peccant neque in excessu neque in defectu.»

I den 11:te och sista paragrafen besvarar förf. frågan »Quænam exercitatio omnium est optima?» och svarar därpå: Nobis præ reliquis valde placet *exercitium patientiæ*. Est enim hæc mater omnium virtutum et perfectionum, quas in homine umquam laudamus.»

Den lilla afhandlingen är, som vi finna, rik på väckande tankar och har ett bestående värde.

Korrekturet till det af oss använda exemplaret är synnerligen illa läst. Mellan två- och trehundra större och mindre fel äro i detta exemplar med rödt bläck rättade. Af dessa har förf. själf under rubriken »Errata» vid afhandlingens slut anmärkt endast 8. Den vida öfvervägande delen af dessa fel utgöres emellertid af kommateringsfel. Förmodligen var det till icke ringa del denna afhandling, som gaf anledning till den anmärkningen i Greifswalds konsistorii skrifvelse den 7 augusti 1710, att Grubb var en dålig stilist.

b. *De pædobaptismo.*

2. Disputatio theologica *de pædobaptismo apostolorum temporibus coævo,* contra fanaticam novatorum doctrinam, speciatim Arnoldi, quam sub præsidio theologi consummatissimi, reverendissimi in Christo patris ac domini Dn. D. Jo. Fred. Mayeri s. palatii cœsarei comitis, s. reg. maj. sueciæ consiliarii in sacris supremi, academiæ Gryphiæ procancellarii perpetui, & professoris primarii, consistorii regii præsidis, pomeraniæ rugiæque superintendentis generalis, pastoris ad D. Nicolai, & facultatis theologiæ h. t. decani, patroni, præceptoris ac promotoris, humillimo pietatis cultu œternum devenerandi, publicæ eruditorum disquisitione modeste submittit M. Nicolaus Grubb, Westr.both. suecus, ad d. 12 Junii, anno 1708.»

Denna afhandling är af Grubb tillägnad konung Karl XII och omfattar, utom dedikationen och några rader af preses, ställda till författaren, 27 sidor. Ur dedikationen anteckna vi följande för bedömande af Grubbs ställning till pietismen betydelsefulla ord: »Hujus levidense specimen coram pedibus sereniss. Maj. Tuæ jam humillime depono, et serenissimæ Maj. Tuæ supplicem me sisto, submissime obsecrans, per eum, quo sereniss. Maj. Tuæ pro puritate religionis lutheranæ, et sincera in deum pietate, flagrat zelo, dignetur sereniss. Maj. Tua ea me beare clementia, ut sub auspicio ac protectione sereniss. Maj. Tuæ occationem habeam, in coepto studiorum cursu sic pergere, ut ad veritatem, coelestem et veram sapientiam, *contra profanam pietistarum cohortem,*[1] et quos vis

[1] Kursiveringen af oss.

veritatis osores defendendam ac tuendam magis magisque idoneus fieri queam.»

Sedan prisar han sig lycklig öfver att under konungens hägn få bereda sig att vinna seger öfver kyrkans andliga fiender »ad imitationem reverendissime præsidis, quem nobis tanquam absolutissimum eruditionis ortodoxæ et infucatæ pietatis exemplar sereniss. Tua Maj. clementissime præposuit, cujus ideo vestigia premere, nobis omnes gloriosum putamus.»

Det yttrande af preses till förf., hvari han fritager honom från pietistiska meningar hafva vi förut anfört.

De två första paragraferna (sid. 1—5) utgöra en inledning. Den första erinrar om Arnolds partiska ståndpunkt i det hela; den andra framhåller den falska grundåskådning (πρωτον ψευδος), på hvilken hela hans teologi hvilar. Såsom själfva grundvillfarelsen hos Arnold, »ex quo tamquam genuino suo centro propullulant omnes heterodoxiæ et hæreticorum excusationes, quas in sinu suo magno ecclesiæ malo ac detrimento fovet foecundissimum hoc erroribus opus», anger Grubb Arnolds lära, att »perinde esse quam quis in dogmaticis foveat opinionem, modo de pietate sit sollicitus, bonisque studeat operibus.»

Härmed sammanställes Arnolds uttalande in præf. hæresiol. § 25, att gemina et unica veræ ecclesiæ nota est amor proximi. Mot hvilken åskådning Grubb anmärker: »Quasi vero non solum ille, qui pestilentissima opinionum monstra fovet de deo; sed et impius et infidelis non posset mentiri amorem proximi. — — — — Hoc errore admisso non potuit non patrocinium suscipere omnium illorum, qui externam morum probitatem seu specimen pietatis præ se ferebant, quamvis animum haberent conceptibus de deo summe monstrosis deformatum, mediaque salutis a deo ordinata contemnerent. — — — Verum si digne consideraret Arnoldus agenda cum credendis tam arcto necti vinculo, ut vera pietas in agendis numquam consistere possit cum errore in credendis, intelligeret omnino verissimum esse canonem istum, qui apud antiquos pariter ac recentiores theologos pios et sinceros frequens est: ibi non pie vivitur, ubi non recte creditur. Quomodo quæso Arianus aut Socinianus veram exercere poterit pieta-

tem, qui non credit Christum esse filium dei æternum ac patri *ὁμοούσιον*, adeoque nec adorat Christum tanquam deum. Equidem potest Socinianus, si ad bonitatem inclinationum naturalium accedat honesta educatio et decora conversatio, bonus esse civis et etiam bonus homo, sed neutiquam bonus christianus. Virtutibus enim illius vel potius splendidis ejus vitiis ne sibi imponi patiatur, ut credat illas ex vero et genuino christianæ virtutis fonte promanare. Omnem namque hisce homuncionibus pietatem denegat salvator noster Joh. 5: 25 ubi ait: *πάντες τιμῶσι τὸν υἱὸν καθὼς τιμῶσι τὸν πατέρα, ὅ μὴ τιμῶν τὸν υἱὸν οὐ τιμᾶ τὸν πέμψοντα αὐτον.*

I § 3 vänder förf. sig emot Arnolds uppfattning af barndopet såsom en inrättning, hvilken mot de förståndigas protester uppstod inom kyrkan under loppet af tredje århundradet, på Cypriani tid. Arnold påstår, att man från de första 200 åren efter Kristi födelse icke finner några spår af barndopet hos kyrkoskribenterna från samma tid. Gent emot detta påstående framhåller Grubb, att de nämnde författarne förutsätta barndopet såsom ett allmänt kändt faktum och innefatta barndopet i det som hos dem finnes sagdt om dopet.

»Contra Arnoldum sic rationari possumus», säger Grubb: »Si pædobaptismus ab ipsis apostolis in primitivam ecclesiam, et ita pono, non fuisset propagatus, sed novum inventum patrum seculi secundi vel tertii, procul omni dubio fuissent, qui sese novo huic institutioni strenue opposuissent, quique tam lyncei in hac doctrina fuissent, atque Arnoldus ejusque consortes, ut vidissent pædobaptismum omni prorsus carere utilitate ac efficacia, adeoque neutiquam permissisent aliquid novi in ecclesiam introduci, quod et mandato Christi destitueretur et praxi apostolorum adversaretur, quod magnos utique in ecclesia excitasset motus, ad quos compescendos calamum omnino uberius strinxissent ortodoxi. Atque sic aliqua extare oporteret vestigia originis pædobaptismi apud illius ævi scriptores.

Sic consulamus patres primorum seculorum, ita de pædobaptismi loquuntur, ut constet illum nil novi fuisse, sed a primis christianismi incunabulis in ecclesia viguisse.» Därpå anföres följande yttranden. a) Dionysius Areopagita Hierarch.

Eccles. c. 7 § 11: Quod autem infantes quoque, qui per ætatem nequeunt intelligere τὰ ϑεῖα, divinæ regenerationis participes fiant, hominibus profanis non immerito risu dignum videtur,

b) Augustinus scribit l. 10 de Genes. ad lit. c 33 et serm. 10 de verb. Apost. pædobaptismum semper habuit, et a majorum fide accepit, et perseveranter adhuc, custodit.

c) Irenæus L. 2. c. 39 p. 191: Omnes venit (Christus) per seipsum salvare, omnes, inquam, qui per eum renascuntur in deum, infantes et parvulos et pueros et juvenes et seniores.

d) Auctor Constit. Apost. L. O. C. 15: Sed et baptizate vestros pueros, atque eos educate in disciplina ac monitis dei: sinite enim, inquit, parvulos ad me venire.

§ 4. Med afseende på ett yttrande af Tertullianus, som synes bestyrka riktigheten af Arnolds framställning anmärker Grubb, att en enda mans privata auktoritet ej kan få blifva bestämmande för oss, såsom de där i en fråga af så stor betydelse framför allt hålla oss till skriftens vittnesbörd och därefter till allas eller den bättre delens (potioris partis) enhälliga mening.»

Grubb härleder därpå Tertulliani åskådning från hans filosofi: »Erat Tertullianus acutus philosophus, adeoque nimium rationi, quæ hic captivanda erat, tribuendo, in sequentem facile incidere potuit scrupulum: Infantes non habent usum rationis etc. — — — cui ergo usui baptizantur, cum ista baptismum necessario præcedere debeant? — — — —

Verum his philosophantibus nobis in contrariam theologizandum erit, hac ratione:

Primo. Fides non est opus rationis, sed dei. Joh. VI: 29.

Secundo. Fidem per baptismum deus confert, per hunc enim induimus Christum. Gal. III: 15.

Tertio. Christus ipse dicit, infantes in illum credere. Matt. XVIII: 9.

Quarto. Infantes salvantur. Marc. X: 14. Ergo credunt, qui enim non crediderit, condamnabitur. Marc. XVI: 16.

Quinto. Ab ignorantia modi, quomodo credant ad negationem rei, non valet consequentia. Superabundanter facere potest, ultra omnia, quæ cogitamus. Ef. III: 20.»

Därefter citeras Augsburg. bek. art. IX samt Apologien art. IV.

§ 5 visar oriktigheten i Arnolds tillvägagående, då han till stöd för sin mening, att barndopet uppkommit på Cypriani tid anför, att man då ventilerade frågan om, på hvilken tid barnen skulle döpas, antingen den andra eller åttonde dagen. Grubb anmärker med rätta, att om barndopet varit något nytt, man framförallt skulle hafva ventilerat frågan, icke huruvida de skulle döpas på andra eller åttonde dagen, utan huruvida barnen skulle döpas eller icke döpas.

I § 6 visar förf., till hvilket oriktigt tillvägagående Arnold gör sig skyldig, då han på grund däraf, att den heliga skrift, särskildt Apostlagärningarna, icke talar något om barndopet, drager den slutsatsen, att det på apostlarnas tid icke förekom.

§ 7 bemöter den oriktiga argumentationen emot barndopet, att den heliga skrift hvarken befaller att döpa barn eller fästat något löfte vid barndopet, under det att Kristus uttryckligen befallt att först lära eller göra till lärjungar och sedan döpa. Med afseende härpå yttrar Grubb:

»Quando igitur dicunt, nullum extare in scriptura sacra de pædobaptismo mandatum vel promissionem, deberent prius idoneis demonstrare argumentis, quod pædobaptismus realiter sit distinctus a baptismo adultorum, adeoque speciali indigere mandato ac promissione. Quamdiu hoc facere nequeunt, vel ex scriptura sacra demonstrare, quod doctrina de baptismo restringatur ad solos adultos, tam diu nos solide inferimus, quod mandatum universale et promissio de baptismo in genere necessario quoque extendenda sit ad baptismum infantum.»

§ 8 behandlar frågan om barnens tro, af hvilken beskaffenhet den är, huru den skiljer sig från de äldres, och huru den Helige Ande verkar den i barnen. Med afseende härpå förklarar Grubb först: »Respondeo simpliciter me hoc nescire, et credere intempestivam esse curiositatem rimari velle ea, quæ deus in scriptura sacra non revelavit, quæque ad nostram salutem nullo modo scitu sunt necessaria.» »Proinde», tilllägger han, »a nostra ignorantia ad rei negationem non licet argumentari. Quantum hic scire licet ex analogia fidei et collatione locorum scripturæ optime exposuit B. Martinus

Chemnitius in Exam. Consil. Trident. p. 11. de baptismo ad canon XIII», hvilket citeras af Grubb.

§ 9. Här sysselsätter sig förf. med det argumentet mot barndopet, att Kristus befallt att först lära och sedan döpa. Med afseende härpå heter det: 1) »Hæc quidem speciem, sed vanam profecto habent, loquitur Christus de omnibus hominibus parvulis et adultis, (docete et baptizate omnes creaturas) unde animus, qui a præjudiciis vacuus, veritatem unice sectare cupit, facile videt, ista prædicata distincte accomodari debere suis subjectis, ita ut utrumque prædicetur de illis, qui utriusque sunt capaces, h. e. de adultis, alterum vero tantum de illis, qui alterutrius saltem sunt capaces, h. e. de infantibus. 2) *Μαθητεύειν* etc. significat facere discipulos, Joh. IV: 1. Sensus ergo est: Machet mir zu Jüngern, et quidem per baptismum. 3) Adde, quod in V. T. infantes per sacramentum typicum, circumcisionem nempe, potuerunt recipi in foedus gratiæ, quid ni et ni in N. T. gratiæ baptismatis participes fieri potuerunt?» Förf. citerar vidare Chemnitz l. c., hvilken framhåller, att äfven med omskärelsen skulle följa undervisning, och att äfven i fråga om de uppväxta undervisningen otvifvelaktigt gick förut.

§ 10 bemöter den invändningen, att barnen utan dop kunna blifva saliga, och att barndopet fördenskull är onödigt. Förf. hänvisar därpå, att då Kristus tillbjuder de små barnen himmelriket, så vill han också att de skola födas på nytt, och att den som vill målet äfven vill medlen till målets uppnående. »Infantes per doctrinam simul regenerari et ovile Christo intrare non possunt, ergo per solum baptismum debent.»

I § 11 bemötes det af Arnolds trogne lärjunge Christianus Democritus (Dippel) mot barndopet gjorda inkastet, att barnen icke kunna ingå något förbund. Då nu enligt Petri ord dopet är ett godt samvetes förbund med Gud, så förfaller barndopet, hvilket enligt Dippel oemotsägligt är en människostadga, uppkommen i slutet af det andra eller början af det tredje århundradet.

§ 12. Här vänder sig författaren mot Dippels själsfrände *Rosenbach,* hvilken i sin »Historische Erzehlung», pag. 181 yttrat sig på följande sätt om barndopet: »Siehe nur, lieber

Leser, ein kleines Kind von ohngefehr einem halben oder gantzen Jahr, oder etwas darüber, was für Bosheit ist nicht in demselbigen? Wäre nun die Wassertaufe (wovor man es ausgiebt) so müssen ja auch nothwendig die Früchte der Gerechtigkeit herauswachsen, denn aus was ich gebohren bin dessen Eigenschaften habe ich auch an mir u. s. w.»

Förf. framhåller här, att barnen i G. T., som upptogos i Guds nådeförbund, äfven röjde förhandenvaron af arfsynden. Vidare frågar han Rosenbach, om han vill fördöma barn, som dö vid ett halft eller ett års ålder. Och om R. vill medgifva, att de blifva saliga, frågar han, om han anser dem blifva saliga såsom pånyttfödda eller såsom opånyttfödda. Och då de ej kunna pånyttfödas genom lära, frågar han, hvilket annat medel de då kunna vara pånyttfödda genom än vatten och ande.

I fråga om de döpta barnens synder under sin tidigaste ålder yttrar han: »Quamdiu infantes in illa sunt ætate, ut per ignorantiam invincibilem nesciant, quid sit peccatum, quid bonum et malum, nesciunt quid verbum dei, ad cujus normam actiones suas dirigere debent, tamdiu peccata illorum numeranda sunt inter peccata involuntaria.»

Vidare frågar han Rosenbach, hvem den äldste pånyttfödde är, hos hvilken synden icke framträder ännu mer än hos de små barnen.

§ 13. Denna paragraf anför ett par exempel på, huru förblindade människor blifvit af villfarelse angående dopet och slutar med följande ord: »Quia vero occæcati homines sanam amplius non patiuntur doctrinam, nec rationes admittunt, nullum contra illos aliud restat auxilium, quam ut deum calidissimis fatigemus votis ac suspiriis dignetur pro immensa sua misericordia sanæ ecclesiæ antistitum doctrinæ incrementum dare, ecclesiamque suam sub hac mundi senectute a fanaticorum et qui sub horum vexillis pugnant pietistarum turba purgare, satanamque homines seducentem increpare, quem omnem suam astutiam in obscurandis hominum animis exercere non mirabimur, quippe qui, sicuti alicubi loquitur B. Chemnitius, tum cum jugulum ipsius petitur non omnes suas machinationes educeret, so väre er kein redlicher Teuffel.

Conculcet vero deus fanaticum diabolum, qui omnes reli-

quos astutia ac potentia antecedit, maximamque ecclesiæ infert cladem, satanam sub pedes nostros ἐν τάχει per Christum dominum nostrum. Amen.

c. De anima.

3. *De anima* disputatio prima, in qua ostenditur ejus essentiam non consistere in cogitatione contra Cartesium, quam annuente divina gratia, consentiente amplissima facultate philosophica præside M. Nicolao Grubb, Umens. Sveco publico eruditorum examini modeste submittit *Nicolaus S. Pontin,* Ostrogoth. Svecus in illustri pomeranorum academia, d. 17 Novembr. 1708.

Denna afhandling omfattar 25 sidor in 4:o och är indelad i 27 paragrafer. Beträffande själens väsen säger förf. § 24: »Qua itaque essentia non consistit in cogitatione uti cartesiani nugantur, si ex me quæras: Quid ergo sit animæ essentia? Tutissime respondeo cum Tullio Qu. Tuscul. 1. I: Quid sit anima nescio, nec me pudet, ut istos, fatere nescire, nec me pudet, ut istos, fatere nescire quod nesciam.

4. *De anima* disputatio secunda, in qua de ejus immaterialitate, immortalitate et potentia occulta consensu benignissimo amplissimi ordinis philosophici, in regia Gryphiswaldensi universitate, præside M. Nicolao Grubb, Umens. Sueco. publice disseret Daniel Corin, Ostrogoth. Suecus, ad d. 22 Decembr. 1708.

Disputationen är af preses tillägnad teologie doktorn, superintendenten Georg Wallin i Hernösand. Den innehåller 30 sidor in 4:o och är indelad i tre afdelningar: I De animæ immaterialitate. II De animæ immortalitate och III De potentia animæ occulta.

5. *De anima* disputatio tertia et ultima, exhibens duas ejus facultates, intellectum et voluntatem, quam permissu ampliss. facult. philosoph. in regia pomeranorum academia, præside M. Nicolao Grubb, Umens. Sueco, publico eruditorum examini exponit Carolus Widegren, Stockholm. Suecus d. 23 Martii 1709.

Afhandlingen omfattar 42 sidor in 4:o och är fördelad i två delar: I De intellectu och II De voluntate.

d. *Theses Anti-pietisticæ.*

6. *Theses Anti-pietisticæ* ex præcipuis ortodoxæ theologiæ capitibus depromptæ et ad disputandum publicæ propositæ die 18 Maji MDCCIX sub præsidio reverendissimi in Christo patris ac domini D. Jo. Fred. Mayeri — — — — — a Nicolao Grubb.

Teserna, 35 till antalet, omfatta 6 sidor. De äro fördelade under 14 olika rubriker: 1) Ex art. de scriptura sacra, 6 teser. 2) Thesis ortodoxa antipietistica de libris symbolicis, 1 tes. 3) Ex art. de deo, 3 teser. 4) Ex art. de Christo, 3 teser. 5) Ex art. de creatione, 1 tes. 6) Ex art. de gratia dei, 1 tes. 7) Ex art. de regeneratione, 2 teser. 8) Ex art. de fide et justificatione, 4 teser. 9) Ex art. de poenitentia, 3 teser. 10) Ex art. de lege, 1 tes. 11) Ex art. de baptismo, 1 tes. 12) Ex art. de sacra coena, 2 teser. 13) Ex art. de ministerio ecclesiastico, 3 teser. 14) Ex art. de novissimis, 3 teser.

Af dessa teser anteckna vi följande.

Ex articulis de scriptura sacra.

I. Sola et unica scriptura sacra est norma fidei ac morum, nec datur aliquis canon internus a scriptura sacra diversus.

II. Scriptura sacra et verbum dei non sunt diversa sed unum idemque, ideo omnia prædicata quæ in scriptura sacra λόγω προφοσικῶ tribuuntur e. g. 1 Petr. 1: 24; Hebr. 4: 12—13; Psalm 119 et passim etiam scripturæ sacræ competunt, quæ ideo neutiquam est litera mortua sed spiritus et vita, Joh. 6: 63.

III. Per scriptura sacra seu verbum dei, cui semper adjuncta est vis et efficacia spiritus sancti, homines regenerantur et fidem concipiunt, Rom. 10: 17.

IV. Spiritus s. nunquam potest separari a verbo dei externo, alias enim non esset amplius verbum dei, spiritus et vita semper, Joh. 6: 63.

V. Habet scriptura sacra etiam extra usum, in actu primo virtutem et potentiam divinam, 1 Thess. 2: 13; Rom. 1: 16. Ideo non primum in nobis vivificare, sed nos vivificare debet.

VI. Post obligatum ac perfectum canonem nullæ amplius dantur, nec exspectari debent revelationes immediatæ in rebus fidei ac morum, alias scriptura sacra non esset perfecta, quod tamen docet Paulus, 2 Tim. 3: 16—17.

Thesis ortodoxa antipietistica de libris symbolicis.

Libros symbolicos ecclesiæ lutheranæ esse necessarios, ab omni errore immunes, iisque subscribendum, non quatenus sed quia conveniunt cum scriptura credimus, docemus et statuimus.

Ex articulis de gratia dei.

Terminus gratiæ peremtorius non datur in hac vita, Ef. 1: 18; 1 Joh. 2: 2; 1 Tim. 2: 6.

Ex articulis de fide et justificatione.

I. Fides non est charitas, sed est hujus causa, uti rectissime docet Apologia Aug. conf. art, 2: Sola fide in Christum, non per dilectionem nec propter dilectionem aut opera consequimur remissionem peccatorum, et dilectio sequitur fidem.

III. Ab articulo justificationis excludimus omnem respectum bonorum operum scil. qua actum efficientiæ, Rom. 4: 6, quamvis qua actum præsentiæ ratione status justificationis, adesse possint ac debeant, Jac. 2: 17.

IV. Nec fides hæc justificans, in justificationis articulo consideratur ut bonum opus, nec pertinet ad prædicamentum qualitatis, quasi propter illam justificaremur, sed ad prædicamentum relationis, ut per illam justificemur ceu fidelissime semper inculcat, reverendissimus præses meus et heri modo in Lect. publ. ad histor. Arminianismi.

Ex articulis de sacra coena.

I. Nullus regenitus in hac mortalitate eo perfectionis pervenire potest, ut non amplius opus habeat sacra eucharistia.

Ex articulis de ministerio ecclesiastico.

I. Impius ecclesiæ minister quamdiu sequitur *ὑποτύπωσιν των ὑγιαινόντων λόγων* in scriptura sacra et libris symbolicis præscriptam, recte docere potest verbum dei et dispensare sacramenta, nec impedire potest vim et virtutem verbi, quæ non dependet a ministro, sed a spiritu sancto, qui verbo semper est conjunctus.

II. Non indifferenter quivis christiani ex jure sacerdotii spiritualis habent facultatem publice docendi verbum dei, multo minus administrandi sacramenta, alias ministerii ordinarii legitime vocati, et a Christo instituti nullus foret usus, et oriretur in ecclesia summa confusio, et auditorum desperatio, quod nupera dissertatione Manip. III antipietisticarum observationum probavit magnificus Dn præses noster.

III. Collegia pietatis ad quæ sine discrimine admittuntur omnis generis et farinæ homines ad interpretandum verbum dei, quia præcepto divino destituuntur, et variis abusibus et periculis sunt obnoxia, pro illicitis et illegitimis habemus.

Ex articulis de novissimis.

II. Mille anni quorum mentio fit, Apoc. 20: 1—6, præterlapsi sunt.

III. Qui docent damnatos homines et ipsos quoque diabolos post 50,000 annos purificationi illorum destinatos a poena infernali liberandos et in coelum recipiendos esse venditant deliria in cerebro male sano enata, quod proinde helleboro potius quam argumentis erit curandum.

e. *Otium Lubecense m. m.*

7. *Lediga Stunders Tidsfördrif i Lübeck,* gifvandes Uthslag uti den Twistighet, som i den Lutherska Kyrkan mer än 20 åhrs tid blifvit drifna om de Opånyttföddes upplysning. Hvarutinnan sådana skiähl och bewijs anföras, som intet annars kunna än gillas af bägge tvistande Parter. Hvarjemte visas, huruledes man kan blifva om sin troos och Reli-

gions sanning ofelbart förvissad. Sidst bifogas ett kort begrepp om Theologia Polemica, hvars bruk vindiceras ifrån dess stora missbruk.

af

NICOLAO GRUBB.

Öfversatt ifrån Latinska originalet, tryckt år 1712.[1]

Inledningsvis yttrar förf.: »Ibland de tvistigheter, som ännu med mycken häftighet och sinnens trånad på ömse sidor drifvas uti vår lutherska församling är denna frågan en ibland de förnämsta: om en ogudaktig och opånyttfödd kan vara en sann teolog, som har den sanna upplysningen, så att han således kan kallas *Θεοδιδακτος* (= en som af Gud lärd är), Joh. 6: 45. Ty den som allenast något litet varit med uti de nyare stridigheter, som vi hafva med pietisterna, lär lätteligen finna, att hon är, om icke den förnämsta, åtminstone en af de förnämsta, som skilja de tvistande parterna ifrån hvarandra.» Grubbs åsikt i denna fråga och de grunder, på hvilka han stödde den, framgå af följande yttranden.

De våra visa, att en ogudaktig också kan vara en teolog, som har sanna tankar och sanna begrepp om Gud och de gudomliga tingen, och det 1) därför att han icke af något naturligt utan öfvernaturligt principio, nämligen den heliga skrift, som är lif och anda (Joh. 6) har hämtat sin kunskap; 2) efter det icke är orimligt, att viljan kan vara af köttet, djäfvulen och världen inspirerad och den Helige Ande likafullt upplyser förståndet, likasom solen icke allenast upplyser de rena och skära utan ock de orena tingen, utan att

[1] I det latinska originalet, tryckt i Lübeck 1712, omfattar självfva afhandlingen 50 sidor 4:o. Däraf 25 sidor de illuminatione irregenitorum och 25 sidor de theologia polemica. Vi följa vid redogörelsen för innehållet en i manuskript befintlig svensk öfversättning, men hänvisa till de motsvarande sidorna i det tryckta latinska originalet. Den här följda öfversättningen, som torde härleda sig från Grubb själf, finnes i Nordinska samlingen i Uppsala in 4:o Teologi n:o 1983, skriften p. Öfversättningen åtföljes af en dedikation till superintendenten öfver Hernösands stift doktor Georg Wallin. Efter denna dedikation läses följande anteckning: »I stället för denna dedikation står i denna skrift på latin en annan till Landshöfdingen Baron Joh. Lilliestedt och Regeringsrådet Neugebauer. Öfversättningen följer eljest originalet efter.»

därigenom på något sätt befläcka sig; — — — — 3) efter den ogudaktiga i själfva verket är försedd med många öfvernaturliga sakers kunskap och den nog ackurat — — — — han vet, att det är tre personer i gudomen, — — — att Gud sändt sin son i världen o. s. v.; 4) eftersom i den heliga skrift stå exempel af de ogudaktigaste människor, till hvilkas lära Gud själf understundom har hänvisat sitt folk, såsom fariseernas, Matt. 23: 2—3; Judæ, Matt. 10: 1, 4; Bileams, 2 Petr. 2: 15.

Lärd såväl af förfarenheten som de af ett sundt förnuft tagna skäl håller jag före, att uti saker, som endast äro praktiska, kan intet vissare och ofelbarare kännetecken, märke och prof af sanning gifvas, att en lära är sannfärdig och riktig, än själfva förfarenheten, om nämligen utgången svarar mot det gjorda löftet, utaf gärningens likmätighet med den föresatta regelns föreskrift, det är, om utöfningen, allvarligen inrättad efter läran, frambringar sådan effekt och verkan, som läran utlofvar[1] (sid. 7—8).

För att komma till klarhet om, huruvida en pånyttfödds och en opånyttfödds begrepp om Gud och gudomliga ting äro skiljaktiga tillrådes af Grubb den, som är ogudaktig att omvända sig och sedan jämföra de teologiska kunskaper och de begrepp om heliga saker, som han haft förut, med dem, som han fått efter sin pånyttfödelse (sid. 21—24).

»Jag går i god för och lofvar helt visst», yttrar han (sid. 24) »att aldrig några argumenter och skäl, som kunna blifva däremot andragna, skola kunna förstöra din kunskap, som du genom ett sådant teologiskt försök har förvärfvat dig, eller på något sätt göra henne tvifvelaktig, hvilket är detsamma som har skolat bevisas.»

Grubb besvarar alltså jakande den frågan: om en ogudaktig och opånyttfödd kan vara en sann teolog.

Såsom afslutning af den föregående och öfvergång till den följande framställningen yttrar han: »Jag menar nu, benägne läsare, att jag har stått vid min lofven och så slitit den

[1] Man jämföre detta yttrande med den åsikt om criterium veri, som synes hålla på att arbeta sig fram inom kunskapsteorierna i vår tids filosofi. Se t. ex. prof. V. Norströms skrift »Hvad är sanning?» och A. Balfours bok »Trons grundvalar».

frågan, som med så stor sinnenas kollision, ords buller och skrifters tillrustning i så många års tid oroat den lutherska församlingen, att den som har ett uppriktigt och allvarsamt uppsåt att finna och förstå sanningen, han kan finna henne förutan någon hop af argumenter, träta och tvistighet, och det så, att han skall kunna med säkerhet betyga om den heterodoxa meningens försvarare, antingen att de icke äro ej heller någonsin hafva varit pånyttfödda, eller att de af blott illvillig ondska bestrida sanningen, hvilket intet kan bestå med nya födelsens stånd. Emellertid ogilla vi likväl alldeles icke teologernas polemiska arbete uti vederparternas straffande och vederläggande äfven uti denna nog viktiga frågan, såsom vi rätt nu skola visa» (sid. 24).

Härmed öfvergår förf. till en framställning af teologia polemica. Han påpekar därvid först polemikens missbruk och visar sedan dess gagn, nämligen sanningens ådagaläggande till 1) de villfarandes tillrättaförande, 2) de vacklandes stöd och befästande, 3) förebyggande af att vederparterna genom motståndarnes tystnad förledas att tro sig hafva segrat och börja sjunga triumfsånger. Därefter behandlas det rätta tillvägagåendet vid polemiken.

»Man bör så handtera en villfarande», heter det, »som en läkare den sjuke. Ty de lärde hafva redan funnit, att man nästan bör umgå med själens sjukdomars helande som med kroppens botande» (sid. 27).

Förf. rekommenderar humanitet, vänlighet och saktmodighet och visar, att man genom ovänlighet, häftighet, vrede och bitterhet förhärdar motståndaren mot de skäl man anför.

I det följande bemötas de, som af Jesu beteende mot fariseerna vilja hämta försvar för sin häftighet mot motståndare. Grubb framhåller den säregna ställning, i hvilken Kristus stod till sina motståndare. Han genomskådade dem såsom den allvetande. Han kunde se, om de öfvertygats om sanningen af hvad han sagt och likväl förhärdat sig mot honom.

Mot slutet af denna skrift uttalar förf. den sanningen, att man mera bör hedra och beundra den, som ångrat sin villfarelse och återgått till sanningen, än den som genom sin polemik återvunnit honom. I sammanhang därmed yttrar han:

»För förståndets laster böra vi icke blygas utan för viljans, i synnerhet som felet eller villfarelsen icke alltid betecknar någon dumhet i förståndet eller brist på studier, utan snarare ibland förträffliga förnuftsgåfvor och lärdoms myckenhet såsom Grotii och Vossii och andra store mäns exempel intyga» (sid. 50).

Framställningen af teologia polemica är, såsom de gifna antydningarna visa, ganska lärorik. Den innehåller för alla tider behjärtansvärda sanningar.

8. Innehållet i Grubbs förklaring öfver Luthers lilla katekes hafva vi förut behandlat vid framställningen af hans verksamhet som prost och kyrkoherde i Umeå, hvarför vi här endast hänvisa till den där lämnade redogörelsen för nämnda skrift.

f. *Via brevissima etc.*

9. *Via brevissima ad solidam sapientiam.*[1] Denna skrift omfattar 34 sidor in 4:o och är indelad i 20 kapitel eller paragrafer samt innehåller anvisningar angående rätta sättet att bedrifva fruktbringande studier.

Förf. börjar denna sin framställning sålunda:

»En som vill rätt studera och obtinera en solid erudition bör ingalunda vara later och försummelig, men dock icke heller allt för flitig; ty en allt för stor flitighet hindrar honom fast äfven så mycket som en stor försummelse. Därför plägar man säga: Præcocia ingenia raro ad maturitatem proveniunt. Därför bör en studiosus sapientiæ hålla sig vid Augustini symbolum: Festina Lente.»

I det följande af första kapitlet talar han om tidens indelning samt föreslår 8 timmar till sömn, 8 timmar till rekreation och 8 timmar till studier, hvilka då icke böra få inkräktas af något annat.

Om *sömnen* yttrar förf.:

»Nu bör en studiosus sin tid så inrätta, att han först sofver 8 timmar, på det att spiritus vitales eller animales, som

[1] Finnes i Nordinska samlingen in 4:o Teologi n:o 1619. Skriften har följande anteckning i slutet: »Auctor hujus est Præpositus Umensis in Westrobotnia Nic. Grubb. Editum circa annum 1720».

förnämligast in somno genereras och skola inservire animæ in meditando, måga infinna sig in justa copia. Han bör ock akta sig, att han intet sofver längre, ty då blifver spiritus crassiores och göra ett ingenium obtusum. Summa: om han peccerar härutinnan in excessu sive defectu, så genereras sådana spiritus som peccera et in quantitate et qualitate, hvilket är ett stort hinder in sobrie philosophando.»

Om *rekreationen* heter det:

»De andra 8 timmar skall han använda till sin rekreation: äta, dricka, spatsera, spela på instrumenter, eller hvad han vill; ty när spiritus per alteram requiem äro reficierade, äro de dess bättre qualificerade ad seria tractanda, sedan han ock då har större nytta af det han studerar en timme än eljest uti 8.»

Om *studietimmarna* yttrar han:

»De öfriga 8 timmar skall han använda till studier, så att han låter ingen dag gå förbi, på hvilken han någon af dessa timmar försummar, secundum prov.: Ne dies sine linea, så länge han in cursu studiorum är. Och som en elak vän mycket snart kan fördärfva en ung studerande, så må han granneligen taga sig till vara, att icke några andra beställningar hindra honom någon dag ifrån någon af dessa 8 timmar, ehuru angelägna ock sådana beställningar äro, och han synes af deras försummande hellre lida någon skada, fast det synes större än det han profiterar med sitt studerande på den timmen; ty vanan att binda sitt sinne vid dessa timmar ersätter hundrafaldt den skadan. Den som studerar alltså 8 timmar hvar dag utan att låta sig hindra därifrån, den garanterar jag, att han innan kort tid skall hinna till en solid erudition.»

Det andra kapitlet visar, att studier hufvudsakligen bestå i *meditation*. »En studiosus måste veta», heter det, »att han intet heter studiosus af mycket läsande, utan af studerande. Ty det är en stor åtskillnad mellan läsa och studera. Till att studera hörer väl något läsande, men ofta är läsandet intet studerande. Däraf kommer, att på universiteter ofta har många studenter, men få studerande och erudita personer varit. Därför finnes uti allehanda stånd många studerande bönhasar:

uti ministerio ecclesiastico många, qui nihil sapiunt ultra id, quod in libro scriptum est; uti civile ståndet många, som aldrig hafva så mycket gagn af sina studier som ett halföre är värdt. Ty hafva de varit flitige, så hafva de samlat en Thesaurum memoriæ in spem oblivionis futuræ. Därför måste en studiosus först hos sig ställa denna regel: Non quæritur quam multum, sed quam bene, hvilket ingalunda så skall förstås: non quæritur quam multum proficio, utan så: non quæritur quam multum lego och huru många blad avancerar uti en eller annan bok hvar dag. Nam qui bene legit et bene studet multum proficit, quamvis non multum legit, et contra: qui multum legit et non bene studet parum proficit.

Genom mycket läsande och memorerande öfvar man sitt minne, men genom studerande, som förnämligast i meditation består, öfvar man sitt förstånd. Nu är sannfärdligen ett kvintin judicii comparative bättre än en centner memoriæ, hvarför man måste mera studera h. e. meditera än läsa.»

Nu är memoria så beskaffadt, att den som läser och memorerar mycket, tycker, att han sensibiliter tager till, och det bedrager många att slå sig på memorerande och förgäta emellertid studerande, läggandes det ädlaste, som är judicium, i träda, och då heter det: *Quod cito fit, cito perit.* Men genom mediterande växer judicium, sed insensibiliter, att man det själf dagligen intet märker; dock efter en kort tid ser man klart, huru mycket det växer. Därför den som rätt studerar med mediterande, fast han intet hvar dag märker, hvad och huru mycket han lärer, skall han likväl hvart fjärdedels år med förundran märka, huru han tagit till. — — — — — —

Och ehuruväl detta studerande, som sker meditando går svårt och långsamt i förstone, så länge man det intet är van; dock om man är trägen däruti, till dess man bringar sina cogitationes in motum, så går det sedan, när excercitatio continua därtill kommer, allt bättre. Och när en sådan vill utarbeta och skrifva något, så skall han finna en affluentem copiam rerum, att han inte sollicite behöfver leta och söka uti böcker och skrifter och colligera centones, är ock äfven karl att riktigt försvara det han skrifver och säger, ty han förstår det.

Till att öfva sig i sådant mediterande är mycket tjänligt

och nyttigt att, när man något läser i en bok, man den ställer sig före, som man ville refutera med något skäl och argument sententiam auctoris, och ger sig till att däremot uppteckna argumenter, och, när man har dem funnit, tänker efter huru man dem åter refutera kan och defendera sententiam auctoris. Ingen kan fast inbilla sig, huru på detta sättet acumen judicii skärpes, och cogitationerna in justum motum bringas, samt hvad stor nytta däraf flyter, och man i studierna tillväxer, ehuru det synes gå.

I det tredje kapitlet uppmanar förf. en studerande att ej låta afskräcka sig från att läsa en bok däraf, att han första gången träffar på sådant, som han icke förstår. Det som han icke förstår rådes han att gå förbi. För hvarje gång han läser boken blir det dunkla klarare, och däraf, heter det, kan man ock se, huru förståndet genom öfningar subtilare blifver, när man vänjer sig att meditera.

Fjärde kapitlet framhåller, att tankarna böra hållas i ständig öfning. »Till att skärpa sitt förstånd», heter det, »är ock mycket nyttigt vid alla tillfällen in vita civili att föda och göda sina tankar, som aldrig eller sällan böra vara fåfänga, med mediterande öfver allt hvad man ser eller hör, betänkande sig att få tillfälle därtill besynnerligen i följande circumstantier: Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando. Då alltid åtminstone en circumstantia af dessa, om icke flera, kan suppeditera honom cogitandi materiam.»

Kapitlet 5 råder en studiosus sapientiæ att akta sig för att fästa sina tankar vid fåfänga och syndiga ting och ger den som lyder detta råd förhoppning om att bli »ett lumen solare inter obscuras planetas».

I kap. 6 framhålles vikten af att välja studiebana i öfverensstämmelse med sin naturliga begåfning. Emellertid förbises icke angelägenheten af att hafva en viss grad af allmän bildning »för den nära conjunction som alla discipliner sig emellan hafva». »Den som vill vara en god teolog, måste någorlunda förstå sin filosofi. Ingen kan vara en fullkomlig jurist, som icke någorlunda förstår teologien. Ingen kan förstå fysiken sine principiis matheseos.»

Kap. 7 afhandlar användandet af kollegier. Förf. råder

att icke använda sig af många på en gång, samt att icke anteckna allt, som läres, utan endast det viktigaste och att taga sig en viss tid hemma att noga genomgå allt. I annat fall råder han att icke deltaga i några kollegier.

Kap. 8 handlar om närvaro vid disputationer och det rätta tillvägagåendet för att draga nytta af dem. Förf. vill icke tillråda att på förhand genomläsa disputationerna, emedan de mestadels, sådana de i Uppsala skrifvas af respondenter, äro taliter qualiter ihopkomna, och tiden kan bättre användas, men håller för tillrådligt att närvara då de ventileras. För att ha rätt gagn däraf »måste man», heter det, »inbilla sig lika såsom man vore respondens och forcera sig i hastighet att svara så godt man kan, fast man intet alltid träffar på rätt».

I kap. 9 ger förf. råd, angående hvilka universitetslärare man företrädesvis bör hålla sig till. »Hvad professores», yttrar han, »anbelangar, är det gemenligen alltid bäst, både in exercitiis styli och collegiis, att adressera sig till dem, som unga och nyss tillkomne äro; ty de gamla äro redan trötta och ledsna, och dessutom hafva de adquirerat så mycket, att dem intet mer angeläget är vinna någon adplausum, den de härtill intet erhållit. Däremot unga, såsom magistri docentes och nya adjuncti använda all flit, på det de måga vinna adplausum och något förtjäna, efter de hafva liten lön.»

Det måste väcka förvåning att höra en f. d. universitetslärare yttra sig så nedsättande om universitetslärare och motiven för deras vetenskapliga arbete.

Kap. 10 meddelar råd angående inköpande af böcker. »Hvad böcker beträffar», säges det, »måste en studiosus akta sig, när han kommer på boklådan, att han intet strax låter bedraga sig af magnifika titlar, som tyskar gemenligen sätta på sina traktater — — — — ty mesta delen är lögn. Man måste alltså låta det bestå med sådana traktaters köpande, till dess man har af andra böcker — — — — någorlunda fundament, och då måste man bruka det maxim, att man, när man tycker, att man vill köpa någon bok, som förer en så ampel titel, man först lånar den och sätter pant för henne och obiter åtminstone henne genomser, hvad den duger till, förrn man den köper, och särdeles läser igenom præfation.

NB de som bäst utföra en materia pläga gemenligen sätta därför den slätaste titeln, helst om de eljest äro rekommenderade. Att en studiosus sapientiæ må blifva uppmuntrad med all flit att söka både i lära och lefverne att använda sin största flit, vill jag rekommendera honom först och främst att med betänkande genomläsa Marci Aurelii Philosophi Cæsaris Libros de se ipso et ad se ipsum, hvaraf han kan se, hvad en hedning præsterat, och alltså därigenom exciteras att öfvergå, men ej undergå honom, efter han är en kristen.»

De följande kapitlen handla om de särskilda ämnenas studium.

Kap. 11. *Om studiet af latinska språket.*

Härom yttrar Grubb: »Hvad språken vidkommer, måste man väl öfva sig i latin, att det väl förstå, skrifva och tala — — — — men dock alltid komma ihåg, att latin är allenast som andra språk ett instrumentum communicandi aliis suam doctrinam; därför måste man intet, som somlige i Uppsala pläga göra, några år bortåt lägga sig på eloquentia latina, så framt man icke med tiden ärnar bli en professor eloquentiæ. Eljest är det nog, om man kan skrifva och tala korrekt.»

Kap. 12. *Om studiet af tyska och franska.*

»Den som in studiis humanioribus vill sapere ultra vulpes måste nödvändigt lära sig tyska och fransyska, åtminstone att förstå dem, emedan många vackra saker och vetenskaper i dessa språk äro skrefne, som ej finnas i latin eller andra språk. Ty lärde tyskar och fransoser skrifva merendels denna tiden på sitt eget språk de böcker, som äro af något värde, så att jag håller dessa språk så nödige som någonsin latin.»

Kap. 13. *Om studiet af matematik.*

»Det första som en studiosus bör slå sig på är sobria philosophia. Och som alla discipliner däruti ej äro lika nyttiga eller nödiga, ty håller jag för rådligt, att man först söker att lära principia matheseos. Men alltför mycket lägga sig på denna disciplin håller jag för orådligt för den som intet tänker göra profession däraf, utan har han tillfälle att göra ett kollegium öfver Sturmii mathesin juvenilem, är det allt nog. Ty denna disciplin beror mestadels på minnet, och där man lägger sig

alltför mycket därpå, glömmer man med tiden allt bort, när man ej får vara i daglig öfning.»

Kap. 14. *Om studiet af fysiken.*

»Därnäst är nödigt, att man får fundamenter uti physica secundum principia Cartesii. Ty fast jag ej i allt approberar Cartesii hypotheses, så ger den dock ljus att desto bättre förstå andra, då man kan pröfva allt och behålla det bästa. När man ett sådant kollegium hört, kan man sedan sine viva manuductione själf läsa Cartesii principia philosophiæ eller Le Grands historia naturalis och sedan Verheims anatomie samt Boni physiologie. Då står han sin man i detta studio och är capable att pröfva både medicorum och moralistorum resonement och uti vissa mål jurisconsultorum.»

Kap. 15. *Om studiet af logik och metafysik.*

»Hvad logica och metaphysica anbelangar, håller jag detta allenast för ett pedanteri och råder ingen att bry sig därom, utan när man för ro skull vill lära sig 20 eller 30 distinctioner utantill: e. g. secundum quid, simpliciter, districtive etc. kan han för vissa förekommande tillfällen göra, och därtill behöfver han ingen selectum auctorem, utan ibland så många hundrade metaphysicos kan han taga den förste han öfverkommer.» [1]

Kap. 16. *Om studiet af praktisk filosofi.*

»När han således gått igenom Cartesii philosophia theoretica, då måste han ock lägga sig på philosophiam practicam, näml. ethica, jus naturæ, politica.» Härefter uppräknas de arbeten, förf. ansåg böra läsas i detta ämne.

I de tre sista kapitlen behandlar förf. teologiens studium, hvarvid han angifver de böcker, som enligt hans mening i främsta rummet borde läsas. Dessa kapitel förete intet särskildt anmärkningsvärdt. Sist följer en index librorum studioso incipienti maxime necessariorum.

g. *En dubbel spegel m. m.*

10. *En Dubbel Spegel; hvars ena sijda föreställer oss En Pharisæe, och den andra En rätt Christi Lärjunge; allom*

[1] Jfr Jesper Svedbergs åsikter. H. W. Tottie: Jesper Svedbergs lif och verksamhet. Upsala 1885—1886. I sid. 14; II sid. 176.

som genom Christum wilja blifwa salige til eget opartiskt bepröfwande upstäld utaf Guds Ord genom Nils Grubb.[1]

Skriften omfattar med titelbladet 58 sidor in 4:o. Den innehåller först en inledning i 3 paragrafer, sedan kommer spegeln af en farisé i 9 och slutligen en spegel af en rättskaffens Kristi lärjunge i 26 paragrafer.

Vid teckningen af en farisé utgår förf. från Luc. 18: 9—12. Som fariseens *första* egenskap anföres, att han gör sig alldeles försäkrad om sin salighet och håller det för både dårskap och synd att tvifla, om han ock i sitt närvarande säkerhetstillstånd skall kunna blifva salig. Fariseens *andra* egenskap är, att han bygger denna själftagna vissheten om sin salighet på sin utvärtes gudstjänst och gärningar.

Såsom en rätt Kristi lärjunges spegel framställes Kristi ord Luc. 14: 26—27: »Hvilken som kommer till mig och icke hatar sin fader och moder och hustru och barn och bröder och systrar och därtill sitt eget lif, han kan icke vara min lärjunge, och hvilken som icke tager sitt kors på sig och följer mig, han kan icke vara min lärjunge».

Förf:s utläggning af denna Kristi utsaga förföljer själfbedrägeriet i alla vrår och vinklar och gör fullt allvar af kristendomen alldeles i Johan Arndts anda. Tre utmärkande egenskaper för en rätt Kristi lärjunge härleder förf. ur nämnda ord af Kristus: 1:o) Han hatar det Gud hatar och älskar det Gud älskar, fast intet i den högsta fullkomlighets grad, dock sannfärdeligen. 2:o) Han skall hata sitt eget lif, skall bära sitt kors och följa Kristus. 3:o) Han skall taga sitt kors uppå sig och det hvar dag.

11. För innehållet i den 1721 af trycket utgifna *berättelsen om det s. k. oväsendet i religion och kyrkodisciplin i Umeå* hafva vi förut redogjort och hänvisa här endast till den förut lämnade redogörelsen.[2]

[1] Finnes i Nordinska samlingen in 4:o teologi n:o 1984 b. samt 1846.

[2] Denna skrift finnes under n:o 44 bland kommissionshandlingarna.

h. *Kyrkostatens i Sverige förfall och upprättelse m. m.*[1]

12. »Kyrkostatens i Sverige förfall och upprättelse, tydeligen föreställdt af Nils Grubb, probst i Uhmeå församling, åhr 1721.» Tillkomsten af denna skrift kan betraktas som en följd dels af de intryck han fått af konsistoriets förut nämnda handlingssätt, dels af de erfarenheter han gjort såsom medlem af prästeståndet vid 1719 års riksdag.

Dess innehåll är delvis af en i hög grad uppskakande beskaffenhet. Vi meddela här endast en kort öfversikt af detsamma. Skriften innehåller 64 kvartsidor och är indelad i tvenne delar. Den första delen framställer i 31 paragrafer kyrkans förfall, den senare meddelar i 22 paragrafer »förslag till de utvägar, som kunna vara tjänliga till den förfallna kristendomens upprättelse».

De fem första paragraferna utgöra en inledning. Kristendomens förfall framställes här såsom ett af alla rättsinniga erkändt sakförhållande. »Jag tror icke», heter det, »att någon, som har allenast en medelmåttig kunskap i Guds ord, kan vara så blind, att han icke ser, att den allra största hopen här i vår kristenhet lefver icke efter sin religion, utan efter sin passion.» Den som tviflar hänvisas till Ekmans »Sjönödslöfte» för att blifva öfvertygad. Vidare uppmanas hvar och en att icke i dådlös klagan lägga händerna i kors, utan efter sitt af Gud förlänta pund arbeta för kyrkans upprättelse.

De öfriga paragraferna i första delen redogöra för orsaken till det rådande förfallet. Denna finner Grubb hos prästerskapet. Ur skriften och kyrkohistorien visar han, att religionens allmänna förfall bland ett folk alltid härrört därifrån, att religionens främste vårdare själfve affallit från densamma. Förfallet bland dessa åter härleder han i främsta rummet från skol- och universitetsbildningens beskaffenhet. Man frågade föga efter praktisk kristendom, utan lade nästan all vikt på blotta kunskapen.

Såsom i hög grad bidragande orsak till det beklagansvärda tillståndet bland kyrkans lägre tjänstemän framhålles deras förmäns bristfälliga uppsikt och dåliga föredöme. En

[1] Ecclesiastike Handlingar 1720—1729, B. 9, n:o 38.

öfvermåttan mörk teckning af kyrkans biskopar vid denna tid lämnas i §§ 21—28. Uttryckssättet synes oss på flere ställen röja köttslig bitterhet. Hvad däremot saken själf angår, kan man hänvisa på Jesu strafftal till fariseerna samt profeternas språk mot sin samtids otrogna herdar.

För att bestyrka sina utsagor angående det hos prästerskapet härskande världsliga sinnelaget hänvisar Grubb till prästerskapets allmänna besvär på riksdagarna och erinrar särskildt om dess vid riksdagen 1719 framställda anhållan om mildring i prästeden, så som den där vore omöjlig att hålla. Med afseende på det sistnämnda yttrar han: »Man skulle icke kunna tro, att en hel kår, bestående af studeradt folk, har skolat kunna begå ett så stort misstag, om man ej såge det på papperet, Först ser jag ej något i prästeden, som på något sätt är omöjligt att hålla, så att om de allenast vore rätta kristna i nedersta graden, så kunde och ville de hålla allt hvad där står, ja, ock mera, fastän de aldrig svurit därpå; 2) hafva de med denna anhållan allt för mycket röjt sig själfva, hurudana de äro. Ty därmed att de begära förmildring i eden under den förevändning, att den är omöjlig att hålla, tillstå de offentligen själfva, att de icke hållit sin ed, och att de alltså äro menedare. Hvem skulle väl hafva förmodat slikt af rikets samtliga prästerskap, att de själfva skulle angifva sig som menedare, så framt de icke varit beslagne med blindhet och således ovetande bekänt sanningen.»

Såsom en till kyrkans förfall i ej ringa mån medverkande orsak anför Grubb §§ 29—31 äfven det rådande sättet att vinna befordran. Härom uttalar han sig på följande sätt: »Nu varda våra präster gemenligen icke ordentligen, som sig bör, kallade till någon församling, utan så snart ett ställe blir ledigt, så äro 10 för en, som det genom allehanda konster och »bivägar efter yttersta förmåga söka genom patroner och gynnare, genom giftermål, genom gåfvor och skänker o. s. v. Ty är ju nu ett allmänt ordspråk, att få komma till någon lägenhet per nominationem et vocationem, men mesta delen per casus obliquos; borde det alltså nu icke heta kallelse utan sökelse och begärelse. — — — — Så länge detta sökandet går i svang, så må man göra sig alldeles slätt förhoppning om kristendomens upprättelse.»

Det första förslag Grubb i andra delen af sin skrift framställer till svenska kyrkans upprättelse går ut på en sådan fördelning af stiften, att ett noggrannare öfverinseende öfver de särskilda församlingarna och deras präster möjliggöres för biskoparne. Hvarje stift borde, enligt hans mening, icke omfatta mer än 20 eller på sin höjd 30 pastorat. Vidare föreslår han en sådan omreglering af prästlönerna, att alla prästbol och direkta afgifter af allmogen borttagas, emedan det rådande aflöningssättet gaf anledning till allehanda försummelse och syndigt väsende. I sammanhang härmed föreslår han, att prästeståndets representationsrätt vid riksdagarna afskaffas, på det att de i stället må ägna sig helt och hållet åt sin andliga kallelse.

Såsom »rätta fundamentet till vår kyrkostats upprättelse och förbättring» anser han emellertid en för hela kyrkan gemensam inspektionsmyndighet. En sådan myndighet skulle utöfvas af ett kollegium. Sina tankar angående dess inrättning, uppgift och aflöning uttalar han i §§ 10—22. Kollegiet skulle bära namnet »Kongl. Kyrkokollegium» och bestå af en president, 10 assessorer och en sekreterare. Dessa borde utses af de tre rikets ständer. Medlemmarne borde vara kände för goda studier, nit om kristendomens upprättelse och egen allvarsam, kristlig vandel, så att de kunde utgöra ett föredöme för alla andra.

Deras ämbete skulle bestå i att hafva öfverinseende öfver skolor, gymnasier, akademier och kyrkor; de skulle äga makt att till och afsätta biskopar, präster och lärare samt föreskrifva allt hvad de till gudstjänstens förbättring och kristendomens upprättande funno nödigt.

För att så mycket bättre kunna fullgöra sina åligganden borde de skaffa sig den noggrannaste kännedom om både lärare och åhörare. Hvarje assessor borde därför hafva sitt eget distrikt samt i hvarje stad och socken inom detta skaffa sig spioner, som alltid lämnade honom rapport, icke så att assessorn eller kollegiet strax skulle tro den första berättelsen, utan att de af sådan berättelse skulle få tillfälle att anställa noggrannare efterforskningar.

Vidare skulle hvarje assessor föra en journal, i hvilken

han i alfabetisk ordning antecknade alla de personer, om hvilka han erhölle någon upplysning.

Så snart någon lägenhet blef ledig, skulle vederbörande göra anmälan därom hos detta kollegium, som då utan att begära eller vänta någons förslag, mycket mindre att någon själf skulle söka, borde besätta lägenheten med den enligt anteckningarna i journalen skickligaste. Om någon skulle göra min af att själf söka, så skulle denne icke allenast gå miste om den sökta platsen, utan därjämte annoteras i journalen med ett stort NB, som han icke utan särdeles prof af sitt sinnes förändring borde kunna utplåna.

Kollegiet skulle vidare äga rättighet att komplettera sig självt, när någon af dess medlemmar antingen genom döden eller på annat sätt afgått. Medlemmarnes aflöning skulle vara så rikligt tilltagen, att de icke behöfde reflektera på några gåfvor och skänker. Presidenten borde få 6,000 riksdaler, hvar och en af assessorerna samt sekreteraren 3,000 riksdaler. Hvad däremot rangen beträffar, så skulle de icke erhålla någon hög sådan, »ty efter rangen skall staten hållas, och således skulle till en stor rang och stat denna lönen icke spisa utan förföra dem till olofliga medel».

Till medels anskaffande för aflönande af ett dylikt kollegium föreslås att antingen låta hvarje hushåll i hela riket årligen betala en styfver i koppskatt ifrån det minsta barn till den allra ringaste eller ock låta hvarje biskop årligen gifva 4 plåtar, hvar prost och pastor öfver 100 mantal 2 plåtar, hvar pastor i mindre församlingar 1 plåt, hvar kaplan 1/2 plåt, hvar kyrka i de större pastoraten 3 plåtar, i de mindre 1 1/2 plåt, i hvilket fall prästerskapet skulle befrias från alla andra utgifter.

Att Grubbs mening icke varit att genom trycket offentliggöra denna skrift synes framgå af ett yttrande i andra delens andra paragraf: »Om de (prästerna) denna skriften skulle läsa, skulle de förklara den för det argesta pasquill.» Bäst var nog också, att den förblef otryckt, bäst både för författaren själf och för kyrkan. Såsom förut antydts, kan man vid dess läsning ej värja sig för det intrycket, att köttslig bitterhet stundom förestafvat uttryckssättet. Flere af de före-

slagna reformerna torde väl ock få anses vara af ett mycket tvifvelaktigt värde. Att Grubb emellertid på något sätt användt den ifrågavarande skriften är sannolikt, men sättet är oss obekant. Till riksdagen eller Kungl. Maj:t synes den emellertid icke hafva blifvit inlämnad, eftersom hvarken riksdagshandlingarna eller rådsprotokollen från denna tid, så vidt vi kunnat finna, innehålla någon upplysning därom. Den omnämnes för öfrigt ingenstädes vare sig af Grubb själf eller andra i de handlingar, vi haft att tillgå.

13. Innehållet af *Grubbs predikan vid grefve Arvid Horns hof* har angifvits i skildringen af Grubb såsom predikant.

14. Med afseende på *Grubb försvarsskrift mot Telin* hänvisas till IV, A. o—q.

i. *Om de kristnas rätta kors.*

15. »The Rätte Christnas Oumgängeliga och Dageliga Kors och Lidande, Som The här i Werldene uti Jesu Efterfölgd bära måste Til Thess The med Honom til Härligheten blifva upphögde. Christ-enfaldeligen föreställdt med thens flit, som näst Gud, funnit sin högsta Siäla-Ro uti samma Kors och Lidande. Göteborg, Uplagt af Andreas Winberg. Tryckt hos Immanuel Smitt, Kongl. Gymn. Boktryckare 1743.» [1]

---

[1] Denna upplaga är den äldsta jag kunnat öfverkomma. I »Aurivillius: Catalogus librorum impressorum R. Academiæ Upsaliensis» likasom äfven i Linnströms Svenskt boklexikon uppgifves den ifrågavarande skriften hafva blifvit tryckt i Stockholm 1724. Enligt uppgift i »Lärda Tidningar» n:o 3 för år 1765 samt »Svenska Mercurius» maj 1765 utgafs den emellertid af trycket först år 1739. Att den åtminstone icke före sistnämnda år blifvit tryckt har jag efter anvisning af bibliotekarien d:r Bygdén funnit bekräftadt af Benzelstjernas Censorsjournal. Här finnes å sid. 101 för den 28 maj 1739 följande anteckning: »En Theologisk Tractat: The rätta Christnas oundgängeliga och dageliga kors och lidande, som The här i werldenne uti Jesu efterfölgd bära måste etc. Act. IX: 16.

Auth: Andreas Salovius; olim Rector scolæ i Tavastæhus, nunc Past. i Sahalax. Mig tilstält af Majoren Joh. Pihlhielm på Öfverstleut. Cedersparres vägnar, hvilken senare blifvit af Salovius anmodad om detta värks befordran till censur och tryck.

Förnam sedermera, att framlidne probsten i Umeå Magister [Nils] Grubb skal varit auctor til detta värk, och att många, som i hans lifstid hafft deraf afskriffter, skola hafva vetat det vara af honom författadt Var försedt med effter-

Skriften är indelad i två kapitel, det första fördeladt i 6, det andra i 67 paragrafer. Det första visar, »hvaruti de kristnas kors intet består», det andra, »hvaruti de kristnas rätta kors består».

I det första kapitlet visas, att lidanden, motgångar, och olyckor icke i och för sig få betraktas såsom kors, så att den, som drabbats af dem, på grund däraf får framställas såsom en Kristi lärjunge, som efter hans ord tagit korset på sig. Vid framställningen häraf yttrar förf. bland annat: »Man läser fast i alla böcker, hörer ock mest i alla predikningar talas om de kristnas kors, och ändå hafva minsta delen af dem, som kalla sig evangeliska kristna, ett rätt begrepp om korset. Ty som kors och lidande äro ett, ty göra sig de mesta denna tanke om detta korset, att allt världsligt lidande är de kristnas kors, som fattigdom, sjukdom, tillstötande olyckor etc., och är det ej under, emedan ofta en del präster, som själfva skola vara anförare i kristendomen gifva ut sådant för det rätta korset, utmålandes dem för stora korsbärare, som dragits med fattigdom, sjukdom och slitit mycket ondt i världslig måtto. På detta sättet skulle icke allenast alla ogudaktiga och sjuka tiggare vara de största korsbärare och alltså Kristi rätta lärjungar, Luc. 14: 27, utan ock många hedningar, som äro fattiga, sjuka, olyckliga. På detta sättet skulle ock alla rika,

---

följande approbation af Facult. Theologica i Åbo, hvilken approbation var skrefven på sielfva exemplaret: Föregående Christliga arbete om The rätta Christnas kors hafver undertecknat genomläsit och finner thet med Guds ord enligit samt pröfvar til allmän underrättelse nyttigt. Åbo d. 28 Jan. 1739. Isaac Biörklund. Fac. Theol. Ab. N. t. Dec.'

Min påskrifft:

Detta til sitt innehåld uppbyggelige och til sitt föreställningssätt berömvärde värk har jag igenomläst och finner det väl förtiäna att igenom trycket utgifvas. Stockh. 29 Maj 1739. Förlägges af Boktryckaren Horrn.»

I den ofvan nämnda upplagan af år 1743 finnes denna påskrift af censor librorum G. Benzelstierna tryckt å första pärmens insida samt det ofvan citerade utlåtandet af Åbo teologiska fakultet å andra pärmens insida. Någon antydan om att boken förut varit af trycket utgifven förekommer ej i denna upplaga. Utom den nämnda upplagan hafva fyra andra varit för mig tillgängliga, tryckta i Wasa 1840, Umeå 1842, Falun 1843 och Karlshamn 1861, alla med undantag af Falu-upplagan utan utsatt författarenamn.

friska och de som sällan veta af någon världslig olycka omöjligen kunna höra Kristo till, emedan de aldrig bära något kors, som dock icke allenast för ett Guds barn är oumgängligt, utan skall ock bäras hvar dag, Luc. 9: 23. —

Så länge du vet i ditt samvete, att du aktar hvad jorden tillhörer och icke har med tankar, håg, hjärta och vilja din mesta och bästa umgängelse i himmelen, så billa dig ju intet in, att du bär Kristi kors, fast än du skulle lida alla världens vedermödor, sjukdom, fattigdom, vanheder och olyckor.

Vid öfvergången till framställningen af, hvari de kristnas rätta kors består, anmärker förf. först, att det, enligt hvad som förut sagts, här är fråga om ett sådant kors och lidande, som icke är allmänt, utan de rätta kristnas eget, så att ingen som icke är en rätt kristen bär det, och på samma gång ett lidande, som en kristen måste lida, och det egentligen därför, att han är en kristen och hör Kristus till.

I §§ 2—15 vederlägger förf. den villfarelsen, att Kristus lidit och gjort så mycket för vår skull, på det att vi skola slippa både att lida och göra något, och att yrkande på Kristi efterföljelse i lidande och lydnad innebär att vilja upprätta sin egen rättfärdighet. Gent emot denna villfarelse visar han med Guds ord, att ingen kan hafva en rätt tro, genom hvilken människan blir delaktig af Kristi rättfärdighet och förtjänst, så framt han icke inträder i Kristi lidandes gemenskap. Han förklarar därjämte, att de, som så ifrigt disputera emot de kristnas kors och lidande göra detta icke af kärlek till Kristus, utan af kärlek till sig själfva och sitt eget fördärfvade kött. »Den gamle Adam», yttrar han bland annat härom, »vill hafva det så, att Kristus befriar från straffet för synden, men icke från synden själf, och föreger därför, att den som vill låta Kristus frälsa sig från synden själf förringar Kristi förtjänst och upprättar sin egen rättfärdighet.» Grubb frågar här, hvem som mest förringar Kristi förtjänst, den som säger, att Kristus frälsar oss från syndastraffet allenast, eller den som säger, att han frälsar oss icke allenast från straffet för synden, utan jämväl från träldomen under synden.

I §§ 16—65 beskrifver förf. sedan de kristnas rätta kors

dels såsom ett inre kors, som djäfvulen och köttet förorsaka, (§§ 16—61), dels såsom ett yttre, som förorsakas förnämligast af världen (§§ 62—65). Det inre korset utgöres af den bedröfvelse, kamp och strid, som åtföljer omvändelsen, tron och förnyelsen eller helgelsen. »Den som vill genom Kristi förtjänst blifva salig, han måste nödvändigt och oumgängligt omvända sig, tro på Kristus, görandes sådana frukter, som bättring tillhöra. — — — — När jag nu visar dig klarligen af Guds ord, att omvändelsen icke kan vara utan lidande, tron icke utan kamp, vår förbättring och förnyelse icke utan arbete och strid, så lär du snart förstå, hvaruti korset består, nämligen i bedröfvelse, kamp, arbete och strid, hvilket allena dem rättom kristnom är så eget, att den som ej omvänder sig rätt till Gud och tror på Kristum och står i en daglig förnyelse, vet aldrig af denna bedröfvelse, kamp, arbete och strid, och tvärtom, den som med allvar omvänder sig till Gud kan omöjligen vara detta korset förutan.»

Förf. visar nu, att detta korset nödvändigt åtföljer omvändelsen (§§ 17—44), tron (§§ 45—53) och förnyelsen (§§ 54 —61). Med afseende på *omvändelsen* erinrar han om, att själfva ordet antyder försakelse af all ogudaktighet och synd, en förvandling i människan, hvarigenom hon från att vara något blir till intet i sig själf, samt att Guds ord framställer denna förvandling såsom innefattande en sorg och ånger öfver synden, som förkrossar människans hjärta. I sammanhang härmed visas, att själfva bruket af de medel, genom hvilka den rätta bättringssorgen uppväckes och underhålles, åtföljes af kors. »Så snart beslutet är fattadt att blifva en rätt kristen, måste man strax börja af alla krafter bedja Gud om den Helige Ande till upplysning, icke blott vissa timmar och stunder, utan, enligt 1 Tess. 5: 16, utan återvändo. I striden mot det motstånd, som köttet gör emot ett sådan allvarligt sökande efter frälsning, lär man, hvad det vill säga att bära sitt kors». På samma sätt förhåller det sig med afseende på

bruket af Guds ord.

Härom har förf. följande tänkvärda yttrande: »Härvid är att märka, att människans natur och hjärta billigt liknas

vid vatten, som af naturen är kallt. Vill man hafva det varmt, så måste man sätta det vid elden. Då blir det varmt, ja sjudande, men icke strax, utan småningom, så att man i förstone det intet kan märka. Vill man behålla det allt stadigt varmt, så kan man väl lyfta det ifrån elden på en liten stund och sedan sätta det strax dit igen, så konserveras dess värme, men blir det länge därifrån, så kommer det åter till sin förra köld igen, särdeles om man sätter det i ganska kall luft och på is. Människans hjärta är af naturen i andliga ting helt kallt och fruset. Guds heliga ord, uti hvilket den Helige Ande verkar är den himmelska elden och värmen, som det uppvärmer, men som elden ej uppvärmer vattnet, utan när man lägger den under vattnet, att han får det i rörelse bringa, alltså uppvärmer icke heller Guds ord människans kalla själ och hjärta, så länge hon det icke brukar och betraktar och låter det bringa tankarna i en andlig rörelse. När hon nu begynner betrakta, så tycker hon väl, att hon i förstone helt långsamt får känna någon nådens värma däraf, äfvensom det kalla vattnet i förstone långsamt blir varmt, men när hon stadigt sig däruti öfvar, får hon känna allt starkare nådens kraft och värma. Blir hon litet ifrån betraktelsen, så kan hon ändå kvarhålla den undfångna värmen, men blir hon länge därifrån, så skall hon förnimma, att hon oförmärkt, just som vattnet, blir kallare och kallare, till dess hon kommer till sin förra köld, särdeles om hon kommer ibland världsliga människor, hvilka, ju världsligare de äro uti tal och gärningar, ju mera och snarare förkyla de med denna sin världsliga köld en sådan människas hjärta. Se detta är orsaken, att så många, som varit komna ett temligt stycke på lifvets väg, uppvärmda och uppväckta af den Helige Andes nådesvärma igenom ordets flitiga bruk, hafva oförvarandes fallit tillbaka, ty de hafva begynt lita för mycket på sig själfva i otid, medan de ännu varit alltför svaga och ännu intet väl känt sitt arga hjärtas fördärfvade natur och därför lupit för bittida utur den Helige Andes skola, gjort sig säkra att de voro så starka i andanom, att intet ondt sällskap eller ondt snack och seder skulle bita på dem, intet vetande att bönens och betraktelsens försummelse lämnar den till världslig köld af sig själf inclinerade

naturen att småningom komma till sin förra kallhet, och världens onda sällskaps umgänge med sitt tal, åthäfvor och gärningar har en magnets kraft, som helt insensibelt, utan att människan det själf märker, drager henne till likhet med sig, särdeles man slår sig det ringaste lös ifrån vaksamhet öfver sin själ, hjärta och tankar. Därför hafva alla gamla, heliga fäder alltid varnat de kristne att så mycket som möjligt undfly världens sällskap och söka ensamheten, samt, när man måste vara ibland världsligt sällskap, ingalunda slå sig lös, utan stå beständigt på sin vakt för sina tankar, ord och gärningar. Man skall ändå finna sig komma kallare därifrån, än när man gick dit, och allt detta sker icke utan strid med köttet och alltså ej utan lidande och kors. — — — —

För att komma till en rätt syndaånger måste man alltså icke blott troget bedja om den Helige Andes upplysning, utan ock flitigt betrakta Guds lag och noga pröfva sig därefter. Där man så gör, får man erfara, att Guds ord är en hammare, som berg sönderslår. Men en hammare sönderslår icke berg med *ett* slag, utan med *många.*»

Därefter visar förf., att den heliga skrift, de symboliska böckerna, rättsinnige kyrkolärare och alla sanna kristnas egen erfarenhet i allmänhet samstämmigt betyga, att tron icke kan erhållas, behållas eller förkofras utan kamp och strid mot frestelser och anfäktningar af mångahanda slag.

Vidare visas, att förnyelsen är oskiljaktigt förenad med korset. »Sedan en människa genom en sann omvändelse blifvit god, d. v. s. genom tron på Kristus rättfärdiggjord, får hon ej låta det därvid bero. Hon måste använda all flit att dagligen bättra sig och blifva allt bättre och bättre. Hon har kommit in på den smala vägen. Det gäller nu att vandra den.

Den dagliga bättringen kallas eljest förnyelsen, Ef. 4: 23. Den består af dessa två stycken: 1:o) tillväxt i Guds lefvande kännedom och kunskap och 2:o) tillväxt i tron och ett heligt lefverne.

Människan kan tillväxa i Guds kännedom och kunskap genom bön och Guds ords betraktande. Men att draga sina tankar ifrån världen och rikta dem på Guds ord kan icke

ske utan kamp och strid, kors och lidande. Alltså måste en kristen hvar dag bära sitt kors.»

I sammanhang härmed polemiserar förf. mot dem, som förakta kunskapen och tillämpa skriftens ord om enfaldigheten i Kristus på kunskapen.

»Att största delen af de kristne icke vilja tillväxa i Guds ords kunskap härrör af egenkärleken, som icke har lust att bära det kors, som är förenadt med tillväxt i kunskap. Man måste nämligen försaka världens fåfänglighet och nöje och allvarligt med innersta andakt, vördnad och aktsamhet höra Guds ord, gömma det i hjärtat och hemma i sitt hus betrakta hvad man hört och läst under bön och åkallan. Detta sker icke utan den gamle Adams motsträfvande, dess korsfästande och dödande, och detta åter sker icke utan kors och lidande. Si detta är de kristnes kors.»

Vid slutet af framställningen af det invärtes korset bemöter förf. den invändningen, att, om människan skall så arbeta och kämpa i sin kristendom, det då mest kommer an på hennes egna krafter. »Allt är nådens verk i människans själskrafter», yttrar han och belyser detta genom exemplet af en lekamligen sjuk, som botas af läkaren genom medel som förorsaka patienten lidande och besvär.

§§ 62—65 visa, att en kristen måste bära äfven ett *utvärtes kors,* hvilket de andliga fienderna göra tyngre, ju ifrigare han är i sin kristendom.

§§ 66—67 innehålla en kort sammanfattning af det hela. Det heter här bland annat: »Summan af det sagda är detta: så länge en människa vandrar i denna dödligheten till odödligheten, blir hon aldrig ren och klar från syndasmittan, som sitter kvar i hennes lemmar, som ses kan Rom. 7. — — — — Så länge åter synden är kvar i hennes dödliga lekamen, så måste människan hvar dag — — — — strida mot henne, korsfästa och döda henne — — — —. Detta kan icke ske utan invärtes kors och lidande af synden, som icke vill dödas, utan retas och spjärnar emot, och af djäfvulen, som retar köttet och anfäktar människan på mångahanda sätt, ej heller utan utvärtes kors af världen, som vill, att en kristen skall göra ett med sig uti syndens tjänst. — — — — — Där-

för heter det, att en Kristi lärjunge skall bära sitt kors hvar dag.

Det är detta för alla Guds barn oundgängliga korset, som afskräcker och hindrar människan från en sann kristendom och gör att så få blifva salige. Ty tron är det som gör oss salige — — — och denna tro kan icke vara utan kamp, som ses kan af Jud. v. 37; 1 Tim. 6: 12; 2 Tim. 4: 7. Så länge tron är tro, måste hon strida, lida, kämpa, segra.

Den som klok och vis är, han låte korsets besvärlighet uti denna vår korta vandringstid intet afskräcka sig, utan betänka, att vi en gång genom Adams fall äro komne uti ett sådant tillstånd, att vi omöjligen kunna undgå lidande, ty antingen måste vi lida här en bedröfvelse den timmelig och lätt är och föder uti oss en evig och öfvermåttan viktig härlighet, eller måste vi lida i evigheten en evig förtviflan och öfver all måtta viktig pina och kval. Därför, om världen förstode korsets hemlighet och den saliga nyttan, som det af sig föder, så skulle de aldrig bedröfvas däröfver eller förskräckas, utan hellre säga med Paulus 2 Kor. 7: 4: »Jag är uti outsäglig glädje i all min bedröfvelse». Och tro det, att Herren Jesus förstod den saken mycket bättre än vi och talade sanningen, när han, uti Matt. 5: 11 befaller dig glädjas öfver korset! Därför ock Kristi lärjungar, som af erfarenheten hade lärt korsets hemlighet och alltså visste hvad för en stor och evig sanning där under låg förborgad, befallte oss glädjas öfver korset. Så säger Petrus, 1 Petr. 4: 13: »Glädjens, att I liden med Kristus, på det att I ock fröjdas och glädjas mågen uti hans härlighets uppenbarelse». Jakob äfvenledes i sin epistel, kap. 1: 2: »Mine bröder, hållen det för all glädje, när I fallen i mångahanda frestelse». Summa: min tunga kan intet uttala, ej heller någon penna beskrifva den stora, stora salighetens hemlighet, som ligger under korset förborgad, utan det måste hvar och en lära af egen erfarenhet.

Världslig motgång, fattigdom, sjukdom, olyckor kunna kallas ett stycke af de kristnas kors, allenast i det fall att de drabba rätta kristna, som dessutom bära det egentliga korset, som förut är omtaladt.»

Den nu behandlade skriften af Grubb kan med afseende på sitt innehåll räknas till våra allra bästa uppbyggelseskrifter.

j. *Skrifterna n:o 16—18.*

16. Grubbs ytterligare förklaring angående de vid kungl. kommissionen af prosten Wallerius, kyrkoherden Plantin och lektor Walanger väckta stridsfrågorna innehåller hufvudsakligen citat ur symboliska böckerna och framstående lutherska teologers skrifter till bestyrkande af de åsikters riktighet, hvilka Grubb i striden med de nämnda personerna inför kommissionen förfäktat.[1]

17. *Theologien på svenska,* utgifven af prosten och kyrkoherden i Umeå Nils Grubb,[2] innefattar 76 sidor in 4:o. Framställningen är fördelad i 21 kapitel utom inledningen, som i 4 paragrafer framställer teologiens nödvändighet, nytta och ljuflighet.

Denna skrift företer intet särskildt anmärkningsvärdt med undantag af inledningen, hvarur vi meddela följande: »Människorna stå mestadels i den tanken, att den som icke ämnar sig att bli präst, har intet så nödigt att bry sig om teologien, utan vore för dem nog, att de kunde enfaldigt sin kristendom, nämligen katekesen, därför hörer man så ofta prisas den enfaldiga bondetron.

Häruppå svaras först: Att kunna sin kristendom enfaldigt och förstå honom enfaldigt äro tvenne åtskilliga ting. Det förra har afseende på minnet, att kunna katekesen utantill, som största delen göra och låta bero därvid, och det hjälper alls intet. Det senare går på förståndet, när man honom förstår till alla stycken, och det kunna minsta delen, och af desse senare äro minsta delen, som lefva därefter. Detta är orsaken, hvarför minsta delen af människorna blifva salige. Ty när de ej hålla himmelen och saligheten så mycken möda värd, att de grundligen vilja lära vägen dit, mycket mindre, om de den ändtligen lärde, skulle de använda en större möda, nämligen att lefva därefter. Och den som ej håller saligheten så mycken möda värd, att han rätt grundligen vill lära vägen

[1] Skriften finnes i riksarkivet i Svenske Ecclesiastike Handlingar 1720—1729 n:o 9.
[2] Finnes i Nordinska samlingen in 4:o Teologi n:o 1986. 38 d.

och på densamma vandra, den har Gud förklarat, att han ej håller honom värd att komma till saligheten. Bese Matt. 7: 13—14; item det märkliga språket Luc. 13: 24.

Hvad den renommerade bondetron vidkommer, den en del så mycket tycka om, så är den i sanning mera en affekterad dumhet än klokhet, att en klok människa må väl bedja och säga: För den enfaldiga bondetron bevara oss milde Herre Gud. Ty när man efterfrågar, hvaruti den består, så får man se och höra, att den allena består uti minnet och intet uti förståndet, och det de förstå veta de ingen grund till, tvärt emot 1 Petr. 3: 15. Är alltså högst nödigt för alla, men särdeles för dem, som tänka umgå med allahanda slags folk i världen, att ex fundamento lära och veta sin teologi och religion 1) för sin egen salighet, som lönar väl mödan, 2) för så många sekter och religioner, af hvilka en oförståndig lätteligen kunde blifva bedragen till sitt eviga fördärf.

Hvad *nyttan* vidkommer, så förutan det, att det som nödvändigt är, är ock nyttigt, har en fundamental teologisk kunskap en ganska stor nytta i alla stånd. 1:o) Har en laicus, i hvad stånd han är, den nyttan, att han ej behöfver lefva på samma tro som prästen i vår kyrka, vidare än han själf förstår, att den är enlig med Guds ord, och då lefver han på sin egen tro. 2:o) Behöfver han ej frukta, att han lätteligen varder omförd af allehanda lärdomsväder, och vid förefallande discurser tager han intet an något utan giltiga resoner. 3:o) Såsom religionen kallas vinculum rei publicæ, så måste en politicus väl förstå sin teologi, om han skall kunna förstå och upptäcka allt det onda, som ofta sub prætextu religionis et zelo pro gloria dei et puritate religionis utgifves.»

Med afseeende på teologiens *ljuflighet* anmärkes, att den som i lära och lefverne med allvar öfvar sig däri får göra Davids erfarenhet, hvilken sade: »Min kropp och själ fröjda sig i lefvande Gud».

18. *Grubbs självbiografi*[1] är ganska knapphändig. Den af oss anskaffade afskriften omfattar endast 16 sidor in folio Dess sista meddelanden gälla Grubbs vistelse i Stockholm år 1723.

[1] Finnes i Umeå landskyrkoarkiv.

VI.

Ytterligare några med Grubbs historia i samband stående tilldragelser efter Grubbs död.

a. *Efterräkningar med några af Grubbs motståndare.*

a) Hernösands konsistorium.

Samma dag som Kungl. Maj:ts resolution i målet mot Grubb utfärdades, den 12 januari 1726, utfärdades också ett kungl. bref till Hernösands konsistorium med befallning att hafva ett vaksamt inseende öfver församlingarnas lärare samt förse kyrkorna med skickliga präster.[1] Ingressen angifver, att anledningen till skrifvelsen var den af kungl. kommissionen i Umeå hållna undersökningen, genom hvilken Kungl. Maj:t med stort missnöje förnummit, hurusom fastmera i andra församlingar ett och annat oskickligt väsende opåtaldt gått i svang, hvilket kräfde en allvarsam bot och bättring i tid.

Särskildt framhålles, 1:o) att en del af prästerna i superintendentien hade gifvit landsstrykerskan Maja Stina Fröling[2] penningar af kyrkans medel, hvilka de skulle återbära, 2:o) kyrkoherden i Nordmaling Olaus Archtædius med nämnda kvinna fört ett förargelseväckande lefverne, samt 3:o) att en del präster alltför hastigt och obetänkt utfärdat attester om försvarlig kristendomskunskap. Vidare heter det, att om kommissionen haft befallning att undersöka det oskick och oväsende, som i andra församlingar passerat, skulle mycket mera kommit i dagen, som man tills vidare måste lämna.

Superintendenten och öfriga konsistoriales förständigas att korrigera missförhållandena och tillhålla lärarne att med nit och allvar efter Guds ord, symboliska böckerna och kyrkolagen förvalta sitt ämbete. Särskildt förmanas konsistoriet att icke ordinera andra än i Guds ord och symboliska böckerna väl grundade personer. »Men huru sådant», heter det »är af dåvarande superintendenten och konsistoriales i akt taget, då

[1] Finnes i riksarkivet i Acta ecclesiastica B. 9, skriften n:o 95.

[2] Så skrifves namnet här.

en Samuel Blix kommit till Råneå pastorat, hvilken vid examen i konsistoriet ej kunnat rätt och slätt katekesen, som pastor Plantin inför kommissionen tillstått, därom vilja vi blifva närmare och säkert underrättade, jämväl om han sedermera sig förkofrat eller i lika okunnighet ännu skall vara stadder.»[1]

Konsistoriet erhöll alltså med anledning af sitt uppträdande mot Grubb en mycket allvarsam tillrättavisning.

β) Tolfmännen Erik Larsson och Pehr Jakobsson samt kyrkoherden Archtædius m. fl.

Samma dag som ofvannämnde kungl. bref utfärdades äfven en kungl. skrifvelse till Svea hofrätt med befallning att förordna en extraordinarie domare att döma angående de tvenne tolfmännens uppträdande mot Grubb samt kyrkoherden Archtædii förhållande till Maja Stina Fröling.[2] Slutorden lyda: »Alltså är vår nådiga vilja och befallning, att I förordne en

---

[1] Först efter starkt motstånd i konsistoriet hade Blix, hufvudsakligen genom biskopens bedrifvande, fått efterträda sin fader som kyrkoherde i Råneå. Den 29 augusti 1722 hemställde biskopen, om icke fullmakt kunde utfärdas för Samuel Blix, emedan fadern var gammal och själf icke förmådde sköta sitt ämbete. Då mag. Eurenius invände, att det stred emot kyrkolagen och konsistoriets den 29 maj s. å. fattade beslut att afslå samma begäran från landshöfdingen Grundel, emedan Blix under förhöret i konsistorium funnits alltför svag, förklarade biskopen, att Blix skulle blifva pastor, och gick därefter ut. Konsistoriet vägrade det oaktadt denna gång att utfärda fullmakt. Emellertid inkom Råneå församlings vocationsskrift för Blix. På grund däraf förordnade konsistoriet den 24 december s. å., att Blix skulle af sin fader dagligen undervisas i bibeln och Hafenreffer samt årligen förhöras inför prosten Unæus, och utlofvade, att han, när han gjort sig bättre bekväm, skulle blifva tillförsäkrad successionen efter sin fader. Den 17 maj följande år anmälde Unæus, att Blix vid verkställdt förhör visat sig hafva användt stor flit att förbättra sig och gjorde tämligen besked för sig, när man gaf honom tid, hvarför han ansåg, att konsistorium kunde med godt samvete anförtro honom officium pastoris, helst i en så liten bondeförsamling, när Blix dessutom predikade väl, var nykter och allvarsam samt förde ett saktmodigt lefverne och vunnit landshöfding Grundels rekommendation. Till följd af denna anmälan beslöt nu konsistoriet, dock icke enhälligt, att utfärda fullmakt för Blix. I konsistoriets den 30 mars 1726 daterade svar på Kungl. Maj:ts nämnda bref förklaras Blix vara svag i sina studier, men ha' försvarliga ämbetsgåfvor, föra ett gudfruktigt lif och vara älskad af sina åhörare. (Hernösands konsistorii skrifvelse till Kungl. Maj:t).

[2] Så skrifves namnet här.

extraordinair, beskedlig domare, som de samma (målen) vidare upptager och efter lag och kungl. förordningar afdömer. Och kan häradshöfdingen i orten, Marcus Bostadius, som domare härutinnan icke användas, emedan han och kyrkoherden Archtædius varit ibland prosten Grubbs angifvare.»[1]

Ofvannämnda dag utfärdades likaledes en kungl. skrifvelse till landshöfdingarna Palmqvist och Grundel med befallning att tillhålla vederbörande kyrkoherdar att återställa de från kyrkorna utlevererade rese- och underhållspenningar för landstrykerskan Fröling.[2]

Samma dag utgick jämväl en kungl. förordning, att prästerskapet ej finge i sina predikningar utfara mot pietisterna eller nämna ordet pietist[3] samt det beryktade s. k. konventikelplakatet.

b. *Tillsättningen af Grubbs efterträdare.*

Frågan om, hvem som skulle blifva Grubbs efterträdare, föranledde mycken oro och tvist inom Umeå församling samt gaf ny näring åt den mellan församlingen och konsistoriet rådande missämjan.

Redan i den skrifvelse af den 14 oktober 1724,[4] med hvilken landshöfdingen Grundel för Kungl. Maj:t anmälde Grubbs frånfälle, bringas frågan om Grubbs efterträdare på tal. Landshöfdingen skrifver nämligen: »Och emedan Umeå församling, som är ett regalt gäll, dymedelst är blefven utan pastor och därhos ganska nödigt synes att den med en sådan rättsinnig själasörjare blifver försedd, som med sin rättskaffens flit och oförtrutenhet kan vid makt hålla hvad framlidne prosten Grubb genom sin bekanta nitälskan till en rätt kristendoms befordran uti samma församling tillvägabragt; ty lärer Eders Kongl. Maj:t ej onådigt upptaga att jag nu, in antecessum och till dess församlingens underdåniga förslag inbringas

[1] Finnes i riksarkivet i Ecclesiastika Handlingar, B. 9, skriften n:o 97.

[2] Skriften n:o 98 på samma ställe.

[3] Skriften n:o 96 på samma ställe samt i A. A. von Stiernmans år 1744 tryckta samling af religionsförordningar pag. 208.

[4] Finnes i riksarkivet bland landshöfdingeämbetets skrifvelser till Kungl. Maj:t.

kan, uti underdånighet inkommer med min oförgripliga tanke om de personer, som jag håller till denna Umeå församlings lediga pastorats besättande framför många andra skickligast.» Landshöfdingen nämner därefter kyrkoherden i Skeppsholms församling i Stockholm Erik Tolstadius, kaplanen vid Storkyrkan mag. Boll och kaplanen i Maria församling Carl Kjellin.

I en annan till Umeå församling ställd skrifvelse, daterad två dagar senare,[1] rekommenderar han församlingen nämnda personer till uppsättande på förslag.[2]

Den 19 oktober hölls angående detta ärende allmän rådstuga i Umeå, hvarvid närvoro borgmästaren Thavonius, rådmannen Olof Gran, rådmanssubstituterna Per Trast och tullmästaren Forsell samt rådman Anders Sikström och allt hemmavarande borgerskapet samt kamreraren Wahllöf och på häradshöfding Bostadii samt sekreteraren Dubbs vägnar kanslisten Wilhelm Dubb.

Ur det vid tillfället förda protokollet[3] meddela vi ytterligare följande:

»Sedan, och efter en kort föreställning, hurusom numera, sedan den högste behagat straffa oss därmed, att han ifrån oss kallat vår i lifstiden trogne och rättsinnige själasörjare mag. Nils Grubb, för oss är ganska angeläget att med allt allvar falla den allrahögste med hjärtans ödmjukhet till fota och innerligen bedja, att han för sin stora godhets skull vill ännu förläna oss en sådan kyrkoherde i stället, som måtte föda och sammanhålla och intet förskingra den här församlade klena fårahjorden samt förkofra och upphjälpa, men intet fördärfva hvad Herrens hand här har planterat; hvarjämte borgerskapet förehölls den stora åtskillnad, som är emellan gudfruktige och skicklige samt ogudaktige och oskicklige lärare, allt till den ändan, att de vid detta tillfälle måtte hafva för sitt endaste ändamål Guds namns ära och församlingens uppbyggelse samt själarnas salighet, yttrade sig ofvannämnda församlingens ledamöter om den de i underdånighet af hans

[1] Riksarkivet bland handlingarna rörande kommissionen i Umeå 1724.

[2] I augusti följande år hade emellertid landshöfdingen vändt sig ifrån Kjellin och gör hos Kungl. Maj:t sitt inflytande gällande till förmån för Burmarck.

[3] Finnes i riksarkivet bland handl. rörande kommissionen i Umeå 1724.

Kungl. Maj:t hit begära. — — — — — — — — — — — —
Är alltså församlingens underdånigaste, enhälliga åstundan, att hans Kungl. Maj:t allernådigst täcktes förordna denna magister Kjellin att vara kyrkoherde här uti Umeå. Dock likväl om Gud och Hans Kungl. Maj:t täcktes så skicka och laga, att sal. prosten Grubbs sterbhus blefve upprättadt, så vore det församlingen intet emot, allenast det skedde med en sådan person, som tillika vore skicklig att förestå församlingen och därtill med gudsfruktan och den visdom, som är ofvanefter begåfvad, hvilket församlingen för sitt enda ögnamärke sig så mycket fastare föresatt, som de enhälligt klaga sig hafva mistat en trogen själasörjare, hvilken igenom den högstes nåd på deras uppbyggelse och förkofring i sanningens kunskap, mäkta troligen har arbetat, hvarför dem vore en hjärtans grämelse att nu få en sådan, som hans arbete skulle nederrifva och kullslå.»

Församlingen vände sig därefter i en den 20 oktober s. å. daterad böneskrift till Kungl. Maj:t[1] med begäran att få komministern i Maria församling i Stockholm mag. Carl Kjellin till herde i Grubbs ställe.

Enligt gällande lag sände konsistoriet till Umeå tre prästmän att låta sig höra, nämligen kyrkoherden i Löfånger mag. Zacharias Plantin, kyrkoherden i Grundsunda C. Petrus Ström och regementspastorn mag. Erich Burmarck. Den sistnämnde, som var regementspastor i Skåne, ursäktade sig för den långa vägens skull och nöjde sig med att utan prof blifva ställd under omröstning.

Vid valet, som hölls af prosten i Skellefteå mag. Anzenius den 13 december 1724, erhöll kyrkoherde Plantin en röst, kyrkoherde Ström ingen, regementspastorn Burmarck 41 och komministern i Stockholm Carl Kjellin 149 röster.

I sin på grund af valet uppsatta vocationsskrifvelse till Kungl. Maj:t, daterad den 13 december s. å.[1] anhåller församlingen, att Kjellin måtte utnämnas.

Sedan valprotokollet inkommit till konsistoriet, uppsatte detta den 22 i samma månad enhälligt följande förslag att till Kungl. Maj:t öfversändas tillika med församlingens vocations-

[1] Riksarkivet: Consistorium i Hernösand 1719—1731.

skrift: 1) kyrkoherden i Löfånger mag. Zacharias Plantin, 2) kyrkoherden i Grundsunda Petrus Ström, 3) regementspastor Erich Burmarck. I sin skrifvelse till Kungl. Maj:t samma dag[1] yttrar konsistoriet: »Därvid hafver borgmästaren Thavonius med många i församlingen uppsatt kallelse på främmande man, som hvarken är född eller ordinerad i detta stiftet, öfver hvilken några, som den samma underskrifvit, sedan gjort sina anmärkningar. En del åter hafva fattat en skrift om änkans försorg.» Komminister Kjellins namn nämnes ej i konsistoriets skrifvelse, icke heller det antal röster han erhållit, hvilket emellertid Kungl. Maj:t kunde se i församlingens kallelsebref, som af konsistoriet i original till Kungl. Maj:t insändes.

I det bref till prosten Anzenius, hvari konsistoriet anmodar honom att förrätta ifrågavarande val, heter det likväl: »Lämnandes konsistoriet församlingen frihet att välja någon af dem, som profpredikningarna aflagt eller någon annan, som de själfva åstunda till sin kyrkoherde.»

Den 27 december vände sig åtskilliga församlingsbor till landshöfdingen med begäran, att han måtte lägga sig ut för Kjellin. För den händelse att hans Kungl. Maj:t på intet sätt ville utnämna honom, anhålla de att landshöfdingen måtte söka utverka, att Tolstadius eller Boll blefve utnämnd.[1]

Äfven lagman Grönhagen sökte i en till Kungl. Maj:t den 7 januari 1725 inlämnad skrifvelse göra sitt inflytande i egenskap af tillförordnad president för den förut omtalade undersökningskommissionen gällande hos Kungl. Maj:t till förmån för mag. Kjellin. Grönhagen skrifver, att församlingarna hoppades, att Kjellin framför andra skulle kunna fullfölja Grubbs verk, samt yttrar den farhågan, att kommissionen icke kunde undgå ogrundade omdömen, ifall hans Kungl. Maj:t icke härutinnan gjorde församlingen till viljes.

Utnämningen af Grubbs efterträdare blef emellertid uppskjuten, till dess resolution meddelats i målet mot Grubb på grund af den hållna kommissionsundersökningen.

---

[1] Riksarkivet: Consistorium i Hernösand 1719—1731.

Under tiden infann sig regementspastor Burmarck i Umeå och profpredikade därstädes den 18 juli 1725. Detta gaf anledning till nya petitioner i ärendet. Borgmästare Thavonius och en mängd andra församlingsbor anhålla i en skrifvelse af den 23 juli s. å.[1] enträget, att icke Burmarck utan Kjellin måtte utnämnas. Å andra sidan afsändes den 7 augusti två böneskrifter till förmån för Burmarck, af hans svärfader, häradshöfding Bostadius, samt ett icke ringa antal församlingsbor.[1] Burmarck själf hade med en enträgen böneskrift vändt sig till landshöfdingen och likaledes till borgmästaren och Umeå stads samtliga borgerskap.

Kungl. Maj:t fann slutligen nödigt att låta genom superintendenten och landshöfdingen hålla en undersökning i Umeå angående tvisterna med afseende på kyrkoherdevalet. En sådan hölls ock den 21—24 september 1725.[2]

Den 22 januari 1726 utnämndes till kyrkoherde i Umeå en präst från Skara stift, Abraham Lidenius, som förut tjänstgjort i Amerika och efter hemkomsten upprepade gånger hos Kungl. Maj:t anhållit om någon plats. Lidenius afled emellertid redan 1728 samt efterträddes af f. d. kommissionsledamoten Zacharias Plantin den 8 maj 1729.[1]

[1] Riksarkivet: Consistorium i Hernösand 1719—1731.

[2] Protokollet samt berättelsen om undersökningen finnas i riksarkivet tillsammans med handlingarna angående kommissionen i Umeå.

Slutord.

Såsom den föregående framställningen gifver vid handen, räknades Grubb af sina motståndare till pietisterna, och förföljelserna mot honom ingå såsom en länk i den kedja af åtgärder, medelst hvilka man sökte motarbeta och undertrycka de pietistiska rörelserna i Sverige. Pietisterna själfva torde nog också, på grund af hans personliga fromhet, hans icke mindre än deras nitiska arbete för uppväckande och befordrande af ett sant kristligt lif samt den betydelse, hvilken de icke utan skäl inlade i det namn, deras vedersakare gifvit dem, hafva räknat honom såsom en af de sina. Vi hafva redan i inledningen antydt, att Grubb icke var pietist, för så vidt nämligen denna benämning skall känneteckna en person såsom anhängare af de ensidigheter och skefheter, som framträdde hos den s. k. pietismen, och icke endast utmärka en person, som allvarligt vinnlägger sig om en sann och lefvande gudsfruktan. Vi hafva sett, att han under sin vistelse vid Greifswalds universitet författat och under J. F. Mayers presidium samt till hans fulla belåtenhet försvarat två akademiska afhandlingar, riktade mot pietismen, att han vid denna tid kallade sig »en sann och uppriktig ortodox», att han i sin afhandling »Otium Lubecense» kraftigt och framgångsrikt för den kyrkliga ortodoxiens talan gent emot pietismen i en af de viktigaste punkter, om hvilka de båda riktningarna hyste olika meningar, samt att han i det förhör, han före sitt tillträde af Umeå pastorat på konungens befallning inför Uppsala domkapitel underkastades af ärkebiskop Spegel, med kraftiga skäl vederlade alla de pietistiska villfarelser, angående hvilka han förhördes.

Ingen anledning finnes att antaga, att Grubb efter tillträdet af sitt kyrkoherdeämbete ändrat sin förut intagna ståndpunkt i förhållande till pietismen. Hans skrifter, i synnerhet de, som afse striden med mag. Telin och prosten Wallerius

ådagalägga med all önskvärd klarhet, att hans ställning till den nämnda riktningen under den ifrågavarande tiden förblef oförändrad. Flera af kyrkans män bland Grubbs samtida, på mera framstående platser, än den han innehade, t. ex. biskop Svedberg i Skara,[1] stodo pietismen mycket närmare än han.

Grubbs betydelse i den svenska kyrkans historia synes hittills icke hafva blifvit vederbörligen uppskattad. Hans uppträdande utöfvade ett bestämmande inflytande på och medförde en förändring i regeringens behandling af med hans likartade religionsmål under denna och den närmast följande tiden,[2] en förändring, hvarigenom prästeståndets inflytande i dylika mål blef i afsevärd grad förminskadt.

Att hans gripande skildringar af kristendomens förfall inom den svenska kyrkan på hans tid och hans skoningslösa framhållande af förfallet bland prästerskapet såsom dess förnämsta orsak[3] utöfvat en djupgående, väckande verkan, icke minst på hans ståndsbröder torde kunna anses såsom obestridligt.

Medlet af det 18:de århundradet har betecknats såsom den svenska kyrkans bästa tid. Det tillstånd, som framkallat nämnda gynnsamma omdöme torde till icke ringa del ha sin grund i den insats Grubb genom sitt lif och sin verksamhet gjorde i arbetet på kyrkans upprättelse ur sitt förfall. Få personer under denna tid, och knappast någon i hans ämbetsställning, torde i själfva verket, genom en så kort verksamhet som hans och vid så unga år, hafva utöfvat ett mera omfattande och välsignelsebringande inflytande i svenska kyrkans historia än Nils Grubb.

---

[1] Jfr H. W. Tottie: a. a. II, sid. 34, 239, 253—258.

[2] Jfr Sicklamålet och rättegången mot Tolstadius,

[3] Jfr »En sanfärdig berättelse» samt »Kyrkostatens i Sverige förfall och uprättelse».

Edvard Wermcrantz.

Sverige — protestantismens skyddsmakt i Europa.

Föredrag i Stockholms präst-sällskap den 8 oktober 1906.

Den 24 september detta år hade 200 år förflutit, sedan Karl XII i Altranstedt afslutade sin ryktbara fred med konung August II af Sachsen-Polen. Det år, som närmast följde på detta fredsslut, betecknar höjdpunkten af Karls makt och internationella inflytande. Under hela denna tid förblef Altranstedt den svenske konungens hufvudkvarter och här lyckades den unge hjälten, trots ett långvarigt och mäktigt motstånd, genomdrifva fördraget af den 22 augusti 1707 med kejsar Josef af Österrike, hvarigenom protestanterna i Schlesien tillförsäkrades fullständig religionsfrihet och likställighet med katolikerna. Oförbehållsamt erkänna våra trosfränder i detta land, att de hafva Sverige och konung Karl att tacka för dessa oskattbara förmåner, som de ännu i denna stund åtnjuta. De välsigna hjältekonungens minne, och det är i Tyskland initiativet tagits till firandet af ett jubileum till högtidlig erinran om nämnda tilldragelse. I själfva verket utgör ock denna religionsfrihet en af de få varaktiga frukterna — för att icke säga den enda — af de svenska vapnens glänsande framgångar under Karl XII — en frukt, hvaröfver vi sannerligen ha orsak att glädjas. Säkerligen är det icke heller för djärft att mena, det prästsällskapet vore intresseradt för ett upplifvande af detta minne af Sveriges sista bragd såsom evangelisk stormakt. Men om jag ock sålunda af helt naturliga skäl kommer att i afton ytterligare vidröra detta lysande 200-årsminne, så har jag trott det kunna vara af något värde, att den redan i öfverskriften angifna synpunkten

äfven i öfrigt *starkare betonas* än vanligtvis sker, och detta med afseende på hela vår så väl kyrkliga som politiska historia. Vi svenskar behöfva nog erinra både oss själfva och grannfolken om Sveriges stora insats i mänsklighetens utveckling till tros- och samvetsfrihetens räddning och betryggande, icke för att sola oss i glansen af våra fäders hjältedater, men för att väckas, uppmuntras, stärkas att efterfölja deras tro och redligen vandra i deras spår.

Under hela vår s. k. storhetstid är Sverige icke blott *en* af protestantismens skyddsmakter i Europa, men den utan all fråga förnämsta. Det är först senare, som denna uppgift i viss mån öfvertages af Preussen och England.

I början af 1600-talet hade den väldiga reaktionsrörelse mot protestantismen, som redan länge rastlöst arbetat mera i det fördolda, småningom vuxit sig stark och hotade hela vår världsdels både religiösa och borgerliga frihet med undergång. Betydande voro de politiska och andliga maktmedel, öfver hvilka reaktionen förfogade. Europas främsta stormakt, den Habsburgska universal-monarkien, gick romanismens ärenden. I jesuiterna ägde påfvedömet i hög grad intelligenta, smidiga och energiska vapendragare, som målmedvetet, genom bikt- och predikstolen, genom ett i formellt afseende ypperligt undervisningsväsende, genom tryckpressen o. s. v. förstått att vinna ett oerhördt inflytande i Europa och tillfoga protestantismen betydande afbräck.

Hård och långvarig hade den strid varit, som reformationen måst kämpa för sin tillvaro. En ännu svårare förestod, den sista afgörande kampen på lif och död.

Vårt folks ställning i denna väldiga konflikt borde ej vara tveksam. Den genom Luthers reformation renade kristna tron var folkets dyrbaraste klenodium. Endast genom uppbjudande af all sin kraft hade våra fäder varit i stånd att inom Sveriges eget område rädda den skatten. Ändtligen kunde det i ett betydelsefullt ögonblick i sanning utropas: »*Nu är Sverige vordet* **en** *man och alla hafva vi* **en** *Herre och* **en** *Gud*». I och genom Uppsala möte konsolideras Sveriges folk och kyrka. Fast slutne kring den evangelisk-luther-

ska bekännelsen förklara Uppsala-mötes-männen, hvad en dyrköpt erfarenhet lärt dem, att ingenting är skadligare inom ett konungarike än tvist och oenighet, men å andra sidan ingenting nyttigare eller, som mer förbinder hjärtana tillsamman, än sämja och enighet, särdeles i religionen. Därmed har den ledande grundsatsen för den följande tidens inhemska religionspolitik uttalats. Ur den synpunkten ha vi t. ex. att förstå, den mot katolikerna med osedvanligt hårda bestämmelser riktade Örebrostadgan af år 1617. Så bröts den romerska kontrareformationens propaganda och religiösa makt inom våra landamären. Politiskt sedt sattes en damm för dess fruktansvärda anlopp genom det med hänsyn till de kämpandes antal oansenliga slaget vid Stångebro. Världshistorisk betydelse erhöll emellertid denna drabbning i *ultima Thule* liksom Uppsala möte genom Gustaf Adolf och hans trosstarka, handlingskraftiga folk.

Den gamla tvisten om Gustaf Adolfs öfvergång till Tyskland betingades af religiösa eller politiska motiv synes egendomlig för en och hvar, som blott något så när är inne i denna tids historiska förhållanden. I själfva verket lider det ej det ringaste tvifvel, att hans och Sveriges deltagande i det 30-åriga kriget — trots Droysen och andra tyska förf. — var framkalladt af båda dessa orsaker. Det tyska kriget var lika väl ett försvar för protestantismens hotade tillvaro, som en strid för Sveriges välfärd. De tu — Svea rikes trygghet och den romerska svallvågens tillbakakastande i Europa eller — protestantismens räddning — stodo till hvarandra i det mest oupplösliga sammanhang. Tidigt var också detta innerliga samband uppenbart för Gustaf Adolf, att döma t. ex. af de kända, oförgätliga orden om »vårt fäderneslands majestät och Guds kyrka, som därutinnan hvilar» samt om de offer, dessa äro värda.

I sitt gripande afskedstal till ständerna den 19 maj 1630 redogjorde konungen för just denna *dubbla* orsak till det förestående anfallskriget, som i grunden var ett det mest berättigade försvarskrig, och framhåller slutligen, men — såsom han säger — »*till det högsta*», att därigenom »*de förtryckte religions-*

förvandter måtte befrias från det påfviska oket, hvilket — tilllägger han — *vi hoppas med Guds nåd skall kunna ske.*»

Vi veta, att det hoppet icke kom på skam. Icke blott Gustaf Adolfs närmaste trosförvandter eller den lutherska kyrkan, men hela den evangeliska kristenheten vördar i denna dag med all rätt Gustaf Adolf såsom sin, tros- och samvetsfrihetens räddare.

Redan vid hans bår saknade man icke heller blick för det tyska krigets djupa, omfattande världs- och kyrkohistoriska betydelse. Det kan vara af intresse att höra, huru en af Gustaf Adolfs fältpräster utvecklade saken. »*Ack, att den hjälten fallen är, som Israel beskyddat och frälst hafver!*» I denna gripande klagan ur Mackabeerböckerna finner han uttryck för fäderneslandets och den ev. lutherska kyrkans sorg vid hjältekonungens graf. Såsom det forna Israels befriare, J. Mackabeus, hade konungen varit »rasker som en örn och i alla occasioner oförfärad som ett modigt lejon». Då den judiska församlingen som hårdast förtrycktes af den ogudaktige Antiokus, hade Mackabeern af Gud uppväckts till försvar för denna kyrka. På samma sätt uppstod Gustaf Adolf »då påfven i Rom med kejsarens och de ligisters makt, först med söta ord, sedan med mord och brand så högt tvungit Guds dyrköpta folk, de lutherske, som nu äro hans församling, att ingen kunde annat tänka, än att hela den tyska nationen med flere omliggande länder skulle åter våldsammeligen dragas till den påfviska stolen igen. När nu så bistert och ödeliga tillstod och våra religionsförvandter sväfvade i största fara, länte sig vår salige konung upp emot fienderna, vann dem många slaktningar af, öfvervann deras generaler och förjagade dem utur furstendömen och städer, så att våra religionsbröder nu genom Guds makt försäkrade äro på religionen och deras lagfångna frihet. Men på sistone, där han sig uti ett fältslag mycket vågade, är han såsom Mackabeus slagen på platsen, dock — heter det till slut — *med bättre reputats,* [så] att *hans* folk icke flydde [så] som dennes, utan vunno genom Guds nåd slaget.»

»Såningsmannen från den framilande stridsvagnen» — har hjältekonungen kallats. Hvarken till Östersjöländerna

eller Tyskland kommer han såsom en asiatisk eröfrare eller en Napoleon, lämnande förödelse och ruiner efter sig. Tvärtom söker han på allt sätt främja, att i krigets spår fredens välsignelser måtte uppblomstra. Huru varmt konungen nitälskade för den andliga nödens afhjälpande och det kyrkliga organisationsarbetet i Estland och Lifland, framgår bl. a. klart af de bevarade handlingarna från den visitation, som den myndige Västeråsbiskopen Johannes Rudbeckius på konungens befallning år 1627 där företog. Mindre allmänt kända torde däremot åtgärderna i samma riktning inom de ockuperade tyska länderna vara. Detta fredliga kulturarbete på tysk botten, medan krigslågan flammar som häftigast, är dock ett af de vackraste bladen i tidens historia.

Preussens militära besättande åtföljes sålunda icke blott af förvaltningens ordnande utan äfven af åtgärder till den evangeliska gudstjänstens skydd och utbredande. Skolor inrättas. Superintendenter och kyrkoherdar tillsättas. Indragna katolska klosters och kyrkors bokförråd utdelas bland protestantiska församlingar eller skickas öfver till Sverige.

Från Frankfurt am Main sändes fältpredikanten, nyutnämnde biskopen i Linköping JOHANNES BOTVIDI för att i ärkestiftet Magdeburg och det närgränsande stiftet Halberstadt råda bot för svåra, under den föregående katolska regimen uppkomna missförhållanden. Enligt den utförliga och noggranna instruktion, som Botvidi erhållit af Axel Oxenstierna, skulle han i nämnda landsdelar upprätta en fast evangelisk luthersk kyrklig ordning, sätta skolväsendet i godt skick o. s. v. — allt under förtroendefull samverkan med dessa landsändars infödde, politiske och kyrklige målsmän. Med stor skicklighet, klokhet och kraft lyckades han ock genomföra sitt ingalunda lätta uppdrag. En ordnad evangelisk kyrkostyrelse upprättas. Till den evangeliska kyrkans och skolans behof anslås afkomsten af forna katolska kyrkogods och kloster. Så kommo genom dessa medel två gymnasier till stånd, ett i hvardera stiftet med 120 stipendiater i hvarje. »Alle inbyggiare — skrifver Botvidi till konungen — äro här utöfver glade och önska E. K. M:t allt godt, att E. K. M. således använder kyrkiogodsen och klosterintraderne.» Af infödde evangeliska teolo-

ger utarbetades under Botvidis kontroll och medverkan en förträfflig kyrkoordning samt särskilda visitations-, konsistorial-, gudstjänst- och skolordningar, hvilka alla förelades ständerna och af dem vederbörligen godkändes. Under dessa förhandlingar kom vår utmärkte landsman äfven i beröring med tidens mest betydande teolog, den ädle och varmhjärtade JOHAN GERHARD, hvilken såsom superintendent insattes i spetsen för konsistoriet i Halberstadt. Från denna Botvidis verksamhet förtjänar dessutom ett kristligt kärleksverk att särskildt nämnas, nämligen upprättandet af fyra pensionat, dels för medellösa ålderstigne prästmän och uttjänte ämbetsmän, dels ock för ensamma eller sjukliga kvinnor.

Jag har nämnt dessa detaljer för att belysa, hur Sveriges krona och kyrka icke blott med diplomatiens hjälpmedel och vapnens makt sökte vid denna tid främja sin stora uppgift såsom protestantismens främsta banérförare i Europa.

Vid den *Westfaliska fredens* afslutande blef Sverige den ena af garanterna för denna religionsfreds oryggliga bestånd. Medvetandet om de förpliktelser, denna ställning medförde, synes ock ha stått lefvande och klart för regering och folk. I kraft af sin garanti för Westfaliska freden kunde ock Sveriges konung, hvilken såsom tysk riksfurste ägde andel i rikssuveräniteten och var den mäktigaste bland alla dessa furstar — t. o. m. uppträda såsom målsman för kejsarens egna undersåtar gent emot kejsaren själf. Hela det protestantiska Europa vande sig ock att blicka upp till Sverige icke blott såsom den västerländska kulturens yttersta utpost mot asiatiskt-ryskt barbari utan framför allt såsom tros- och samvetsfrihetens kraftigaste värn.

Om det gällde medels anskaffande för en evangelisk kyrkas uppbyggande i Augsburg eller till kyrkas och skolas uppbyggande i en schlesisk stad, vände man sig till vårt land med bön om hjälp, och med god framgång. (Se t. ex. K. B. $^{29}/_{1}$ 1651, $^{8}/_{6}$ 1682). I självva verket synes en ovanlig frikostighet för dylika ändamål städse hafva utmärkt vårt land. För en mängd lutherska kyrkor både i Tyskland och Ryssland insamlades rikligt med medel i Sverige med underliggande provinser under 1600-talet och början af 1700-talet. Några exempel må anföras. Öfver hela riket

upptogos vid olika tillfällen kollekter och stamboksmedel för lutherska kyrkor och skolor i Petersburg och Moskva, i Worms, Spejer, Hagenau, Kassel, Mannheim, Lewan, Vetzlar, Zerbst och Zweibrücken. Till Wittenbergs universitet och fattighuset i Volgast gifvas gåfvor. Och man inskränker sig ingalunda till gifmildhet blott emot *lutherska* trosförvandter. Så anbefalles i Kungligt Bref af den 13 mars 1699 en kollekt öfver hela riket med underlydande landsdelar till »de franska och piemontesiska flyktingar, hvilka sig en tid uti Schweitzerland uppehållit». I den kungabrefvet åtföljande kungörelsen beskrifves den »misèr» och fattigdom, i hvilken dessa arma flyktingar råkat, och framhålles, att deras lidanden förorsakats »endast och allenast för deras tros ståndaktige bekännelses» skull. För »den protestantiske religionens» skull hade de nämligen nödgats lämna »fädernesland, hus, gods och egendom» o. s. v. Ehuru dessa flyktingar uttryckligen kallas reformerta, blir denna kollekt varmt anbefalld.

Ja, vidhjärtenheten går i denna konfessionalismens tidsålder understundom så långt, att en kollekt i alla rikets kyrkor beviljas den grekisk-katolske arkimandriten i S:t Athanasii kloster vid Thessalonika i Thessalien till dess medbröders återlösande ut ur turkiska slafveriet, »dragandes — heter det slutligen — Hans Kongl. Maj:t det nådige förtroendet till alle dess undersåtare, som till bemälte församblingar lyda, att de där till så myckit rundeligare warda sammanskjutandes, som detta vore ett christeligit wärk, ländandes till ofvan bemälte christnes återlösande utur odrägelig träldom och slafveri...» (K. B. 4 juli 1705).

I det ärkekatolska Frankrike med dess blodiga hugenottförföljelser utförde den svenska ambassadkyrkan under 16- och 1700-talen ett välsignelserikt värf, »erbjöd en lugn fristad åt Paris' protestanter, förvärfvade sig deras tacksamma kärlek och det namn af den franska lutheranismens 'moderkyrka', hvarmed hon ännu alltjämt i Frankrike nämnes, samt grundlade en af den svenska kyrkans vackraste traditioner utom fäderneslandet.»[1] I en intressant, på tyska affattad handling från år 1679, tillhörande nämnda ambassadkyrka och uppsatt vid den

[1] E. Flygare. Anteckningar till den svenska ambassadkyrkans i Paris historia 1626—1816. Linköping 1879 s. 6.

svenske ambassadören, frih. Nils Thureson Bjelkes besök, omtalas, att äfven en tysk predikant af Augsburgisk konfession här skulle anställas -- »als unter dem Schutz Ihrer Königl.:en Maj:tz zu Schweden *(wie dan die christliche lutherische religion nehest Gott, fürnemlich unter dhero Flügelen ruhet)* der Gottesdienst gleich wie in Schwedischen also auch in hochdeutscher Sprache frei exercieret würde»...

Sådana ord kasta ju liksom ett blixtljus öfver den första rangens stormaktsställning, Sverige vid denna tid intog, öfver den roll, man tillerkände vårt land i religionsfrihetens och protestantismens historia. I självfva verket förblef ock den svenska ambassadkyrkan under mer än ett århundrade pariserprotestantismens centralhärd. Efter det Nantesiska ediktets upphäfvande 1685 fördes civilståndsregistren i Frankrike af det romerska prästerskapet. Först revolutionen gjorde slut på detta förhållande. »Den katolskt-prästerliga äganderätten till dessa register hotade att omöjliggöra hvarje äktenskaps ingående franska protestanter emellan, liksom ock mellan dessa och protestanter af främmande nation.»

Det är då, som de protestantiska makternas ambassader — i främsta rummet Sverige, men äfven, ehuru i långt mindre omfattning, Holland och Danmark — träda hjälpande emellan. Mångfaldiga äro t. ex. de äktenskap, som afslutats på den svenska legationen mellan franska undersåtar af protestantisk trosbekännelse. Ehuru en särdeles viktig ministerialbok för tiden 1710—1743 är förkommen, upptaga de kända registren för tiden 1680—1806 icke mindre än 708 äktenskap, hvarvid svensk nationalitet endast i ett fåtal fall (16) var representerad.

Äfven i den svenska pariserkyrkans dop- och dödböcker finnas betydande luckor. Af de bevarade dopanteckningarna framgår emellertid bl. a., att den svenska ambassadkyrkan tjänat franska protestanter äfven utom Paris. Härom meddelas i den af »kyrkorådet i svenska församlingen i Paris» år 1903 utgifna festskriften (s. 112):

»Fördrifna hugenottpräster färdades under förklädnad från den ena hemliga protestantgruppen till den andra. Den ämbetsutöfning, de därvid utförde, sträckte sig äfven till sakramentsförvaltning. Med hänsyn till dopet framställde sig svå-

righeter att få detsamma till framtida gagn vederbörligen i offentlig handling med rättslig verkan inregistreradt. På denna punkt gjorde svenska ambassadkyrkan en ny insats till trosfrändernas tjänst. Den mottog genom någon inflytelserik kultmedlem det dopprotokoll, som blifvit af den dopförrättande prästen och af dopvittnena uppsatt och införde därom i laga form anteckning i sin dopbok.

Dessa dopprotokoll bära ofta följande underskrift: *'N. N., pasteur sous la croix'*. Det är hugenottiden, dess stolta enkelhet och dess makt att lida, som andas ur de orden.»

Till Sveriges stigande anseende som protestantisk skyddsmakt mot slutet af 1600- och början af 1700-talet bidrogo säkerligen mindre den svenska diplomatiens framgångar eller misstag inom storpolitiken under Karl X:e och XI:te, än följande, viktiga omständigheter. Efter 30-åriga krigets förödelse är det den svenska kronan, som i egenskap af tysk makt har tagit de första stegen till den tyska samhällsordningens återupprättande. »I Sveriges tyska provinser tyglades självsvåldet af en stark statsmakt med regelbunden rättsskipning och förvaltning, och det svenska föredömet manade till efterföljd i Brandenburg och andra furstendömen.» Liksom hemma i Sverige var den svenska regeringen i Tyskland mycket mån om allmogens rätt. Strängt upprätthölls ock den kyrkliga ordningen, naturligtvis i den strängt lutherska ortodoxiens anda. Icke minst har denna omständighet bidragit till det allmänna anseende, vårt fädernesland åtnjöt såsom »*Svecia ortodoxa*» — och dess konung såsom den rätta trons högste skyddsherre, medan kurfursten af Brandenburg affallit till kalvinismen och kurfursten af Saxen till papismen.

Konung Karl XII och hans samtid voro väl medvetna om dessa förhållanden och den förpliktelse de medförde. Den unge hjälten försummade ej att under sina härnadståg ådagalägga sina sympatier för trosfränder och att, så fort tillfälle därtill erbjöds, med största eftertryck ingripa till deras förmån. Så t. ex. brukade han under hetsjakten efter Oginski dock unna sig tid att bevista gudstjänsten i de polska småstädernas lutherska kyrkor och utdela penningegåfvor till de fattiga och för-

tryckta församlingarna. Hans storverk på detta område är dock utan all fråga det nämnda fördraget i Altranstädt.

Det skulle leda till för stor vidlyftighet att här i detalj göra reda för de förhandlingar, som ledde till detta fördrag. Det är för öfrigt så mycket mer öfverflödigt, som jag är lycklig nog, att i detta afseende kunna hänvisa till en på autentiska källor stödd, i mer än ett hänseende så förtjänstfull framställning som d:r ERNST CARLSONS i Hist. Tidskrift (årg. 1897).

Dessa underhandlingars viktigaste moment liksom fördragets egen beskaffenhet äro dock sådana, att de här icke böra förbigås.

Redan då Karl 1706 tågade genom Schlesien på väg till Sachsen hade han lofvat sitt skydd åt landets betryckta protestanter, som ifrigt anropat honom om hjälp. I själfva verket var ock det betryck, för hvilket våra trosfränder varit utsatta, helt enkelt upprörande. Österrikiska regeringen hade på jesuiternas tillskyndan i ett flertal fall brutit mot det westfaliska fredsslutets bestämmelser. Så hade lutheranerna drifvits från sina kyrkor och dessa däremot öfverlämnats åt katolikerna, de lutherskas skolor hade blifvit stängda, deras präster förföljda, de själfva utestängda från ämbeten och trakasserade på mångahanda sätt. Under sådana förhållanden och med hänsyn till Sveriges åtagna förpliktelse i fråga om Westfaliska freden har jag svårt att förstå Carlsons förvåning öfver, att religionsfrågan kunde hafva så stor betydelse för Karl, hans okufliga ihärdighet vid sina fordringars genomdrifvande o. s. v. Att betrakta hela denna fråga om trosfrihet för tusentals betryckta protestanter såsom en underordnad angelägenhet, förklara tvisten med kejsaren utgöra blott »en tvist om småsaker» m. m. d., vittnar icke om blick för historiens största realiteter.

Nekas kan emellertid icke, att sättet för genomdrifvandet af Karls kraf synes något egendomligt. Han fordrade nämligen schlesiernas trosfrihet såsom vederlag för 1500 från honom, genom kejsarens länder undanrymda ryska soldater. Och då kejsaren såsom ersättning för rymlingarna bjöd en skälig penningesumma, afvisades anbudet med stolthet. Det är då, som Karl skall hafva yttrat de bekanta orden: »*Memini me Alexandrum, non mercatorem [esse]*».

Det är egendomligt att iakttaga, hvilken ställning de andra protestantiska makterna intogo till religionsfrihetsfrågan. Hvarken Preussen eller sjömakterna, England och Holland, önskade allvarligt dess lösning — Englands diplomatiska ombud, den lysande hertigen af Marlborough t. o. m. motarbetade den. Han sträfvade att få frågan uppskjuten till framtiden, till en blifvande allmän stor fred och sökte på allt sätt afråda ett ifrågasatt evangeliskt förbund mellan de protestantiska makterna. Och då ett sådant förbund detta oaktadt höll på att komma till stånd mellan Sverige och Preussen, söker det senare landets minister, grefve Wartenberg, i bref till Marlborough lugna honom med försäkran, att traktaten mer åsyftade den preussiske konungens fördel än något verksamt steg till protestanternas bästa. Denne furstes afsikter med fördraget voro också af helt och hållet egennyttig, politisk natur. Han sökte genom anslutningen till Sverige ett stöd för sin stigande maktställning.

Öfver Karls politik i detta stycke ligger däremot en upphöjd idealitet och enkelhet, som just därför syntes samtidens på storpolitikens irrvägar vilsegångne diplomater så alltigenom obegriplig. Med sitt evangeliska förbund ville Karl helt enkelt tillförsäkra de protestantiska intressena ett kraftigt stöd i Preussen och dess konung, då han själf under fälttåget mot Ryssland icke längre kunde på närmare håll främja dem. Förbundet kom ock till stånd och visade, att hvarken sjömakternas framställningar om uppskof med religionsfrågan eller kejsarens ömsevisa löften och hotelser det ringaste inverkat på Karl. Icke heller i hufvudfrågan vek han en hårsmån från sina fordringar. Det kejserliga förslaget om ett fördrag, som i religionsfriheten endast innehöll en allmän försäkran i motsats till det svenska förslagets detaljerade bestämmelser, afvisades. Förgäfves sökte kejsaren hänvisa till sin rätt såsom regent i förhållande till sina egna undersåtar.

Lika liten framgång hade det kejserliga förslag, som innebar en tillåtelse, att nya kyrkor byggdes åt protestanterna, men ock å andra sidan ett medgifvande för katolikerna att få behålla de gamla. Först efter månadslånga för-

handlingar och sedan Karl låtit en del af sina trupper sätta sig i rörelse österut, gifver kejsaren vika. Han gjorde det af yttersta nödtvång inför den öfverhängande faran af ett svenskt inbrott i de kejserliga arfländerna.

Traktatens 1:sta, af icke mindre än 11 paragrafer bestående artikel tillförsäkrar anhängarne af den augsburgiska bekännelsen i Schlesien, att deras kyrkliga rättigheter skulle återställas och för all framtid stadfästas på samma fot som i den westfaliska freden. Alla lutherska kyrkor och skolor, som sedan 1648 blifvit stängda eller öfverlåtna åt katolikerna, skulle med tillhörande egendomar till lutheranerna återställas i samma skick, som de vid nämnda freds afslutande befunnits. Detta gällde stora delar af landet, där denna konfession förr innehaft en erkänd ställning. I andra delar af Schlesien åter, där den augsburgiska bekännelsens offentliga gudstjänst af gammalt varit förbjuden, skulle dock lutheranerna enskildt få hålla sin gudstjänst ostördt, utan att kunna tvingas att bevista den romerska mässan eller skicka sina barn i katolska skolor. Så skulle icke heller de evangeliska prästerna förhindras, att besöka de sjuka af sin religion, »som bo under de katolskas gebit, såsom ock fångar och dem, som till döden dömde äro». Där lutherska konsistorier fordom funnits, skulle de återupprättas. Äfven i öfrigt skyddas lutheranernas rätt i kyrkliga mål genom noggranna bestämmelser. De skulle icke få uteslutas från ämbeten, faderlösa af augsburgisk bekännelse skulle ej under några villkor eller förevändningar påtvingas katolska förmyndare eller kuratorer o. s. v. Slutligen förbehålles uttryckligen den svenske konungen och andra evangeliska ständer rätten att göra framställningar till trosförvandternas förmån. Inom ett halft år skulle villkoren vara fullgjorda. Deras verkställighet skulle ske under biträde af en svensk minister.

Genom von Strahlenheim öfvervakade ock Karl strängt, att intet förbisågs ifråga om de fördelar, han betingat trosbröderna i Schlesien.

För Schlesiens protestanter blef fördraget af den största betydelse. Öfver ett hundratal (113 eller 117 — olika uppgifter) kyrkor blefvo genom den s. k. exekutionsrecessen återställda till de evangeliske, och kejsaren får härvid i vissa fall gå

längre i medgifvanden, än han, strängt taget, förbundit sig till. Den katolska reaktionens makt blef genom fördraget för alltid knäckt, den evangeliska kyrkans framtid i Schlesien betryggad. »Jesuiterna skola mycket knorra, och man varnar för deras hemliga stämplingar», skrifver Cederhjelm till Palmqvist några dagar efter fördragets afslutande. »Men — tillägger han förtröstansfullt — Gud lärer hålla hand öfver sin smorda.»

De protestantiska sjömakterna voro öfverraskade, att Karls järnvilja hade segrat. De hade — såsom vi antydt — varit missbelåtna med Sveriges fordringar i religionsfrihetsfrågan eller åtminstone förhållit sig kyligt till deras genomdrifvande, där de icke rent af motarbetat dem. Nu upptändes de af en tyvärr blott alltför sent påkommen och för öfrigt fullkomligt dådlös nitälskan för de reformerte. Ty i stället för att själfva röra ett finger till dessa trosbröders hjälp, inskränkte man sig till ett — till på köpet ur hvarje synpunkt helt och hållet obefogadt klander af den svenske konungen, därför att de reformerte i den ingångna konventionen icke uttryckligen tillerkändes samma rättigheter som den augsburgiska bekännelsens anhängare. Under själfva förhandlingarna hade dock Karl inträdt till förmån äfven för de reformerta, men då rättsgrunden för de svenska krafven var Westfaliska fredens bestämmelser och kejsaren absolut vägrade att gå utöfver nämnda bestämmelsers ordalydelse, lät Karl med klok eftergift i denna punkt nämnda kraf falla. Strahlenheim gaf han dock befallning, att han vid fördragets genomförande skulle åtaga sig äfven de *reformertas* sak och verksamt befordra, hvad de enligt det westfaliska fredsslutet voro berättigade till, för så vidt däruti bestämts, att de skulle åtnjuta samma förmåner som den augsburgiska bekännelsens förvandter.

Så hade då Sverige med dess konung i spetsen på ett glänsande sätt häfdat sin gamla ställning såsom protestantismens främsta skyddsmakt i Europa. De schlesiska lutheranernas tacksamhet var gränslös, deras fröjd — såsom Hermelin skrifver — »otrolig». Karls genomtåg af landet blef för honom och armén ett sannskyldigt triumftåg. Då förordningen om kyrkornas öppnande för lutheranerna bekantgjordes och genast började sättas i verket, samlades unga och gamla i stora

skaror på vägar och stigar, öfverallt där konungen drog fram för att möta honom med jublande tillrop. Ja, ofta under knäfall hälsade de honom såsom sin befriare. Under djup andakt närvoro Schlesiens protestanter vid de svenska regementenas morgon- och aftonkorum, och igenkände man då med rörelse egna kära psalmmelodier, enär konungen befallt, att endast sådana skulle användas.

För kejsaren innebar ju konventionen en djup förödmjukelse, då han måst underkasta sig, att en främmande monark ingripit i förhållandet mellan honom själf och hans undersåtar. Skarpa voro ock de förebråelser, kejsaren fick uppbära af påfven särskildt för restitutionen af de katolska kyrkorna i Schlesien. Men tvifvelsutan var det ett uttryck för det situationens kraf, i hvilket kejsaren befunnit sig, då han till den påfliga nuntien i Wien till sin ursäkt yttrade, att han haft fullgiltiga skäl till sitt handlingssätt och »tror jag — tillade han — att om konungen i Sverige haft påfven så nära [som han mig], så hade han [Karl] gjort honom [själfve påfven] till *luthersk.*» (Enligt en annan version skulle kejsaren vid detta tillfälle hafva sagt, att påfven »finge vara glad, det konungen af Sverige ej begärt, att han själf [kejsaren] skulle bli lutheran, ty han visste verkligen ej, hur det då skulle ha gått»).

»In summa — säger den gamle hederlige Göran Nordberg — ingen seger hade förskaffat konung Karl större beröm än detta verket och syntes mera vara därmed vunnet, än med alla fältslag. Alle evangeliske ansågo konungen såsom deras beskyddare och blef det namnet, som de svenske hade sig förvärfvat i tyska kriget att vara hufvud och skydd för evangeliska läran, nu ånyo stadfästadt vid Sverges krona.»

Under svenskarnes tåg genom Polen sände de schweitziska protestanterna till konungen ett ombud för att begära hans bemedling hos Ludvig XIV för trosförvandter, som i Frankrike dömts till galererna. Äfven de ungerska protestanterna uppsökte Karl genom en beskickning, som anlände till hans läger under tåget mot Ryssland.

Men med Pultava och kulan vid Fredrikshall är det väl slut med detta Sveriges anseende såsom evangelisk stormakt? Nej, visst icke. Fortfarande spela sålunda svenske konungar

och framför allt naturligtvis Karl den XII en hufvudroll i tidens apokalyptik. Ännu i åratal efter hjältekonungens fall betraktas han i svärmiska kretsar på kontinenten såsom rättfärdighetens högste representant på jorden, ja, såsom den till domen återvändande Messias. Men för denna fråga ännu betydelsefullare är, att de evangeliska diasporaförsamlingarna, enligt hvad bevarade suppliker vittna, länge fortfara att blicka upp till Svea rike och dess konung såsom till sitt naturliga skydd och öfverhufvud. Och å andra sidan glömde man ej heller här hemma att söka bevara fäderneslandets gamla, ärorika traditioner i detta hänseende. Då ärkebiskop Firmian af Salzburg genom emigrationspatentet af den 31 oktober 1731 lyckats få en grym massfördrifning af protestantiska familjer till stånd — inom mindre än ett år eller redan den 30 november 1732 hade icke mindre än 18,151 personer utdrifvits — så lägges de för sin tro förföljdes sak på svenska folkets hjärta.

Samtidigt inskreds kraftigt på diplomatisk väg. Ehuru kejsaren uttryckligen gifvit tillkänna, att han under genomgående af brunnskur i Karlsbad önskade förskoning från statsgöromål, erhöll Sveriges minister, frih. Karl Wilhelm von Crassau sin regerings befallning, att ofördröjligen för kejsaren föredraga det Saltzburgiska ärendet. Det skedde ock genom ett intressant memorial af den 23 juni, i hvilket den svenska kronan äfven uppträder till förmån för kejsarens evangeliska undersåtar i Ungern. De sistnämnde hotades nämligen af »mångahanda förtretligheter och förnämligen af ett edsformulär, som är helt och hållet emot deras samvete och deras religion».

Betydande voro de summor, som insamlades till de förtryckta trosförvandternas hjälp. Tvenne väldiga, i riksarkivet förvarade, af mig tyvärr endast ytligt undersökta foliovolymer om »*de Salzburgiske emigranter*» bära härom ett lika skönt, som oförtydbart vittnesbörd. Att de insamlade beloppen kunnat blifva jämförelsevis betydande, framstår så mycket beundransvärdare, om man betänker, dels att många andra angelägenheter, såsom för att taga blott ett exempel europeiska fångars utlösande från Algier (4 årl. kollekter beviljade 24/2 1732) påkallade offervillighet från den svenska allmänhetens sida, dels folkbristen, dels och framför allt landets

utarmade läge efter Karl XII:s krig. Af ett kungabref d. 14 okt. 1734 om kollekt till lutherska kyrkan i Kassel förefaller det också, som om regeringen varit en smula generad för detta nya kraf, då det heter: »Ehuruväl vi nu våra trogne undersåtare intet ville falla besvärliga med slika kollekters samlande» — så hafva vi dock, i betraktande af de och de skälen, beslutat o. s. v. Men några år senare (1741 den 12 okt.) anbefalles ånyo varmt och utan tvekan medels insamlande till en evangelisk kyrkas uppbyggande och underhåll i Konstantinopel samt själavårdens uppehållande därstädes »*för våra svenska och andra nationer utaf vår protestantiska lära*». Riksens ständer hade förutom en årlig kollekt under 4 år för det kristliga verkets befrämjande beviljat 2 öre silfvermynt af hvart matlag både på landet och i städerna öfver hela riket, och prästeståndet hade för sin del åtagit sig, att för året 1742 skulle hvarje pastor lämna ett bidrag af åtminstone 12 öre silfvermynt. Vidare bestämdes belopp, som förmögnare och mindre förmögna kyrkor och kapell skulle för ändamålet utgifva. Och hade riksens ständer uttalat förhoppningen, att enhvar utgåfve yttligare bidrag efter råd och lägenhet och detta »med gladt hjärta».

Ännu så sent som 1825 synes vid en kollekts utfärdande till förmån för de waldensiska församlingarna i Piemont den af oss i detta föredrag häfdade synpunkten icke varit alldeles främmande för våra andliga och politiska ledare. Och då Gustaf Adolfs-föreningarne stiftats vid tresekelsjubileet 1832, inbrakte den första i Sverige insamlade kollekten till det ändamål, för hvilket dessa föreningar verka, enligt en uppgift icke mindre än 30,000 tyska riksmark.

Det ser för öfrigt ut, som om tanken på trosbröderna i den romerska diasporan och villigheten att bispringa dem hållits mera lefvande och vaken i vårt folk, innan missionsintresset väckts och erhållit den omfattning som nu. Det ena intresset synes i viss mån hafva trädt i det andras ställe, ehuru båda helt visst påkalla hjärterum vid hvarandras sida.

* * *

Sveriges stormaktsställning är för länge sedan slut — protestantismens främste banérförare kan det ej heller längre kallas. Vi sörja ej däröfver, om ock hvarje äkta svenskt sinne måste glädjas öfver den världshistoriska insats, det en gång varit vårt svenska folk förunnadt att göra. Men icke minst i en sådan krets som denna känner man djupt sådana minnens, sådana traditioners förpliktande, uppfordrande makt. De få ej ligga som ett ofruktbart, dödt kapital, utan må omsättas i lefvande håg och kraft. Följderna af den nationella utsvältningskur, som vi alla under vår uppväxttid och våra mannaår fått lida af — äro ännu långt ifrån häfda. I striden *för* våra högsta lifsvärden och *mot* de farliga makter, som tära på vårt folks lifsrötter och söka förhindra ett sannskyldigt fosterländskt nydaningsverk, är *vår* ställning klar. Här gäller att bilda, framför allt bland ungdomen, en ljusets allt hängifnare riddarvakt. Men skall ett nytt, i sin kärna friskt och sundt Sverige timras upp, måste framför allt grunden läggas djupt, så djupt, som våra fäder det gjorde. Här duger sannerligen ej den lösa sanden af några förmenta eller verkliga, kulturella eller estetiska framsteg, utan allena den gamla, goda klippgrunden — i sannskyldig botfärdighet och tro omfattad. På den grunden var det flydda tiders svenskar byggde, då de fingo kraft att kämpa, offra, lida och dö för helig sak. Väl må det i viss mån vara sant, att nya tider kräfva nya former — ehuru man sannerligen icke skall vräka en form, blott därför att den är gammal — och väl är det också en synnerligen viktig uppgift såväl för förkunnelsen af Jesu Kristi evangelium i församlingen som för den teologiska vetenskapen, att — såsom Hofmann i Erlangen en gång uttryckte det — *finna nytt sätt att lära gammal sanning*. Men noggrant må här tillses, att ej minsta droppe af det lefvande tros- och sanningsinnehållet, af det outsägligt dyrbara, lutherska trosarfvet tillspillogifves — ty det *är* dock och förblifver så, att *detta är segern, som öfvervinner världen — vår tro.*

Herman Lundström.

Om dateringen af Georg Normans svenska kyrkoordning.

Sedan professor Ahnfelt i Tidskrift för teologi 1892 publicerat »Articuli Ordinantiæ» och med goda skäl visat, att dessa i själfva verket utgöra vår första evangeliska kyrkoordning, under Georg Normans ledning utarbetad samtidigt med landsordningen för Västergötland, seniors- och konservatorsinstruktionerna under sammanträdet i Nylödöse i april 1540, utgaf A. år 1895 i Lunds universitets årsskrift den svenska öfversättningen af dessa ordinansartiklar, hvilken i öfverskriften bär årtalet 1541. Denna öfversättning, hvars handskrift enligt utgifvaren visar sig vara afskrifven efter en äldre urkund utan att det latinska originalet förelegat afskrifvaren[1], ansluter sig både formellt och reellt ganska nära till originalet, men röjer på sina ställen ett tämligen fritt återgifvande af den ursprungliga texten, såsom i art. 13, där den latinska handskriften har »propter disciplinam», som återgifves med »såsom til at späka och döda then gamla människan», i art. 16, där det latinska »exhortentur populum Concionatores .. ut .. orent .. pro Iuniori principatui, et in casu quo Regina fuerit pregnans fiant etiam preces pro ea quod d:nus Deus .. eam liberare velit» motsvaras af »predikaren .. skall .. förmana folcket, at .. bedja .. för hans etc. vnge lifs erf herskaper, för wår etc. fru Koninginna; ther hennes etc. hafwande wore, skall man ock bedja, at Gud .. henne .. anser och hjelper», en öfversättning, som ock innebär en ändring i sak; i art. 18 hvarest de latinska orden »antea non satis exacte institutos in verbo Dei» icke återgifvits; i art. »De diuortiis» där »quaterne» motsvaras af »eller

[1] Lunds univ. årsskrift 1895. I s. 12.

flera gånger»; i slutet af art. 15, i art. »De confirmatione» o. s. v. Därjämte förekommer, såsom Ahnfelt också påpekat[1], ytterligare ett par ganska märkliga afvikelser i sak, nämligen att bland påbjudna helgdagar i den svenska redaktionen upptages äfven S:t Laurentii dag, som saknas i den latinska, och att i fråga om villkoren för äktenskaps ingående bestämmelsen att de skulle få ingås »in quarto et quinto gradu» saknas i den svenska upplagan, som endast påbjuder, att »giftermål skola skje efter lagen, werldslig och andelig», och således här vid lag företer en modifikation: upptagande af förut gällande bestämmelser i den kanoniska lagen, enligt hvilken giftermål i fjärde led voro förbjudna. Men äfven Laurentiidagens upptagande torde kunna anses såsom en modifikation från Normans sida, då ju helgonet Laurentius var synnerligen omtyckt i Sverige, och det därför kan antagas ha väckt anstöt, att dess fest blifvit aflyst i Art. Ord.

Då handskriften slutar med »ägode..» på art. »Om testament», veta vi icke, huru de svenska artiklarna sett ut i sitt fullständiga skick, om de återgett Articuli Ordinantiæ fullständigt eller icke. Nu har Ahnfelt emellertid påpekat, att den i Art. Ord. föreskrifna mässordningen blifvit använd Trinitatissöndagen 1540 vid visitation i Vadstena kloster[2]. Denna ordning, hvars karaktäristiska kännetecken är predikans insättande i själfva mässan omedelbart efter tron, hör till de punkter i Art. Ord., som »af den svenska reformationens män ej kunnat helt godkännas»[3]. Det ligger då nära till hands att förmoda, det den svenska redaktionen af Art. Ord. icke innehållit denna mässordning, så att äfven häri framträder samma modifikation, som vi förut haft tillfälle att iakttaga i fråga om helgdagar och förbjudna led vid äktenskap. I alla händelser torde just på grund af dessa påvisade modifikationer en tid förflutit mellan affattandet af Art. Ord. och deras svenska öfversättning. Ha de förra blifvit använda under

[1] A. a. s. 18.

[2] Tidskrift för teologi 1893 s. 488. Visitationer i Östergötland, — enligt ANJOU äfven i Värmland — företogos ju omedelbart efter aprilsammanträdet i Nylödöse.

[3] A. a. s. 305.

visitationen i Östergötland, som skall hafva blifvit afslutad före utgången af juli, så blir tempus a quo för de svenska artiklarna just nämnda månads slut.

Kunna de då vara utfärdade så långt efter den latinska redaktionen, som årtalet i öfverskriften anger, eller 1541?

Vi vilja i det följande framdraga några skäl, som tala mot denna tidsbestämmelse.

I svaret på ståthållaren i Västergötland Gustaf Olssons »clagearticler»[1], daterade den 4 febr. 1541, utlofvas att de *inom kort tid kommande* andliga ordinantierna skulle innehålla bestämmelser om, huru det skulle tillgå med »publica penitentia, thet är uppenbar plicht och bott, for then ganske christelige forsamling, androm till exempel och vederstyggelse; sama plegsidt motte man för nöden än nu behålle»[2]. Här lofvas således, att ordinantierna skulle innehålla föreskrifter om en bannlysningsprocedur, som *icke* upptagits vare sig i Art. Ord. eller i deras svenska redaktion. Rimligtvis har därför äfven den svenska öfversättningen förelegat *före* nämnda svars afgifvande. Samma slutsats kan göras med anledning af hvad regementsrådets svar innehåller om prästbarns arfsrätt. Sedan bestämmelsen gifvits, att »prestebarnen måge gå i arf och beholle theris fäders effterlefde godz och ägedeler, undantagandes så mygit som inventarium och kirkierne och prestestafnerne tillyder», tillägges: »Thet samma schall också yterligere i then religions ordnung medt tiden forhandlat och uttryckt blifve.»

Frågan gäller då, när detta svar lämnats.

Detta oafsedt, synes man emellertid kunna komma närmare bestämmandet af tidpunkten för de svenska ordinansartiklarna, om man tager i betraktande, att just dessa artiklar, som icke innehållit tillräckliga upplysningar i nämnda hänseenden, synas ha blifvit använda vid det »landsting» i Skara, då Gustaf Olsson förehaft de mål, hvarom han nu skrifvit till konungens råd[3]. Här har nämligen domstolen ogillat ett med

[1] Hist. Tidskrift 1887 s. 194 ff.
[2] A. a. s. 196 f.
[3] Jfr Lunds univ. årsskrift 1895 I sid. 18 och Tidskrift för teologi 1893, s. 485 f.

dansk kyrkoordning — och Art. Ord. — öfverensstämmande äktenskap i 4:de led på grund af »leges canonum» och »Mester Jörens» stadga: men det är just den *svenska* stadgan, som, såsom ofvan blifvit påpekadt, utelämnat tillåtelsen att gifta sig i 4:de (och 5:te) led och sålunda alldeles öfverensstämmer med den kanoniska lagen, och därför synes det vara denna, som ligger till grund för regementsrådets beslut. Men icke blott för *dess* beslut: vederbörande hade först vändt sig till sin »kirckeherre», som svarat, att han icke kunde viga parterna till följd af släktskapsförhållanden, »effter then vprettat och beleffuat stadga Mester Jören Norman superintendentt wtgiffuit hade», om icke tillåtelse utverkades af seniorn i Skara eller af Gustaf Olsson (i hans egenskap af af konservator[1]?) Sedan hade mannen vändt sig till den sistnämnde i Älfsborg, men fått samma svar. Så hade han slutligen blifvit vigd i »Kongelle» i Norge, men därpå stämts att stå till rätta inför »regementet», som afkunnade sin dom den 31 januari 1541. Men har den svenska kyrkoordningens föreskrift i detta hänseende tillämpats i alla dessa instanser, så synes den nödvändigtvis hafva förelegat promulgerad *före* 1541 års ingång.

Såsom resultat af den verkställda undersökningen framgår, att den svenska öfversättningen af Art. Ord. synes beteckna ett relativt självständigt led i det under Normans ledning bedrifna arbetet på en svensk kyrkoordning och

---

[1] MESSENIUS har uppgifvit, att Gustaf Olsson blifvit utnämnd till konservator i Västergötland, och denna uppgift synes ej böra utan vidare förkastas såsom oriktig. Konservatorsinstruktionen har man dock funnit i öfversättning (från tyskan), hvilket icke är fallet med den åtminstone i någon mån tillämpade seniorsinstruktionen. Konservatorn nämnes också i den veterligen tillämpade landsordningen för Västergötland art. 52: predikanterna skola genom superattendenten, *konservatorn* och hans adjunkt tillhållas att predika lydnad mot Gud och konungen. Gustaf Olsson synes slutligen realiter ha utfört den uppgift, som konservatorsinstruktionen föreskrifver honom: att vara ordinarien och hans adjunkt behjälplig under visitationer, att döma af Gustaf I:es kvittens för Georg Norman på under visitationerna insamlade dyrbarheter (Gustaf I:s Registratur XIII s. 211 ff, jfr Tidskr. f. teol. 1892, s. 408 not 1); det heter här: »Item anno 40 om Kyndermesso dag i Tönnem prestegårdh anammede wij aff for: ne: M: Georgen *samfelt medt her Gustaff Olson* och biscop Henrick i Westerås några christalle glasz.» Så kan han väl ock ha fått sin formliga utnämning till konservator, om han också ej själf kallat sig så.

vara promulgerad under senare hälften af år 1540 med borttagande af de nyheter i de latinska Art. Ord. i fråga om ceremonier (= kyrkoseder), som visat sig, kanske just under de efter Nylödösesammanträdet omedelbart företagna visitationerna, mest ägnade att väcka anstöt och motstånd äfven från det svenska prästerskapets sida.

Janne Romson.

De svenska bibelsällskapens uppkomst.

I.

Hela den period i kyrkans historia, som följer på reformationens och kontrareformationens tid, har af den danske kyrkohistorikern Fr. Nielsen fått till öfverskrift: individualismens segertåg. Valet af namn är rättfärdigadt, i det man riktat blicken på det, som sätter färg på periodens senare skeden. Den idé, en tid fullt medvetet fattar, har en gång varit oförstådd. De män, som först framburo de nya tankarna, ha mötts af motstånd af sin samtid. Ingalunda ha de satt färg på sin tid, men framtiden gaf dem rätt. Därför kan den tidsperiod, under hvilken de lefvat, med fullt fog benämnas efter den idé, de kämpade för. Den ringa förståelse, som nya tankar i förstone alltid röna, har väl endels sin grund i tröghetens lag. Det tager tid innan de olika mänskliga förhållandena, ett efter annat, kunna genomträngas af den nya surdegen. De stora, djupa hafsvidderna komma icke genast i svallning. Men lika visst är, att motståndet mot det nya ofta har sin grund också däruti, att männen med de stora, nya tankarna vanligtvis så helt bländas af dessa, att de mista förmågan att se hvad som är lifskraftigt af det gamla. Det skulle dock vara så, att människorna skulle komma ihåg den läxa forna tider lärt dem och på samma gång tänka på den nya läxan. Vi skola kunna både den ena och den andra, annars blir repetitionen oundviklig, och ju smärtsammare ju mer vi glömt bort.

Individualismen har lagt världen för sina fötter, utan allt tvifvel, men vi kunna tryggt säga, så grundligt, att vi nu hafva en bakläxa i sammanslutningens betydelse. Det religiösa området är icke isoleradt, utan tager intryck, helt natur-

ligt, af idéer, som röra sig på andra områden. Dock går utvecklingen här långsammare och än mer i zigzag än annorstädes. Därpå är den religiösa individualismens historia ett tydligt bevis. Den religiösa individualismen arbetar sig långsamt fram. Dess andetag hämmas oupphörligt af den kyrkliga organisationens band, som blifvit för trånga, torkat samman och mist sin tänjbarhet. Så blifva både pietism, herrnhutism och metodism till största delen utomkyrkliga riktningar. Utan nämnvärdt sammanhang växa de fram på olika orter ur likartad jordmån. Det religiösa lifvet slår ut i rikt blom, växer mångenstädes till och med vildt, utan vård och ans. För ett intensivare religiöst lif inom hela den protestantiska kristenheten hafva de nämnda riktningarna haft sin ofantliga betydelse. Pietism och herrnhutism ha i svensk kyrkohistoria gjort djupa märken. Den andliga väckelse i England, som har sin utgångspunkt i Wesleys och Whitefields verksamhet, nådde först senare fram till vårt land, ehuru denna rörelse var af mycket större omfattning än pietism och herrnhutism. Men Sveriges förbindelser med Tyskland ha alltid varit mycket lifligare än med öriket i väster. Under sjuttonhundratalet stiger emellertid England upp till sin världsställning, och med oerhörd expansionskraft förmår det att draga det ena landet efter det andra in i sin intressesfär. Hvad är naturligare, än att den utvidgningslusta, som drifver de engelska köpmännen öfver vatten och land, skulle såsom ett nationellt karaktärsdrag gifva gestalt också åt det återuppvaknade religiösa intresset? Så skedde verkligen genom stiftandet af de stora sällskapen med kristliga syften omkring 1800.

Dessa härledde sig direkt från den stora väckelsen. Denna hade ju sin första upprinnelse från de s. k. metodisterna, hvilka i början hörde till den engelska kyrkan, men senare lossade banden med denna och slutligen funno sig stå helt utanför dess gränser.[1] Men såväl de skilda fria samfunden som kyrkan rymde inom sig många män, som slöto sig till »the evangelical revival». Vissa andliga erfarenheter

[1] Overton, John H. and Relton, Frederic. The english church from the accession of George I to the end of the eighteenth century (1714—1800). London 1906 s. 72 ff.

voro det gemensamma kännemärket på de väckta från alla läger.[1] Den starka erfarenheten af den egna synden hade lärt dem, huru djupt sjunken den mänskliga naturen är, och hur fullkomligt oförmögen människan är att utan den helige Andes hjälp vända sig till Gud. Nåden allena är grunden till människornas frälsning. Synden och skulden hos människan uppvägas icke genom några hennes gärningar, utan genom en fullkomlig försoning genom Kristus, som uppfyllt allt, för att människan skall kunna antagas af Gud. Och tron allena är den hand, som sträckes ut för att mottaga och tillgodogöra sig försoningens nåd. Tron kommer genom omvändelsen eller pånyttfödelsen. Den är oundgänglig: människan måste medvetet känna inom sig, hur mörkret lämnar henne och Gud får makt öfver hennes själ. Så kommer Guds helige Ande till henne med sin helgande verksamhet; han gifver henne i hennes inre klara vittnesbörd om, att hon är i nådens tillstånd. Gentemot alla subjektiva upplefvelser står det ena stora objektiva, Guds ord i bibeln; denna är en säker grundval, ty Guds Ande står bakom hvarje ord i de kanoniska böckerna. Andra stora objektiva makter, sådana de tagit sig gestalt i de kristnas religiösa lif, dopet, som kyrkan förrättar på sin Herres befallning, och den nattvard, som Frälsaren instiftade till sin åminnelse, att hans person aldrig skulle kunna försvinna genom historiskt isolerade individers subjektivism, få träda i bakgrunden.

Individualismen gör sitt segertåg genom att stryka bort hela den historiska utvecklingen, särskildt samfundsutvecklingen och ställa människan omedelbart inför en inspirerad bibel. Det är både rätt och orätt på en gång, framför allt historiskt förklarligt och historiskt nödvändigt. Trots allt får kyrkan en rättare ställning till bibeln, då man i denna söker icke blott bevisställen för lärosatser, de må vara ortodoxa eller rationalistiska, utan här finnes Guds historiska uppenbarelse. Men de ansatser, som, visserligen under otaliga misstag och med märkvärdigt ohistoriskt sinne, blifvit af rationalismen gjorda att historiskt förstå de heliga skrifterna, gingo för en

[1] OVERTON, JOHN. The evangelical revival in the eighteenth century. London 1886 s. 187 ff.

tid förlorade för församlingen i stort sedt, genom den stora väckelsen, och den historiska utvecklingslinjen, som ortodoxien genom fastställandet af det historiskt gifna sökt göra så rak som möjlig, blir zigzagformig. I omätlig tacksamhetsskuld står likväl eftervärlden till »The evangelical revival», som lyft kyrkan upp från den döda punkten och satt det kristna lifvets krafter i mäktig rörelse på hittills nästan okända banor.

Rik på stora personligheter är den engelska kristna världen under senare hälften af adertonde århundradet. Man finner dem i alla läger. Och så stark var brödrakänslan, att man verkligen förmådde för en gångs skull se bort från hvad som skillde i uppfattning, framställning och sätt att verka och förena sig till stora sammanslutningar för att utbreda Kristi rike på jorden. Sedan det baptistiska missionssällskapet sett dagen 1792, bildades 1795 det stora London Missionary Society, öppet för alla denominationer.[1] Religious Tract Society grundades 1799 vid ett möte, där den för sin brinnande kristliga ifver, men också för sin originalitet bekante prästen Rowland Hill, hörande till »evangelical party», presiderade.[2] Äfven detta sällskap stod öfver alla samfund. Tanken att med små tryckta skrifter söka bibringa de stora skarorna kristendomen var icke ny.[3] Men de i omlopp varande traktaterna fann man icke tillfredsställande. De voro för litet evangeliska. För de nya traktaterna ställde man som mål, att i hvar och en skulle den rena sanningen framställas, utan något som kunde anbefalla en denomination eller kasta ett ofördelaktigt ljus öfver en annan.[4] I hvarje publikation skulle en syndares väg till frälsning klart framställas. För den händelse en person blott skulle få en enda tractat i sina händer utan att få till-

[1] USSING, HENRY. Evangeliets segertåg genom världen. Öfvers. Lund 1902, s. 131. HORNE, C. SILVESTER. Den frikyrkliga rörelsens historia i England. Öfvers. Sthlm 1904, s. 279.

[2] WAKEMAN, HENRY OFFLEY. The history of the church of England. London 1899, s. 454.

[3] OVERTON, a. a. s. 134. Society for promoting christian knowledge hade också traktatspridandet på sitt program.

[4] JONES, WILLIAM. The jubilee memorial of the religious tract society. London 1850, s. 18 ff. Proccedings of the first 20 years of the religious tract society. London 1820, s. 14 ff.

fälle att läsa andra böcker, skulle han i denna finna, att han för att blifva frälst måste blifva pånyttfödd af Anden och rättfärdiggjord genom tron i lydnad för Jesus. Bibeln skulle vara den enda och tillräckliga normen, och, för så vidt man icke använde Skriftens ord i sin framställning, ville man hålla sig till de reformationens evangeliska principer, angående hvilka Luther, Calvin och Cranmer voro eniga. Formellt sedt skulle framställningen vara enkel och lättfattlig, men på samma gång uppeggande människors uppmärksamhet samt full af tankar och underhållande, hvarför berättelseformen mycket användes.

Sist i raden kommer *the British and Foreign Bible Society,* stiftadt 1804 af delvis samma män, som fått de båda andra sällskapen till stånd.[1] Vidtfamnande stort redan i sin begynnelse, har det kunnat glädja sig åt en framgång, som är alldeles enastående. Den interdenominationella karaktären framträder skarpt i sällskapets organisation. Den verkställande makten skulle ligga i händerna på en kommitté, bestående af 36 lekmän. Sex af dessa skulle vara i London bosatta främlingar, hälften af de öfrige af medlemmar af engelska kyrkan, den andra hälften dissenters. Tre sekreterare tillsattes, en för kyrkan, en för dissenterna och en för de kristne i främmande länder. Till den sistnämnda befattningen utsågs pastor Steinkopff[2] och ordförande blef lord Teignmouth. Sällskapets syfte ligger uttaladt redan i dess namn. I statuternas första paragraf heter det, att sällskapets enda syfte skall vara att uppmuntra en vidsträcktare spridning af de heliga skrifterna »without note or comment».

II.

De olika skottska kyrkosamfunden hade i likhet med de engelska icke undgått att röna inflytande af upplysningstidens

[1] BROWNE, GEORGE. The history of the British and Foreign Bible Society. London 1859. I s. 8 ff.

[2] Först såsom sekreterare i »die deutsche Christentumsgesellschaft» i Basel, sedan som pastor vid en tysk församling i London, hade Steinkopff trädt i nära förbindelse med London Missionary Society och Religious Tract Society. Vid bibelsällskapets bildande spelade han en framstående roll.

mot utpräglad religiositet mindre gynnsamma karaktär.[1] Det var icke en tid för varmt pulserande hjärtelif. Förståndet regerade med envåldsmakt och nedslog med sin kritik allt, som kunde kallas entusiasm. Mycket, som var opraktiskt och oförnuftigt, fick vika, men också mycket, som blott så benämndes af människor med mer hjärna än hjärta. Ljumt var lifvet inom den presbyterianska kyrkan i det stora hela. Ändlösa kyrkopolitiska motsättningar störde friden inom frikyrkorna. Secession church var sedan gammalt splittrad i Burgher — och Antiburghersynoden, den senare omfattande det mindretal af frikyrkans medlemmar, hvilka vägrade aflägga den medborgared, som erfordrades i Edinburgh, Glasgow och Perth, och som ansågs på flera håll såsom oförenlig med det principiella afvisandet af statskyrkans system och ordningar.[2] Väckelsens vindar nådde dock också Skottland. Den framväxande större lifaktigheten här stod i direkt samband med liknande engelska rörelser. Charles Simeon, som blef medelpunkten för »the evangelical revival» i Cambridge, sträckte sitt inflytande också till Skottland, där han äfven aflade besök. Den förut omnämnde Rowland Hill företog vidsträckta predikoresor i Skottland, särskildt i högländerna. Dessa män anknöto båda sin skottska verksamhet till det arbete, som bröderna Robert och James Haldane påbörjat.[3] Det väckte stort uppseende, när dessa rika män af herreklassen efter sin omvändelse begynte en liflig verksamhet, riktad mot hvad man kallade legal kristendom. Genom inrättande af söndagsskolor och kringspridande af traktater sökte man komma åt de folklager, som kyrkorna hittills icke hade förmått påverka. Den yngre brodern James gick snart ett steg längre och började, oaktadt lekman, offentligen predika, något som sågs med oblida ögon både af stats- och frikyrka. Flera likasinnade män

[1] CUNNINGHAM, JOHN. The church history of Scotland. 2 ed. Edinb. 1882. II s. 406 ff. STEPHEN, W. History of the scottish church. 1894—96. II s. 561 ff.

[2] HORNE a. a. s. 359 f.

[3] Memoirs of the lives of ROBERT HALDANE and JAMES ALEX. HALDANE, by ALEX. HALDANE. 5 ed. London 1855. HORNE a. a. s. 370 ff. Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche. 3 Aufl. Bd 7 s. 354 ff.

följde honom, förenade till ett sällskap för evangelii spridning i hemlandet. Deras hängifvenhet för Guds rikes sak satte djupa märken i Skottlands religiösa lif.

Bland de många, som denna tiden väcktes till ett rikare religiöst lif, var också en ung man vid universitetet i Glasgow, vid namn John Paterson.[1] Han var född den 26 febr. 1776 i Duntocher i församlingen Old Kilpatrick nära Glasgow. Hans fader hörde till Burghersynoden. Redan i barndomen vändes John Patersons håg mot det eviga, i det han mottog starka intryck af sin nitiske församlingsherde. Stiftandet af London Missionary Society och dess ifriga verksamhet stärkte den unge mannens redan länge hysta missionsintresse, och som ett steg hän mot förverkligandet af sina ungdomsdrömmar inträdde han som student vid universitetet i Glasgow 1798. Under denna tid kom han att åhöra Rowland Hill och James Haldane. Den sistnämnde och en af dennes närmaste vänner, Ewing, verkade icke blott genom predikan. De sökte under sin vistelse i Glasgow finna några unga män, som de kunde uppfostra till evangelii förkunnare. Af sina bekanta uppmanades John Paterson att taga fasta på detta tillfälle, icke minst för den storartade offervillighet, hvarmed Robert Haldane ekonomiskt underlättade de blifvande missionärernas studier.[2] Det var ett steg, som Paterson icke genast kunde besluta sig för.

Lekmannaverksamheten hade väckt anstöt inom de skilda kyrkosamfunden, och äfven Paterson kunde icke i början förlika sig med de konsekvenser den hade dragit med sig. Haldanerna och deras vänner höllo före, att det icke blott var en rättighet, utan också en plikt för hvarje kristen, som kände evangeliets kraft och som kunde klart utlägga det, att förkunna detta evangelium för sin nästa. Då denna princip rönte motstånd, drefvos dess anhängare att närmare sluta sig

---

[1] PATERSON, JOHN. The book for every land: Reminiscences of labour and adventure in the work of Bible circulation in the North of Europa and Russia. Ed. with a prefatory memoir by W. L. ALEXANDER. London 1858. — Dictionary of national biography.

[2] Robert Haldanes seminarium slutade sin verksamhet 1808.

samman.[1] De hade genom studier i Skriften kommit till den meningen, att kyrkan bör vara strängt skild från världen, och att nya testamentets anvisningar för kyrkostyrelse tarfvade ett mera bokstafligt förverkligande. Så förenade sig en 12 eller 14 individer i Edinburgh i slutet af år 1798 till en kyrka på independentistisk eller kongregationalistisk basis. Endast sanna Jesu lärjungar ville den rymma inom sig. Det vore en oundgänglig nödvändighet att bryta sambandet med de uppenbart otrogna. Blott i en sådan renad kyrka ansåg man, att den kristne individens andliga förmögenheter kunde utvecklas genom den ansvarskänsla, som måste uppkomma inom ett samfund, där lokalförsamlingar betydde allt och den enskilde ej skulle hämmas vare sig genom synodalregemente eller prästvälde. Liksom i Edinburgh bildades en kongregationalistisk kyrka också i Glasgow. Ledare var den nämnde Ewing. Några af Patersons vänner öfvergingo till independismen, och genom dessas inflytande kom han att syssla med föreliggande frågor. Efter en tid inträdde en fullkomlig omhvälfning af hans kyrkoideal, och han anslöt sig till Ewings kyrka. Han inträdde nu i Haldanes prästseminarium och vistades därför större delen af år 1800 i Dundee, där undervisningen bedrefs af pastor Innes. Följande år fortsatte man i Glasgow under Ewing. Studierna omfattade i synnerhet bibeln, som skulle tolkas af sig själf, vidare systematisk teologi, engelsk grammatik och retorik samt elementerna i grekiska och hebreiska.[2]

De predikanter, som fingo sin utbildning vid Haldanes seminarium, fingo ofta uppbära anklagelse för irrlärighet. Man förebrådde dem sandemanianism.[3] De åsikter, som den skottske prästen John Glas och efter honom hans svärson Sandeman i England kämpat för, gingo i kongregationalistisk riktning.[4] Men det egentliga sammanhållande bandet bland

[1] The jubile memorial of the scottish congregational churches. Edinb. 1849. Introduction s. 67 ff. I samma arbete: KINNIBURGH, ROBERT. A historical survey of congregationalism in Scotland from its rise 1798 to 1812.

[2] KINNIBURGH a. a. s. 68 ff.

[3] HENDERSON, THULIA S. Memoir of the Rev. E. Henderson. London 1859, s. 29 ff.

[4] HORNE a. a. s. 347 f.

deras fåtaliga anhängare var en egendomlig uppfattning af trons väsen. I sin sträfvan att framhäfva, att människan blir frälst utan all förtjänst, utan egna gärningar, gingo de så långt, att de höllo före, att Jesu Kristi död i och för sig utan tanke eller handling å människans sida är tillräcklig att ställa den förnämste syndare fläckfri inför Gud. Tron fattade man som det blotta försanthållandet af berättelserna om Kristi död och uppståndelse.[1] Endast genom att från trons väsen aflägsna hjärtats assensus trodde man sig ha uteslutit de egna gärningarna: allt var Guds verk, människan var rent passiv. Denna framställning rönte kraftiga gensägelser, men många ifriga motståndare till sandemanianismen erkände den riktiga tendensen, nämligen att framhäfva den oförskylda nåden. Det var utan tvifvel denna synpunkt, som utöfvade sådan mäktig dragningskraft på de Haldaneska prästkandidaterna.[2] Man kan säga, att de genom Sandemans skrifter fördes närmare det lutherska betonandet af tron allena, hvilket man på reformert håll alltid haft svårt att till fullo förstå och uppskatta.[3] Man fick klarare syn på trons egenskap af förtröstan på Jesus och hans ord, samtidigt med att man ogillade en predikan, som åsidosatte förkunnelsen om Jesus för förkunnelsen om tron.

Patersons ursprungliga plan var att blifva missionär. Efter studiernas afslutande 1803 blef han emellertid pastor för en kongregationalistisk kyrka i Cambuslang, hvilken han själf bildat. Samma år beslöto de båda independentistiska kyrkorna i Edinburgh att utsända missionärer. Närmast hade man Indien i tankarna. Paterson lämnade därför sin församling redan följande år för att i Edinburgh bereda sig till missionärskallet. Här uppmanades han af Haldane att söka sig en kamrat, som kunde hjälpa honom i hans arbete för hedningarnas omvändelse. En sådan hade han störst utsikt att finna bland dem, som gått samma bana som han. Vid ett besök i

---

[1] BOGNE, DAVID and BENNETT, JAMES. The history of dissenters from the revolution to the year 1808. 2 ed. London 1833. II s. 434 ff.

[2] HENDERSON a. a. s. 30.

[3] Den stora vikt, som Whitefield och hans anhängare lade på rättfärdiggörelsen af tron, har man från kyrkligt håll i England ansett kunna innebära en fara för moralen. Jfr OVERTON a. a. s. 191.

det Haldaneska seminariet föll hans val på en för honom förut okänd ung man Ebenezer Henderson, hvilken redan genom sitt yttre gjorde starkt intryck på honom. Paterson tog ej miste den gången. En mera hängifven medarbetare kunde han icke ha önskat sig. En lifslång vänskap band de båda männen tillsamman.

Ebenezer Henderson var född i Linn nära Dumfeline d. 17 november 1784 i ringa omständigheter och kom vid 12 års ålder i handtverkslära.[1] Barndomens djupa religiösa intryck väcktes till rikare lif och utveckling genom den från bröderna Haldane utgående väckelsen. Liksom Paterson greps också Henderson af lust att förkunna det evangelium, hvars kraft han förnummit på sitt hjärta, och inträdde 1803 i Haldanes seminarium, i samma atmosfär, där Paterson utbildat sig, och med samma resultat: Kristi försonings tillräcklighet borde man aldrig tröttna att framhålla; Guds och världens barn kunna aldrig höra tillsammans; en kyrka består blott af dem, som öppet bekänna sig till sin Frälsare. Efter ett år voro de båda männen färdiga att gå ut till sin verksamhet i Indien. Förgäfves hade bröderna Haldane och likasinnade en gång sökt tillåtelse af det engelska ostindiska kompaniet att utbreda kristendomen i dess besittningar. Man var nämligen rädd för att oroligheter skulle utbryta, om man störde landets invånare i deras religionutöfning. I Edinburgh hoppades man nu, att Danmark skulle vara mera välvilligt stämdt än England att insläppa kristna missionärer på sitt område.[2] Närmaste målet för Patersons och Hendersons resa var därför Köpenhamn. På aftonen den 27 augusti 1805 voro kongregationalisterna i Edinburgh församlade för att med bön och händers påläggning inviga missionärerna till sitt kall. Följande dag afreste de, hvardera medförande en rekommendationsskrifvelse, undertecknad af församlingarnas främste ledamöter, såsom bröderna Haldane, Ewing m. fl., och så lydande: »Till alla dem, som älska vår Herre Jesus Kristus. Vi bedja här-

---

[1] Henderson a. a. s. 3 ff.

[2] Ziegenbalg hade grundlagt den danska missionen i Trankebar. — Carey och Ward började i Serampur sin missionsverksamhet 1799. Ussing a. a. s. 55 f., 142 f.

med att få rekommendera till Eder vår broder, som nu reser såsom missionär till Indien. Näst Guds nåd, hvari vi genom bön ha anbefallt honom, räkna vi på Eder välvilliga hjälp, i hvad hälst afseende han behöfver Eder.» [1]

III.

London missionary society sökte förena de kristna i olika länder till samarbete för sitt stora ändamål. Äfven från Sverige sökte man därför vinna hjälp och understöd, och den anknytningspunkt man här fann, var samfundet Pro fide & christianismo. [2] Det var ej att undra öfver, att man på detta håll sökte meningsfränder. Sällskapet var ju stiftadt några decennier tidigare utifrån ungefär samma principer som det stora engelska samfundet Society for promoting christian knowledge. [3] Den egentliga upphofsmannen var den nitiske hofpredikanten Dr Carl Magnus Wrangel, som efter en tioårig vistelse i England och Nordamerika var väl bekant med dessa länders religiösa förhållanden. Utom Sveriges gränser hade också Pro fide blifvit kändt. [4] I sin ringa mån hade denna sammanslutning för att »befordra kristendomens tillväxt och utöfning i Svea rike» genom själfva sin existens verkat uppmuntrande på stiftaren af »die deutsche Christentumsgesellschaft». [5] Genom dåvarande svenska legationspredikanten i London Samuel Nisser, [6] sände londonska missionssällskapet 1798 en adress till Pro fide, och för att göra sina syften mera allmänt kända, hade man låtit medfölja ett upprop, som skulle kringspridas. Det svenska sällskapets styrelse ställde sig mycket välvilligt till saken. I Sverige hade man redan förut haft kännedom om missionssällskapets stiftande och ändamål, ehuru

[1] PATERSON a. a. s. 18.

[2] Evangelical magazine 1799, s. 257.

[3] LEVIN, C. H. Samfundet Pro fide & christianismo. Sthlm 1871, s. 2.

[4] Det räknade bland sina utländska ledamöter män från Danmark, Tyskland och England. Jfr Samlingar, Svenska samfundets Pro fide & christianismo, rörande religion, seder och uppfostran. Sthlm 1798.

[5] RE 3 Aufl. Bd. 3 s. 821.

[6] Legationspredikant i London 1791—1802. CARLSSON, G. W. Anteckningar rörande svenska kyrkan i London. Sthlm 1852, s. 154.

icke så noggranna underrättelser varit för handen förut, som man nu erhöll. Dåvarande ordföranden, kyrkoherden i Jakob och Johannes i Stockholm, Gustaf Murray, och sekreteraren, J. Lindeholm, svarade i sällskapets namn,[1] att man ville göra, hvad man kunde för att sprida kännedomen om missionssällskapet. Man skulle skicka uppropen till alla stiften. Den tanken uppsteg likväl icke här hemma, att man kunde på ett verksamt sätt deltaga i missionsarbetet. Man kände sin kallelseverksamhet begränsad till det egna landet. Där återstod så mycket att uträtta. Den uppmuntran, skref man, som man hittills fått röna i sitt arbete, hade varit mindre, än man hade haft rätt att vänta. Nu gällde det att förbättra skolväsendet. Det stora målet vore att upprätta skolor i alla församlingar. Något samarbete för missionen kom således icke till stånd. Något gjorde man likväl. I samfundets cirkulär för år 1800 omtalas åtgöranden för att understödja missionsanstalterna för hedningarnas omvändelse i Afrika och på Söderhafsöarna, och i cirkuläret för år 1803 lämnas ytterligare underrättelser om kaffrerna och boshiesmännen i Afrika.[2]

Det skulle dröja många år, innan man inom svenska kyrkan började hysa mycket mer än platonisk kärlek till missionens sak. Man förstod nog och uppskattade det stora och upplyftande målet att utbreda Guds rike öfver hela jorden, men ännu hade ingen fläkt af den stora kärleken drifvit bort från Sveriges kristna i allmänhet alla små tankar och invändningar, som om mission endast kunde och borde bedrifvas genom smulorna från de rikes bord; man visste icke, att änkans skärf också på detta område har sin stora välsignelse med sig, att verksamt missionsarbete förlänar hälsa och styrka åt hemlandets kyrka. Dock funnos inom svenska kyrkan redan nu män, kvilkas hjärtan sattes i brand, när de fingo höra huru hänförelse för Guds rike kunde uträtta stora ting. Sverige låg dock icke så aflägset, att icke också till dess

[1] Evangelical magazine 1799, s. 257.

[2] I samfundets cirkulär 1776 omtalas, att »såsom en anständig plikt har samfundet ihågkommit Tranguebariska missionsverket jämte erinran om benägen åtanka för den ännu lefvande svenske arbetaren med en gåfva, hvilken de närvarande ledamöter hvar för sig sammanskjutit.» LEVIN a. a. s. 13.

landsbygd nådde ekot af signalerna bland Englands kristna att bryta upp och taga itu med det ofantliga arbetet att kristna världen i stort.

Kunskapen om engelska språket var icke vidare utbredd i Sverige.[1] De tidningar och tidskrifter, som vuxit upp i England och Skottland med syfte att göra de olika missionsföretagen kända i vida kretsar och därigenom väcka intresse och vinna understöd för arbetet, kunde icke påräkna någon läsekrets i Sverige. En del år senare sökte man här hemma att afhjälpa denna brist genom att utgifva ett med de engelska tidskrifterna likartadt periodiskt blad.[2] Än så länge kommo underrättelserna ganska sparsamt, mest öfver Danmark.[3] Där hade man inom kristligt intresserade kretsar börjat att utgifva ett evangeliskt magasin, med underrättelser också från England. Denna tidning letade sig fram till Sverige[4] och kom också i händerna på en präst uppe i Skara stift, dåvarande huspredikanten på Storeberg nära Lidköping, sedermera kyrkoherde i Tådened, Lorenz Christopher Retzius.

Denne man, yngre broder till Anders Johan Retzius, stod herrnhutarne nära[5] och hade genom dem fått blicken öppen

[1] När presidenten Leyonmark såsom ordförande i Evangeliska sällskapet 1809 skrifver till bibelsällskapet i London, ber han att få använda tyska språket, då somliga i styrelsen väl kunde förstå meningen i ett engelskt bref, men ingen kunde skrifva engelska. 5 Report of the British & Foreign Bible Society (1809) s. 234.

[2] Underrättelser om Evangelii framgång i alla verldsdelar. Sthlm 1818—24. Magasin för evangelisk biblisk christendom. Christianstad 1813, Karlskrona 1814, 15, innehöll bl. a. också uppgifter om missionen.

[3] I Pro fides Samlingar utg. 1798 finnes en redogörelse för den missionsverksamhet, som Society for promoting christian knowledge bedrifvit i Indien.

[4] Blef sedermera, i likhet med annan dansk litteratur, af Gustaf IV Adolf förbjuden. Jfr PATERSON a. a. s. 15 f.

[5] Lorenz Christopher Retzius var född i Kristianstad 1745. Efter studier i Lund blef han prästvigd 1773. Under flitiga studier af uppbyggelseliteraturen hade han fattat kärlek till Zinzendorfs skrifter. Han var en nitisk präst och rönte stor framgång som predikant. Från trycket utgaf han tvänne årg. predikningar. En tredje utgafs efter hans död. Den sista samlingen utkom 1904 i 14 upplagan. P. G. A. i Biogr. lex. finner i Retzii predikostil »någon lutning åt brödraförsamlingen i metod och åthäfvor. Diktionen är dock utan sentimental flärd och vämjelig sirapssötma». I en sterotyperad uppl. af 3 årg. predikningar äro de om herrn-

för hednamissionens betydelse.[1] Djupt hade han känt det mörker, som hvilade öfver hednaländerna och sörjt öfver sina medkristnas slöhet och likgiltighet i denna sak. Med glädjens tårar läste han nu om stiftandet af missionssällskapet i London. Så starkt grep det honom, att han tog sig före att skrifva ett bref till sällskapets styrelse — det var 1798 — uttryckande sin stora glädje öfver att Jesu försoning nu skulle blifva känd bland hedningarna. Hans själ törstade efter att kunna uträtta något för samma sak. Han kände det väl som en heder att vara född i det hederliga Sverige, men blygas måste han, när han tänkte på, hur litet man här ville göra för missionen. Men det hade sin förklaringsgrund. Den svenska kyrkan vore å ena sidan ansatt af religiösa partier, som lärde filosofi i stället för religion och som skakade trons grundvalar genom att skymma bort Guds ord och förkastade allt hvad förståndet icke kunde fatta. Å andra sidan funnes så mycken likgiltig, ljum formalism, ehuru dock ett stort antal trogna vittnen stode att finna inom alla klasser. Brefskrifvaren fann sig vidare tilltalad af den vidhjärtenhet, som sällskapet genom sin interdenominationella karaktär visade gent emot olika tänkande: ingen blef utesluten, om han älskade Jesus i uppriktighet och sanning. Missionssällskapet lät detta bref inflyta i Evangelical magazine,[2] men något direkt svar fick Retzius icke, oaktadt han erbjudit sig att i sin ringa mån bidraga med hvad han kunde. Brefvet har sitt stora intresse bland annat därför, att det kom att utgöra en anknytningspunkt för de mäns verksamhet, som några år senare bidrogo till att uppväcka sådant varmt kristligt nit i vårt land.

Det brittiska och utländska bibelsällskapets första försök till verksamhet i Sverige var ingalunda lyckosamt. De undersökningar om bibelns spridning i olika länder, som ledt till

hutarna påminnande uttrycken, såsom »sötaste Jesus» m. fl. borttagna. WARHOLM, JOHAN. Skara stifts herdaminne. I s. 587. Biogr. lex.

[1] Att inom brödraförsamlingen fanns vaket missionsintresse, visar sig bl. a. däraf, att från dessa kretsar framkom en redogörelse för det engelska missionssällskapets verksamhet. »Missionssocieteten i England» I 1799, II 1801 utgjorde egentligen blott en öfvers. af redogörelserna för årsmötena i London missionary society. Öfvers. var gjord från en tysk öfvers. af det engelska originalet.

[2] Evangelical magazine 1799, s. 96 f.

bibelsällskapets stiftande, fortsatte man naturligtvis efter dess bildande med ökad ifver.[1] Därvid fäste man också uppmärksamheten på Sverige. Genom svenske legationspredikanten i London, d:r Brunnmark, gjorde man förfrågan hos Pro fide & christianismo, förvissad om att detta sällskap skulle känna till landets religiösa förhållanden. Brunnmark[2] var för tillfället sysselsatt med en plan att i förening med de danska och tyska pastorerna inrätta en skola för de lutherska församlingarna i London. Så helt upptager detta hans tankar, att han i ett bref till Pro fide utbreder sig framför allt därom och nämner mera i förbigående, att ett sällskap nyligen inrättats i London under namn af the British & Foreign Bible Society.[3] Det syntes honom vara lifvadt af en sann religions ande. Detta samfund hade nu anmodat honom att af Pro fide begära upplysning, »huruvida någon brist på biblar förspörjes inom Svea land, och om icke äfven där torde finnas många, som äro utan denna dyrbara bok och dock skulle önska att äga den, samt om lapparna äro försedda därmed». Brunnmark erhöll snart svar,[4] att man i Sverige vore så lycklig att såväl genom regeringens faderliga omsorg som ock genom den spridning evangelii ljus i allmänhet hade nått intet behof af biblar för närvarande förefunnes. Anstalter vore också vidtagna för biblars tryckande och utdelande på finska och lapp-

---

[1] BROWNE a. a. I s. 290 f.

[2] Gustaf Brunnmark föddes i Västerås 1773. Sedan han i Uppsala blifvit filos. magister 1794, blef han 1799 prästvigd till medhjälpare åt sin svåger pastor Nisser i London. Efter en tid återvände han till hemlandet, men kom 1802 tillbaka till London såsom legationspredikant. Han var en djupt religiös man, outtröttligt verksam i sin omsorg för landsmännen i England, särskildt talrika under dåvarande krigiska tider. Han deltog i stiftandet af »The Society of friends of foreigners in distress», som bildats af de' utländska protestantiska pastorerna i London för att understödja fattiga utländingar därstädes, deltog också i andra välgörande arbeten. Då det sällskap, som i England bildats för att lindra nöden i det af kriget härjade Tyskland, vände sin uppmärksamhet till Sverige vid tiden för det finska kriget, yppade sig ett nytt tillfälle för Brunnmark att visa sin varma fosterlandskärlek. CARLSON a. a. s. 103 ff. 155. The christian observer 1809 s. 56.

[3] Brunnmarks bref dat. London d. 17 april 1804 är aftryckt i Läsning i blandade religionsämnen af Joh. Gust. Bure IV: 1. Sthlm 1815 s. 46 ff.

[4] I Report of the Br. & F. Bible Society Appendix s. 42. Svaret är dat. d. 31 maj 1804.

ska. Man bad Brunnmark meddela bibelsällskapet, huru lifligt man sympatiserade med dess sträfvande, och att man hoppades, att Herren skulle genom detta låta sanningens ljus komma till hednafolken. Brefvet var undertecknadt af sekreteraren O. Lindeholm.[1]

Detta svar är tydligen afgifvet utan att man besvärat sig med att företaga några undersökningar i saken. Man anser tydligen bibelsällskapens verksamhet ligga i samma riktning som missionssällskapet i London. Man svarar utifrån den allmänna uppfattning man på förhand hade klar. Helt och hållet grundlös var icke heller den ljusa blick man hade. Bibeln fanns verkligen i många hem i Sverige, särskildt i de bemedlade. Men på det hela taget var Sverige ett fattigt land och bibeln en jämförelsevis så dyr bok, att mången familj icke hade råd att anskaffa sig ett exemplar. Det afgifna svaret är därför ganska besvärande, från svensk synpunkt sedt. Kringspridandet af bibeln och andra gudliga skrifter till de fattiga invånarne i landets aflägsna provinser hade dock från början utgjort ett af samfundets Pro fide förnämsta omsorger, fastän dess verksamhet i detta syfte på grund af bristande medel blifvit ganska inskränkt.[2] Att så blef fallet, må vara. Men att man så blindt litade på svenska statskyrkans förträfflighet, att dess representanter i händelse af bibelbrist skulle låta sådant hafva blifvit kunnigt, att man därför icke gjorde några undersökningar i saken, och att man under det arbete man verkligen uträttat för bibelns spridning icke hade gjort några rön, som hade påvisat det verkligen stora behof af biblar, som förelåg, är ett nedslående vittnesbörd om brist på andlig vakenhet hos de ledande religiösa kretsarna i Stockholm.

Härmed slutar den första fasen af det engelska bibelsällskapets försök att i Sverige vinna anknytning för sin verksamhet. Bibelsällskapet tog nämligen Pro fides uppgift för god, och vidtog därför inga åtgärder.[3] Man litade så väl på samfundet

[1] Hofpredikant, regementspastor, 1806 kyrkoherde i Mariestad. L. öfversatte flera af Bastholms rationalistiska arbeten.

[2] Jfr samfundets cirkulär 1819.

[3] BROWNE a. a. I s. 328.

i fråga som på Brunnmark, hvilken naturligtvis skulle korrigerat uppgiften, om han funnit den osannolik. Någon djupare resonnans hade man icke erhållit. Bristen på andlig företagsamhet var påtaglig. Den framkom icke heller af sig själf. Först efter en kraftigare påstötning utifrån fick man i Sverige öppna ögon för huru vidsträckt fält man ännu hade att bearbeta.

IV.

När Paterson och Henderson, de båda missionärerna från kongregationalisterna i Skottland, anlände till Köpenhamn, sökte de naturligtvis först och främst förverkliga planen på missionsarbetet i Indien. Underhandlingarna härom drogo ut tiden, men overksamhet var ingalunda i de två främlingarnas smak. De funno snart ett provisoriskt arbetsfält, i det de började sörja för de andliga behofven hos sina både i Köpenhamn och Helsingör talrika landsmän.[1] Också den danska befolkningen sökte de komma nära och väckte hos Köpenhamns befolkning stort uppseende genom att gratis utdela traktater på gatorna. Härigenom blefvo de observerade och kommo snart i beröring med intresserade kretsar inom den danska kyrkan. De fingo nu inblick i, huru tidens otro bragt det kristna lifvet i lägervall. Tiden skred framåt och allt ifrigare fortsatte de sin verksamhet, för hvilken de noggrannt redogjorde för de skottska hemförsamlingarna.[2] Då tidpunkten för deras afsegling till Indien närmade sig, begärde de, att andra skulle sändas i deras ställe, som kunde upptaga deras arbete i Danmark; det vore orätt att öfvergifva det påbegynta verket. Man fick till svar, att detta skulle medföra större kostnader än man för närvarande förmådde bära; de gjorde bäst i att stanna i Danmark, där de ju från missionssynpunkt kunde göra ett lika fruktbringande arbete som i Indien eller annorstädes, då kristendomens ställning därstädes syntes vara

[1] PATERSON a. a. s. 18 ff. HENDERSON a. a. s. 40 ff.

[2] Deras bref infördes i The missionary magazine, a periodical monthly publication, intended as a repository of discussion and intelligence respecting the progress of the gospel throughout the world.

så undergräfd. Ogärna lämnade Paterson och Henderson sina ursprungliga planer, men de voro så godt som tvungna därtill. Ty det svar som de erhållit från sina hemförsamlingar innebar i grund och botten ringa uppmuntran för ett fullföljande af dessa. Stridigheter hade nämligen utbrutit bland de skottska kongregationalisterna, hvilka kommit deras tankar att vända sig åt annat håll och missionsifvern att svalna.[1] Bröderna Haldane började omfatta baptistiska läror och gjorde också meningar gällande angående gudstjänstordningen, såsom att prästämbetet borde försvinna, hvilka icke gillades af flertalet församlingsmedlemmar. Det kom till brytning, och man gick skilda vägar. Den förut nämnde Greville Ewing förvärfvade sig nu stora förtjänster genom sitt framgångsrika arbete för de skottska kongregationalisternas konsolidering. Det var med kännedom om dessa begynnande stridigheter, hvarvid Paterson och Henderson biträdde partiet mot Haldanerna, som de förstnämnda beslöto att definitivt uppgifva sina tankar på mission i Indien. De insågo vanskligheten i att påbörja ett arbete bland hedningarna, hvilket när som helst kunde afbrytas, då det hvilade endast på ett fåtal hemförsamlingar.

Man fortsatte således med sin verksamhet i Danmark. Det var ett mödosamt värf, också därför att understöden från hemlandet icke voro stora, så att de båda skottarna själfva måste bidraga till sitt underhåll. Deras energi kom härvid väl till pass. Energien var något som utmärkte dem båda, främst dock Paterson.[2] Denne var ingen snabbtänkt eller genial man. Ingen särskild förfining eller elegans kunde spåras i hans uppträdande. Fåordig var han också. Ingen lycklig talare heller. Men den plan han en gång omfattat, hängde han orubbligt fast vid och visste också att genomföra den. Han var en alltigenom praktisk man. Den medfödda skottska skarpsinnigheten, för att icke säga slugheten, gjorde det honom möjligt att grundligt sätta sig in i och uppfatta nya förhållanden och böja dem efter sin vilja. En härskarnatur hade han, förenad med stor organisationsförmåga. En ärlig, rätt-

[1] HORNE a. a. s. 373 f.
[2] PATERSON a. a. Introduction.

fram, hederlig man var han också, en enkel, varmt troende kristen med ett hjärta, mäktigt af stora mål. Han talade icke mycket om andliga erfarenheter, men handlade så mycket mer. I mycket var Henderson honom lik, ehuru icke en så utpräglad karaktär. När de två voro tillsammans, var alltid Paterson ledaren. I ett afseende var Henderson emellertid denne gifvet öfverlägsen, nämligen genom sin stora linguistiska begåfning.[1] Under en mångårig vistelse i norra Europa lärde de båda att reda sig med de länders språk, hvari de vistades, först danskan, sedan svenska och ryska. Henderson ägnade sig med förkärlek åt de orientaliska språken och ägde en grundlig insikt i hebreiska, syriska, etiopiska, arabiska, persiska, turkiska och koptiska. Under senare delen af sitt lif, då han innehade plats såsom professor i orientaliska språk vid det kongregationalistiska Highburg-college, framträdde hans vetenskapliga läggning. Han var bland de förste, man har sagt den förste, som i England bedref vetenskapligt studium i de österländska språken.

De båda främlingarnas verksamhet i Danmark var icke utan frukt. Det mest synbara resultatet var, då Henderson en del år senare, 1814, kunde vara med om grundandet af det danska bibelsällskapet. Än så länge gällde det att bryta mark och söka, hvar man kom åt, att uppväcka det domnade religiösa lifvet. Men båda voro män af vidtfamnande planer. Deras tankar kunde icke stängas inom Danmarks trånga gränser. Man tänkte först på det Danmark tillhöriga Island, där man ville kringsprida på isländska språket tryckta traktater. Äfven en bibelupplaga på isländska ville man få till stånd.[2] Alla dessa planer kräfde stora medel för sitt förverkligande, större än de föga talrika skottska församlingarna kunde uppdrifva. Dessa vände sig därför till de stora londonska sällskapen med anhållan om hjälp. Så kommo Paterson och Henderson i förbindelse först med Religious Tract Society, hvarifrån de fingo upprepade understöd, något senare med The British and Foreign Bible Society, som också räckte dem en hjälpsam hand.

[1] Henderson a. a. passim. Encyclopedia britannica. Realencykl. f. port. Theol. u. Kirche art. Henderson, Ebenezer.

[2] Paterson a. a. s. 18 ff.

Ofta hade Paterson och Henderson under sin vistelse i Danmark sett öfver mot svenska kusten och undrat, om de kunde uträtta något på andra sidan sundet. Liksom taladt ur deras egna hjärtan kom ett bref från en af deras närstående vänner i London med förfrågan om de kände till förhållandena i Sverige, Lappland och Polen.[1] Genom att rikta sin uppmärksamhet på dessa länder kunde de blifva verktyg i Herrens hand att uträtta obeskrifligt mycket godt, ty Londonvännerna voro färdiga att med hjärta, hand och börs företaga hvad helst Guds rikes sak syntes kräfva. Sådan redobogenhet verkade upplyftande och stärkande, och snart var man i färd med att söka anknytningspunkter i Sverige. Det var i detta hänseende icke utan sin stora betydelse att man den sista tiden i Danmark samarbetat med herrnhutarna. Det var helt säkert inom dessa kretsar som man fick reda på professor Hylander i Lund. Man hörde om honom, att han var en sant evangelisk predikant med ett välgörande inflytande på sina lärjungar.[2] Ett bref till honom följdes snart af svar. Man hade framställt frågor angående Guds rikes ställning i Sverige. Nu fick man veta, att enligt Hylanders åsikt voro evangelii förkunnare i Skåne liksom hagtornsbuskar, få och långt ifrån hvarandra. Svaret funno de båda skottarna något brydsamt, då de icke visste, att hagtornsbusken var en jämförelsevis sällsynt växt i det sydligaste Sverige. Så mycket förstodo de i alla fall, att det religiösa tillståndet i Skåne lämnade mycket öfrigt att önska.

Man vände sig vidare till prosten Retzius i Tådened. Henderson satt en dag och läste i Evangelical Magazine och fick där syn på Retzii bref till Londonska missionssällskapet. Den ton, som genomgick brefvet, syntes utvisa, att man här hade en själsfrände. Med glädje mottog Retzius Hendersons bref.[3] Förgäfves sade han sig ha väntat svar på ett bref, som han för ett par år sedan skrifvit till London Missionary Society, där han berättat om sina förhållanden. Hendersons meddelanden vore också därför så mycket värdefullare, som

[1] PATERSON a. a. s. 10.

[2] PATERSON a. a. s. 14. HENDERSON a. a. s. 52.

[3] PATERSON a. a. s. 15 f. HENDERSON a. a. s. 53.

han nu för tiden måste umbära underrättelser, om hvad som tilldrog sig inom den engelska kristna världen, sedan alla danska litteraturalster, däribland också det danska evangeliska magasinet, blifvit förbjudna. Retzius berättade om sitt lif, huru han 1799 erhållit sitt nuvarande pastorat. Idel glädjande erfarenheter hade han ingalunda gjort. Han önskade sig många gånger ut till hednavärlden eller att vara bland sådana kristna, hvarest han kunde hafva en öppen dörr till åhörarnas hjärtan. Väl hade i hans församling evangelium predikats under många år, men det oaktadt kunde han knappt med säkerhet räkna mer än tretti, som älskade sin Frälsare. I grannskapet hade väckelser ägt rum. Med de väckta hade han trädt i förbindelse. Också med liktänkande ämbetsbröder stod han i nära samband. 1802 hade en 20 stycken präster i hans stift sammanslutit sig till en förening, den första i sitt slag, hvilken skulle årligen sammanträda till inbördes uppbyggelse och uppmuntran till troget tjänande af Herren. Inom denna krets hade man uppgjort en plan att låta trycka och utdela små traktater. Sådana funnes i öfverflöd för väckta, men man lede brist på lämpliga för andligen sofvande. För att afhjälpa denna brist hade man skrifvit till Londonska missionssällskapet, men utan resultat. Retzius slutar med att redan på förhand uttrycka sina vänners glädje öfver de nya underrättelserna och uttalar den önskan: »O, att vi måtte med kropp och själ offra oss för Honom, som offrade sig själf för oss i den mest blodiga död».

Paterson och Henderson funno af brefvet, att de tänkt rätt om Retzius: han var en verklig kristen broder. Korrespondensen fortsattes, och Retzius lämnade ytterligare upplysningar.[1] Han klagade öfver svårigheten att samla medel för spridande af bibeln och andra andliga böcker. För andra fromma ändamål gick det lättare att få penningar, såsom till fattiga, till skolors underhåll m. m. För egen del hade han kännedom blott om två fall, där man sökt göra tillgången på religiösa skrifter lättare för allmänheten. Ena gången var det en lekman, som för många år sedan hade låtit trycka en del nya testamenten, den andra en präst, som testamenterat en

[1] Missionary magazine 1806, s. 395.

mindre summa för utdelande af andliga skrifter bland de fattiga. Men man behöfde verkligen göra något, ty väl fanns bibeln hos mera bemedlade bönder, men sällan bland tjänare och aldrig bland de fattiga. Ofta kom man emellertid och ville låna böcker. Hvad det kristna lifvet i landet anginge, så funnes många nitiska präster och väckta själar, utom i Skara stift särskildt i Östergötland och Skåne, i sistnämnda landskap dock mera förr än nu. Kristna af samma typ funnes också i städerna, såsom i Stockholm, Göteborg, Karlskrona, Norrköping och Uddevalla. För öfrigt vore allt, så vidt han visste, mörker och död öfver hela riket. Om tillståndet i öfre Sverige och Finland nu för tiden hade han sig intet bekant; där hade dock en tid varit stor religiös lifaktighet.

De upplysningar Paterson och Henderson begärt om det religiösa tillståndet i Sverige, hade de således fått. Från två vidt skilda platser i landet ådagalades det, att mycket öfrigt var att önska; mycket att göra fanns, blott man ville gripa sig an med arbetet. Omständigheterna syntes så gynnsamma, att man icke ville släppa sitt tag. Man lofvade Retzius 10 p. st. (ung. 50 rdr) för att underlätta tryckandet af traktater. För de båda främlingarna i Danmark, som icke hade stora medel att röra sig med, och hvilka genom språklektioner sörjde till en stor del själfva för sitt underhåll, var detta icke någon liten summa. Utan att på förhand fråga de skottska vännerna hade man handlat. Det var till meningsfränder i London som hade större resurser, till hvilka man litade. Man vände sig till Religious Tract Society med förfrågan, om de ville understödja en religiös verksamhet i Sverige. Innan svaret från England nådde Paterson och Henderson, hade de yttre omständigheterna för dessa alldeles omgestaltat sig. Det politiska förhållandet mellan Danmark och England blef under året 1807 så småningom så spändt, att det icke var utan fara för engelska undersåtar att uppehålla sig på dansk botten. Väl blef icke vänskapen mellan de båda främlingarna och deras religiösa meningsfränder i Köpenhamn störd, men en offentlig verksamhet var ej att tänka på för den närmaste

tiden. Tills vidare stannade Paterson kvar. Under sommaren uppehöll sig Henderson hufvudsakligen i Helsingborg, under afvaktan på händelsernas utveckling.[1] Under väntetiden företog han en resa genom Skåne, här och där utdelande traktater till personer, som han trodde skulle vilja öfversätta dem. Då det politiska läget icke förbättrades, tog Henderson sitt parti och reste till Göteborg, där han bland landsmän hoppades finna ett nytt arbetsfält. Denna stad var under kontinentalsystemets dagar en storartad handelsplats, i främsta rummet naturligtvis besökt af engelsmän. Paterson, som kvarblifvit i Köpenhamn, fick här upplefva den fruktansvärda bombarderingen från engelska flottan i början på september. Omedelbart därefter reste han öfver Sundet.

V.

De båda skottarna, som i Danmark begynt en framgångsrik verksamhet, hade af yttre omständigheter blifvit tvungna att byta om arbetsfält. Det skulle snart visa sig hvad de med sin outtröttliga verksamhetslusta, sin smidighet att kunna lämpa sig efter nya förhållanden och sin hängifvenhet och fasta tro på sin sak kunde uträtta i ett land, hvars språk de bristfälligt behandlade — danskan kunde de behärska ganska bra — och om hvars kyrkliga förhållanden de nödvändigtvis måste hysa dunkla och orediga föreställningar. Den kristendomstyp de stodo närmast var den herrnhutiska, ehuru de ingalunda sammanföllo med Zinzendorfs anhängare.[2] De personer i Sverige, med hvilka de trädt i förbindelse, räknades också till detta parti. Med sin känslosamhet i religiöst afseende kunde de icke stå som representanter för svensk kristendom. Svenskarna äro i allmänhet icke böjda för att lägga i dagen sina religiösa känslor, de äro passiva och inåtvända i

---

[1] HENDERSON a. a. s. 54.

[2] I Köpenhamn undrade man om traktaterna: de äro hvarken lutherska eller från brödraförsamlingen, hvarifrån komma de då? PATERSON a. a. s. 65. Det värsta man sagt om oss är, att vi äro metodister, skref Paterson hem till Skottland. Missionary magazine 1806, s. 262.

detta hänseende. Det kunde därför ej inträffa annat än att Paterson och Henderson med sitt säregna engelska kynne lätt skulle taga miste om det andliga lifvets tillstånd här i landet. De upplysningar de erhållit voro ju också ensidiga.

Då Paterson lämnade Danmark kom han först till Malmö.[1] Han gick upp till kyrkoherden, prosten Christian Schönbeck, hvilken han fann vara en from, intelligent och mycket vänlig man. Ånyo frågade han efter lifvet inom svenska kyrkan och fick samma upplysningar som förut, att det fanns mycket att göra. Bäst skulle vara för honom att resa till Stockholm. Det beslöt sig Paterson för, men först ville han dock till Göteborg för att rådgöra med Henderson. För en så lång resa fordrades emellertid mer penningar än han för tillfället ägde. Ekonomiska svårigheter skrämde honom dock aldrig. Dristigt gick han upp till en af stadens främste köpmän och fick verkligen på sin anvisning på London af denne de medel han behöfde. Innan afresan uppsökte han professor Hylander i Lund och fick genom honom se ett stycke svenskt kyrkolif. Han följde nämligen med på ett husförhör, som Hylander höll i sitt prebende. Främlingens förvåning väckte det, när den stora skaran af gamla och unga i allmänhet raskt svarade på de framställda frågorna. De okunniga förmanades med skärpa till större flit. Paterson fick här höra, att det stora flertalet församlingsbor voro läskunniga, många också skrifkunniga. Det var ovanligt att finna flera än en på tio eller tolf, som icke kunde reda sig med bok. Skolor hade man icke, utan föräldrarna voro sina barns läromästare. Kunskapen i kristendomen var icke liten, då alla måste lära sig katekesen. Paterson fann dock förhållandena långt ifrån ideala. Illa stämde det öfverens med hans kyrkoideal, att alla utan undantag fingo tillträde till de religiösa rättigheterna, blefvo fullmyndiga medlemmar i församlingen. Sådant fostrade en nation till religiös formalism.

Paterson fann vidare, att den tyska neologien om den franska otron icke hade gjort så stora landvinningar i Sverige som i Danmark. I stället härskade en död och kall ortodoxi bland prästerskap och professorer, ehuru icke få voro sådana

[1] PATERSON a. a. s. 50 ff.

som Hylander och Retzius. Omdömet om det religiösa tillståndet i Skåne denna tid är ingalunda opartiskt. Paterson hade trädt i beröring med den herrnhutiska riktningen och fått från denna sin allmänuppfattning bestämd. Att stämpla Schartau, som vid denna tid utöfvade ett storartadt religiöst inflytande i Lund och vida omkring, såsom fången i en död och kall ortodoxi låter sig dock näppeligen göra. Dennes mot all herrnhutisk och reformert kristendom så kritiska sinne gjorde honom föga lämplig att blifva medarbetare till Paterson, hvilken trots alla förtjänster väl icke helt och hållet kan fritagas från religiös beskäftighet, något som Schartau och hans riktning under inga förhållanden kunde fördraga. Det var svaghet och styrka på samma gång. Ty mycket kan anses som beskäftighet, hvilket icke är annat än energi och företagsamhet för Guds rike. Man kan så missförstå förblifvandet vid sin kallelse, att man därutinnan får en ursäkt för likgiltighet och oföretagsamhet.

Redan nu gjorde Paterson en erfarenhet, som han visserligen icke glömde. Han fann religiös tolerans vara något okändt i Sverige, väl icke i den meningen, att han för sin person kände tankefriheten kringskuren, men så mycket mera på ett annat håll. Vännerna i Skottland längtade efter att höra, att i Norden grundlagts skriftenliga kyrkor genom deras egna missionärer, och detta var ej möjligt utan ett flitigt predikande. Men hvad Paterson än tänkte företaga sig, den utvägen såg han genast stängd för sig. Han var klok nog att genast i början begränsa sig till områden, där han utan pinsam friktion med bestående förhållanden kunde uträtta mycket godt i stället för att, genom att söka verka genom offentlig förkunnelse, framkalla en oundviklig konflikt med den tiden allena rådande meningar inom svenska kyrkan. En konflikt af detta slag kom i sinom tid, men lät vänta på sig till medio af århundradet.

Paterson uppsökte nu Henderson i Göteborg och fann denne i full verksamhet bland landsmännen, predikande för dem i ett litet engelskt kapell.[1] Liksom förut i Skåne fann Paterson också i Göteborg de religiösa förhållandena bland

[1] PATERSON a. a. s. 55 ff.

alla klasser bättre än i Köpenhamn. Henderson hade redan lyckats förvärfva sig många vänner både bland engelsmän och svenskar. Bland de senare hade man funnit många sanna kristna. Flera af prästerskapet syntes också vara sant evanliska män, hvilka arbetade med nit i sitt kall. I Göteborg fick man det efterlängtade svaret från Londonska traktatsällskapet, hvilket utlofvade pekuniärt understöd under förhoppning att ett svenskt traktatsällskap kunde bildas. Det syntes Paterson icke omöjligt att få ett sådant till stånd. Han sonderade förhållandena redan i Göteborg och fann, att många hade religionen som en hjärtesak och ville gärna gå med på någon plan, som kunde gagna Guds rike. Det som fattades, vore en bestämd uppgift, på hvilken de kunde rikta sin uppmärksamhet. Framför allt fattades penningar. Nog kunde man samla något, men hufvudsakligen måste man lita till England, förklarade Paterson för traktatsällskapet. Det försök man gjort med de genom Retzii förmedling tryckta traktaterna, hade utfallit synnerligen lyckligt. Mellan fyra och fem tusen exemplar vore redan åtgångna.[1]

Slutresultatet af öfverläggningarna mellan Paterson och Henderson blef, att den senare stannade kvar i Göteborg för att fortsätta det arbete han där påbörjat. Paterson skulle fara till Stockholm och där söka bilda ett traktatsällskap. Utan omedelbart gagn för Patersons framtida verksamhet blef icke hans Göteborgsbesök. Bland de båda engelsmännens vänner i Göteborg voro också herrnhutare, hvilka gåfvo Paterson rekommendationer till bröderna i Stockholm. Af en from köpman, Jonas Rejberg, fick han ett introduktionsbref till baron Mathias Rosenblad. Så begaf han sig af midt under vintern i december månad. Vägen togs öfver Lidköping, emedan han ville personligen sammanträffa med Retzius, hvilkens pastorat låg icke långt därifrån. Efter ett mindre angenämt reseäfventyr i snöstorm anlände han till Retzii prästgård, där han stannade några dagar. Under samtalen med Retzius blef Paterson fullt öfvertygad om den stora bristen

[1] Bref från Paterson till traktatsällskapet den 20 nov. 1807 i Proceedings of the first twenty years of the Religious Tract Society. London 1820. 9 the report 1808.

på biblar bland folket. Sedan fortsattes resan. Under vägen gjorde Paterson den erfarenheten, att hans danska språk var illa lidet, eller snarare hopblandningen af svenska och danska. Det hindret för framgångsrik verksamhet var han genast beredd att efter bästa förmåga söka undanrödja. I slutet af januari 1808 anlände han till Stockholm. Genast uppsökte han de mähriska bröderna och fick genom deras hjälp bostad.[1]

Man kan icke säga, att de yttre omständigheterna voro gynnsamma, under hvilka Paterson började verka i Stockholm. Det var icke underligt, att hans danska brytning icke älskades. Efter det olyckliga fälttåget i Pommern råkade Sverige genom Tilsiterfredens konsekvenser i krig med Danmark och Ryssland. Det hör icke hit att skildra de bittra öden vårt fädernesland genomgick dessa år. Det var en tung tid; modlösheten härskade. Det var ingen tid för nya företag. Men saken har en annan sida. Den gamla satsen, att nöd drifver till bön, ådagalade också här hemma sin sanning. Liksom i Tyskland krigens oerhörda elände blef en graf för all ytlig vulgärrationalistisk optimism, inskärpte också olycksåren 1808 och 1809 i vida kretsar i vårt folk den smärtsamma erfarenheten af allt det jordiskas förgänglighet och bragte å bane en större innerlighet i religiöst afseende. Här är en af orsakerna till det religiösa uppsvinget de följande åren.

Det var brödraförsamlingen i Stockholm, som kom att utgöra Patersons närmaste umgängeskrets vid hans ankomst till Sveriges hufvudstad.[2] I dess pastor, Johan Gottlieb Stähelin, fann han en man af stor begåfning, men mer än det, en själsfrände, med hvilken han fullt kunde sympatisera. Deras sträfvanden gingo ut på samma stora mål, och Paterson fick i den herrnhutiska prästen en hängifven medarbetare, af hvilken han genast fick stort gagn.[3] Ty brödraförsamlingen och dess pastor stodo i nära förbindelse med religiöst intresserade kretsar både i Stockholm och i skilda delar af landet.

[1] PATERSON a. a. 61, 67. Paterson fann det svenska språket långt manligare och kraftigare än det danska.

[2] PATERSON a. a. chapter IV s. 62 ff.

[3] Efter tre år förflyttades Stähelin till Altona.

Patersons intryck af den religiösa ställningen i Stockholm var delvis ganska godt. Flera af prästerna syntes vara trogna, arbetssamma och fromma evangelii lärare, hvilka i sin förkunnelse icke förbigingo Kristi kors. Stora skaror lyssnade till dem, och aldrig hade Paterson sett mer uppmärksamma åhörare. Känslosamheten i deras kristendom tog sig synbara uttryck: det var ingen ovanlig syn att se hela församlingen röras till tårar, då prästen talade om Kristi kärlek och Kristi död. Sådana förhållanden rådde dock ej öfverallt. I andra församlingar, där det enda man kunde säga om predikanten var, att han var ortodox, fann Paterson en fåtalig, ouppmärksam och kall åhörareskara. Paterson misstog sig emellertid, om han trodde, att en full kyrka och en tårad församling blott kunde finnas, när predikanten var »evangelisk». Hade han kommit till Stockholm en del år tidigare, skulle han fått se, hur en af stadens kyrkoherdar med sin för tiden fulländade vältalighet kunde fullständigt behärska täta åhörareskarors hela känsloregister, båda tårar och helig rysning och annat mera, men Lehnbergs af samtiden beundrade andliga retorik var utsprungen af en helt annan kristendomstyp och andlig läggning än den Paterson företrädde. Också i Stockholms omnejd fann Paterson »evangeliska» präster, ehuru icke så många som i Göteborgstrakten.

Bland de personer, med hvilka Paterson kom i beröring under sin första Stockholmsvistelse, märkes först boktryckaren Samuel Rumstedt. Han blef en trogen vän, som genom själfva sitt yrke blef till ovärderligt gagn för Patersons verksamhet. Vidare finna vi baron Rosenblad, vice presidenten i bergskollegium G. A. Leyonmarck, öfveramiralen J. G. Lagerbjelke, grosshandlarna Joh. Hambræus och G. T. Keyser, pastorerna J. P. Häggman och J. Wætterdahl. Alla stodo de mer eller mindre i förbindelse med brödraförsamlingen. I denna krets befann sig Paterson bland liktänkande, men den verksamhetsifver och företagsamhet, som låg skotten i blodet, den fanns icke. Vänligt togs församlingen om hand, men man kunde icke räkna ut, hvarför en missionär från England skulle komma till dem, man kunde icke tänka sig, att han kunde få något att göra bland dem. Att det fanns något att göra, var emel-

lertid från början för Paterson fullt klart. Visserligen var religionen, såsom han skref till traktatsällskapet i London,[1] omhuldad af hofvet och flera bland aristokratien. Många också bland de lägre klasserna kände och älskade sin Frälsare. Men antalet var mycket mindre än det borde vara, jämförelsevis mindre också än i England.

Snart nog framlade Paterson sin plan att bilda ett traktatsällskap. Därtill var han ju uppmanad af Londonsällskapet. Betänkligheter mot förslaget voro att öfvervinna. En invändning var, att man hade fullt upp med andliga skrifter, både större och mindre.[2] Det lät sig dock icke förneka, att dessa till en stor del lågo osålda i boklådorna, dels för det höga prisets skull, dels emedan det brustit i anstalter för deras spridande bland allmänheten. Frågan var, hur man skulle få folk till att läsa uppbyggelseskrifter. Traktatsällskapens idé var ju, att man skulle med små flygblad, som antingen försåldes för ett ytterst ringa pris eller också gratis utdelades, riktigt tvinga sig på människor. Detta framhöll Paterson för sina vänner.[3] Han bad dem en tid tänka öfver saken och lägga den i bön fram för Gud. De borde rådgöra med sina bekanta. I mer än två veckor gick Paterson i den största spänning, om hans ansträngningar verkligen skulle krönas med framgång. Då det drog ut på tiden, började han nästan misströsta. Därtill var emellertid intet skäl, ty en efter en kommo de slutligen tillbaka, uttryckte sitt gillande af planen och lofvade att medverka. Så samlades man en dag hos pastor Wætterdahl. Närvarande voro hufvudsakligen de förut nämnda med undantag af Rosenblad. Här stiftades det evangeliska sällskapet.[4] Namnet torde hafva gifvit sig själf. I det ligger hvad man åsyftade. Evangelisk kristendom kallades framför allt den, som framhöll Jesus Kristus såsom kommen i världen att frälsa syndare. Brödraföreningen var evangelisk. Förso-

[1] Patersons bref dat. 3 mars 1808 i Proccedings... of the Religions Tract Society. 9th report 1808.

[2] Kort berättelse om evangeliska sällskapet och dess arbeten ifrån dess upprinnelse till årets slut 1809. Sthlm 1810, s. 2.

[3] Jfr ofvan citerade bref från Paterson af den 3 mars 1808.

[4] PATERSON a. a. s. 65.

ningen, den fria nåden i Kristus hade blifvit betonad af Englands »evangelical party». Evangeliska sällskapet blef nu en samlingspunkt för kristna af ungefär samma kynne som de engelska »evangelicals». Någon härstamning från England kan det naturligtvis icke vara tal om. Paterson förefann evangeliska kristendomen redan vid sin ankomst. Den hade uppstått närmast i anslutning till brödraförsamlingen. Men allt mer rörelsen utvecklades, inträngde också direkta inflytelser från England. Det evangeliska sällskapet i Sverige trädde icke blott genom sitt namn i en slags andlig släktskap med trosbröderna på andra sidan Nordsjön, utan erhöll också därifrån direkt understöd och hjälp. Den förmedlande länken blef naturligtvis Paterson. Man kan icke annat än beundra dennes stora organisatoriska förmåga, då det kunde lyckas honom att efter fem veckor få till stånd ett sällskap, till hvars bildande knappt några ansatser förefanns före hans ankomst, men hvartill han i en handvändning framletade det lämpliga materialet och inom kort också sammanfogade detta till ett lifskraftigt helt.

Det nybildade sällskapet började genast sin verksamhet. I den verkställande kommittén invaldes till ordförande presidenten Leyonmarck; sekreterare blef till en början pastor Wætterdahl.[1] Paterson lade sig vinn om att endast sådana som ansågos för fromma män blefvo utsedda. Deras förbindelse med brödraförsamlingen tjänade som en slags garanti i detta hänseende. Omedelbart började man arbetet. 50 p. st. voro utlofvade af traktatsällskapet i London.[2] Därtill kommo medlemsafgifter. Traktater lämnade Paterson. Ännu hade han icke förvärfvat sig nog färdighet i svenska språket för att själf kunna företaga öfversättningen, men det dröjde icke länge förr än han åtminstone kunde bedöma om man riktigt öfversatt det engelska originalet. Ofta föreslog han förbättrade uttryck, som också antogos. Han undervisade också ett par personer i engelska för att få skickliga öfversättare.[3] Den första traktaten, som utkom, var »Svar på hufvudfrågan: hvad skall jag göra att jag må blifva salig», som snart följdes af

[1] Kort berättelse om evangeliska sällskapet etc.

[2] I svenskt mynt 224 rdr 23 sk.

[3] Jfr ofvan citerade bref af den 3 mars samt PATERSON a. a. s. 68.

»Det ena nödvändiga» och »Märkvärdig berättelse om John Covey», alla någon af Londonsällskapets mera spridda traktater.[1] I rask följd kommo andra, och innan 1809 års slut, då första redogörelsen för sällskapets verksamhet utkom, hade man utgifvit nio nummer i tillsammans närmare 136,000 ex., hvilka till största delen blifvit gratis utdelade.[2]

Den ton, som genomgår traktaterna är mycket allvarlig. Skärskåda vi närmare en af dem t. ex. »Det ena nödvändiga»,[3] finna vi, att där talas om lifvet som snart rinner bort och försvinner som en rök. Efter den oundvikliga döden följer domen. För evigheten gäller ett antingen — eller: å ena sidan »en evighet af obegriplig salighet» och å den andra »en evighet af rysligt elände och innerlig förtviflan». Därför gäller det att söka det ena nödvändiga, medan tid är. Och »att hafva Christum till Frälsare och Gud till vän — att hafva hans Ande boende i sitt hjärta med dess helgande verkningar såsom ett insegel på vårt barnaskap och en pant på vårt tillkommande arf — att äga alla nådeförbundets dyrbara välsignelser, hvilka skänkas af den oändliga barmhärtighetens rikedom och tillförsäkras oss af den oföränderliga kärleken — detta är i sanning det ena nödvändiga». Det är nödvändigt för alla, ty »rikten I ögat på eder skyldighet att göra redo inför allas Domare, då kännen I edert behof af undervisning. Den finnes hos Jesus». Ve den, som icke kommer till honom. »Dömd i sin otro, skall han få sin del med skrymtare på det stället, där deras matk aldrig skall dö och deras eld aldrig utsläckas. Betänker detta, I som förglömmen Gud; på det I icke måtten komma och icke finna någon Frälsare. Ty hvilken af eder kan komma nära en förtärande eld? Hvem af eder kan uthärda en städse brinnande låga?»

Det är starka färger man här använder för att rycka upp människorna ur likgiltighetens och syndasäkerhetens tillstånd. Det är mången gång behöfligt och nödvändigt att

[1] JONES, WILLIAM. The jubilee memorial of the Religious Tract Society, förteckningen på traktater.

[2] Kort berättelse etc. s. 4.

[3] Det ena nödvändiga. Öfversättning från engelskan. Sthlm 1808. Såldes i boklådorna för en half skilling banko.

skarpt tillspetsa de två stora alternativen, att förehålla människan döden, domen, evig död eller evig salighet. Tidsomständigheterna kunna vara sådana, att domsbasunerna böra ljuda. Men det måste sägas, att det är ett relativt lätt spel att med sådana medel röra upp människornas sinnen. Långt svårare är att åstadkomma varaktiga och djupgående intryck, att få till stånd en lifsriktning, som bäres af kärleken och rättfärdigheten, att leda människorna till Guds barns härliga frihet, så att de lefva ett lif midt i världen såsom vore de icke af denna världen. En människa kan aldrig skrämmas att blifva kristen. Det riktiga är icke att känna sig som en brand, ryckt undan den timliga världens elände, ty världen är intet elände, utan en Herrens vingård, där hans tjänare skola arbeta i sin Herres tjänst. Att detta icke framträder i traktaterna är en svaghet. De få en ensidig, asketisk eller pietistisk färgning. Men hvem vill förneka den stora be tydelsen af sådana traktater? Styrkan ligger ofta i ensidigheten, och en kraftig väckelse hos människor, hvilkas kristendom kallnat genom utåtvåndt, världsligt sinne, synes ofta ej kunna åstadkommas utan ensidig förkunnelse. Förglömmas bör dock icke, att Jesus i sin förkunnelse relativt sällan använder detta motiv till förändrad lifsriktning. Hos honom är grundmotivet ett helt annat: Varen fördenskull I fullkomliga, såsom eder himmelske Fader är fullkomlig. (Matt. 5: 48).

Resultatet af evangeliska sällskapets traktatverksamhet öfvergick alla Patersons förväntningar. Han skref till London, att det var som ett nytt lif hade blifvit gifvet åt många bland sällskapets egna medlemmar. Deras ifver förde dem längre än de själfva tänkt. Det behöfdes ej längre några påstötningar utifrån. Äfven efterfrågan på traktater hade varit långt större än man vågat hoppas.[1] De små bladen blefvo uppskattade för sitt enkla skriftenliga innehåll. Också framställningen var så originell, helt annan än man var van vid. Man visste också berätta, att konungen uttryckt sitt gillande. Medverkan från hans sida vore icke utesluten. Den unge kron-

[1] Brefvet, dateradt 17 maj 1808, utgör ett svar på ett bref från London-sällskapet, där man uttrycker sin stora glädje öfver evangeliska sällskapets bildande. Proceedings of the Religions Tract Society. 9th report 1808. Jfr ofvan citerade bref af den 3 mars.

prinsen hade läst »John Covey», i början skrattande åt mannens äfventyr, men omvändelsen och döden hade skildrats så gripande, ett gossen brustit i gråt.[1] Många af prästerskapet hade ställt sig välvilligt och köpt exemplar att sprida i sina församlingar. Gratis hade traktater blifvit utdelade, dels bland de fattiga, dels till manskap vid armé och flotta. Också traktater på finska hade man låtit trycka. Framför allt lade man sig vinn om att förse sjukhusen med ströskrifter såväl i hufvudstaden som i landsorten, där de talrika offren från det pågående kriget under beklagansvärda förhållanden kämpade med sjukdom och död. Med glädje kunde sällskapets kommitté efter fredsslutet meddela, »att af flera erhållna underrättelser har man med tillfredsställelse inhämtat, att uti nyss förflutna, högst bedröfliga tid många olyckliga och nödlidande af traktaterna hämtat tröst och uppbyggelse».[2] Man gjorde sig emellertid icke några illusioner med afseende på snabb verkan. Paterson skref till London under sommaren 1808,[3] att »vi kunna icke påstå någon själ blifvit omvänd genom traktaterna, men det kunna vi påstå, att de i allmänhet blifvit lästa med mycken uppmärksamhet». Han hade ofta med stor glädje iakttagit, huru eleganta damer suttit i de offentliga promenaderna, föreläsande de små skrifterna för sin följeslagare. Man kom ihåg, att »sanningens snara och synbara verkan på människors själar alltid vida öfverträffas af dess dolda och stilla verkningar, hvilka lycksaliga följder en tillkommande tid, ja, evigheten först skall uppenbara», och höll fast vid Herrens löfte, att hans ord icke skall fruktlöst återkomma.[4]

Det var en jämförelsevis liten skara, som den första tiden understödde det evangeliska sällskapets verksamhet. Man ville arbeta i det tysta, maskineriet, som satte traktatspridandet i gång, hölls i skymundan, och bidrag äskades och mottogos endast af vänner och bekanta. Men med framgången växte uppgifterna. Man blef tvungen att vända sig till den stora

[1] Bref från Paterson dat. den 7 april 1808 i Missionary magazine 1808, s. 287 f.

[2] Kort berättelse om evangeliska sällskapet s. 3.

[3] Brefvet, dat. 18 juli 1808. Missionary magazine 1808, s. 422 f.

[4] Berättelse om evangeliska sällskapet 1810. Sthlm 1811, s. 8.

allmänheten. De religiöst intresserade bland de ledande männen, t. ex. Rosenblad, hade man på sin sida.[1] Hvad som var af nöden var ett offentligt, fast organiseradt sällskap. Presidenten Leyonmarck, såsom ordförande, jämte några andra uppvaktade därför konungen med begäran om kunglig sanktion på samfundets stadgar, framhållande huru kraftiga åtgärder behöfdes för att föra menige man åter till kristendomen. Däruti instämde konungen, blott påpekande, att de högre klasserna lika väl behöfde blifva föremål för en religiös verksamhet.[2] Den 21 januari 1809 erhöll också det evangeliska sällskapet den åstundade sanktionen. Ändamålet för sällskapet angafs vara att genom utdelande af tryckta små gudeliga skrifter utbreda evangelii kunskap och att åter upplifva den allt mer och mer afkallnade kärleken för religionen, särskildt bland s. k. menige man. »Grundliga afhandlingar öfver bibliska språk, gudeliga berättelser om människors omvändelse till Gud genom Jesus Kristus, som äro sanna, autentiska samt af märkvärdig beskaffenhet äro i synnerhet tjänliga till sällskapets ändamål.» Den varsamhet, hvarmed Paterson valt sina medarbetare från allra första början, får sitt uttryck i den bestämmelsen, att ingen annan finge kallas eller antagas till sällskapets ledamot än den, hvilkens tänkesätt och vandel bevisade honom vara kristendomens vän och befordrare. Hela arbetsbördan hvilade på en verkställande kommitté, hvilken borde sammanträda minst en gång i månaden. En gång om året skulle en allmän sammankomst af sällskapets ledamöter hållas, då berättelse öfver årets verksamhet skulle afgifvas, med tal af en af kommitténs medlemmar, hvilket tal skulle afslutas med bön om Guds fortfarande beskydd och välsignelse för Kristi stridande församling på hela jorden, samt med förböner för konung och fosterland.[3]

Redan innan sällskapet fått sin slutliga organisation, hade desss verksamhet utvidgats utöfver hvad des stadgar angåfvo. Redan tidigt hade Paterson börjat göra efterforskningar an-

---

[1] Missionary magazine 1809, s. 124.

[2] PATERSON a. a. s. 65, 70 ff.

[3] Evangeliska sällskapets af Kongl. Maj:t allernådigst fastställda statuter. Sthlm 1814.

gående bibelns spridning inom Sverige. Särskildt under sin vistelse i Göteborg hade han flitigt korresponderat och kommit till det resultat, att stor brist på de heliga skrifterna förefanns inom vida kretsar af det svenska folket.[1] Icke en familj på tio hade i det stora hela taget bibeln i sin ägo, bland bönderna icke en på tjugo. Behofvet var så mycket mer trängande, som Paterson funnit, att de vuxna i allmänhet voro läskunniga och ofta satte högt värde på skriften. Dess höga pris gjorde den emellertid till en oåtkomlig bok. Att få till stånd en billig svensk bibelupplaga blef nu Patersons närmaste mål. Att det ej lät sig göra utan bistånd från England, var påtagligt. Han beslöt därför vända sig till engelska bibelsällskapet med anhållan om hjälp. Detta var förenadt med stort obehag, ty samfundet Pro fide & christianismo hade ju några år förut svarat på engelska förfrågningar, att allt var väl beställdt. Skulle man nu sätta tro till honom, främlingen, som framkom med påståenden, rakt stridande mot landets egna barn? Paterson förtörnades på detta Pro fides bref. Hur samfundet kunde sätta ihop en sådan skrifvelse och hur Bruunmark kunde sätta tro till dess uppgifter, kunde han ej fatta. Den mest barmhärtiga förklaringen fann han däruti, att man intet visste om saken, man hade aldrig undersökt den. Att en främling måste komma och tala om, att landets egna höllo på att gå under af brist på lifvets bröd, det var den öfverraskande erfarenheten han hade gjort, dock icke enastående i sitt slag. Också i andra land hade förhållandet varit detsamma.

Paterson var en rättfram man utan räddhåga. Han gick upp till hofpredikant Murray, sällskapets vice ordförande den tid det olyckliga brefvet blifvit afsändt, och bad om en förklaring.[2] En sådan kunde denne ej på stående fot afgifva, men lofvade göra undersökning i saken. Om några dagar kom Paterson igen, då Murray förklarade, att dåvarande styrelsen ej kände till skrifvelsen. Skulden blef så lagd på sekreteraren O. Linderholm.[3] Emellertid uttryckte Murray sitt

[1] PATERSON a. a. s. 68 ff.

[2] Ordförande sagda tid hade Rosenblad varit.

[3] Nu kyrkoherde i Mariestad.

gillande af Patersons planer för bibelspridningen och lofvade sitt understöd. Bibelsällskapet i London handlade synnerligen taktfullt i den pinsamma situationen.[1] Man ville icke utan vidare desavouera Pro fide genom ett ögonblickligt villfarande af Patersons anhållan om understöd, utan meddelade sällskapet, huru olika Patersons uppgifter voro mot dess egna. Resultatet af denna hänvändning till Pro fide blef, att detta å sin sida ärligt och öppet medgaf, att Patersons framställning var den riktiga beträffande bibelns förekomst bland de lägre klasserna. Londonsällskapet uppmanade nu Paterson att samarbeta med Pro fide, naturligtvis för att icke stöta sig med detta samfund, som inom sig rymde många ledande män inom stat och kyrka. Därtill ville Paterson ej bekväma sig. Utan alla omsvep förklarade han för sina vänner hvad han tänkte om samfundet, fullt öfvertygad om, att han i detta blott skulle få en black om foten vid sina företag. Detta skedde så eftertryckligt, att sakeen aldrig vidare kom på tal.

[1] OWEN, JOHN. The history of the origin and first ten years of the British & Foreign Bible Society. London 1816. I. s. 379.

Edv. Rodhe.

Meddelanden och aktstycken.

Skara domkapitel till Axel Oxenstierna den 8 sept. 1651.

Originalet till denna skrifvelse har jag funnit i Oxenstiernska samlingen »*Handlingar rörande svenska kyrkan och prästerskapet*» i riksarkivet. Innehållet utgör ett ingalunda föraktligt bidrag till biskopsvalets historia i Sverige. Anmärkningsvärdt är, att *ärkebiskopen* tillskrifvit Skara domkapitel rörande valformer m. m. Tyder detta på någon ännu så sent som vid midten af det sjuttonde århundradet fortlefvande tradition om ärkebiskopens öfverhöghet öfver de öfriga biskoparne eller har ärkebiskopen i detta afseende blott handlat såsom ordförande i »*Consistorium Regni*»?

Ldm.

Högwelborne Herre, och nådige
Greffue, Swerigies Rikis Cantzler.

Eder Gr. N. önskom vij af Gud, öfuer alla Högstan, uti all underdånigheet vällsignellsse, städzuarande lycka longwarigt och lyckeligit regiemente, at vij under E. Gr. N. uti et stilla och frideligit lefwerne bliffua motte, uti all gudachitgheet etc. E. Gr. N. kan för detta utan tuiffuell alt kunnogdt vara at Gudi hafuer behageligit varit, af sin höga providentz och försyn, giönom then timmeliga döden att kalla fordom then ehre wördige Herren, Doctorem Jonam Magni Wexionensem, thetta Scara stichtz prijssligie biskop, nu mera hos Gudh salig, och nog pröfuas och merckias kan att thetta Scara sticht som och

andra icke kan som en hiord utan herde warda, som för thet in och utgår och thet förestår, som nu den hög wördige Herren Archiepiscopus hafuer capitlet ther sammastädes tillskreffuit, att præpositi sine contractister wille sammankalla, att the sedan sine vahleröster på några visse män, till samma embetet qvalificerade, ville kasta, så är thet och aff them effter kommit, och emedan the så nu som för eloffua åhr, tå den salige herren doctor Jonas bleff dijt förordnat, på M. Olaum Svenonis merendeles äre fallne, huilken consistorialis varit haffuer i 38, pastor och archipræpositus uti 34 åhr, och när biskopsembetet hafuer vacerat, stichtet effter bästa förstånnd med the andre uti consistorio, såssom senior administrerat, så och sedan mera in Consistorio Regni till Marjæstads superintendentiam, som och till andre sticht aff episcopis varit suffragerat, thet consistorij protocol in archivo föruarat kan betyga, alt förty åhr till E. Gr. N. samptligens consistorij och stifftz underdånigie bön, at E. Gr. N. tecktes tillsee thenna stiffts underdånigie begiäran, at offuan bemelte M. Oloff till successionen uti biskops embetet motte komma, emedan honom icke allenast prästerskapets utan och församlingars lägenhet allra bäst är kunnogdt, vij intet tuifflom, at thetta till Gudz äro, E. Gr. N. till all lydno och trooheetz styrkio, så och hela stifftz giemenheet och församlingarnas upbyggielse vijsserligen varder lendandes, vij willom samtligie E. Gr. N. uti all underdånigheet, som oss och bör, varda förplichtade, underdånigien förmodandes, at E. Gr. N. desse våre underdånigie vota aff Gr. gunst och nåde varder uptagandes och et gunstigt swar giffuandes. E. Gr. N. uti Gudz nådiga beskerm trooligen befallandes.

Aff Scara den 8 Septemb. anno 1651

E. Gr. N:des
ödmiuke tiänare och förbidiare

Consistoriales
och Samptligie prästerskapet i Scara.

Vittnesbörd om Erik Molin.

Innan Uppsala domkapitel underkastade Molin det ingående förhöret den 22 och 26 mars 1734, sökte konsistoriet inhämta så tillförlitliga underrättelser som möjligt om hans person, lefverne och uttalanden. Med undantag af ett ur domkapitlets protokoll för den 20 febr. 1734 af E. BERGMAN i hans uppsats *Religionsmålet mot studenten Erik Molin* (K. Å. 1903 s. 214, 215) citeradt yttrande, hafva dock de inkomna svaren blifvit obeaktade, tydligen emedan vederbörande författare ej haft tillgång till dem. (Jfr t. ex. K. HENNING: Johan Conrad Dippels vistelse i Sverige samt Dippelianismen i Stockholm 1727—1741. Upsala 1881 s. 112 ff.). De hafva emellertid i original af mig påträffats bland »religionsmål» i Uppsala domkapitels arkiv och visa sig vara af icke ringa intresse. Prosten C. J. LOHMAN i Tierp har samlat och insändt de flesta af dem, »på thet Venerandum Consistorium theras innehåld sit egit högtuplysta bepröfvande måtte kunna underställa». Delvis äro de insända skrifterna ganska försiktigt affattade, men prosten meddelar i sin skrifvelse af den 20 mars 1734: »Emellan fyra ögon är mig än af en, än af en annan åtskilligt om thenna Molin berättat, som röjer hans til Fanatisismum, Quækerismum och Dipellianska irrsatzerna starkt begifne sinne samt hans både oförtruten- och oförskämdhet i theras uthspridande wid alla tilfällen; men [man] kan, i brist af behöriga witnen thertil, doch intet komma widare thermed.» Värderikast af de inkomna svaren äro otvifvelaktigt kyrkoherdarne AND. WESTERMANS i Gefle, C. LEMOINE'S i Söderfors och S. WESTBECK'S i Öster Löfsta. Den sistnämndes skrifvelse är för öfrigt den för den anklagade studenten ojämförligt fördelaktigaste af alla. Man torde icke utan rörelse kunna läsa hans frimodiga, och dock så ödmjuka och tilltalande redogörelse. Af den först-

nämndes svar erhålla vi bl. a. den nya, för Molins och Dippelianismens historia i Sverige synnerligen intressanta underrättelsen, att han i Gefle stått i liflig beröring med den bekante, på slottet därstädes såsom fånge förvarade PETER SCHÆFER.

Ldm.

1.

A. Westerman till Uppsala domkapitel den 15 febr. 1733.

Högwördigste Fader, Hr Doctor, Archibiskop och Præses så ock Högwördige och Höglärde Herrar Doctores, Professores och det högwördige kongl. Domcapitlets Assessores.

Effter Eder Faderliga heögwördighet och Ven. Consistorii gunstiga befallning, som i går med posten ankom, följer i ögmiukhet om studioso Eric Molin den effterrättelse, som jag om honom hafwer. Huru länge och med hwad art han wid academien studerat wet jag intet. Det wet jag, at han wid min ankomst hit til Gefle[1] war såsom en skrifwaregosse hoos hr landssecreteraren Hyphof och sedan någon tid såsom cancellist wid landscancelliet upwachtade; under hwilken tid han war den fanatiska swärmaren Peter Schæfer, som här på Gefle slott fången satt, mycket tilhörig och emot honom intill dess sista tienstacktig. Härifrån begaf han sig wid pass för 3 åhr sedan först til Upsala och sedan til Stockholm, hwarest han, effter egen berättelse, som för mig skedde näst för juhl (då han hit kom samt mig besökte, tagande sig därtil tilfälle at han mig från en förnehm man i Upsala hälsade) först war en underpræceptor uti Hr magister Tollstadii wid Skepsholmen inrättade schola och sedan tagit condition hoos en köpman wid namn Bluth, hwilken han ähnu ei skolat upsäja; men om han hoos honom allena är præceptor för barnen eller, som säjes, tillika skrifware på hans contoir, har jag ingen rätt wisshet. Att hoos honom ingen renhet är i läran, kan så mycket mera slutas, som han har hållit och håller sig til et besmittadt säll-

[1] A. Westerman blef enl. Herdam. I: 457 den 25 juni 1726 kyrkoherde i Gefle.

skap och wid et och annat tilfälle yttrat sådana lärosatzer, som ej allenast grofwe och emot den ewangeliska sanningen stridige utan ock aldeles fanatiske äro. Et prof däraf förutan annat är det, at han min adjunctus Hr Mag:r Justus såsom en willfarande utfört, därföre at han Nyåhrsdagen uti sin predikan sade, at omskärelsen war uti Gamla Testamentet såsom döpelsen i det Nya et heligt sacrament och salighets medel, hwilket Molin nekar, hållande sacramenterne för en blott ceremonie. Flera hans skadeliga läror har Mag:r Justus, som en och annan gång uti Hr Hedlunds närwaro hafft samtal med honom, inhämtat, dem han ock til en del uti et bref til Hans Högwördighet Hr Doctor Schyllberg antecknat. Jag har intet wårdat, at inlåta mig i någon discurs med honom, effter det intet doger at emellan 4 ögon hafwa til at göra med sådant folck, som publice neka til det, som de privatim utur munnen wräkt hafwa, hälst effter jag flere resor sådant försökt hafwer. När han af mig begärte tilstånd at få predika afftonsången Dom. Septuagesima, afslog jag sådant därföre, att jag gärna rättar mig effter högwördigste fadrens och Ven. Consistorii befallningar och intet släpper den på predikstolen, som jag intet wet wara därtil rätt skickelig ej heller hafwa *veniam concionandi*, änskönt Molin sade sig det redan för några åhr sedan erhållit på Wäsland och Löfstad församlingar, men med hwad sanning lemnar jag där hän. Dock säjes han samma dag hafwa agerat präst emot afftonen för en stor samling af folck, så inom som utom huset hoos hr tullinspektoren Salan, fast det föregifwes, at han allenast utur en bok läsit hafwer, hwilken sak stadsfiscalen sig antagit at undersöka, om hon finnes wara af den beskaffenhet, at hon strider emot kongl. förordningar. Därpå är straxt Molin härifrån bortrester. Thet wore önskeligit, at han och hans wederlikar måtte af Eder faderliga högwördighet och Ven. Consistorio kallas til förhör, såsom ock, at ingen måtte få *veniam concionandi*, som intet en wederbörlig examen undergått, emedan man finner någre af ungdomen til nyheter wara benägne och intet beflita sig om den mogenhet uti *studio theologico*, som billigt fordras, innan de på predikstolen träda skola, hwilket likwäl oförgripeligen och med diup wördnad omröres och til Eder faderliga högwördighet och Ven.

Consistorii nog bekante och trognaste sorgfällighet hemskiutes. För öfrigit framhärdar jag

Eder Faderliga Högwördighets
och
Ven. Consistorii
ödmiukaste tiänare
And. Westerman.

Gefle d. 5 Febr. 1733.

2.

S. Westbeck till Uppsala domkapitel d. 18 febr. 1734.

Högwyrdigste Herr Doctor och Erckie-biskop samt Procancellair så ock högwyrdige Herrar Consistoriales.

Högwyrdigste Herr Erckiebiskopens och Ven. Consistorii förnäma skrifvelse af d. 6 hujus blef mig först i går af posten tilstält, och wet jag intet genom hwars förwållande thet så länge utheblifwit; hwaruppå dock nu detta såsom et ödmiukt swar lemnas.

Studiosus Erich Molin, den iag förr aldrig med mina ögon sett, kom til mig den tredie dag juhl, säjande at han war en student och hade sina bekanta wid Löfsta Bruk, som han wille besöka. Jag frågade honom, om han hade *veniam concionandi* och om han wille hielpa oss en gång predika. Då sade han: »ja, och därpå har iag ock nu nyligen predikat en gång i Söderfors och 2:ne gånger i Tolffta, hwarifrån iag nu kommer». Då predikade han här 4:de dag juhl om de christnas kors och bedröfwelse och dess sahliga nytta, ganska upbyggeligen. Näst för juhle-helgen hade Löfsta-bruks-predikanten den olyckan, at han af et fall blef så skadad, så at han alt sedan intet kunnat göra någon tienst, för än nu på en söndag, då han med största möda låtit bära sig up i kyrckan och setat på gången på en stol och predikat. Straxt effter nyåhret kom mig i händerna et obehageligit bref, at min swärfader i Wäsmanland blifvit rörd af slag och wille änteligen för sin död tala wid mig och sin dotter. För samma angelägenhetz skull, nödgades både iag och brukspredikanten

herr Magnus Kindahl bedia sieur Molin, at i min frånwahro predika wid Löfsta bruk, thet han ock giorde ända intil d. 12 Febr., då han reste här ifrån til Stockholm.

Jag kom intet hem ifrån Wässmanland för än d. 10 Febr. och har altså hafft mer än litet umgänge med honom. Jag har ock nu frågat några af Löfsta brukzboerne, huru han i min frånwahro predikat, om han hafft något nytt för händer. De hafwa swarat: »wehlsignat ware Gud för sin nåd i den mannen! Intet annat har han oss predikat än at utom bättringen vi ingen dehl äga i Christo; men i och under bättringen äga vi Christum och alt thet han sielf äger.» Ingen menniskia wet här anat af än, at hans upförande warit uti al kärlek och ödmiukhet och at de funnit honom wid gladt sinne och mästadels uti bönen. Och det är all then berättelse om hans person, som iagh i ödmiukhet kan lemna. Skulle han mehra komma å denna orten, thet iagh dock icke tror, skal jag med all ödmiukhet hörsamma högwyrdigste herr Erckiebiskopens och Ven. Consistorii befallning. Framhärdande Högwyrdigste Herr Erckiebiskopens och Venerandi Consistorii

allerödmiukaste t:e

Sacharias Westbeck.

Öster Löfsta d. 18 Febr. 1734.

3.

C. Lemoine till C. J. Lohman d. 7 mars 1734.

Högwördige Herr Probst.

Uppå then uprichtiga berättelse, som hans högährewördighet Hr Probsten å dragande kall och ämbetes wägnar fordrar i sitt bref af d. 2 martii angående 1:o om studenten Erich Molin predikat här i Söderfors Dominica 3 Adventus; 2:o om han upwist något *veniam* thertil; 3:o om i predikan heller eljest i husen försporde några willfarelser och anstöteligheter emot Gudz ord och symbol. böckren, länder til hörsamt swar thenna uprichtiga och alldeles sanna berättelsen.

Beträffande thet första, så predikade han här i Söderfors intet den 3:die uthan 4:de Adventzsöndagen. Bruukzfältskären Ahlster kom hit med thenne Molin thorsdagen föruth, tå iag honom alldrig sedt, ej heller af honom och hans wäsende thet ringaste, och således kände iag honom hwarken til personen eller til rychtet. Och efter iag någon tid warit siuk, men genom Gudz nåd restituerad, så at allenast bröstet war något swårt, begynte Ahlster inråda mig, thet iag skulle låta Molin predika söndagen, synnerligen som thet eij war mera än en dag emellan söndagen och juhl, tå iagh hade predikningar nog, så kunde och tå bröstet stå bättre bi, säjande at han för min lindring anmodat honom at följa sig hit. Hwarpå swarades, thet iag intet hade lof at lemna någon obekant at predika, som iag eij heller wet hafwa lof thertil. Tå swarade Molin, at han fuller hade *veniam,* men hade icke tagit thet med sig, effter han intet tänckt blifwa någon tid borto och sådan syssla förrätta, men hade predikat söndagen föruth i Tolffta. Kyrckioherden Hr Mag. Palmroth kände honom vähl, hwilket Ahlster bejakade sant wara. Jag war sannerligen then gången icke så måhn ther om, men fältskeren öfwertalade mig för min hälsas conserverande, ty tänckte iag, thet kan så wara, effter han ther har predikat. Här afses 2:o at han intet *veniam* opwiste. 3:o Hade han alldeles intet uti sin predikan, som war emot Gudz ord och symboliske böckren, uthan then gången war thet både slätt och tortt för honom, som iag och flere andre tychte, hwilket ej så underligt kunde wara, ty han hwarcken skrifwer heller mediterar sin predikan, ja icke en gång ther på täncker, hwad han säja skal, uthan thet får han, när han opkommit på predikestohlen, hwilket han sedan mig berättade, thet iag tychte litet om och gaf mig någon effter-tancka. Hade iag wetat thet förr, hade iag icke tilstadt honom. Uthi husen har heller intet hördtz, at han warit, men på herregården hade han sin cammare och gick til mig at få math. Dock berättade bokhållaren Lundgren, thet han om afftnarne giort bön för them och wid Fader wårs läsande har han warit mycket widlyfftig med någon tilläggelse eller uthläggelse, hwilket han intet kunde säja hwilkenthera thet wara skulle. Jag märcker, at iag then gången war för lättrogen. Hade iag

allenast til rychtet kändt honom, hade thet wähl intet skedt, ehuru siuklig iag warit. Mera wet iag eij at berätta, och täcktes Hans Högärewördighet Hr Probsten öfwersända thenna berättelsen til Ven. Consistorium, så slipper Hr Probsten widare beswär med skrifwandet. Förblifwer med all högachtning Högärewördige Hr Probstens hörsamste tienare

C. Lemoine.

Söderfors d. 7 Martii 1734.

Olof Swebilius till Erik Benzelius d. ä. och Haqvin Spegel angående bibelöfversättning och psalmbok.

Brefvet af den 28 januari 1692 och *Några oförgriplige påminnelser* finnas i original i Linköpings stiftsbibliotek T. 67, handl. n:o 77 och 78. Det tredje här meddelade aktstyckets original förvaras i samma bibliotek under sign. Kh. 14 handl. n:o 101. Originalet till Swebilius' skrifvelse till Spegel af den $^{21}/_{6}$ 1695 återfinnes i Linköpings domkapitels arkiv: *»Domkapitlets handlingar 1695»*.

1.

Swebilius till Spegel 28 jan. 1692.

Salutem et perennem incolumitatem per Christum!

Högwördige H. Biskop,
förnehme wähn och högtährede gynnare etc.

Eders högw:tz angenehme skriffwelse aff dato d. 8 Jan. sistledne är mig well till handa kommen; hwaraff jag förnimmer, att någon disordre är skedt medh Hudhijkwaldz kyrkio collectz uttskriffning i thet, att E. Högw:tt och Consistorium Strengnense therom ingen part eller kunskap hafft genom Kongl. breff, förr än min skriffvelse och notification inkom, att magistraten thersammestedes haar begiärdt, det pengarna

måtte bliffve M. Arnell tillstelte, hwilken oreda theraff, flyter, att then novus pastor Hudw. M. Wallijn haffuer sigh påtagit att uttsende Kongl. breffvet, och thet intet till alle orter effter kommit. Men nu förnimmer Jagh, att M. Arnell haffuer communicerat Ven. Consistorio och vidimerat copia theraff, förmodar förthenskull att thermed bliffuer well bestelt. Jag betacker E. Högw:tt fliteligen, som haffuer behagat anbefalla Prof. Kolmodijn communicera medh migh om then bekante conference öffuer Bibelewerket och berätta, hwadh therwidh förelupit är, hwilket och aff honom skiedt. E. Högw:tt med sina collaboratoribus giör theruti prudenter, att man icke allenast conformerar sig till Lutheri siste version och thermedh i acht tager Strengnensium anmärkninger utan och hwadh elliest synes nödigt att ändra effter original texten, thet på en gång communicerar, med them som ther till äre befogade, helst emedan sådant werk är aff stoor wickt och efftertänkiande. Jag förnimmer och aff E. H:w:tts skriffwelse, att andra novi labores äro E. H:tt anbefalte, n. att revidera och öffuerseh psalmboken; hwar till Gudh nåd förläne! Ty åhr thetta ett högnödigt werk, hwarom Jag widh mitt siste warande i Stokholm giorde en underdånigh påminnelse hoos H. K. M:t, men tå nämdes intet, hwilkom thenna syslan skulle committerat blifva. Och som E. Högv:tt behager aff migh requirera, om Jag något hade widh thetta werket att påminna, så haffuer Jag och welat uti gott förtroende mine tanker yttra i några stycke och them her på ett bijfoget papper upsättie och öffuersende, förmodandes dhet sådant wäl uptages och förtydes, befallandes hwadh E. Högw:tt medh des förnehme anhörige under Guds mechtige beskydd till mycken welgång, och förbliffwendhe

Eders Högwördighetz
tienstwilligste

Olaus Swebilius.

Upsala d. 28 jan. 1692.

2.

Swebilius' »Några oförgriplige påminnelser» s. d.

I. N. I.

Några oförgriplige påminnelser, som synes komma i consideration wid psalmbokens revision och öffwerseende, effter H. K. M:ts wår allernådigste konungz befallningh.

1.

Att jämpte orthodoxiæ och doctrinæ puritatem (hwilket thet förnemste är) noga i acht tages numeri poetici och euphonien; hwarwidh the adjungeras aff ministerio, som haffve godh erfarenheet i swenske poësi och musiquen.

2.

Emedan then g. Upsala psalmboken, som hertill warit i församblingarne bruklig, är intet ömnigh på många psalmer, utan behöffwer wäll någon godh tillökningh, hwarpå fuller finnes något förådh i the senere afftrychte psalmböckerne, doch intet alla tienlige att brukas i församl. widh allmän gudstienst. Ty synes nödigt, att thenne censeras och the, som adproberas, införes i then nya psalmboken.

3.

Psalmerne böre föres till sine wissa titler; men the, som äre tagne aff K. Davidz psalmer, införes hwar effter annan, som the i ordningh ståå i psalterio.

4.

The psalmer, som synes behöffwa någon ändring i doctrinæ puritate, jämuäll i then g. Upsala psalmboken, thesamme moste rättes, till Expl. uti psalm: *Gudh aff sina barmhertigheet* och ytterste versen ståår: *Och är uti hans ewiga rådh, hwem han thet teckes giffwa;* thenne ordh utan commodo

explicatione synes favera *absoluto decreto,* therföre the och på åtskilligt sätt privata authoritate aff någrom ändrade äre sålunda:

Pro verbis: är i Hans ewige rådh,

haffve the satt: och *stådr uti hans h. ordh.*

Alii aliter: Och är uti hans ewiga rådh,

them *trognom thett att giffva.*

Then mycket på apostladagerne bruklige psalmen *Sigh frögde nu himmel och jordh* behöffuer och wäll någon ändringh.

5.

The psalmer, som haffva alt för swår thon, må uthlåtas och the jämwäll, som aldrigh äre brukelige att siunges i försambling, medh mindre en annan kunnigh thon på them göres.

6.

The mycket långa psalmer: *O Gudh wår fader i ewighet; Min Gudh, min Gudh, gode Christus tu; Hielp Gudh, att jag nu kunde;* etc. emedan the siungas uti passionstiden, till hwar act, att the mott distingueres med wisse signis, huru långt man måste hwar gång siunge.

7.

Twenne psalmer ad grad. måå tryckias fram för evangelierne, och the twå, som höra till afftonsången, tryckes nest fram för Epistlerne.

8.

Öffwer the psalmer, som tillökte warda och man intet weet thon på, synes nödigt, att noterne uttsetties eller och annoteras, effter hwilke bekant psalm the siunges.

9.

Collecterne, som ståå för Epistlerne och bönerne effter evangelia, moste i alla psalmböcker tryckies.

10.

The Evangelia, som intet brukes i w[åre] församblingar såsom dom. Trinit. och Festo Simon et Judæ ståå 2 Evange-

lier, men ett aff them brukes, the kunnà uthlåtas och thet tryckies, som brukeligit är.

11.

Hwadh andre flere nödige stycker, som böre tillijke i psalmboken införes, såsom om passionem, om Jerusalems förstöring, catechismo] Lutheri, böne- och communions-book etc., therom öffwerläggies aff revisoribus och communiceras medh wederbörande.

12.

Psalmböckerne upläggies in 4:to medh groft tryck för the åldrigare prestmän, så ock medh mindre in 8:vo, som till kyrkioböcker upläggies. För resande personer tienar än en mindre format.

13.

Hwad elliest widh en eller annan psalm kan wara at påminna och ändra, therom will man framdeles widare communicera. Ju mindre man rörer i thetta werket, som icke des nödigare är, ju bättre thet wore.

Olaus Swebilius.

Upsala d. 28 Jan. 1692.

3.

Swebilius till Benzelius d. 29 maj 1694.

Högwyrdige H:r Biskop.

Såsom Hans Kongl. Maj:t nådigst behagar den öfwersedde psalmboken, som nu af trycket uthgår, at få upläggias för deras Kongl. Högheter och ther frammanföre insätia konung Davids Psaltare. nödtorffteligen förbättradt, altså hafwer Hans Kongl. Maj:t i nåder befallat mig med Facultate Theologica här i Upsala yterligare at igenom see then samma, hwilken af dhe der till deputerade herrar i Stockholm effter Kongl. Maijtz nådigste befalning och instruction är worden

skärskodat och de swåreste rum uthmärkte, som der uthi pröfwas nödige att ändras effter original språket och sedan i sielfwa texten inryckias skole, med några de närmaste biskopar wijdare at communicera och öfwerläggia, doch att detta wärket ingalunda der med hindras uthan skyndas måtte, hwarföre hafwer man härmed welat förbem:te rum, som uthi medhföljande Specifikation införde äre, til Eder Högwyrdigheet welat öfwersända, med wänlig begäran, att Eder Högwyrdigheet behagade med det forderligaste dem igenomsee och sitt ompröfwande och betänkiande der öfwer meddela, på det Hans Kongl. Maijtz gudelige upsåt skyndsammast må winna sin fullbordan. Befaller Eder Högwyrdighet härmed i den högstes beskydd och förblifwer

Eder Högwyrdighetz
tienstwillige
Olaus Swebilius.

Ups. d. 29 maji 1694.

[På samma arks tredje sida.]

The rum, som i then nye Bibels Editionen till någon ändring uthi konung Dawidz Psaltare böre öfwerläggias:

Psal. 2 v. 7. Jag will predijka effter beslutet: Herren hafwer sagt etc.
Psal. 9 v. 17. Wärck: hwilket är betänkeligit!
v. 21. Lägg them herre en fruchtan uppå.
35 v. 13. Och bad trägit och . . . eller min bön kom tillbaka i mitt sköőte.
48 v. 15. Han förer oss in till döden.
56 v. 8. Hwad ondt the giöra skal, thet wara tilgifwit.
68 v. 31. Straffe diuret i rören, oxehoparne tillijka med theras kalfwer, the ther låta sig nedertrampas för ett stycke silfwer, han etc.
73 v. 10. Num retinenda sit versio antiqua?

Psal. 76 v. 11. Luth. När menniskiorne emot tig resa, så lägger tu ähra inn och när the mere resa, så motar tu them, vel sic: Menniskiors grymhet skal prijsa tig, men the öfwerblefne af theras raserij, skal tu omgiorda.

. . . v. 16. Och then plantering, som tin högra hand planterat hafwer för sohnen skull, som tu tig stadfäst hafwer.

133 v. 3. Såsom daggen then ther nedefaller af Hermon och af bergen Zion.
Vel sic: såsom Hermons dagg och then på bärgen Zion nederfaller.

[*Anm.* I samma band finnes sid. 102 ett egenhändigt, den 13 juni 1694 i Strängnäs dagtecknadt koncept af Erik Benzelius till bref till ärkebiskopen, där han säger sig ha efterkommit ärkebiskopens i närslutne bref uttryckta begäran »och välment upsatt öfwer de nampngifne *loca* mina enfaldiga och oförgripelige tanckar, som fölia här innelyckt.»]

4.

Swebilius till Spegel den 21 juni 1695.

Högwyrdige H:r Biskop.

Eder högwyrdighet communiceras här bifogat uppå Hans Kongl. Maij:tz till mig gifne allernådigste befallning ett transsumt af den instruction, som herrar revisoribus öfwer Bibliska Versionen i nåder är worden meddelat, till den ändan, at såsom Eder Högwyrdighet med des consistorio hafwer nu fådt Kongl. Maj:tz nådige ordres at öfwersee den nyligen uplagde psalmboken och upsättia de påminnelser och observationer, som der wed förfalla kunna, Eder Högwyrdighet då icke måtte sig någon fåfäng möda företaga, wed the ändringar som till följe af samma instruction i konung Davids Psaltare äre inslutne utan der effter kunna adjustera de der wed förekom-

mande påminnelser. Hwar med jag, näst den Högstes trogne anbefallande och för alt öfrigt förblifwer

Eder Högwyrdighetz
tienstwillige

Olaus Swebilius.

Upsala den 21 Junii A:o 1695.

P. S:m. Uthi K. Davidz Psalmer äre några tryckefehl inkomna såsom Ps. 18, v. 24; 30, v. 5; 42, v. 6; 69, v. 14; 78, v. 16, hwilket man Eder Högwyrdighet därjemte welat notificera.

Laurentius Paulinus Gothus' dagboksanteckningar 1608—1613.

Vid »Lüdeckes auktion» år 1840 inköpte Kungliga Biblioteket i Stockholm en liten volym, innehållande interfolierade almanackor med egenhändiga anteckningar af LAURENTIUS PAULINUS GOTHUS. De bära dessa anteckningar trots sin knapphändighet ett talande vittnesbörd om Paulinus' ordningssinne, mångsidiga verksamhet och intressen samt äga tydligen icke ringa värde för hans biografi. De hafva ock i sådant syfte af mig utnyttjats, så godt jag det förmått. Men de ha äfven ett allmännare, kyrko- och kulturhistoriskt samt måhända äfven politiskt intresse, då de meddela notiser af vikt rörande tilldragelser inom och utom fäderneslandet.

Ldm.

Januari 1608.

Månadsdag.

6. Concionem habui in Nääs.
6. Dies indictionis Comitiorum Orebrogiensium.
10. Porfectus sum Arhosiam.

Månadsdag.

17. Arbogiam accessi.
19. S. R. M:tas accessit Orobrogiam.
26. Laboravi dolore dentium ad diem 7 februarij.
29. Articuli quidam de ceremoniis a S. R. M:te Ministerio & Episcopis sunt exhibiti.

Februari 1608.

6. S. R. M:ti responsum exhibuit Ministerium de Catechismo & Reformatione Ceremoniarum.
17. Sepultura Comitis Mauritii honorifice peracta fuit Orebrogiæ.
20. Electio Episcopor[um] a S. R. M:te p[ro]ponitur.
21. Concionem habui Orobrogiæ.
In Episcopum Skarensem sum electus atque a R. Carolo IX adprobatus.
23. Alterum S:æ R. M:tis scriptum de Ceremoniis Ministerio exhibetur.
24. S:æ R. M:ti responsum de Ceremoniis Ministerium altera vice demisse exhibuit.

Mars 1608.

2. Waar jagh vth och besågh Glansbrukenn. Dux Holsatiæ Johannes Orobrogia in Holsatiam proficiscitur.
10. Profectus sum Orebrogia.
13. Redii Orebrogia ad prædium Nääs.
13. Dn Joanum Gevaliam ablegavi.
19. Bekom jagh een häst af M. Joh. Anthelio.
19. | 20. Concionem habui in Nääs.
21. Richarts liflenska fördes till Nääs prestegårdh.
25. | 27. | 28. Concionem habui in Nääs.
31. Incidi in febrim tertianam.

Månadsdag.

April 1608.

6. Restitutus sum, Dei beneficio, pristinæ sanitati. Orationem conscripsi de Ministerii Eccl[esi]astici dignitate, p[rosperi]tate et gradibus.

Såddes i Nääs	12. Erther 1 k. Korn	3	sp.
	13. Kornn	2	t:nor.
	14. Kornn	3	t:nor.
	Hafra	1	t:a.

17. Concionem habui in Nääs.

19. Purgatione usus sum mediocriter efficaci.
Såddes: kornn — 1 sp.; hafra — 1 1/2 sp.

Præterita hebtomade; sed præcipue die 18, 19, 20 & 21. Laboravi vehementissimo dolore dentium, qui, ap[er]tione apostematis, ad gingivam positi, sanatus est.

29. Venæ sectionem, una cum conjuge, adhibui.

Maj 1608.

1., 2. Concionem habui in Nääs.

5. In Vestrogothiam sum profectus.

12. Accessi ad civitatem Scharensem.

16. Concionem habui Scharis.

22. Ex Vestrogothia profectionem institui, Et Mariestadium accessi, ubi commoratus sum ad 24 Maij.

28. Redii ad Nääs, Ubsaliæ propinquum.

29. Profectus sum Stokholmiam.

Juni 1608.

5. Redii Stokholmia ad Nääs; Et concionem habui in cymba.

12. Concionem habui in Nääs.

16. Accessi rursus Stockholmiam.

Månadsdag.

20. Abrahamus Isaci, ex Dania reditus, mecum primum est locutus.

25. Laboravi sacro igne, dies tres naturales, ad crus dextrum.

Juli 1608.

2. Concionem habui Stockholmiæ in templo Cathedrali.

5. Synodus anniversaria Ubsaliæ celebratur, de cujus actis vide I fol. vlt. Vacuo.

7. Blef alt klart giordt emellan migh och Blasius Dundi opå Stocholms fracht-kammer.

20. Anders Tusterebach lefrerede migh een sölfverskåål (wegh. 65 1/4 lodh).
Bekom jagh höö i Nääs. Af: Engiann 34 lass; Österhagen 32 lass; Westerhagen 42 lass; Gärdett —[1]

22. Redii ad prædium Nääs, Stokholmia.

24. Concionem habui in Nääs.
Episcopi, juxta S:æ R. M:tis mandatum, Ubsaliæ conveniunt.

25. Dunmund wardt af Swerigis krigsfolk eröfredt och intagedt.

31. Concionem habui in Nääs.
Kåkenhusen blef af the Swenske intagedt.

Augusti 1608.

1 & 2. Såddes i Nääs g[ammal] rogh — 6 t:or.

3. Ordinatio *M.* L. Paulini Gothi in Scharensem, *M.* Jonæ Nicolai Kylandri in Linkopensem Episcopum solenniter peracta et.

4. De reditib[us] Scharensib[us] ex 3 paroeciis actum fuit.

6. Profectus sum Stokholmiam, ad S. R. M:tis mandatum.
Såddes åther g. rogh — 2 t:or.
Lätt jagh göra migh klädeskasiedia — 1 sty. Item filtkiortell — 1 sty.

[1] Lucka i orig.

Månadsdag.

15. Laboravi denuo sacro igne dies 3 na[tura]les ad crus dextrum.

16. Såddes nye rogh vthi Nääs — 2 t:r.
Summa uthsådth r. — 10 t:r.

20. Legati Suetici Vismariam navigant ad colloquium cum Danis.

23. Purgationem adhibui satis efficacem.
All roghen i Nääs fördes vthi husen, räntadhe 6 1/2 hundrade.

September 1608.

1. S. R. M:tas colloquebatur cum commissarijs in Liivoniam ablegandis. Hi fuerunt sex:
   1. Dn. Magnus Brahe, Comes de Ridboholm etc.
   2. Dn. Nicolaus Bielke in Salestadh etc.
   3. M. Petrus Kenicius.
   4. M. Laurentius Paulinus Gothus.
   5. Ottho Morneus, Castellanus Aboensis.
   6. Philippus Skedingh, Castellanus Narvensis.

5. Legati solvunt Stocholmia Revaliam.
Ifrån Stocholm till Furesund — 12 miil:r. Till Flijsehampn — 12 miil:r. Till Corpostaden — 12 miil:r. Till Jungfrusund — 6 miil:r. Till Hangöwdd — 6 miil:r. Till Alglo — 6 miil:r. Till Porkalswdd — 8 miil:r. Till Räfla — 12 miil:r. Ifrån Hangöwdd och till Räfla äro — 24 miil:r.

16. Commissarii Revaliam accesserunt.

17. Commissarii l[itte]ras dedimus ad Comitem Mansfeldensem et Joh. Chodkiewietz de transactione pacis.

25. Concionem habui in arce Revaliensi.

Oktober 1608.

2. Comes Mansfeld[ius] scripto sig[nifi]cat, nostras l[ite]ras Chodkievietzio ante octiduum esse exhibitas; et nullum adhuc ab ipso datum responsum.

3. Denuo datæ s[un]t ad Chodkiewietzium literæ.

Månadsdag.

4. Laboravi S. Igne ad crus sinist[rum] dies 5.

6. S. R. M:tas per l[ite]ras jubet sibi a nob[is] sig[nifi]cari, q[uo]d in negocio Legationis adhuc p[ræ]stitum sit. Mox Chodkiewietzius incertum responsum dat de transactione:[1] Mansfeldium p[er]fidiæ insimulat, et arces Dunm[unde] et Kok[enhusen] restitui postulat. Adferuntur et[iam] nobis l[iter]æ a Mansfeldio.

9. Concionem habui in arce Revaliensi.

13. Literas dedimus ad S. R. M:tem. Et simul ad Chodkiewietzium, et Mansfeldium.

18. A pastore p[ræ]sidii Revaliensis Dn Nicolao Gaza liberaliter excepti sumus in illius p[ræ]dio, miliarib[us] 3 Revalia distante.

23. Mansfeldius a Commissariis per literas petit, ut milites Gallos Kokenhusio subsidio mittant Revalia.

24. Concionem habui in arce Revaliensi.

25. Commissarii Politici respondent ad petitionem Mansfeldii; Et simul Exemplar liter[arum] ad Chodkievietzium datar[um] illi mittunt. Mox Mansfeldii literæ, eadem de re adferun[tur].

27. Mansfeldius Revaliam accessit e Castris.

25. Joh. Sabelius ad Mansfeldium ablegatur, q[uæ]situm de r[e]s[pons]o a Chodkievietzio: Sed rediit cum Mansfeldio Revaliam die 27.

30. Mansfeldius Commissarios convivio excipit.

November 1608.

2. Joh. Sabelius Pernoviam p[ro]ficiscitur Revalia, ut a Chodkievietzio nob[is] re[spo]nsum adferat.

3. Commissarii Mansfeldio convivium struunt.

6. Ordinavi Henricum Jacobi Finnonem in presbyterum Revaliæ.

---

[1] Kodkiewitz' skrifvelse af den 7 okt. 1608. Acta Polon. R. A.

Månadsdag.

Slachtedes i thenne höst till husett:

Oxar	2 st:r.
Koor	3 st:r.
Fhår	14 st:r.
Getter och Killer	21 st:r.
Swiin	8 st:r.

14. Revalia navigationem Commissarii instituebamus.[1]
16. Disputatio habita fuit Ubsaliæ inter D:num Archie[pisco]-p[u]m & Calvinianum Forbetium.[2]
17. Commissarii Politici a S. R. M:te literas accipiunt in pontu Fliisa, Alandie, de seditione Muscovitica, etc.
24. Commissarii Stokholmiam redeunt ex Livonia, m[a]x[im]o & præsentiss[issim]o cum vitæ periculo.
26. S. R. M:tas Ubsalia rediit Stokholmiam.

December 1608.

3. Redii a profectione Livonica Stokholmia ad prædium Nääs.
11. Concionem habui in Nääs.
18. Concionem habui in Nääs.
25. 26. Conciones habui in Nääs.

In SynodoUbsaliensi agebatur hoc anno die synodali

I:a hæc sequentia:

Ante meridiem: 1. Orationem ceu concionem synodalem habuit M. Olaus Tilling. 2. Orationem quoque habuit Dn. Archiep[iscopu]s de ejusmodi Conventuum n[e]c[es-s]itate et utilitate.

3 Peroravit M. Henr. Opsopæus de S. Ministerio etc.

Post meridiem rursus or[ati]o[n]em habuit Dn. Archie-p[iscopu]s de pastorum officio & ceremoniarum utilium & usitatarum conformitate conservanda.

---

[1] Kan ej gärna vara rätt dag. Protestationen är aflattad den 17 nov.

[2] BAAZIUS, Invent. p. 624, uppgifver den 17 nov. 1608 såsom dag för disputationen. Jfr NORLIN: Joh. Rudbeck s. 59.

Månadsdag.

II.

Disputatio instituebatur de ministerio Verbi et Sacramentorum ex artic. V Confessionis Augustanæ, præside Dn. Archie[pisco]po; et venia domum redeundi concessa.

III.

Casum unum alterumve Dn Archiepiscopus examinavit in suis ædibus. Atque ita tota Synodus finita est & dissipata.

* * *

Satis continuo ordine o[mn]ia q[ui]dem p[er]acta esse, fatendum est: At commodius differri potuerunt: I. Or[ati]o Opsopæi ad horas pomeridianas. II. Or[ati]o Dn Archie[pisco]pi ad diem III synodalem, cui subjungi aut rectius p[ræ]mitti d[e]b[e]bat Examen Casuum, idque non privatum, sed publicum, ut et morum vitæque & officii inspectio in clero.
Tandem piis precibus & cantionibus tota synodus fuisset dimittenda.

Januari 1609.

1. Concionem habui in Nääs. Klarest.
2. Mulitt och kalachtigt.
3. Leent. F. sniöglop. E. mulitt.
4. Leent och mulitt. Abrahamus discessit in Ostrogothiam.
6. Concionem habui in Nääs.
10. Poiken Bencht kom hos migh till tienst.
11. Profectus sum Stokholmiam.
24. Uplät jagh Peer Olsson min k. hustros anpart vthi hennes fädernes huus i Stocholm vpå kämmenärer-cammaren.
26. Conjunx Stokholmiam accessit.
29, Collocutus sum cum S. R. M:te de Episcopatu Strengnensi, benigne commisso & demandato.
31. Conjunx Stocholmia discessit ad Nääs.

Månadsdag.

Februari 1609.

4. Redii Stokholmia ad Nääs.
9. Profectus sum Strengnesium ad S:æ R:æ M:tis mandatum.
12. Concionem habui Strengnesii.
14. S:a R:a M:tas Stregnesium accedens, in præsentia aliquot Senator[um], Presbyteror[um] & Civium, me Paulinum Dioeceseos Stregnensis Episcopum inauguravit, inju[n]cta clero & civib[us] obedientia erga me, officii r[ati]o[n]e et dextera data felicitatem mihi exoptando.
15. Profectus sum Strengnesio ad Æschilstunam.
18. Redii Strengnesium ab Eschilstuna.
21. Strengnesio profectus, redii ad Nääs.
26. Concione habita in Nääs, Eccl[esi]æ valedicebam.
27. Conjunx, cum bona parte supellectilis Stregnesium migravit.

Mars 1609.

3. A Nääs profectus redii Strengnesium.
5. Concionem habui Strengnesii.
6. Oratione habita de S. Ministerii Ellogiis, Episcopatum Strengnensem suscepi.
8. Laborarvi S. Jgne ad crus sinistrum ad diem 8 Aprilis. Decubui ad diem 26 Mars.
17. M. Olaus Martini, Archiep[iscopu]s Ubsaliensis, in Domino pie obdormivit.
26. Sepultura Dni Archiepiscopi Ubsaliæ p[er]agitur, concionem funebrem habente Doct. J. Raumanno ex 2 T. 4, 6: Ego jam immolor etc.
29. Decubui rursus ex S. Igne ad diem 2 Aprilis.

April 1609.

3. Sändes till qwarn maltt — 8 t:or.
4. Begynthes whårsädhen i Sundby.
Såddes — På mitt styckie: korn 6 t:or.
På begges: korn — 11 t:or.
På Wrethen vidh St. h. — 2 t:or 3 k.

Månadsdag.

9. Concionem habui Strengnesii de S. Cœna.
14. Concionem habui Strengnesii de Actu V Passionis D:ni N. J. Christi.
16. Concionem habui Strengnesii.
18. Venæ sectionem adhibui cum conjuge & Helena Isaci.
23. Concionem habui Strengnesii.
29. Conjunx ex S. Igne laborare coepit.

Maj 1609.

1. Concionem habui Strengnesii.
2. M. Matthiam Georgii, habita oratiuncula, scholæ Strengnensis Rectorem constitui.
4. Conjunx valetudinem recuperat.
5. Ordinavi juvenes 7 in Ecc[lesi]æ Ministros Strengnesii.
7. Axelii Oxenstierna filiolum Godstavum S. Baptismatis lavacro tinxi in Fiiholm.
14. { Ordinavi ministros ecclesiæ 3 ad dioecesin Upsaliensem. Concionem habui Strengnesii.
17. S. R. M:as Stokholmiam tendens, Strengnesium præternavigat.
15. 16. 17. { Laboravi vehem[en]ti dolore dentium, tempestatis vehementissimæ tum præsagio tum affecto.
23. Sändes till qwarn { Rogh — 20 t:or. Malet — 8 t:or.
23. Peer, gamble drengen, kom i min tienst.
25. 28. } Concionem habui Strengnesii.

Juni 1609.

1. Purgatione usus sum mediocriter efficaci.
2. R:æ M:tis l[ite]ræ mihi adferuntur de pecunia mutuo danda in usum belli Livonici.
4. Concionem habui Strengnesii.
6. Ad mandatum S. R. M:tis Stokholmiam sum p[ro]fectus Strengnesio.

Månadsdag.

8. Accessi Stokholmiam.
Lätt jagh göre migh en klädeströya och min k. hustro een klädes kappa. *Item* åth migh een klädes kappa. kasiåcka och byxor.
16. Laboravi S. Igne duos dies ad crus sinistrum.
20. Kommo tidender ifrå Rydzland, att wårt folk hafuer slaget någre — 1000:de poler, tagedt af dem — 7 feltstycker, kruut — 12 t:or och phaner 7 st:r.
21. Legati Moscovitici Stokholmiam accedunt.
22. Johannas Dux Ostrogothiæ Stokholmiam accedit.
27. Laboravi S. Igne diem 1 ad crus sinistrum.
Theses de Officio Christi typis describi curavi.

Juli 1609.

2. M. Petrus Kenicius Archiepiscopus Ubsaliensis inauguratur Stokholmiæ.
3. Conjunx Stokholmiam accessit Strengnesio.
5. Laboravi S. Igne, dies 3 — ad crus dextrum; Deinde spasmo dies — 6.
9. Dies Indictionis Comitiorum Stokholmensium.
10. Höanden begynthes i Sundby.
11. Conjunx Stokholmia discessit Strengnesium, cum filia Margaretha & nepotibus etc.
Strengnesium adpulit die — 13, h[oc] e[st] Margarethæ [die.]

Fidem Matrimonii violantes.

Lata sententia de matrimonio vel sponsaliis legitime contractis a Consistorialib[us]. Magistratus perfidum & reluctantem carceri mancipabit tamdiu, usque dum promittat se executor[um] id, quod fuit illi injunctum & de quo jam fidem dedit coram judice.

Observatum id sæpius, et Stutgardiæ quidem A:o 1603. Sponsus ex carcere deductus fuit ad templum, ut matrimonium promissum coram Eccl[esi]a publice confirmaretur, die 24 Maij. *Cum* vero reluctaretur. ex templo in carce-

Månadsdag.

rem reductus, ibique ad 1 Junii detentus, ubi denuo ad templum ipso deducto, tandem confirmatæ sunt nuptiæ. *Id etiam Ubsaliæ factum memini.*

Grave quidem illud vi[d]e[tur]; At: 1 Digna carcere sunt: perfidia et contemptus magistratus, ne isthæc contumacia in consuetudinem abeat. *2. Ob contumaciam & per-v[er]sitatem cordis non possunt* separari, q[ui] legitima facta promissione semel sunt conjuncti. Consensus n[empe] nuptias facit: Homo itaque non separabit, M. 19, 60. *3. Qui dimissa uxore,* nisi ob formicationem, aliam duxerit, mœchatur; et qui demissam duxerit, mœchatur etc. 4. Moses concessit; ab initio non fuit sic. *Wirtemberg. Constitu[tion]e.*

Fide, sed ante vide, cui tuto fidere possis.
Cumque ho[min]i haud tutum est fidere, fide Deo.

Höstsedhen i Sundby uthsådt

På min åker	G. Rogh	5	t:or.
	Nye R[ogh].	2	t:or.
	Hvethe.	1	t:a.
Af bonden	G. Rogh	9 1/2	t:or.
	N. Rogh	4	t:or.
	N. Hwethe	1/2	t:a.
	S:ma	22	t:or.

28. Petrus Petri pædag[ogia[m suscepit in Gäddeholm, se[cun]-d[u]m l[ite]ras Dn. Sigridis in Salestadh. Ex schola Orebrogiensi accessit absque testimonio.

16. Petrus Utter Strengnesium proficiscitur et rediit die 22.

17. Et seq[ventes dies] or[ati]o[n]em conscripsi de modo veram Evangelii d[octri]nam recte cognoscendi, propagandi ac defendendi.

21. Articuli Comitiorum Ordinibus s[un]t propositi.

Lätt jagh skära migh af fiint klädhe kappa och kasiåcka.

25. Responsu[m] I ad Articulos S:æ R. M:ti exhibitum.

Köptes tårsk — 1/2 t:a för 2 d:r.

26. S:æ R:æ M:tis Resolutio I ordinibus offertur.

28. Ordinum responsum II S:æ R. M:ti exhibetur.

29. S:æ R. M:tis Resolutio II Ordinibus offertur.

Månadsdag.

30. Concionem habui Stokholmiæ.
Ifrå Köping bekom jagh oxar 4 st:r för penninger — 41 d:lr.
Helena Isacii ad Aulam Regiam rev[er]titur Strengnesio.

Augusti 1609.

1. Ordinum Responsum III S:æ R. M:ti exhibetur et mox S:æ R:æ M:is Resolutio III ordinis proponitur.
2. Strengnesium discessi Stokholmia cum P. Utter.[1]
4. S:a R. M:as cum ordinibus agit.
2. Peer Olsson gaf jagh till husbygning — 10 d:lr.
6. Stokholmiam redii Strengnesio cum P. Utter.
8. Dn. Johanni Petri commendationem dedi ad illustrem Regni Sueciæ Senatum.
10. Literæ adferuntur Wiburgo de Victoria de Polonis parta in Moscovia ad arcem Tweer.
11. S:a R. M:tas in morbum graviss[imu]m incidit hora 3 ant[emeridiem.]
Legatus Anglicus Stokholmiam accessit.
15. Illustriss[imus] Princeps Gustavus Adolph[us], habita ad ordines Regni brevi or[ati]o[n]e, Comitia solvit.
I Wiiby & Kräcklinge Pastores constituuntur, Dn Olaus Petri[2] et Dn. Laurent[ius] Joannis.[3]
17. Tumultus in consistorio a Dn Raumanno excitatus, impudentissime.
22. Sände jagh hem ifrå Stocholm till husholdett saltt — 4 t:or, lappegäddor — 3 l[is]b[und].
Formam Visitationis Strengnensis conscripsi.
Köpthes lax — 1/2 t:a, smör 2 lb.

---

[1] Per Månsson Utter, f. 1566 19/9, var 1609 hertig Johans af Östergötland sekreterare, † 1623 23/9.

[2] I sitt herdam. s. 580 uppgifver Follén, att Olaus Petri Vibyensis först år 1610 blef kyrkoherde här. I Viby förvaras en gammal kyrkobok i hvilken läses om denne Olaus Petri: »S. D:nus Olaus Petri hafver varit en stor, fet och ansenlig man, en lärder, from och gifmild, dock till sitt ingenium modig och alfvarsam.» Han dog år 1634.

[3] Laurentius Johannes Hidingius synes hafva tillträdt pastoratet 1610, † 1652.

Månadsdag.

Inkompst på hööth:

Uthi Sundby: { Af bonden . . . . 58 lass
På min eghen äng . . . . . . 26 lass }
På Gorsinge kroken . . . . 34 lass

Summa 118 lass

Rogh och korn — 12 hund[rade daler] 24 sk.

Åhrswexten i Sundby:

Opå min egen åker { Rogh — 100 d:e 4 l.
Korn — 200 d:e 4 lass. }

Af bonden { Rogh — 600 d:e
Korn — 300 d:e } Tionde { R. 46 sk.
K. 8 sk. }

September 1609.

5. Ex Comitiis redii Stokholmia Strengnesium.
2. Legatus Angelieus sua negocia exponit in arce Stokholmensi: L[ite]ras & librum exhibet.
10. Concionem habui Strengnesii.
12. Enekopia tota fere comburitur.
16. Egi in Consistorio de Baptisterii translatione, silentio sub Baptismi & conjugii actione etc.
19. Discessi Strengnesio ad Åker.

Prima vice ego visitationem instituebam in ecclesia: { 21. Gåsinge.
22. Frösthuna.
24. Wålinge.
26. Gierna. }

29. Concionem habui in Tälie.
Slachtades oxe — 1 st:e.

Oktober 1609.

Prima vice visitationem instituebam in ecclesia: { 3. Twringe.
5. Eenhörne.
7. Tårsenn.
8. Ytter Sällöö.
10. Öfwer Sällöö.
12. Aspöö. }

Månadsdag.

13. Redii a visitatione Strengnesium.

A Petro Utter { Lax — 1 t:a. Siik 1 lb. / Gädder — 1 lb. Laxer 2 st:r. }

Ex Nerikia lupuli — 2 lb.

16. Köpthes till huuset; Strömming — 3 t:or; Krampsild — 4 t:or; Skäregädder 4 lb; lax — ½ t:a; Tiera — 1 t:a.

22. Concionem habui Strengnesii.

Slachtades { Oxar — 2 sty:r. / Fhår — 8 sty:r. }

Prima vice visitationem instituebam in eccl[esi]a:
- 24. Jäder.
- 26. Kiwla.
- 28. Torsilia.
- 30. Forsa.

29. Concionem habui in Forsa.

November 1609.

Prima vice Visitationem instituebam in Ecclesia:
- 1. Vilbergha.
- 3. Husseby.
- 5. Steenqwista.
- 7. Walby.
- 9. Fougdöö.
- 12. Wanszöö.

13. Redii Strengnesium ex visitatione.

Reditus:	Uttruskadt i Sundby:	
	Rogh	19 t:or.
	Korn	9 t:or.
	Uttruskadt i pastoris ladhu:	
	Korn	6 t:or.
	Summa	34 t:or.
Expensæ:	Här vthaf åhr tagedt till:	
	Höstsädhen, Rogh	7 t:or
	Torkning, Rogh	7 t:or.
	Mältning, Rogh — 3 t:or, Korn	4 t:or.
	Swiin och Gäss: Rogh — 2 t:or, Korn	11 t:or.

16. Profectus sum Grypzholmiam ad S. R. M.

18. Redii Gryphisholmia Strengnesium.

Månadsdag.

21. Slachtades { Swiin — 6 st:r. / Gäss — 16 st:r. }

20 & 29. Ministerium Sudermannicum datis libellis supplicib[us] ad S. R. M. et S. Reginam me episcopum retinere desiderant.

25. Mools till huuset

Hwethe miöl	. . . .	1 t:a.
Rogh miöl	. . . .	8 t:or.
Rogh malet	. . . .	3 t:or.
Korn malet	. . . .	5 t:or.

28. 29. 30. Conjunx Reginam visitavit.
Böriel Olss[o]n i Jäder lofwade att mhåla minn studere natstugu i whår.

30. Ordinavi juvenes — 3 in presbyteros.

December 1609.

3. Concionem habui Strengnesii.
9. Profectus sum Gryphzholmiam.
10. Redii Strengnesium.
13. Bekom jągh i Sundby, korn — 9 t:or; togh deraf till att mälthas — 8 1/2 t:or.
Uthaf oxehudher — 3 st:r giordes skoor — 43 p:r.
17. Concionem habui Strengnesii.
19. Slachtades oxar — 2 st:r.
20. Köpthes till huuset tårsk — 3 fl.
22. Bekom jagh i Sundby, rogh — 10 t:or.
25. Concionem habui Strengnesii.

Symbola:

Jäder. Wanssö. Torsen. Sela. Tälie. Kernebo.	
Gerna. Trosa. Blackstad	1/2.
Dn. Josephus lefwerede conjugi	4 1/2 d:r.
M. Rothovius ad me misit	2 1/2 d:r.
Dn. Abel no[m]i[n]e Nericianorum	6 3/4 d:r.
Dn. Olaus in Wålinge pro præposituris duab[us] Gernensi & Biörnlundensi	5 3/4 d:r.
Summa	28 d:r

Månadsdag.

Januari 1610.

1. 2. 3. In ecclesiis { Åker, Kernebo } visitationem instituebam.

5. Bekom jagh i Sundby, korn — 4 t:or.

6. 7. Concionem habui Strengnesii.

11. Bekom jagh i Sundby rogh 6 t:or, och der medh lychtades thenne åhrstryskningenn.

12. Ordinavi juvenes 2 in presbyteros ad diœcesin Strengnensem.

14. Concionem habui Strengnesii.

18. Profectus sum Strengnesio in Nerikiam.

22.	In	Medhlösa	Prima vice visitationem instituebam.
23.		Sköllerstad	
25.		Ekeby	
26.		Mosio	
28.		Örebro	
30.		Axbergh	

Februari 1610.

1.	in	Kiil	Prima vice visitationem instituebam.
2.	»	Winteråås	
4.	»	Knistadh	
6.	»	Edzbergh	
8.	»	Wiiby	
9.	»	Hwdwnge, Kräklinge & Leerbäck	
11.	»	Kumbla	
13.	»	Swiinewadh	

15. In Ascher & Lännäs visitationem instituebam.

18. 20. In { Jwletha & Österåker. Näshult. } Prima vice Visitationem instituebam.

21. Redii Strengnesium ex visitatione.

22. Slachtedes stuuth — 1 st:r.

23. 24. Laboravi erysipelate.

Månadsdag.

Summa inkompster af Sundby och wrethen här wid Strengnäs:

Belöper sigh: { Rogh — 34 t:or.
Korn — 34 t:or.

Summarum — 68 t:or.

Mars 1610.

1.
2. Underhåldet infördes ifrån Fogdö, Wanssö och Hälgerö.
3.

4. Concionem habui Strengnesii.
6. Discessi Strengnesio in Ostrogothiam.
8. Norkopiam accessi.
Togs af underholdet till huset: Rogh — 12 t:or; Maltt — 8 t:or.
13. Norkopia sum profectus.
14. Visitationem instituebam in Wingåker.

16. In Flodha
18. Malm
19. Leerbo
21. Skyllinge — Prima vice visitationem instituebam.
23. Blackstad
25. Mädhlösa
27. Duncker

27. Potestatem feci M. Jonæ Palinæ S. Ministerii obeundi. Idque in ecclesia Duncker.
29. Redii Strengnesium.

April 1610.

1.
6. Conciones habui Strengnesii. 1. Natfröst.
8.

6. Begynthes whårsädhen wthi Sundby.

Månadsdag.

Såddes uthi Sundby:

På min anpart: { Korn — 7 t:or 1/2 sp.; Hafra — 1 t:a 1 fl.

På bondens part: { Korn — 8 t:or.; Hafra — 1 t:a.

Summarum 17 t:or 7 fl.

15. Officii Ecclesiastici obeundi potestatem feci tribus juvenibus. Et concionem habui Strengnesii.
21. Dn. Ericus in Thuna diem obiit.
22. Famulo nuptias et ancillæ meæ sponsalia feci.
26. Examen a me institui coeptum est in schola Strengnensi.
29. Purgatione usus sum mediocri.
30. Examini publico finem imposui. Phlebotomiam adhibuimus.

Maj 1610.

Uttogs till husetts behof:

3.} Rogh — 9 t:or; Maltt — 9 t:or; Korn till Maltt — 7 t:or;
4.} Gryn — 3 t:or; Skrädesrogh — 11 t:or.

Thetta fördes mäst till qvarnen den 14 maij. Summa 39 t:or.

10. Concionem funebrem habui Strengnesii in funere Pauli Robergh.
18. Profectus sum Telgium.
20. Visitationem habui in Tälie.
22. Redii Strengnesium Telgio.
23. Ifrån Tälghe Rostocheröől 4 t:or.
27. Concionem habui Strengnesii.

Juni 1610.

6. Stercoratio agri Sundbyensis facta est.
8. Storm (mesteparthen mulitt) och lithett regnstench. Wedret nordwäst.

Ifrån Stocholm Rostocheröől — 1 t:a.

Månadsdag.

13. Concionem funebrem habui in Seela in sepultura D:ni Benedicti Sacellani.[1]

16. Abrahamus Isaaci Strengas ad me accessit ex Ostrogothia.

19. 20. 21. Synodus anniversaria frequentiss[im]a Strengnesii celebrata est;

In qua instituebant[ur], Die:

19. Declamatio, Et Examen Thesium.

20. Disputatio, ab hora 8 matut in 5:tam.

21. Consultationes, Et Decisio Casuum.

26. Abrahamus Isaaci Strengis discessit in Ostrogothiam: Admonitus a me:

1. Ne veniret in indignationem P. P. Joh. S.
2. Ne equo meo, mora diuturniore, incommodaret; Et labores impediret meos.
3. Ne bibulum Capitaneum remoraretur.

29. Concionem habui Strengnesii.
Tidekinnus Suenonis, a P. Nicolai mihi commendatus, hospicio a me excipitur.

Juli 1610.

6. Höanden begynthes i Sundby medh karler — 12 sty:r.

8. Concionem habui Strengnesii.

11. Ordinati s[un]t Strengnesii: Olaus Johannis Suderman. Elias Martini Gangius et Ericus Laurentii.

14. Slogs af Gårsinge kroken medh karler — 7 sty:r.

20. Laboravi erysipelate dies — 3 ad 23 ad crus sinistrum.

23. Roghanden begynthes uthi Sundby.

Inkomster på höö uthi

Sundby af:	Engien	Miin	—	24 L. 3 s.
		Bond:s	—	26 L. 45.
	Gärdet	Mitt	—	17 Lass.
		Bond.	—	12 Lass.
	Gårsinge kroken		—	25 L. 5 s.
		Summa		105 1/2 Lass.

[1] Denne sacellan är okänd för herdaminnesförfattarne Aurelius och Hagström.

Månadsdag.

28. Dn. Jacobus et Dn. Johannis Petri in Germaniam abiverunt, ingenii excolendi gratia.
29. Concionem habui Strengnesii.

Augusti 1610.

1. 2. 3. Höstsädhen begynthes. Utsåddes af

Ep[iscop]o: Rogh — 11 t:or 5 fl.; Hwete 1 t:a.
Pastore: Rogh — 2 t:or.
Bondenn: Rogh — 8 t:or.
Summa R. — 21 t:or 5 fl.

4. Kornanden begynthes i Sundby.
5. Concionem habui Strengnesii.
Sädes inkomst i Sundby:

Ex agro Episcopi:	Rogh	— 2 hd	— 16 sk.	— 9 Lass.
	Hwete	— 0 hd	— 7 sk.	— 1 Lass.
	Korn	— 7 hd	— 4 sk.	
	Hafra	— 0 hd	— 22 sk.	
Uthaf bondens åker:	Rogh	— 3 hd	5 1/2 sk.	— 8 Lass.
	Hwete	— 0 hd	5 1/2 sk.	
	Korn	— 4 hd	18 sk.	
	Hafra	— 0 hd	9 sk.	
Summa på åhrswexten:	Rogh	— 5 hd	21 1/2 sk.	17 Lass.
	Korn	— 11 hd	22 sk.	
	Hwete	—	12 1/2 sk.	1 Lass.
	Hafra	— 1 hd	1 sk.	
	Summarum	— 18 hd	27 sk.	18 Lass.

12. Concionem habui Strengnesii.
21. Petrus Magni Utter apud me erat.
23. Såddes hwete — 1 t:a.

September 1610.

4. Hämptades enebäär — 2 1/2 t:or.
4—15. Theses conscripsi de Prædestinatione & Justificatione.

Månadsdag.

11. Ållon hämptades — 2 1/2 t:or.
14. Lätt jagh läggia een humblegårdh.
15. Ållon hämptades — 1 1/2 t:or.
16. Testem egi in Baptismo Gabrielis Kempii, filioli Dni Johannis p[astor] Jedrensis.
19. Slachtades { Getter — 5 st:r. / Fåår — 3 st:r. }
23. Testem egit conjunx in Baptismo filiolæ Magni Erici p[ræ]fecti.
29. Concionem habui Strengnesii.

Oktober 1610.

7. Concionem habui Strengnesii.
8. Slachtedes oxar — 3 st:r.
Item geet — 1 st:r.
12. Högs åhrswedh i Sundby medh karler — 13 sty:r.
14. Concionem habui Strengnesii.
20. Stokholmiam sum profectus Strengnesio.
22. Slachtedes: { Oxe — 1 st:r. / Fåår — 6 st:r. }
Mools till legefolkett: Rogh — 9 t:or.
Redii Stokholmia Strengnesium, nocte.

Köptes till huushåldet:

Lappegädder — 6 lb.
Bärnefisk — 2 1/2 lb.
Råcker — 1 lb.
Äple — 2 t:or.

30. Höltz inventering i hospitalett.
Item köptes: { Strömming — 3 t:or. / Tårsk — 2 fl. / Krampsild — 4 t:or. }

November 1610.

1. Lefreredes Mårthen Wriler i Stocholm sölf — 90 1/2 lod.
Peer kom i min tienst.

Månadsdag.

4. Ordinatio 10 juvenum.
5. Ifrån Stocholm: Rostocheröől — 3 t:or.
15. Profectus sum Strengnesio ad comitia Orebrogiensia.
18. Concionem habui in Kiwla.
23. Orebrogiam accessi.
24. S:a R. M:tas una cum toto comitatu Regio Orebrogiam accessit.
30. Joh. Ostrogothiæ Dux Orebrogiam solenni comitatu accessit.

December 1610.

1. Comitia Orebrogiensia s[un]t inchoata, S:a R. M:te or[ati]o[n]em h[abe]nte ad p[o]p[u]lum.
Literæ S:æ R. M:tatis sunt prælectæ, scriptæ ad:
8. Regem & Senatum Regni Daniæ.
9. Ordines Moschoviticos.
10. Civitatem Lubecensem.
12. Abrahamo Isaaci commodavi — 2 dl:r.
14. S. R:a M:as honorificam fecit mei mentionem.
16. Concionem habui Orebrogiæ.
21. Patrimum egi in Baptismate Petri Abelis, filioli pastoris Orebrogiensis. Dux Johannes discessit Orebrogia.
Slachtades koor — 2 sty:r.
23. Ordinib. Regni datur venia discedendi ex comitiis, exceptis Consiliariis, Ep[iscop]is & Nobilitate.
25. Concionem habui in Knifstadh Nerikiæ.

Januari 1611.

1. Concionem habui Orebrogiæ. Nuptias celebravi famulo meo.
2. Legati redeunt ex Dania.
7. Conjunx Orebrogiam accessit et die 9 discessit in Ostrogothiam.

Lefreredes af thesibus:
Dn. Skyllerstadio — 10 st:r.
Dn. Knifstadio — 10 st:r.
Marco Bookförer — 24 st:r.
Hermans tienare — 4 st:r.

Månadsdag.

13. Concionem habui in Moodhsiö.

14. | 16. Constitutio facta est de collectione pecuniæ in usum studiosorum, t[em]p[or]e: 1. Nundinar[um] in Civitatis. 2. Nativitatis, Paschatos, & Pentecostes in Ecclesiis Ruralib[us].

19. Joh. Dux Ostrogothiæ Orebrogiam accessit.

20. In usum Jac. Rondeletii collecti s[un]t in nundinis Orebrogiensibus — 10 dl:r.

22. Conjunx Norkopia discessit Strengas.

26. Phylax blef ihiäl bitten.

28. Examen publ[icum] instituebam in Schola Orebrogiensi, præsentib[us] Ep[iscop]is, etc.

Februari 1611.

4. Finem imposui examini publico in schola Orebrogiensi.
Slachtades: Stuuth — 1 st:e.
Fåår — 2 st:r.

8. Ex Comitiis Orebrogiensibus redii Strengnesium.

17. Concionem habui in Torsenn: Et Paranymphum egi in nuptiis Rectoris Streng[nensis] Dn. Matthiæ Georgii.

22. Laboravi Erysipelate ad crus dexteru[m] ad diem 26 febr. vsq[ue].
Stadhästen beet min grå gångare till döds.

26. Helena drogh till Richartt Isachson.

28. Laboravi vehementiss[im]o dolore dentium ad diem 4 Martii.

Mars 1611.

8. Joh. Blanchovius ad me accessit; et discessit 12 Nycopiam.

10. Laboravi rursus tumore cruris et incedendi difficultate, ad diem 31 Martii.

19. | 21. Purgationem geminam adhibui.

24. Concionem habui Strengnesii.

31. Concionem habui Strengnesii.

Månadsdag.

April 1611.

6. Begyntes wårsäden i Sundby.
7. Concionem habui Strengnesii.

Uttsåddes i Sundby af:	Ep[iscop]o	Korn —	9 t:or 2 fl.
		Hafra —	1 sp.
	Bonden	Korn —	10 t:or 2 fl.
		Hafra —	1 t:a.
		Summa —	21 t:or.

14. Concionem habui Strengnesii.
16. Examen publicum instituebam in schola Strengnensi.
21. Concionem habui Strengnesii: Et gr[ati]æ Deo agebantur pro arce Kexholmensi a Svecis capta & occupata.
23. Examini publico finem imposuimus.
30. Nykopiam profectus sum.

Maj 1611.

3. Examen instituebam in Schola Nykopiensi,
8. Examini publico finem imposui.
10. Strengnesium redii Nykopia.
12. Concionem habui Strengnesii.
14. Dn. Ericus i Wansö tilsade migh: 1. Alla tyionde lamb. 2. Half skafttienden vthi Häredt sochn.
19. Concionem habui Strengnesii.
22. Jören Claesson till Biby afsompnade i Herranom hora 11 noctis.
26. Concionem habui Strengnesii.
27. Danus, nefandum, Calmariam occupat.
28. Tidekinnus Svenonis discessit Strengnesio in Ostrogothiam.
30. Dn. Elias a me discessit in Aulam.

Juni 1611.

1. Fördes på hålmen: Bockar — 10 st:r. Killing:r — 16 st:r.
8. F. Regn. E. Beblandet regnn och solskiin.
9. Concionem habui Strengnesii.

Månadsdag.

10. Stercoratio agri Sundbyensis p[er]acta.
16. Conjunx testis erat Baptismi filiolæ Erici Matthiæ, scribæ Decimarum.
19. Synodus anniversaria ob petitionem Cleri in aliud t[em]-p[u]s rejecta est.
23. Concionem habui Strengnesii de bello ex Esa. 42. 20 etc. In nundinis.
30. Concionem habui in sepultura Danielis Hansson in Runssöö.

Juli 1611.

4. Höanden begyntes i Sundby. Och slogs af ifrå gerdesgården nidh i siön medh 24 karler, höö — 58 lass;
Af bondens äng, höö — 37 lass.
7. Concionem habui Strengis, de Transfigur[atione].
14. Concionem habui Strengnesii.
15. Gårsinge kroken slogs af: Höö — 41 lass.
19. Sundbyhagen slogs af medh — 3 karler: Höö — 11 lass.
20. Nörre gärdet slogs af: Höö — 13 lass.
24. Conjunx Norkopiam proficiscitur.
27. Söder gärdet afslogs: Höö — 12 lass.
Summa höö — 172 lass.
28. Concionem habui Strengnesii.
30.–31. Gammal Rogh såddes i Sundby af: Ep[iscop]o — 9 t:or; Bonden — 9 1/4 t:or.

Augusti 1611.

1. Roghanden begyntes i Sundby.
Rogh sädh af åkern: Epi — 15 hd.; Pastoris — 3.; Coloni — 4 hd 6 1/2 sk.
6. Conjunx rediit Norkopia.
9.–10. Utsåddes af B. nye rogh — 7 1/4 t:or.

Månadsdag.

14. Hwetett skars — 1 hd 7 sk.

15. 16. 17. Kornsädh af åkern: Epi — 10 hd 12 sk. Coloni — 3 hd 21 sk.

18. Concionem funebrem habui in sepultura Dni Georgii Claezson in Biiby & Thwna S. Senatoris.

Hafra af åkeren: Epi — 12 sk. Coloni — 12 sk.

24. Ifrå Häredt s[ochn] tiiondelamb — 15 st:r.

25. Concionem habui Strengnesii.

26. Såddes hwethe — 1 t:a.

Colanus hwethe — 1 sk.

29, Laurentius Andreæ, Calmar. ordinatus est ad diœcesin Calmariensem.

September 1611.

2. Sändes till Tälie: Maltt — 52 t:or.

Derföre lefreredes penninger — 84 dl. 2 s.

Bekom jagh oxar ifrån

Niels Stiernsköld	—	1 st:e.
Erich Ribbing	—	2 st:e.
Lars Persson	—	1 st:e.
Schara	—	1 st:e.
Bälinge	—	1 st:e.
Örebroo	—	1 st:e.
Ludgo: Koo	—	1 st:e.
Michil: Stuth	—	1 st:e.
Diwlö: Oxe	—	1 st:e.
Gilberga: Koo	—	1 st:e.

10. Slachtedes: Bockar — 9 st:r; Gumser — 7 st:r.

18. Conventus pastorum habebat[ur] de stipendio militis Conductitii Strengis.

27. Conjunx Telgium navigat.

29. Concionem habui Strengnesii de angelis.

Månadsdag:

Oktober 1611.

2. Conjunx rediit Telgio.
6. Concionem habui Strengnesii.
8—11. Slachtades: Oxar — 3 st:r.
Fåår — 8 st:r.
9—16. Giordes af hudher — 3 st:r: skoor 35 paar.
20. Concionem habui Strengnesii.
Pastor librum judicum exorditur.
22. Lars Perss[o]n och Peer Olss[o]n woro hos migh in ca[us]a matrimonii.
27. Peer Anderss[o]n, drengen, kom till migh ifrå Ludgo.
30. Carolus IX Rex Suecor[um], etc. obiit Nykopiæ inter 11 & 12 antemerid[iem].

November 1611.

1.
3. } Conciones habui Strengnesii.
5. Slachtedes gäss — 11 st:r.
8. Slachtades swiin — 6 st:r.
17. Concionem habui Strengnesii.
24—27. Laboravi Erysipelate circa crus dextrum.
29. Slachtedes gäss — 7 st:r.

December 1611.

1. Nykopiam profectus sum Strengnesio.
3. Accessi Nykopiam.
5. Discessi ad Halla.
Slachtedes oxar — 3 st:r.
8. Visitationem habui in Berkewiik.
9. Godst. Adolph. nascit[ur] anno 1594. Redii.
10. Joh., Dux Ostrogothiæ, initium fecit Comitior[um], habita ad status or[ati]o[n]e.

Månadsdag.

16. Regina & Princeps Joh., abdicato officio tutelari, suffragia sua P. Gudstavo Adolpho contulerunt.
20. Postulata Ordinum Principi exhibita s[un]t.
23. Principis Godstavi Adolphi. Assecuratio Ordinib[us] est p[ræ]lecta.
26. P. Gustavus Adolph[us] in p[ræ]sentia o[mn]ium ordinum gub[er]nationem regni suscipit.

Januari 1612.

1. Transactio Nykopensis Ordinibus Regni fuit prælecta.
2. Ordinati s[un]t: { Dn. Laurent. Vallius. / Dn. Laurent. Birgeri.
5. Funere R. Caroli IX in inferiorem arcis Nykopensis contignationem solenniter tra[n]slato, concionem habui ex 2 Par. 34, 35.
11. Redii Nykopia Strengnesium.
12. Trettonde dags thöö.
19. Concionem habui in funere conjugis Dni Erici in Sela pastoris. Ex Act. 9.
25. 26. Pastoratum suscepi in: { Häredt. / Wanssöö.
29. Juvenes 8 ad s. ministerium s[un]t vocati.
31. Publica dies precum & jejunii.

Februari 1612.

6. Strengnesio profectus sum in visitationem.
7. In Gryyt.
9. In Helgestadh.
10. In Åhrdaal.
12. In Husseby.
15. In Biörnlunda.
16. In Ripza.
18. In Bethna.
19. In Halla.

(7.–19.) Prima vice visitationem instituebam.

Månadsdag.

21. In Stegtompta.
22. In Lunda.
23. In Thwna. } Prima vice visitationem instituebam.
25. In Romtwna.
26. In Ludgo.
27. Redii Strengnesium ex visitatione.

Slachtedes: { Oxe ung — 1 st:e.
Fåår — 2 st:e.

Mars 1612.

2. In Consistorio actum fuit, De: 1. Examine Catechetico, missæ p[ræ]mittendo.
2. Absolutionis t[em]p[or]e. 3. Stipendio studiosor[um]: Id Eliæ Gangio: co[mmun]i consensu fuit concessum. 4. Sacris in multam diem nequaq[uam] differendis.

7.
8. } Laboravi Erysipelate ad crus dext[rum].
9.

Fördes in mitt underhold ifrå Fogdö, Helgerö och Wanssöö.

15. In Mörköö visitationem instituebam.
16. In Hörningzholm.
17. In Hölöö.
18. In Trosa.
19. In Westerliungh.
20. In Tårsåker. } Prima vice visitationem instituebam.
Laboravi febri.
22. In Bälinge.
24. In Säterstadh.
26. In Rhåby.

April 1612.

4. Redii Nykopia Strengnesium.
7. Purgatione usus sum.
10. Nykopiam sum profectus.

Måuadsdag,

15. Concionem habui Nykopiæ in sepultura conjugis M. Rothovii[1]. Ex Act. 9.

17. Slachtades ung oxe — 1 st:e — Fåår och Lamb.[2]

20. Redii Nykopia Strengnesium.

21. Carolus IX sepelitur Strengnesii Sophia princeps Saxoniæ etc. sepelitur Strengnesii, me concionem habente.

22, 23, 24, 25, 27, 28. År uttsådt i Sundby af:
- Epo: Korn — 2 t:or.
- Colono: Korn — 12 t:or; Haffra — 2 1/2 t:or.

It[e]m på Wrethen korn — 2 t:or.

Summa 18 1/2 t:or.

Maj 1612.

1. Concionem habui in Häredt et conventum parochialem.

7. Venam aperui cum domesticis.

10. Concionem habui in Biiby in nuptiis Andreæ Georgii & Mariæ Stierneskiöldt.[3]

18. Examen publicum institutum est in Schola Strengnensi.

24. Danus Elfsburgium & Guldburgum occupat deditione, & non vi.
Utsläptes på holmen widh Tönnelsö:
Bockar — 5 st:r.
Killinger — 20 st:r.

27. Absoluto examine publico Dn. Jac. Rondeletium conrectorem constitui et juvenes — 4 ad officium eccle[esi]asticum adscivi.

31. Concionem habui Strengnesii.

---

[1] Isac Birgeri Rothovius, Karl IX:s hofpredikant, sedermera biskopen i Åbo (1627—† 1652) var gift med Catharina Andersdotter, kyrkoherden i Östra Husby Anders Nicolai dotter.

[2] Lakun i originalhdskr.

[3] Andreas Georgii = Anders Göranson Stjerna, öfverste för ett regemente till häst, introducerad på riddarhuset 1625 på ättens vägnar och under n:o 77. Maria Stiernsköld † redan 1614. Kort efter hennes död rymde Stjerna med sin svägerska Mariana Stjernsköld öfver till Tyskland, därifrån de dock sedermera återvände och blefvo gifta. S. måste på grund af lägersmål hålla sig från riddarhuset. Fick omsider Gustaf II Adolfs pardon och restituerades på riddarhuset 26 juli 1635. Lefde ännu 1639. † obekant när.

Månadsdag.

Juni 1612.

3. Concionem habui Strengnesii.
7. Concionem habui in Häredt et conventum parochialem.
12, 13, 15. Stercoratio agri Sundbyensis.
14. Concionem habui in Wanssöö et conventum parochialem.
17. Dies precationum & jejuniorum deputati s[un]t 19, 26 junii, et 3 julii.
19. Concionem habui Strengnesii ex Ezech. 6, 11.
26. Concionem habui Strengnesii ex Jer. 18, 7.
29. Ordinati s[un]t juvenes: ad dioecesin Streng. — 2; Mariæstad. — 4.

Juli 1612.

3. Concionem habui Strengnesii ex Jer.. 15 v. 11.
7. Begyntes höanden i Sundby.
9. D. Laurentio Andreæ dedi commendationem ad Senatum Nykopense[m].
11. D. Andreæ Erici promissi s[un]t 60 thaleri ex fisco publico. Filius est Cons. Nykop.
14. Distributio hereditatis in Sela.
19. Laboravi Erysipelate, biduum.
20. Stockholmiam navigavi.
21. Concionem funebrem Georgii Claudii typis commisi.
26. Concionem habui in Bockelsund.
27. Redii Stokholmia. Roghanden begyntes i Sundby.

Höö inbärgadt aff:	Engian	Epi	—	72 lass.
		Bondens	—	34 lass.
	Gärdet	Epi	—	5 lass.
		Bondens	—	14 lass.
	Gårsinge kroken		—	29 lass.
	Summa		—	154 lass.

Rogh inbergadt utaf:	Epo	— 4 hd	—	14 sk.
	Colono	— 4 hd	—	27 sk.
	Summa	— 9 hd	—	11 sk.

Månadsdag.

Augusti 1612.

1.–5. Richerdt Rosenkrantz[1] cum conjuge apud me erat; et cohorte.

9. Concionem habui Strengnesii.

10. Rogh såldes i Sundby af: { Epo G. — 2 1/2 R. — 6 t:or. / Bond. G. — 9 R. — 5 t:or.

Summa R. — 22 1/2 t:or.

Hwete inbergadt — 26 skyl:r.

16. Concionem habui in Gilberga in sepultura Laur. Petri. Num. 27.

18. Conjunx in morbum incidit.

19. Rediens Strengnesium, laboravi Erysipelate ad dextrum crus.

20. Såddes hwethe — 1 t:a 1 fl.

Korn inbergadt aff: { Ep:o — 1 hd — 12 sk. / Pastore — 1 hd. / Colono — 5 hd.

Summa — 7 hd — 12 sk.

Hafra inbergadt — 17 sk.

Summar[um] åhrswext — 18 hd — 7 sk.

September 1612.

Synodo Strengnensis acta:

1. Declamatio & examen publicum.

2. Disputatio ab hora 8:a in 9:m vesp[er]tinam.

3. De congressib[us] ecclesiæ & casib[us] variis.

4. Slachtades: { Bockar — 6 st:r. / Fåår — 10 st:r. / Oxar — 2 st:r.

6. De prædestinatione & justificatione.[2]

---

[1] Paulinus' hustru var Richard Rosencrantz' styfmoder.

[2] Uppgiften afser troligen att ersätta det i den tryckta almanackan angifna söndagsämnet: »*Vom Samariter und Leviten*».

Månadsdag.

14. Sendes till Gripzholm: Oxe — 1 st:e, Fåår — 4, Gäss — 4, Höns — 4 st:r.

19. } Testem me p[ræ]bui in { Andreæ Simonis.
20. } Baptismo infantis: { D. Matthiæ, Rectoris Scholæ.

22—30. Theses de bonis op[er]ib[us] conscripsi.

Oktober 1612.

2. Någre genwördige personers utslutande vthur hospitalett.
9. Dn. Vallius Theologiæ professionem suscipit Strengnesii.
12. Conveni illustriss. Reginam in arce Grypzholmensi.
16. Elias Gangius Strengnesio in Germaniam obiit.
15. Concionem habui in sepultura filioli D. Matthiæ Scholarchæ Streng.
20. Slachtades: Oxar — 2 st:r.
Fåår — 6 st:r.
22. Strengnesio navigavi Stokholmiam ad Comitia.
25. Stokholmiam accessi cum conjuge.

November 1612.

6. Comitiorum initium ab P. Gustavi or[ati]o[n]e solenni ad p[o]p[u]l[u]m.
8. Conjunx Stokholmia navigat Strengnesium.

Till husett inköptt:

Lax	1 1/2	t:a.
Tårsk	2	t:or.
Sild	1/2	t:a.
Strömming	6 1/2	t:or.
Thårfisk	5	lb.
Krampesild	3 1/2	t:or.
Saltgrönegedd[e]r	1	fl.

22. Concionem habui Stokholmiæ de extremo judicio. M. 25.

Månadsdag.

27. P. Gustavus Adolphus Comitiis finem imposuit, or[ati]o[n]e solenni ad Ordines h[abita].

29. Nuptiæ Iohannis, Ostrogothiæ Ducis, cum Maria Elisabetha, Caroli IX· filia, Stokholmiæ celebrant[ur].

December 1612

Comitiorum transactione de:

1. Mutuis concordia, fide & auxilio c[ontra] hostes et arcendis falsis rumoribus.
2. Cum Polonis pace vel induciis sanciendis.
3. Caroli Philippi Imp[er]io Moscov[itico].
4. Cum Danis fœdere vel bello continuando.

8. Joh. Jonæ Ronthunius ordinat[us] Stokh[olmi]æ.

9. Stokholmia redii Strengnesium navigio.

13. Concionem habui Strengnesii.
Slachtades: Gödheswiin — 6 st:r.
Oxe — 2 st:r.

25. Concionem habui Strengnesii.

28. Concionem habui in Wanssöö.

Januari 1613.

1. Concionem habui Strengnesii.

2.–3. Thöö och regnachtigth.

4. N. Litet sniö. D. Något kalt och klartt.

5. Thöö. Bemengt medh moln och klartt.

6. Thöö och molnn. Blåst sunnan.
Slachtedes: { Oxe — 1 st:e. Fåår — 3 st:r.

10. Profectus sum Orebrogiam cum comitatu nuptiali Petri Gerslini.

17. Petri Olavi Gers nuptiæ celebrant[ur] Orebrogiæ. Concionem ibide[m] habui.
Slachtades: { Oxe — 1 st:e. Fåår — 4 st:r.

Månadsdag.

26. Orebrogia redii Strengnesium cum toto comitatu nuptiali Petri Gerslini.

Februari 1613.

4. Strengnesia discessi in visitationem.

Visitationem instituebam secunda vice, die:	5.	In Aspöö.
	7.	In Öffversellöö.
	9.	In Yttersellöö.
	10.	In Torsund.
	12.	In Eenhörne.
	14.	In Turinge.
	16.	In Kernebadh.

Slachtades: gödheswiin — 5 st:r.

7. Strengnesium redii ex visitatione.

21. Concionem habui Strengnesii.

Mars 1613.

S[e]c[un]da vice visitationem instituebam die Martii:	7.	In Kiwla.
	9.	In Forsa.
	11.	In Steenqwista.
	13.	In Husseby.
	14.	In Gilberga.
	17.	In Torsilia.
	19.	In Walby.
	21.	In Jäder.
	23.	In Fogdöö.
	25.	In Wanssöö.

27. Et deinceps, utsåddes i Sundby af:	Ep:o:	Kornn	—	4	t:or.
	Colono:	Korn	—	10 1/2	t:or.
		Haffra	—	3 3/4	t:or.
		Summa	—	18	t:or.

Månadsdag.

April 1613.

Concionem habui die Aprilis: { 2. In Häredt: de tota Passionis historia. 4. Strengnesii.

Ca[us]æ Degradationis Olavi Aschræi:

1. Negligentia in officio et catechismo.
2. Contumacia erga Præsulis: { admonitionem, remotionem.
3. Ebrietas continua, qua sæpius ab officio in templo est præpeditus.
4. Rixæ & verbera, q[ui]bus] auditores suos in o[mn]i-bus] fere symposiis obruerat.
5. Famæ & no[min]is bina imminutio, in Foro Politico facta.

Ca[us]æ degradationis P. Oeconomi paup[er]um:

1. Negligentia in officio et precibus.
2. Contumacia in Præsulem & Capitulares.
3. Fraus & infidelitas in paup[er]um bonis.

18. Concionem habui Strengnesii.
27. Conjunx Stokholmiam navigat.
28. Nykopiam profectus sum Strengnesis.

Maj 1613.

2. Visitationem instituebam in eccl[esia] occidentali, Nykopiæ.
3. Examen institui in schola Nykopensi.
Venæ sectionem adhibui.
6. Nykopia redii Strengnesium festina[n]ter.
10. Examen instituebam in Schola Strengnensi.
Exemplaria Haffenrefferi Nykopiam — 50 st:r.
11. Sändes till qwarn: Maltt — 23 t:or. Flyttes med miölken ifrån Sundby.
13. Conjunx rediit Stokholmia.

Månadsdag.

16. Concionem funebrem habui in Trosa in sepultura Dn. Christierni Claesson ex 1 S. 4.

19. Purgatione usus sum, mediocri u[tilitate] scil[icet[.

Conciones habui:
23. Strengnesii.
26. In sepultura Akrensi, conjugis D. Gudmundi.[1] Gen. 23.
30. In nuptiis Rinkstadiis, Caroli Bonde & Beatæ Oxenstierne.

31. Redii ex Rinckestad, Strengnesium.

Juni 1613.

7. Erysipelate laboravi dies tres.

11. Concionem funebrem habui in eductione funeris D[omi]næ Beatæ Trolle in Eekhammar. Ex Gen. 23.

14. Stercoratio agri Sundbyensis facta.
Giordes åhrs-skoor — 43 paar.

18. Dux Carolus Philippus Stokholmia navigat in Finlandiam.

Comitiorum subsidia ex:

Dagha, Öknebo, Håla	— 5	dl:r.
Wingåker, Willåttinge	— 5	dl:r.
Selbo och Rekarne	— 8 1/4	dl:r.
Nerickie	— 5 1/8	dl:r.

29. Concionem habui Strengnesii.

30. Höanden begyntes i Sundby.

Juli 1613.

2. Birgitta soror ad me accessit ex Ostrogothia.

4. Stokholmiam navigavi Strengnesio.
Slachtedes oxe — 1 st:e.

11. Nuptiæ Pettri Magni, Secretarii D. Joh:is.

---

[1] Gudmundi fullständiga namn var: *Gudmundus Petri Petræjus Salverpianus, Smalandus.* Han kom till Åker från Ytterselö pastorat 1589. Underskref Uppsala mötes beslut 1593. »Den förste pastor här i församlingen, som gjort några anteckningar.» Domprost i Strängnäs samtidigt som pastor i Åker. † 1619. Gift med Catharina Pehrsdotter, † 1613.

Månadsdag.

12. Comitia Stokholmensia s[un]t inchoata. Acta cum Danis & Polonis præleguntur.

13. Typographo Speculum cometar[um] imprimendum tradidi. Exempl[aria] 400; pro quaternione dabuntur — 5 1/2. m.

16. 17. Inter Messenium & Rudbeckium ca[us]a disceptata in p[ræ]sentia Senatus & Ministerii.

23. Stokholmia redii Strengnesium.

Åhrswexten oppå:
- Höö:
  - Ep:i:
    - Store Enge[n] — 51 l.
    - Kroken — 21 l.
    - Siöängen — 3 l.
    - Gärdet — 13 l.
  - Col:i:
    - Engen — 30 l.
    - Gärdet — 7 l.
  - Summa — 125 l.
- Rogh
  - Ep:i — 9 hd.
  - Coloni — 6 hd.

Haffra: Coloni — 20 sk.

25. Concionem funebrem habui in sepultura Petri Ryningi in Aspöö. Ex Num. 27.

Hwete -- 1 hd — 5 sk.

Korn:
- Episcopi — 2 hd — 7 sk.
- Coloni — 4 hd — 4 sk.

Augusti 1613.

1. Concionem habui in Wanssöö.

9. 10. 11. 12. Utsådt i Sundby utaff:
- Epo:
  - Rogh — 8 t:or.
  - Hwethe — 1 t:a.
- Colono: Rogh — 13 t:or 1 sp.

Utsådt på Wreten: Rogh — 1 t:a.

15. Concionem habui in nuptiis Nicolavi Slattii, in Algöö celebratis.

20. Slachtedes:
- Bockar — 7 st:r.
- Gether — 2 st:r.
- Gumser — 3 st:r.
- Summa — 12 st:r.

Månadsdag.

23. Till qwarn: { Spiiserogh — 16 t:or.
Grynkorn — 5 t:or. }

September 1613.

In synodo Strengnensi agebat[ur], Die:

1. Oratio synodalis et examen.
2. Disputatio horis ante & pomeridianis. De Bonis Op[er]ibus].
3. Casus & negocia varior[um] generum.
9. Ifrå F[ru] Chirstinn till Biiby och Tuna bekom jagh Oxar — 2 st:r.
20. Slachtades: { Oxar — 2 st:r.
Koo — 1 st:e. }
21. Johannes Petri, meus ex sorore pronepos, ex Ostrogothia ad me accessit.
29. Concionem funebrem habui Strengnesii in sepultura Dn. Erici Birgeri, olim pastoris in Sela citeriore.

Oktober 1613.

5. Slachtades fåår: { Gambla — 9 st:r.
Unga — 12 st:r. }
Summa — 21 st:r.
15. Slachtades swiin — 6 st:r.
17. Concionem funebrem habui in sepultura Dn. Sigridis Sture in Trosa.
20. Joh. Casimirum, Pfaltzgrefvium, et D[omi]nam Bibyensem hospicio excepi honorifice.
23. Dn. Carolus Magni, lector theologie in schola Strengnensi, constituitur.

November 1613.

7. Ordinati sunt juvenes XI ad dioecesin Strengnensem.
11. Purgatione usus sum, 11 sedium.

Månadsdag:

14. Sponsalia inter Dn. B. Cantherum et Helenam Isacii, privignam.[1]
18. Slachtades oxar — 2 st:r.

December 1613.

2. Symbolum Carolinum lefreredes typographo till att tryckias.
5. Concionem habui Strengnesii.
10. Dn. Jacobus Vesthius adscitus est ad sacrum officium Eccl[esi]æ.
19. Concionem habui in Häredt et conventum parochialem.
20. Slachtades koor — 2 st:r.
25. Concionem habui Strengnesii.
Af enebär brendes wiin — 2 1/2 t:or.

---

[1] Bröllopet stod den 5 juni 1614. Bartholomæus B. Cantherus kallar Paulinus i sin inbjudan till Axel Oxenstierna att bevista brölloppet. R. A. Oxenstiernska brefsamlingen. Brefvet från Strängnäs 11/5 1614.

Bertil (eller *Bartholomæus*) *Börjesson Cantherus*, Nericius, var son till den år 1612 aflidne kyrkoherden i Stora Mellösa i Nerike, Birgerus Nicolai Cantherus. Bertil Cantherus var sekreterare hos konung Gustaf II Adolf. Gift med Paulini styfdotter, Helena Isaacsdotter, i hennes första gifte, † 1641 29/8 i Stockholm, dotter af kommendanten på Uppsala slott Isaac Nilsson samt yngre halfsyster till öfversten och ståthållaren Richard Isaacsson, nobil. Rosencrantz af Granhammar, n:o 19, till Granhammar och Thoresund.

Hon gifte sig sedan med sekreteraren i kammarkollegium Olof Ericsson och slutligen efter dennes död med lifmedikus doktor Andreas Sparman, nobil. Palmcrona, n:o 371 i hans första gifte.

Son: *Lars Bertilsson Canther*, nobil. n:o 370 år 1647 21/1 *Canterstеn* till Bogård, Harg, Sunnerstad och Kiholm. Häradshöfding i Norrbo i Västmansand 1643. Gesandt till Ryssland 1646 etc.; blef 1657 i Polen orättmätigt fängslad och dog i Thorn 1658 31/8. Hans lik hemfördes till Sverige och nedsattes i Södertälje kyrka. Gift 1642 med *Anna Paulina* nobil. *Olivecrantz*, † 1670, dotter af Paulinus och hans andra hustru, Brita Ericsdotter.

Henrik Reuterdahls utländska resa 1835.

Sommaren 1835 företog dåvarande förste teologie adjunkten vid Lunds universitet och tjänstgörande universitetsbibliotekarien Henrik Reuterdahl en resa till Tyskland, som han länge längtat att få göra. Af ett bref till Tegnér föregående sommar ser man, att han vändt sig till honom för att få ett kraftigt förord för sin anhållan om reseunderstöd. Han var säker om biskop Faxes rekommendation, men han önskade en sådan äfven af en man, som »mera derb und ungeziert än Faxe kunde säga vederbörande hvad som var rätt och skäligt». Utan tvifvel har också Tegnér hos vederbörande inlagt ett godt ord för honom och i slutet af maj följande år kan Reuterdahl meddela honom, att Hartmansdorff, han vet icke af hvilka medel, har för ändamålet tilldelat honom 700 rd. b:o. Det som därutöfver behöfdes hoppades han kunna dels erhålla från annat håll dels själf bekosta. Det lyckades honom; med gladt sinne kunde den då nära 40:årige universitetsmannen i slutet af juni månad anträda sin färd.

Den räckte hela tre månader. Först den 30 september var han åter hemma. Huru tillfredsställd han varit med sin resa, ser man af hans ord i den underdåniga berättelse till H. K. H. Sveriges och Norges kronprins, Lunds universitets dåvarande kanslär, angående de theologiska undervisnings- och pröfningsanstalterna i Tyskland och undervisningsväsendet Preussen, som han lät trycka följande år i första bandet af den nya följden af Theologisk Quartalskrift. »Resan», skrifver han, »har tillskyndat mig så mycken båtnad och förnöjelse, jag har under densamma lärt känna så många vigtiga inrättningar, så många natur- och konstskönheter hafva derunder uppfriskat mitt sinne och jag har gjort bekantskap med så många förträffliga och berömda män, att min förbindelse till den, genom hvilkens bevågenhet all denna glädje blifvit mig beskärd, måste vara outplånlig». Om resans ändamål säger han omedelbart därefter: »Så godt jag kunnat, har jag delat min tid mellan de bokhandelsbestyr, som för Lunds universitetsbibliotek ålegat mig och inhämtandet af underrättelser

om åtskilliga bildningsanstalter, som, äfven med hänseende till hvad som inom Sverige för det närvarande förehafves, syntes mig viktiga. Bland de sistnämda fästade jag i synnerhet uppmärksamhet på undervisnings- och pröfningsanstalterna för dem, som ingå i kyrkans tjänst». I sistnämnda afseende har det hufvudsakligen varit frågan, huruvida pröfningen borde tillkomma det ecklesiastika konsistoriet eller den teologiska fakulteten, som sysselsatt honom; hans egna sympatier gingo tydligen i riktning af den svenska ordningen. Om sina iakttagelser i denna punkt skrifver han i den tryckta reseberättelsen efter en längre redogörelse till slut: »Det anförda visar, dels att consistorierna i allmänhet hafva rättighet att anställa de ifrågavarande pröfningarna, men dels äfven att denna rättighet icke anses förnärmad eller ett lands kyrkliga välfärd förspilld, om det ingalunda afundsvärda examensbestyret till någon del afstås åt den rent vetenskapliga auktoriteten, hvilken i ett sådant fall jämte rättigheten att examinera naturligtvis äfven äger den att tillbakavisa de oduglige». Af hans redogörelse för den teologiska undervisningen torde särskildt böra framhållas, att han riktar uppmärksamheten på de vetenskapliga seminarierna. »Föreläsningarna skulle ofta vara en säd utströdd i luften, om man icke tillsåge, att hvad som i den gifves för det första får verkliga mottagare och för det andra hos dessa utvecklas och förarbetas till något *mera* än hvad det vid utdelandet är».

Sällan har en teologisk resestipendiat haft sådana förutsättningar för att hämta nytta af sin resa som Reuterdahl. Han var redan den fullt utvecklade kritiske vetenskapsmannen, han var förvånande väl förtrogen med den nya teologiska litteraturen och han hade ännu ett sinne öppet för allt, som mötte honom i stora världen, och tillgängligt för mängden af nya intryck. Det råd, som han i de Methodologiska anmärkningar, som han fogade till sin berömda inledning till theologien, gifver den unge teologen, att icke blott studera *böcker*, utan tillika *människan, världen,* och hvarpå han lägger ett sådant eftertryck, att han säger: utan detta är bokstudiet en half eller en hel fånighet, har han själf på denna resa ställt sig till noggrann efterrättelse. Man får det starkaste intryck häraf

genom hans egna reseanteckningar. Teologi, vetenskap i allmänhet, litteratur, konst, bibliotek, deras innehåll och deras yttre anordning, människor och natur — allt är föremål för hans lefvande intresse. Hans blick på lifvet är vänlig och förhoppningsfull; nästan rörande är hvad han skrifver under den 6 juli: »Med dem jag hittills sett var jag icke illa belåten. Dock skall det vara ett af mina fel, att jag tycker för väl om menniskorna. Jag skulle således väl heldre kritla och häckla; men det kan jag icke och fortfar således att fröjda mig åt hvad som för mig har en angenäm sida, väl vetande, att allting också har en annan». Hans vetenskapliga och allmänna lösen vid denna tid är tydligen: framåt. Men man märker äfven den återhållande riktningen: »Den som vill behålla sitt lif», skrifver han i quartalskriften 1836 i en recension af J. M. Almqvists andaktsminnen, »han skall mista det. Den som icke vill framåt, skall gå under. Men framåt med förstånd, med sans, med ett sinne, som är gudomlig och mensklig ordning underdånigt». Intrycken från hans resa ha utan tvifvel äfven fått betydelse för hans banbrytande arbete: Inledning till Thelogien. Af ett bref till Tegnér den 21 nov. 1834 finner man, att han hoppats få denna sin teologiska encyklopedi färdig före utresan. Det har dock icke lyckats — man har troligen anledning att säga lyckligtvis – arbetet utkommer först 1837, dedikeradt till biskop Faxe på hans sjuttioårsdag. Den tid, som förflyter från återkomsten från resan till arbetets utgifvande, kan man icke gärna tänka sig hafva varit utan betydelse för arbetets slutliga gestalt. I det hela har hans synkrets, så vid den redan var, blifvit ännu mera vidgad, hans förråd af kunskaper har blifvit ökadt och han har knutit många nya förbindelser.

De friska intrycken af resan föreligga i hans egna dagboksanteckningar. Dessa, som nu tillhöra drätselkamrer L. P. Reuterdahl i Malmö, ha synts mig värda ett publicerande. Oafsedt det värde, de hafva för kännedomen om författarens egen utveckling, erbjuda de åtskilligt af kulturhistoriskt intresse. Äfven själfva stilen är intressant. Man skulle dock önskat, att de varit fullständigare. Någorlunda fullständiga äro de blott till och med den 24 juli; det häfte, som R. tydligen tänkt

att fullborda, har icke blifvit fullskrifvet; det har gått honom, som mången annan under en sådan resa, att han tröttnat eller icke funnit tid att fortsätta i samma stil, som han begynt. Men hans ordentlighet i redovisningen framträder dock däri, att han bifogat en samling lösa blad, som låta oss följa honom dag för dag under fortsättningen och se, hvilka nya bekantskaper han vinner.

Under resan har han som man kan vänta flera gånger skrifvit hem. Han talar själf om sådan brefskrifning den 21 juli från Berlin, den 30 juli från Leipzig, den 7 augusti från Dresden, den 19 augusti från Linz (till Kinberg, här nämner han adressaten, hvilket han icke annars gör) och den 1 sept. från Nürnberg. Jag har ansett mig böra påpeka detta, för den händelse att dessa bref eller några eller något af dem ännu skulle vara i behåll. De senare brefven skulle kunna lämna goda kompletteringar till de senare knapphändiga anteckningarna. Utom de bref, han uttryckligen nämner, har han dock sannolikt afsändt några andra. Ett sådant är ännu bevaradt, ställdt till vännen J. H. Thomander från Berlin den 14 juli. Ett utdrag häraf och visserligen det viktigaste är redan meddeladt af Gustaf Aulén i hans intressanta uppsats: *Ett och annat från H. Reuterdahls Lundatid* i Kyrkohistorisk Årsskrift för 1905, men för inblicken i Reuterdahls resa har brefvet i sin helhet betydelse och jag meddelar det här in extenso efter det godsegare Gottfrid Warholm å Tuna tillhöriga originalet. Tre bref till Tegnér rörande den tilltänkta resan hafva äfven synts mig värda ett offentliggörande. De tillhöra samlingen af bref till Es. Tegnér i Lunds universitetsbibliotek. Slutligen synes här icke böra undanhållas ett i samma samling ingående bref från en af Reuterdahls närmaste Berlinervänner, Mayerhoff, skrifvet under inflytande af Reuterdahls besök. Det är äfven ett bidrag till de litterära förbindelsernas historia.

Till sist ett par ord om Reuterdahls sällskap på utresan. Den Lovén, han nämner, var tydligen dåvarande docenten i medicin i Lund, sedermera professorn därstädes NILS HENRIK LOVÉN, född 1801, som enligt Westdahls matrikel för Lunds stift 1867 äfven år 1835 gjorde en utländsk resa. Liljevalch

eller Liljewalch måste ha varit dåvarande medicine kandidaten och e. o. amanuensen vid universitetsbiblioteket PETER OLOF LILJTWALCH, son af professor Carl Fredrik L. och född 1807. Denne Liljewalch blef docent i medicin 1837 och sedermera öfverfältläkare för garnisonen och kunglig lifmedikus i Stockholm. Lovén var sedan 1829 gift med en syster till honom. Både Lovén och Liljewalch afledo 1877.

Ombord på dr. Maria utanför Jasmund på ön Rügen d. 30 juni kl. 5 f. m.

Ångfartyget temligen ledigt, sedan det stora sällskap, som gått från Malmö till Köpenhamn och åter till Malmö, lemnat detsamma. På första plats blott 2:ne passagerare utom oss, en häradsh. EHRENCRONA från Vermland[1], svåger till A. HARTMANSDORFF[2], sjuklig som det synes af vällefnad och stillasittande, och en norman, om hvilken jag ännu ingenting vet. Capitain Lous, ångfartygets förare, en ung, liflig norman, rask och, såsom det synes, väl förfaren i sitt sjömansyrke, lagom höflig, lagom stolt, aktad af sitt folk, hade förut gjort tjenst i franska marinen och vid Algier erhållit hederslegionen. Besättningen omkring 16 man, tyskar, svenskar, danskar, normän, alla höfliga och uppmärksamma. Fartyget beqvämligt och väl inrättadt. Det är nästan en skam att sätta en så vacker och kostsam apparat i rörelse för fyra sådana prackare, som vi voro. Restaurationen är hjelpelig. Priset vid denna kommer sedan. Ett par mil från Malmö upptäcktes danska ångfartyget Fredrik VI. Då dess capitaine haft förklenligt tal om vår och dennes fartyg, gjordes jagt efter honom. Alla hoppades kunna nå honom. Afståndet mellan begge fartygen

[1] JOHAN FREDRIK GAMMAL EHRENCRONA, f. 1798 19/5, efterträdde enligt Anrep år 1830 sin fader såsom häradshöfding i Westersysslets domsaga eller Jösse, Nordmarks och Grums härader i Värmland; † 30/3 1855.

Anm. af Red.

[2] Den bekante JACOB AUGUST VON HARTMANSDORFF, som 1831 utnämnts till statssekreterare för ecklesiastik-expeditionen, var sedan 15/7 1828 i äktenskap förenad med den föregåendes syster BEATA MARIA EHRENCRONA.

Anm. af Red.

minskades också synbarligen. Men den gemensamma vägen var kort. Drottningen följde sin konung till Möen, hvars höga, rätt intressanta kritberg vi voro temligen nära. Att få se Möen var tillräcklig belöning för den krok vi gjort i afsigt att upprätthålla drottningens ära mot konungens. Vi voro ock Fredrik så nära, att vi sågo dess manskap. Men då tog han af till höger (mot Kiel) och vi till venster. »Död och pine», sade Lousen, stampande i däck, »att vi icke ett qvarteer forud gick fra Malmö. Jeg haaber dog, att hvad kongen har seet, skal laere ham at tale höflig om dronning Maria». Sedan jagten var slutad, i hvilken både manskap och passagerare tagit den lifligaste del, och vi från danska öarne vändt oss mot Tyskland, framcommenderades beef, hvilken förtärdes under bar himmel med den bästa appetit, promenerades på däck i den vackra purpurfärgade aftonen, och gicks till hvila. Föga sömn. Kl. 4 om morgonen är jag åter på däck. Vi hafva hunnit Rügen. Wismund är redan osynligt; Jasmund något bakom oss. Till sjös är åsyn af land alltid intressant, äfven om landet icke skulle vara det. Men Rügen är det, för mig i mer än ett hänseende, och gerna skulle jag velat komma dit. Icke långt från stranden, dock icke så att vi kunna se det, ligger Altenkirchen, förut Kosegartens, nu Schuberts ställe. Kanske kommer jag dit en annan gång och får då äfven se Greifswald och dess lärde och lärdomsanstalter och Stralsund och den raske Mohnike. Jag riktigt sörjer, att det ej kan ske på denna resa. Dock de på sjön i helsa och fröjd tillbragta 12 timmarne ge mig god lust att än en gång begifva mig ut. Kanske är denna lust mindre, då jag återser Sverige. Wie Gott es will! Må blott kropp och sinne, såsom nu, hålla sig upprätta. Jag lemnar damcajuten — den är tom på damer — för att än en gång kasta ett öga till det vackra Rügen. Luften är visst grå, men mild och lugn och jag går gerna ensam deruppe mellan den svarte sjömannen vid styret och den ännu svartare machinisten, de ende, som ännu visa sig på däck.

30/6 två timmars väg från Stettin, kl. 12.

Mellan Rügen och Üsedom höjde sig den så kallade Greifswalder oie. På Üsedom det blå berget och det hvita berget. Landet såg icke märkligt ut. Längre fram ögnades Wollin. Ju närmare vi kommo det, desto större blef sjögången och äfven ett fint regn började, som dock blef allt starkare. Mot sundet mellan begge öarne voro alla kamraterna sjuka; jag rask, för det mesta på däck. En preussisk lotsbåt flög förbi oss och kastade äfven till oss i förbifarten en lots, som genast tog rodret i det farliga farvattnet. I Svinemündes hamn omkring kl. 9 f. m. Hela preussiska tullkammaren, 4 à 5 personer, gjorde oss ett besök, visiterade, men mycket humant och utan tecken till prejeri eller chicaner, och reste åter bort i starkt regn. Svinemünde nätt och snyggt. Ännu få badgäster, enligt tullherrarnes berättelse. De gå gemenligen vid slutet af badtiden till 14 à 1500. Vackra ställen i trakten, vid hvilka de förlusta sig. Vi flöto snart in i grosse Haff, der vi ännu befinna oss. Nejden är, så vidt regnet tillåter oss att se den, leende och fruktbar. Snart äro vi i Odern.

S. d. Stettin kl. 7 e. m.

Jag har i afton bättre tid att skrifva än jag föreställt mig det och bättre än det är mig angenämt, dock är jag icke melancholisk. Min historia har sålunda utvecklat sig. Ju närmare vi kommo Stettin, desto starkare blef regnet. Jag höll mig dock mycket på däck för att se landet. Detta rätt täckt. Flera småstäder och byar framstucko i den vattenfyllda luften, hvilka i klart väder säkert skulle hafva gifvit en vacker anblick. Pölitz såg i synnerhet nätt och vänligt ut. Slätt omkring Oderns utlopp. Detta, som äger rum i det så kallade Pappenwasser, hvilket är den sydligare och smalare delen af das grosse Haff, är helt smalt, knapt 3 gånger så bredt som ångfartyget. Till venster hade vi slättland, mest ängar. Till höger en sträcka af kullar, betäckta med småskog och landtställen, efter utseende mycket väl belägna. I Stettin voro vi omkring kl. 3. Efter det vanliga trasslet vid ankomsten i en stad, der något skall uträttas, och vid lemnandet af den lägenhet man dit begagnat, erhöllo vi äntligen plats i ett hotel.

(H. de Prusse). (Våra följeslagare på ångfartyget, Ehrencrona och normannen Smith, en handelsexpedit från Riga). Jag gick till den mig af W. MEYER anviste WITZLAU för att erhålla pengar. En annan af kamraterna skulle beställa plats på diligencen. Men denne, uppehållen deraf, att en annan af oss, häradshöfdingen, trott sig hafva glömt sina pengar, för hvilkas återfående tillställningar voro nödvändiga, kom för sent och vi måste quarstanna. Jag var dermed icke missnöjd, då jag gerna ville se staden och dess inrättningar och uppsöka professor BÖHMER. Sedan vi stärkt och putsat oss efter resan, gick jag alltså till BÖHMER; fann honom icke hemma, återvände i regnet till mitt quarter, der kamraterna dels sofvo, dels melancholiserade öfver vädret och der jag således icke hade det trefligt; gick således åter ut, besåg ett par kyrkor utvändigt (mera om dem, sedan jag nogare fått se dem) och Königsplatsen: denna angenäm nog; lång och temligen smal. På ena sidan en rad af sköna hus; på den andra vallen, betäckt af träd. Invid denna, midt för mynningen af Louisenstrasse, Fredrik 2:s staty, så vidt jag kunde i ett starkt hellregn bedömma den, rätt vacker, i konungens vanliga drägt, med den väl kända hatten och fracken, stödjande sig på käppen, hvilken han åter ställt på 2:ne folianter. Ansigtet det bekanta, godmodigt förslagna. Det hela gjorde på mig ett angenämt intryck. Efter hvad sedan blifvit mig berättadt, är detta monument det enda, som är upprest öfver den store konungen. Ovädret tvingade mig emellertid att vända hem och der sitter jag nu — icke klockan 7 e. m. d. 30 juni, utan kl. 6 f. m. d. 1 juli (under ett icke mycket kärt besök af kamraterna, bland hvilka normannen *Smith* är mig den minst behaglige, kunde jag i går ej fortsätta) och erindrar mig gårdagens händelser, tillika beredande mig på att veta något mera om Stettin än i går var möjligt.

Berlin d. 3 juli kl. 6 e. m.

Jag har alltså 2 dagars redovisning att lemna. Jag fruktar, att jag icke medhinner så mycket jag borde. Den 1 juli, Stettinerdagen, var vacker. Allt hvad jag om Stettin fick veta, inhämtade jag på egen hand. BÖHMER var icke hemma

eller ville icke vara hemma och någon annan hade jag ej att söka. Jag skaffade mig först en grundritning och med den i hand lunkade jag omkring. Omfånget af Stettin är ringa, såsom det plägar vara i fästningsstäder. Grundritningen lät mig förmoda, att jag hade temligen långt till det eller det stället, men när jag väl satt mig i rörelse, var jag framme. Först besöktes Jacobkyrkan. Det är en gammal tysk kyrka af tegel. Det utvändiga har något imposant. Lätta stödjepelare, höga, i spetsbågar slutande fönster, murar och dörrar försedda med vanliga ornamenter. Höjden betydlig, takets sluttning stark. Invändigt är den ännu imposantare. Ett mittelskepp och två sidoskepp, men alla tre lika höga. Pelarne, som bära hvalfvet, lätta och luftiga. Det hela gör ett mycket angenämt intryck. Högaltaret prydt med en tafla af Längeritz, född Stettinare. Den föreställer korsfästelsen och är af icke ringa förtjenst. Marias figur isynnerhet sann och lefvande. Nedanför högaltaret finnes ett särskilt sångaltare, något hos oss obekant. Vid det senare messas och sjunges; vid det förra administreras sakramenten. I kyrkan en mängd taflor och momenter, nästan alla medelmåttiga, så vidt ett omdöme om dem på den korta tiden kunde fällas. De syntes alla tillhöra 16:de och 17:de seklerna. Läktare eller såkallade Emporkirchen, med förstånd och smak anbragta, hela kyrkan igenom, den ena öfver den andra. När sådana äro rätt inrättade, kunna de ingalunda, såsom man hos oss velat tro, anses opassande i en kyrka. De öka tvertom rikedomen i densamma och hindra den från att vara torr och mager. Bland monumenterna ett öfver en skomakare, som till en början ytterst fattig slutade med en mycket betydlig förmögenhet, hvilken han anslog till en uppfostringsanstalt för fattiga barn. Till minne deraf ringes ännu alltid, när en skomakare dör, med den största klockan i Jacobi torn, hvilken annars icke röres utan vid stora högtider. Från kyrkan gingo vi upp i det höga tornet. Vägen temligen beqvämlig. I hvardera hörnet af tornet en con. Mellan dessa 4 coner och det pyramidformiga torntaket ett slags gallerier, alldeles lika åt alla 4 väderstrecken. De äro försedda med barrierer, så att åskådaren från dem med all beqvämlighet kan taga en öfversigt af Stettin och trakten der-

omkring. Den senare täck, men icke genom någon utomordentlig skönhet hänförande. Kyrkan är gammal (från 12:te seklet, byggd af en pommersk hertig Bartholomäus), men har sedan undergått förändringar, föranledda af eldsvådor, belägring och tidens åverkan. Det sista våld den undergick var på 1670-talet, då Stettin, ännu då tillhörande svenskarne, belägrades af den store kurfursten. Ännu omtalar man i Stettin den tapperhet, med hvilken den svenske commendanten, en VON WULFFEN, försvarade staden, ehuru han till slut måtte gifva sig. De andra kyrkorna i Stettin äro obetydliga; Petrikyrkan eller den så kallade vallkyrkan skall vara den äldsta i hela Pommern (från 1124, uppbygd af Pommerns apostel, Otto af Bamberg), men är i senare tider ombygd. Också försedd med målningar och några få monumenter. Slottskyrkan föga märkelig. De monumenter af gamla pommerska hertigar, som der skola finnas, fick jag icke se. Gumman, som följde mig i kyrkan, visste derom intet, men trodde, att de voro inneslutne i ett hvalf, till hvilket hon icke hade nyckeln.

Slottet, en vacker fyrkant midt i staden, är uppbygdt i slutet af 16:de och fulländadt i b. af 17:de [seklet]. Det är säte för åtskilliga autoriteter och bebos dessutom om vintern af en gammal prinsessa, förut gift med *Fredrik Wilhelm II*, men skild från honom. . . .

Om skolväsendet i Stettin hade jag gerna velat hafva någon kunskap, men i brist af tid och ledare måste jag derifrån afstå. Det nya gymnasium — byggnaden utvändigt är vacker och imponerande — skall under sådana lärare som de äfven i den literära verlden väl kände BÖHMER och GIESEBRECHT vara i ett blomstrande tillstånd. —

Efter några promenader kring staden, intagen god middag och verkställd liquid. — Hotel de Prusse, der vi bodde, var temligen billigt, dock knotade mina kamrater — vandrade vi till posten. Pass, visitation eller dylikt sattes ej i fråga. Efter hand infunno sig flera passagerare. Jag inpackades i hufvudvagnen bredvid 5 stettinare, af hvilka åtminstone 2:ne voro embetsmän, alla bildade, beresta och humana män. En förehade en långresa till Bayern och Rhen. En annan hette

v. ARNIM och tillhörde den bekanta familjen. Vid confererandet af hvad de och jag visste och icke visste föll mig i tankarne, huru mycket styckeverk vårt vetande är. I ting, som syntes ligga dem temligen nära, var jag mera hemmastadd än de; deremot var jag okunnig om mycket, som för dem syntes vara och verkligen väl också var temligen vigtigt. Och i samma förhållande stodo de till mig. Af tidningsnotiser från Sverige hade de uppsnappat åtskilligt, hvarpå ingen svensk tänker och som är försvunnet med dagen, då det inträffat. Det förundrade dem högligen, att de af mig, hvilken de ändå tyckte icke var så illa underrättad, icke derom kunde få besked. Jag är viss, att om vi med de verkligt hemmastadde ville conferera våra notioner om fremmande folk och förhållande, så skulle vi icke stå oss bättre.

Resan gick förträffligt. I början var det mig visserligen vidrigt att instufvas mellan 5 ifriga tobaksrökare — min plats var midtelplatsen på baksätet — och att nästan ingenting kunna se af landet, hvarförutan mina öron äfven öfverfylldes af de lifliga och pratlystna tyskarnes snack om ting, som för mig voro utan allt intresse. Men snart gick det bättre. Sedan jag tegat en stund, öppnade [jag] min mun till en fråga, fick ett höfligt svar och dermed var bekantskapen gjord och conversationen äfven med mig, således om andra saker än dem blott de kände, i full gång. De voro angelägna att visa mig, hvad som kunde vara märkvärdigt, att upplysa mig om hvad som de ansågo intressant, att förskaffa mig alla de behagligheter, som i en trång resvagn kunna komma i fråga. Vi blefvo så goda vänner, som man kan blifva det under en natts gemensam resa. Denna gick hurtigt. Vi tågade ut från Stettin på slaget kl. 1/2 5, voro vid första stationen, Garz, dit vi hade nära 4 tyska mil, kl. 1/2 8; omspänningen gick raskt. Jag fick knapt tid att kasta ett öga på den gamla numera mycket obetydliga staden och den strax bredvid gästgifvargården liggande, icke mera betydande om också gamla kyrkan.

Till Schwedt, som var nästa station, följde oss dagsljuset. Landet var flackt som Skåne, men mycket mindre fruktbart; årsvexten icke längre hunnen än hos oss. Schwedt syntes leende och vänligt. Vi kommo först förbi det vackra och

väl hållna slottet, der K. Nicolaus och preussiska konungahuset år 1832 sammanträffade. I slottsparken visade sig en mängd promenerande, de flesta väl klädde. Den angenäma anblicken och den vackra aftonen gåfvo mig stor lust att göra dem sällskap, men den tillsperrade vagnen fasthöll mig, tills den stannade vid gästgifvargården och der skulle souperas, hvilket ock skedde med besked och till billigt pris. Blott en half timma stannade vi i Schwedt.

Om hvad som sedan hände vet jag ej mera än att vi reste och reste. Jag sof och vakade om hvartannat och conversationen var för flera timmar utdöd. På en station dracks ett ypperligt caffé, som återlifvade själ och kropp. Vi voro i Berlin omkr. kl. 8 och hade således tillryggalagt 20 mil på föga mer än 23 timmar och derunder ätit och druckit. Så mycket om den 1 juli och den derpå följande natten.

Den 2 juli.

Vi inkommo i Berlin genom das Königsthor. I början är staden föga imponerande. Men när man hunnit fram ett stycke på N. Königsstrasse, så blifver den det. Alexandersplats är utmärkt skön. Posthúset, vid slutet af Königsstrasse, ungefär i midten af staden, upptager nästan ett helt quarter. Sedan vi blifvit färdiga vid posten, der hvarken pass, visitation eller dylikt sattes i fråga, tågade vi in i der goldene Engel, helt nära posthuset. Men vi fingo ett så otrefligt rum och hela anstalten syntes oss så obehaglig, att vi beslöto att så fort ske kunde skaffa oss annat logis. Sedan vi vederqvickt oss med caffé, tågade jag ut, med chartan i handen, öfver de lysande, för mig alldeles obekanta gatorna. På hvart hus spejade jag. Jag visste, att lediga rum plägade annonceras genom anslag på väggarne. Eine möblirte Stube zu vermiethen fann jag här och der, men jag ville hafva 2. Efter något kringstrykande fann jag ett anslag, som omtalade ledige Stuben. Jag gick upp, fann i 4:de våningen en beskedlig, hygglig handtverkshustru, som införde mig i 2:ne stora, icke just elegant, men rätt skickligt möblerade rum och fordrade för dem 8 Thaler på 14 dagar. Öfriga förnödenheter lofvades för särskilt, mycket billig betalning. Utsigten var den skö-

naste, öfver lustgarten, åt det kungl. museum, börsen, domkyrkan och slottet. Jag dröjde icke att sluta accord och gå hem till Lovén med mitt evangelium. Före middagen hade vi inflyttat i vår nya boning. Förfar engeln med andra resande såsom med oss, är det icke besynnerligt, att han har blifvit en gyllene engel, om han också icke för de resande just skulle vara en god engel. För 2 timmars vistande i ett ruskigt rum och för caffe till 2 personer betalte vi något öfver 2 rd. b:co. Tacka vill jag då vår goda mad. Drawe i Schlossfreiheit n:o 3. 3 Treppen hoch. Der hoppas jag skall det gå oss bättre.

Första dagen hunno vi icke längre än att putsa oss, beställa kläder, söka opp en god, men billig restauration, orientera oss litet i staden eller åtminstone i den delen af staden, der vi bodde, och hvila ut efter nattresan. Vi voro dock om aftonen im Königl. Schauspielhause och sågo Kabale u. Liebe. Spelet var som stycket, öfverdrifvet, vanvettigt, onaturligt, dock icke utan kraft och effect. Få åskådare, men dessa i grund förtjusta. En W. Müller från Riga Ferdinand, blott medelmåttig. Presidenten och Wurm goda, Louise mycket affecterad, men vacker, de öfriga knapt medelmåttiga. Endast mot ett glas punsch af Ehrencrona höll jag ut med de 4 acterna; den 5:te öfvergaf jag och gick till hvila.

Den 3 juli.

Vår economi hafva vi på det sätt inrättat, att vi af mad. Drawe få the och smör och bröd om morgonen, äta middag på en restauration till 9 à 10 groschen, taga the om aftonen eller hvad annat som kan bjudas, och låta oss härmed nöja. Dagen kostar oss hvardera i ett för allt knapt 2 rd. rgs., extra expenser oberäknade, hvilka dock icke skola blifva stora. Om förmiddagen voro vi i passbureaun för att få det nödiga kortet att tills vidare få vistas i Berlin. Uppskof af den orsak, att passet ännu icke var inkommit. Commissarien en man, som sig bör af detta slag, tyst, höflig, skarpögd, ferm i tal och rörelser, utan complimenter. Mot en rysk öfverste, som stod bredvid oss, mot oss och mot en dansk landstrykare, som icke kunde göra rätt besked för sig, förhöll han sig fullkomligt på lika sätt.

Sedan denna affär var slutad, besågo vi några byggnader och monumenter och slutade vår förmiddag på det gudomliga museum. Om allt detta annorstädes. På eftermiddagen bref till Sverige och ett besök hos bokhandl. LÜDERITZ. Denne, en fryntlig och tjenstaktig gubbe, måste genast ut, men lofvade att fortsätta bekantskapen. Efter hemkomsten hade vi ett besök af Ehrencrona, som nödvändigt ville se konstridarne, och hafva oss till sällskap. Lovén blef hemma, jag följde. Konstridningen, så vida jag förstod den, icke blott det konstigaste, utan ock det skönaste, man i den delen kan se. Efter densamma en balett, fra Diavolo, helt obetydlig. Till och med E. ledsnade dervid, och vi öfvergåfvo sista acten. Under vägen hem gaf mig den beskedlige mannen förtroenden, som icke saknade sin löjlighet. Min dag var slut kl. 10. För att hafva varit en Berlinerdag var den icke mycket märklig. Så länge jag icke har kläder och visshet om penningar, kan jag intet uträtta. Snart hoppas jag dock att erhålla äfven detta.

Den 4 juli.

Ännu mindre märklig. På förmiddagen hvarjehanda annotationer och ett onyttigt uppehåll i passbureaun. Eftermiddagen åter i passbureaun, der äntligen det nödiga kortet erhölls. Om aftonen promenad im Thiergarten. Efter min förmodan styrde jag rakt ut, genomvandrade rätt vackra alleer, såg talrika skaror af[1] menniskor och tänkte att snart vara ur Berlins område, då jag befann mig på en öppen, kringbygd, men rätt vänlig plats, till hvilken jag infördes genom en port, som jag skulle velat anse för en stadsport, om jag icke vetat, att jag hade Berlin långt bakom mig. Platsen fortsattes i en gata med de herrligaste byggnader. Hvad, tänkte jag, ligger ett nytt Berlin så nära det jag lemnat? Jag gick bort till gathörnet, läste gatans namn och såg till min förundran, att jag befann mig på Leipzigerstrasse och således i stället att vandra rakt ut omärkligt tagit af åt venster och inkommit genom Potsdamer Thor på Leipzigerplatz. Jag kom snarare till mitt logis än jag trodde och gick till hvila efter föga lysande bedrifter.

[1] Handskriften: och.

Den 5 juli, söndag.

Kl. 7 om morgonen hörde jag *Marheineke* i Trefaldighetskyrkan, densamma i hvilken Schleiermacher predikat. Det är en vänlig, icke stor, men treflig rotunda. Läktare rundtomkring i 3 etager[1]. Altaret ett fritt stående bord. Bakom detsamma en väl målad Christus. Öfver altaret utspringer predikstolen. Den sväfvar, hvilket äfven äger rum i de andra Berlinska kyrkorne, temligen högt i luften. Bakom predikstolen en liten, men, så vidt jag kunde förstå det, mycket god orgel. Ur den nya Berlinerpsalmboken istämdes en rätt skön psalm om tron och kärleken. Under sista versen uppträdde predikanten. Af ingressen hördes det, att han i sina Frühpredigten förklarar Johannes Evangelium. Han förehade perikopen ur 12 cap. om Christus i Lazari hus och nardussmörjelsen. Åtskilliga rätt sinnrika användningar af orden om smörjelsen. Hufvudthemat den rätta kärlekens art. Det hela enkelt och skönt, om ock här och hvar systemet framstack och en esoterisk mening framskymtade ur den exoteriska. Efter predikan communion. Mindre ceremoniös än hos oss. Skriftermålet helt kort, slutande sig med den af presten upplästa syndabekännelsen. Hvarefter communicanterna tillfrågades, om de häri af hjertat instämde och hade sådana och sådana föresatser. Ett högljudt ja svarades. Först fingo alla männen brödet, sedan alla qvinnorne, hvarefter vinet i samma ordning utdelades. Hela gudstjensten var lugn och värdig. Auditorium var dock ringa, knapt öfverstigande 60 personer.

Under hemvägen från Trefaldighetskyrkan kastade jag ett öga in i den nya Werderska kyrkan. Den är invändigt som utvändigt oändligt skön, hela inredningen harmonisk, glasmålerierna af den yppersta effect, det sämsta i mitt tycke altarmålningarne (af Begas). Beskrifning kan jag icke åstadkomma. I stället må en teckning biläggas[2]. —

Härifrån i Nicolaikyrkan. Det är en kyrka af gammal tysk art, många målningar, många Emporkirchen, särskilt högaltare och särskilt sångaltare. PISCHON, Schleiermachers

[1] Så var det på Reuterdahls tid. En etage har sedermera blifvit borttagen.

[2] Den har dock icke anträffats.

vän och lärjunge, höll gudstjensten. I predikan, hvilken noga höll sig till evangelium (3 Trin. om det förlorade fåret), kunde ock mästaren spåras. Den var på en gång djupt psychologisk och sannt christlig, tillfredsställde mig vida mera än Marheinekes. Mannen sjelf hade ett rätt intressant utseende, blek, mager, icke olik vår CAVALLIN. —

Derifrån till slottskyrkan (Domen), der STRAUSS förde ordet. Kyrkan af modern art, dock vacker. Altargudstjensten här fullständigare än i Nicolaikyrkan. Sångchoret skönare än prestens declamation. Strauss' thema var ödmjukheten, hvilken med allt möjligt rhetoriskt och declamatoriskt prål beskrefs och recommenderades. Predikan var uppenbart den sämsta af dem jag i Berlin hört. Strauss sjelf en lång, temligen vacker man, med presterligt, fromt, men något enfaldigt och slappt utseende; icke olik WILLASSON i Sörby. —

På eftermiddagen conferenser med Ehrencrona, besök i ett utmärkt vackert conditori unter den Linden (ett slags Schweitz inom glasdörrar) och resa till Charlottenburg. Den sista föga angenäm, på en Charlottenburgervagn, belastad med 13 personer och dragen af en häst. En svart himmel tvingade oss snart att återvända. Vi togo en annan (blott fyrsitsig) vagn, fingo till sällskap en kopparstickare WEBER med dess rätt hyggliga fru, hade en angenäm conversation under vägen, och hoppades således att sluta vår tour behagligt. Vid Brandenburger Thor stego vi af, sågo redan der skarpa blixtar, men vandrade dock oförskräckt die Linden framåt, men innan vi hunnit till gatans slut, hade vi det starkaste regn- och åskväder. En af colonner uppburen portal gaf föga skydd. Genom anskaffande af parapluer, en droska o. d. gjorde jag mig den goda frun helt bevågen. Jag skulle icke hafva något emot att fortsätta bekantskapen. I hörnet af Lustgarten skildes vi åt. Längre fram åt aftonen tilltog åskan; jag har knapt hört någon starkare och vackrare.

Den 6 juli.

Sedan jag nu blifvit behörigen utrustad med kläder, skulle adresserna aflemnas och visiter göras. Först hos FRIEDLÄNDRARNE Den yngre, doctoren, en vänlig, hygglig, tjenstfärdig

ung man, med de bästa kunskaper och fulländad humanitet. Han gaf mig goda löften i afseende på mitt vistande i Berlin. Den äldre, fadren, likaledes vänlig och förekommande, visade en stor tillgifvenhet för nordboarne, sade sig blott hafva känt en svensk, BRINKMAN, men älskade i honom alla. Han bad mig återkomma så ofta det var mig lägligt. Hans hus och väsen syntes mig så angenämt, att jag icke vill underlåta detta. —

2. REIMER var bortrest till Stuttgart. Sonen, en hygglig yngling, bad mig återkomma och lofvade hvad som af mig kunde önskas.

3. Ministern D'OHSSON, en liten vänlig, förståndig gubbe, i temligen simpel drägt och icke mycket elegantare omgifning, inlät sig mycket med mig angående svensk historia, i hvars literatur han dock icke var särdeles väl bevandrad, behandlade mig mycket förekommande och lofvade *optima officia.*

4, 5. KLENZE och LACHMANN, de förut bekanta, kände genast igen mig, fägnade sig åt den från Lund bekante och gjorde åtskilliga förslag för hans underhållande. Klenze, juristen, är husägare, har en ypperlig trägård med sydländska frukter, ett vackert bibliothek och en hygglig familj. Lachmann, smårolig, ironisk, men godmodig. — Klenze följde mig till TWESTEN en liten, låghalt, mycket rask 50-åring, liflig i rörelser och tal, till det yttre mindre elegant än de öfriga Berlinarne. Hans fru ful, men af ett mycket vänligt och beskedligt utseende. I hushållsbestyr, som hon hade för sig, lät hon sig icke störa. Det var till hennes fördel, att hon försakade storstadseleganseen. —

På eftermiddagen hos NEANDER. En liten, tyst, mörk, nästan förlägen man, utan något uttryck i ansigtet, ögonen nedslagna, men när de någon gång visade sig, klara och vackra. Hans tal fåordigt, öfvertänkt, allvarligt. Samtalet med honom temligen långt.

Tandvärk och trötthet hindrade mig från att i dag gå vidare. Med dem jag hittills sett var jag icke illa belåten. Dock skall det vara ett af mina fel, att jag tycker för väl om

menniskorna. Jag skulle således väl heldre kritla och häckla; men det kan jag icke och fortfar således att fröjda mig åt hvad som för mig har en angenäm sida, väl vetande, att allting också har en annan.

Den 7 juli.

Jag hade satt möte med KLENZE i Universitetets Sprechzimmer. Det är en god inrättning med detta[1] Sprechzimmer. Mellan lectionerna samlas professorerna derstädes, samtala om det ena och det andra, glutta i de föreliggande tidningarne och ingå åter i collegierna. Jag råkade här en mängd af Berlins notabiliteter, SAVIGNY, en stor, antikt enkel, flärdfri man, HOMEYER, fint bildad, med ett klart och genomskinligt ansigte, BÖCKH, en temligen liten, något fjeskig och sjelfbelåten man, MARHEINEKE (jag hade icke rätt kunnat se honom i predikstolen), af fint, ädelt utseende, något sammanpressad figur, en fin, nästan hectisk rodnad på kinderna, staturen temligen hög och skönt utbildad, HENGSTBNBERG, nedåt seende, skum, af ett mycket obetydligt, gesällsaktigt utseende, i en gammal brun utsliten rock (de öfriga också utan all elegans i klädsel). MAYERHOFF, liten, med magert och förläst, dock ännu något rödlätt ansigte, lifligt intresserande sig för svensk literatur, några andra att förtiga. Jag följde TWESTEN i hans auditorium. Detta mycket talrikt — 2 à 300 personer. Han läste öfver *die Weissagungen*. Stor logisk klarhet och skarphet, renhet och lätthet i språket, liflighet i föredraget. Till en början bestämdes begreppet *Weissagung;* skarpsinnigt, fint, tadelfritt: sedan om möjligheten och verkligheten af en *Weissagung*. Frågan om den senare förklarades egentligen för en exegetisk och historisk fråga och blef således — oafgjord. Litet frimodigare kunde dock väl den gode mannen hafva varit. Hvad jag minst af honom väntade var att äfven Hengstenberg fick af honom en compliment för sin christologi. — Från Twestens auditorium förde mig ödet in i SAVIGNYS. Af saken förstod jag intet (han läste öfver panträtten); men formen var intressant, högst enkel, logiskt klar, antikt grandios, liksom mannens

[1] I handskriften: denna.

utseende. Derefter i det kungliga biblioteket. Om dess inrättning framdeles en gång för alla. Under det jag var borta, hade svenske ministern hedrat mig ett besök. På eftermiddagen brefskrifning, preciosa, tandvärk. Preciosa täck, ehuru hvad spelet beträffar icke öfver sig. Sång och musik kan jag ej bedömma. Decorationerna rätt vackra. Natten sömnlös.

Den 8 juli.

Nästan hela förmiddagen på bibliotheket, der catalogerna genomgingos. Af den unge Friedländer visades mig, med den största välvillighet, allt hvad jag önskade. Också med WILKEN gjordes bekantskap, en vacker gubbe med mycket markeradt ansigte, något skarp, något förnäm, skall till och med hafva en släng af barnslig fåfänga. Att begagna bibliotheket lemnades mig full rätt. — I middagsstunden infördes jag hos några antiquarer af Friedländer. Derpå en treflig och glad middag hos dennes föräldrar. Fadren rätt välvillig, mycket kunskapsrik, utan prål och fjesk. Gumman förståndig, vänlig, men *etwas in sich gekehrt*. Barn, svärbarn och barnbarn lifliga, väl uppdragna, ehuru icke vackra. Med en svärson, prof. DROYSEN, må jag göra närmare bekantskap. — På aftonen i Operahuset. Don Juan, öfvermåttan herrlig. Så usel mottagningsgåfva för musik mig blifvit beskärd, var jag dock betagen, mera betagen än då jag såg stycket i Köpenhamn. Slutet här olika och sämre.

Den 9 juli.

På morgonen det efterlängtade brefvet från Köpenhamn. Studium af Preussisk historia. Besök af LACHMANN: denne underrättar om åtskilliga personliga förhållanden, i synnerhet med Hegelianer, Mundt, Varnhagen o. a. Längre fram besök hos MARHEINEKE och STEFFENS. Den förre något melancholisk, *zurückgezogen*, dock i umgänge såsom till det yttre älskvärd och ädel. Den senare lefvande, öppen, hjertlig, en stor, välbildad, glad man, nästan med ett Goetheansigte. Han talte mycket om Tegnér, om kronprinsen i Preussen (hvilken han värderar såsom en fint bildad, sannt religiös, och med ett stort hjerta utrustad man; — »er ist würklich *ein Mensch*,

und das ist mir doch immer das beste» — ehuru han icke godkänner en stor del af hans principer: »Er ist wie die ganze Welt ein wenig doctrinär») vidare om Skandinavien, om de skandinaviska rikenas förening o. s. v. Steffens' personlighet är den älskvärdaste, jag hittills i Berlin lärt känna. — Föreläsning i kyrkhistorien af Neander, lärd, väl ordnad, men bred, liflös och tråkig. I cathedern ser den lille svarte, sammankrupne, beständigt spottande mannen ut som en verklig skomakare. Han läste öfver författarne under 2:dra tidehvarfvet. — Superb middag à table d hôte för 7 1/2 gros. — På eftermiddagen ett kort besök på museum och en blick på målningarne, hvilken dock blott lärde mig, att rikedomen var stor. Kl. 4 i vetenskapsacademien. Sessionen öppnades af BÖCKH, som vidt och bredt utredde skillnaden mellan universitet och academi och till slut uppmanade de nyvalde ledamöterna att hålla sina inträdestal. Complimenter af dessa (Anatomen MÜLLER, Mineralogen ROSE, och STEFFENS). Steffens var starkast i complimentsväsendet. Svar af ERMANN och BÖCKH, med mindre complimenter. Redogörelse för prissökandet, af WILKEN. Det svåra ämnat, en redogörelse angående det Alexandrinska museum, hade af 6 författare blifvit behandladt, men af ingen till Academiens nöje. Academiens omdömen uttalades med mycken bestämdhet och skarphet. Till slut några minnesord öfver W. Humboldt af Böckh och ett fragment af Humboldts skrift öfver Japan. Fragmentet af allmänt innehåll om skillnaden mellan prosa och poesi, klart, rent, ehuru icke synnerligen djupt eller nytt. På aftonen en promenad till monumentet på Kreutzberg i den gamle Friedländers sällskap. Monumentet på nära håll rätt vackert, af massivt jern, till minne af preussiska folkets patriotism och uppoffringar under sista kriget. Figurerna, för öfrigt symboliska, äro porträtter. Derifrån ett besök på Schleiermachers graf. Han hvilar lugnt och vackert. Ett monument skall komma. — Abendbrod i den trefliga Friedländerska familjen.

Den 10 juli.

Föreläsning af Marheineke i encyclopedien. Han läste öfver kyrkhistorien, på det vanliga hegelska sättet. Rent,

simpelt får ingenting vara. Föredraget, lika mannens hela utseende, utmärkt ädelt. Underhandlingar om Schleiermacherska bibliotheket. Arbete på kgl. bibliotheket. Liljewalchs ankomst. De förträffliga Düsseldorffertaflorna hos BENDEMANN. Dennes trägård. Ännu en gång abendbrod hos Friedländer.

Den 11 juli.

Fortsatta underhandlingar med LOMMATZSCH och fortsatt arbete på bibliotheket. Besök på museum. Angenäm middag hos *die Gesetzlosen.* V. BOYEN, gammal militär. Några andra statsmän. Holländaren . . . TEX och hans fru. Det kungliga slottet och alla dess herrligheter.

Den 12 juli, söndag.

Besök på Gewerbeschule hos KLÖDEN. Mannen syntes vara af det rätta, lugna, omfattande, förnuftiga slaget, som så väl passar för undervisningsverket. — Besök hos den gamle, gode, hederlige, lärde WILKEN. — Wagnerska taflorna i dag ej tillgängliga. — HAGBERGS ankomst. Upsaliensia. Fidelio om aftonen.

Den 13 juli.

Arbete på bibliotheket och hos bokhandlare. — Schleiermachers tal öfver sonen. — Museum. — Besök hos Friedländers. Om aftonen köpmannen i Venedig, dålig.

Den 14 juli.

Fortsättning hos EICHLER, FINCKE, REIMER. — Besök hos Klenze. Promenad i regnet med den gamle Friedländer och hans dotterdotter. Angenäm afton hos Klenze.

Den 15 juli.

Gymnasium *zum grauen Kloster.* BELLERMANN, FISCHER, DROYSEN. Undervisningen, de stora anstalterna. Das Turnen. Gymnasii organisation. Souverainitet hos Director, egalitet hos ynglingarne. — Rauchs atelier. Drottningmonumentet, Victoriabilderna för Valhalla, bildhuggaren Tiecks, Schleier-

machers m. fl. monumenter. Den förträfflige Droysen skaffade mig denna fröjd. — Middag med honom hos Friedländers. Allt godt åt honom och hans goda flicka, Friedländers dotterdotter. Ingen af dem synes gjord för denna verlden. — Aftal med W. JURY, Jerusalemsstr. n:o 13, om bokauctioner. — Besök hos och promenad med Mayerhoff. Theologiska Faculltetens hemligheter afslöjade. Den Hengstenbergska riktningen allt mer och mer gällande. Marheineke, der papst. Schleiermacher gjorde sig aldrig skyldig till den förföljelseanda, som nu stundom visar sig. Twesten icke ren i kläderna (?) [1].

Den 16 juli.

Bokhandels- och bibliotheksarbete. — Det Egyptiska, mycket rika museum. — Ännu en gång ett besök i Gymnasium zum gr. kloster. Mathematik. Fischers lärobok. Läraren CELLE. Musikundervisningen. — Bad. — SVANBERG från Upsala. Nytt elegant spisquarter, icke dyrare än det gamla.

Den 17 juli.

Bokhandelsarbete. *Varia praeclara* hos antiquaren FRANTZ, Niederlagstr. 2. Besök hos Lommatzsch angående Schleiermacherska bibliotheket. Hans syster och hustru, den senare Schleiermachers dotter; 2:ne timmar angenämt förlorade i dessas sällskap. — Svanberg och Upsala. — Besök hos HENGSTENBERG, en ung, till utseendet obetydlig och omyndig man, med mulattnäsa. Hans väsen höfligt, *praetereaque nihil.* Samtalet blott om obetydligheter. — Aftonen hos Kämpfer i Thiergarten med anatomen MÜLLER. Denne en undersätsig man, skarp, allvarsam, fåordig, nästan melancholisk, men efter allt utseende mycket *gehaltvoll.*

Den 18 juli.

Bokhandels- och biblioteksarbete. Reimer, en något sammanfallen, men i sig sjelf starkt byggd, fast, fyrkantig man, med ett enkelt bondansikte, mildt fromt väsende, mycken vänlighet, icke olik en af mina bönder i Upåkra. — Grossii Dio-

[1] Frågetecknet är Reuterdahls.

rama och konstsamlingar. — Middag i Charlottenborgersällskapet med Lachmann, I. Bekker, Encke, Kortüm och den förut bekante V. Boyen; besvärligt, ehuru icke utan treflighet.

Den 19 juli, söndag.

Bokhandelsarbete. Illamående af hetta. — Middag hos NEANDER. Mannens utseende ännu temligen vidrigt. Samtalet piöst, icke saknande pjunk, orättfärdigt fientligt mot Hegel och Heglianerne, hvilka stå sig så mycket slätare hos de fromme, som de gynnas af hofvet. Sällskapet Lommatzsch (d. y., utgifvaren af Origenes, professor vid pastoralseminariet i Wittenberg, en liten tunn man med äkta tyskt ansigte i många fållor, liflig tråkighet och sjelfförnöjd underdånighet), VOGT (privatdocent och prest, synbart Neanders kreatur, obetydligt utseende med en ännu obetydligare fru) och några studenter, alla fulla af veneration för värden. Dennes syster, en otreflig, pratsam marketänterska, gjorde les honneurs. Efter måltiden examinerade hon mig angående Sverige, icke utan liflig lustighet. Neander synbart nöjd, när allt var slut. — Eftermiddagen i Charlottenburg. På vägen Staub, på stället Bier.

Den 20 juli.

Bokhandelsarbetet lider till slut. Rencontre med D' Ohsson, som skänker sin historia öfver Mongolerna åt biblioteket. Några angenäma stunder hos Friedländers, med den allt mer och mer intressante Droysen, som dock allt mer och mer närmar sig Nylanders öde. Eftermiddagen hos bokhandlare, aftonen dels hos d:r Friedländer dels hos dennes föräldrar.

Den 21 juli.

Med flera bokhandlare afslutades affärerna. Farväl hos Lachmann och Klenze, samt på biblioteket. Bref till Sverige och sådant arrangement, att hvad som skrifves före den 1 aug. ställes på Leipzig, före den 9 på Prag. — Aftonen hos

Steffens: Mannen den gamle, väl bekante, liflige, förträfflige, något fåfänge. Frun en förnäm dame. Allt i hög grad gentilt. Samtalet kring thebordet helt lifligt och intressant. Thecalaset slut kl. 11 om natten.

Den 22 juli.

Resten af bokhandelsaffären uppgjord. Seger öfver Hirschwald och Asher. God affär hos List sämre men betydligare hos Reimer. D'Ohsson mer än älskvärd vid mitt afskedsbesök. Furstlig middag, ehuru blott en famille, hos Reimer med Johannisberger och Ungerskt. Ännu större var hans rikdom på taflor. Den af en Düsseldorfermästare målade Don Quixote studerande, särskilt att minnas. På vägen från Reimers några visiter. Jag kunde icke annat än med ett slags kärlek betrakta, troligen för sista gången, Berlins vackra gator. Jag har icke att knota på staden, oaktadt den är litet mot hvad den kunde vara, oaktadt folklifvet är torrt och glädjelöst, oaktadt de bildade hata och förtala hvarandra, oaktadt sjelfständigt förstånd och friskt hjerta saknas hos många bland dem, der det borde finnas, oaktadt royalitet och loyalitet, så herrliga de äro i sig sjelfve, här syntes temligen medvetslöse och hjertlöse. Ordning, punktlighet, måttlighet, snygghet, elegans hos de förnäma, pålitlighet äro dock äfven dygder, om ock blott prosaiska, som förtjena aktning och kärlek. Alltså har jag till ett beslut intet annat än godt att säga och tänka om Berlin. Afskedsbesöket hos Friedländers öfvertygade mig ännu mer om det goda folkets förträfflighet och välvillighet. Jag underlåter visst aldrig att med innerlig tillgifvenhet minnas dem och med dem stå i förbindelse. Må blott Droysens hotande öde icke göra ett för stort afbrott i deras lycka. — På sistone besök af Lommatzsch och Mayerhoff. Den siste rätt hjertlig. Jag önskar honom allt godt. Inpackning, smått krångel vid afresan, afsked af mitt beskedliga värdfolk, DRAWES, och af mina goda kamrater Lovén och Liljewalch. Hagberg gör mig sällskap till Potsdam. Afresa kl. 10 om aftonen. Af vägen se vi intet för mörker och sömn. Ankomst till Potsdam kl. 1. Plats få vi på hotellet Der Einsiedler, der jag

finner allting godt och Hagberg allting dåligt, båda förmodligen med lika litet skäl. Kl. 7 om morgonen den 23 skrifver jag dessa rader i Potsdam.

Potsdam d. 23 kl. 6 e. m.

Herrligheten i Potsdam, der en stor, om ock något bizarr ande en gång herrskade, är besedd. Först det kungliga slottet. Fredrik den stores rum, ännu väl behållna, hade naturligtvis det största intresset. De äro förut tillräckligt beskrifne. Jag rördes väl icke till tårar öfver de bläckfläckar, som han »mit höchst eigenen Händen» lemnat efter sig, men det var dock mycket intressant att se det skal, hvari detta högdjur bland snäckor rört sig. Slottet för öfrigt brillant. Den förevigade drottning Louises enkla, ännu oförändrade rum gjorde hos mig det djupaste intrycket. — Paraden derefter obetydlig. — Utfart. Först till ryska colonien.[1] De ryska fångar, som blifvit af Preussarne tagna under sista kriget och efter freden skulle återvända, skänkte(!)[2] Alexander åt konungen i Preussen, och denne bygde för dem hus och capell i rysk stil. Husen några och tjugu, mycket snygga, egna, af intresse; capellet rätt vackert, rikt, utan altare, predikstol och bänkar, endast försedt med små pulpiturer för presten (popen). Det heligaste, der nattvarden utdelas, tillslutet. Den vid ryska beskickningen anställda popen förestår numera gudstjensten. Om några år är colonien icke mer rysk, men capellet står quar. Derifrån till Sanssouci. Det var mig rätt kärt att en gång se det. Han, som frambragt det och der lefvat, visade sig öfverallt. Taflorna hann man icke att se. De bästa voro väl borta. Vid beseendet af kronprinsens mycket enkla rum erinrade jag mig Steffens besök derstädes. — Charlottenhof, kronprinsens lustställe, rätt täckt, i italiensk smak, en herrlig villa, vackra italienska trägårdsanläggningar

[1] Ryska kolonien Alexandrowka, som byggdes 1826 af Fredrik Wilhelm III, för de då vid första gardesregementet anställda ryska musikanterna. Den berättelse som här följer om koloniens uppkomst är tydligen gjord efter hörsägen.

[2] Utropstecknet Reuterdahls eget.

fontäner m. m., som väl kan fröjda sinnet. — »Das[1] neue Palais», också bygdt af Fredrik den store, det praktfullaste och rikaste jag ännu sett af architectur och decoration, stort och kungligt. Han började det 1763 och skall dermed hafva velat visa, att 7-åriga kriget ännu icke utarmat honom. En omätlig rikedom råder också i detta slott. Några goda målningar. Det mesta tycktes vara ovigtigt. I trägårdstemplet Rauchs stora mästerstycke, den slumrande — döda — drottningen. Ensamt detta sculpturverk belönade uppehållet i Potsdam. Sist garnisonskyrkan. Dess vackra predikstol och det derunder befintliga hvalfvet med de sammanstälda kistorne af Fredrik den store och hans far, i döden förenade, i lifvet åtskilde. Fredrik hade inrättat ett särskilt grafhvalf för sig på Sanssouci: det första man gjorde efter hans död var att insätta honom i en kyrka bredvid hans fader. Efter det nemligen fadrens gemål hvilade på ett annat ställe och ställe således fanns för en kista, insatte man Fredriks. Den yttersta är af tenn: liket skall ligga i dubbel träkista. Fadren har fått marmorkista. — Färden i Potsdam var dyr, kostade 9 à 10 thaler, hvarom dock utom Hagberg och mig äfven en österrikare participerade. Sen middag och derefter beredelser att resa vidare. Hagberg är nu på återvägen till Berlin. Jag är således alldeles ensam svensk. Huru detta väl skall gå, undrar jag någon gång; men vemodar alldeles icke. Vore ett storverk i fråga, skulle jag säga, att jag har godt hopp. Halle är väl det nästa ställe, der jag sätter penna på papper.

Halle d. 24 kl. 8 e. m.

Sedan jag skrifvit det föregående, gjorde jag i aftonsvalkan ännu en tour kring Potsdam, naturligtvis till fot. Staden är rätt vacker; skada att dess rörelse är så obetydlig, att den behöfver hjelp af konungen för att bestå. En sådan kan den dock icke alltid bekomma och hvar tager då herrligheten vägen? Utsigten från »die lange Brücke» vid slottet uppåt Haveln rätt vacker. En blick på den nya kyrkan, som är under byggnad och som, såsom allt nytt i byggnadsväg,

[1] I handskriften *Der*.

är ett verk af Schinkel. Vestibulen syntes mig vacker, så mycket jag deraf kunde se för ställningarne. Sidorne »sagten mir nicht zu». Rådhuset skall vara en miniaturafbild af det i Amsterdam; det lilla var icke mycket, hurudant ock det stora må vara. Kl. 1/2 9 infann jag mig på posten. *Sie kommen noch viel zu früh,* sade man mig. Kl. 3/4 t. 9 skulle posten gå. Huru, tänkte jag består icke längre den preussiska punktligheten? Jag gick in i passagerrummet, drack en flaska svagdricka och få minuter efter 3/4 trumpetade postillonen. Vill man nämna en egenskap, som företrädesvis utmärker Preussen, så är det punktlighet. Allt har sin tid och sitt ställe. Den utstakade gången kan lika litet afbrytas som verldssystemets gång. Hvad Sverige i detta hänseende har mycket att lära. — Vi voro snart i vagnen. Med mitt ressällskap, som temligen mycket trängdes och skuffades, var jag icke synnerligt tillfreds. De syntes vara temligen krångelaktiga och dryga tyskar. En stor karl till venster om mig luktade starkt af bränvin och tog sig då och då en styrkedryck ur en fickflaska. Jag fick sedan veta, att han reste som privatcourir mellan Berlin och Paris. Många ord sades icke, vi sofvo så godt vi kunde, och af landet förnams intet annat än dam. Natten var något mörk, men i öfrikt vacker, då och då upplyst af svaga blixtar. Då det dagades, voro vi en timmas väg från Wittenberg. Dit anlända kl. 5, hällde jag i mig en kopp caffe, och sprang genast till torget. Jag erhöll af conduktören blott 10 minuter till min expedition, hann således icke mer än gå omkring Luthers staty och inför densamma förrätta min morgonandakt. Hurudan den var, förstår eller såg jag icke; jag tänkte blott på mannen. Luthers och Melanchthons hus fick jag icke se. Blott en blick på de gamla husen på torget, med deras taggiga gaflar och åter åstad. Denna resa lärde mig egentligen, hvad resa med snällpost vill säga; vi gjorde 18 mil på 14 timmar i en vagn så stor som ett litet hus och på en chaussé, som i allmänhet väl var god, men som dock hade en half mil ytterst dålig. Passagen öfver Elben, strax på andra sidan Wittenberg, var mig intressant; jag tänkte på det myckna herrliga, som denna flods stränder hafva att uppvisa och på den rika historia, hvartill de varit

vittnen. Det var ock den första egentligt tyska hufvudflod, jag med full besinning passerat; Odern hade jag för regns skuld knapt sett. Längre fram passerades Mulde, som faller i Elben, icke mycket betydlig. Förmiddagen blef genom sin värma mycket besvärlig. Dock var jag, sedan det blifvit dager, någorlunda försonad med mitt ressällskap. I Bitterfeld skildes jag från en del deraf, som tågade till Leipzig, och fick nytt, men icke intressantare i stället. I Halle voro vi kort före middagen. Jag bor i Kronprinsen, rätt trefligt och angenämt, och fröjdar mig i synnerhet åt en viss beqvämlighet, med hvilken det ända sedan jag var i Sverige stått illa till. Putsning, middag, en kostlig middagssömn efter 2:ne genomvakade nätter. På eftermiddagen eller heldre aftonen gick jag ut — nu ser jag icke längre, går till sängs och skrifver mera i morgon — för att bese staden. Den är hvarken ny eller gammal, dock mera det senare än det förra, krokiga, smala gator, höga hus med trappformiga, i luften högt uppspringande gaflar, flera vackra kyrkor, som framdeles närmare skola beses. Universitetet en ny [1] vacker byggnad, med stora försalar, trappor o. d., men små auditorier. Aula academica stor, ljus, vacker. Derifrån till d:r FÖRSTEMANN, en ung, välvillig, tjenstaktig man; visade åtskilliga rariteter från Luthers tid, originalet till apologien, formula concordiæ, Theologiska Facultetens i Wittenberg anteckningsbok med en mängd annotata af Martinus, Philippus o. a. Goda förhoppningar, att F. skall vidare sörja för mig i Halle. — ULLMANN träffas icke hemma.

[1] Det hade blifvit uppfördt året förut, 1834.

(Forts. och slut i nästa årg.)

J. Sjöholm.

E. J. Almquists »curriculum vitæ».

Originalet till här meddelade självbiografiska utkast af teologie professoren ERIK JONAS ALMQUIST, Erik Abrahams fader och farfader till Love, har länge förvarats i Uppsala domkapitels arkiv, men har numera enligt Kungl. Maj:ts medgifvande afsöndrats från arkivet för att tillställas författarens deskendenter.

Erik Jonas Almquist, som afled den 15 mars 1808, var en framstående teologie professor. Medan en samtida biskop sådan som Lindblom icke synes hafva hyst någon egentlig betänklighet vid att prisgifva många af kristendomens centralsanningar, utmärktes Almquists forskningar, trots en på hans tid mindre vanlig självständighet, af ett noggrannt fasthållande vid kyrkans lärobegrepp. Hans kommentar öfver Ernestis teser var vida berömd, och Ödmann kallar detta arbete för »ett mästerstycke af klarhet, en förträfflig bok, af hvilken äfven teologie doktorer kunna mycket lära».

Personligen åtnjöt Almquist »allmän vördnad och kärlek» för sin uppriktiga fromhet, redbarhet och välvilja.

Ldm.

A:o 1729 d. 2 feb. natus sum ego ERICUS JONAS ALMQUIST in prædio sacellani Tæbyensis Skogberga, patre tum sacellano, tandem pastore et præposito tæbyensi ABRAHAMO ALMQUIST, matre ANNA MAGDALENA EKVALDH;

d. 4 seqv. ejusdem mensis sacris undis tinctus sum atque duplici nomine insignitus, in memoriam avi paterni et materni. Ille videlicet fuit ERIC ABRAHAMSSON ruricula in vico Almnugensi Löfstad, hic JONAS EKVALDH, qvondam a rationibus in collegio Regio Militari.

1736 prima elementa litterarum discere coepi a nonnemine LINDSTRÖM dicto.

1737 huic successit Johannes Blomselius, Upl., qvo instituente prima stamina lingvæ latinæ ducere cœpi.

1738 primum exercitium latinum scripsi, hæc verba complexum:

Timor Domini est initium Sapientiæ.

1740 novo præceptore usus Nicolao Setterdahl, Ostrog., rudimenta tirocinii in lingva Græca ponere incoepi.

1741 d. 5 feb. Upsaliensium camoenarum sedem primum invisi;

d. 7 ejusdem in Musarum tabulas sum relatus rectore Magnif. Theologiæ Prof. MATTHIA ASP, Decano Fac. Philos. Hist. Prof. ELIA FRONDIN Albo denique nationis Roslagiæ sum adscriptus, Inspectore tum Theol. Professore, tandem Archiepiscopo MAGNO BERONIO.

Junio mense donum redux, ducibus præceptoribus dicto SETTERDAHL et huic 1742 succedente SWENONE SÆFWENBLAD puerilem operam litteris navavi, a condiscipulo minus strenuo, Jona Ljungberg potius impeditus, qvam incitatus ad annum.

1743 mense Martio utrumque et ducem et comitem reliqvi et proprio marte litteris qvalecunqve studium tribui ad mensem Octob., qvo novus me salutavit informator, And. Wikström, Scanus, sed salutavit tantum, post aliqvot septimanas discedens;

1744 mens. feb. Upsaliam repetii sine cortice natans, sc[ilicet] nullo comitatus informatore, sed ut inspectori, rationem diligentiæ redditurus, tum Mag. jam Bibliothecario Birgero Frondin, qvi etiam unum exercitium stili, sibi qvalibet septimana exhibendum emendavit, primum exercitium fuit; *Laudatio artium liberalium.*

Optimus autem dux atque moderator fuit *Jehovah* per omnem vitam, immo in æternum celebrandus, qvi in lubrica me ætate continuit, ne in vitiorum vado hæserim et qvi nondum ultra carceres in palæstra litterarum progressum, ita feliciter deduxit, ut qvotidie magis magisqve profecerim.

O Deus! Tu eductor meus ex utero! Fiduciam mihi faciens super uberibus matris meæ, super te projectus sum ab utero, a ventre matris meæ, Deus meus Tu. J. 22: 9, 10, 11.

1744 Mense Majo in conventu nationali oppositorias partes tuens, primum fere periculum feci loqvendi latine, qvod tamen felicius cessit, qvam ipsemet speravi et exspectarunt præsentes.

1745 Mense Junio orationem habui in conventu nationali *de laudibus Lingvæ Latinæ.*

1747 Mense Ap. panegyrim etiam in corona popularium habui in adsumtum a principe tum regio, demum Rege gloriosissimo ADOLPHO FRIDERICO, cancellario tum Academiæ Upsaliensis.

1747 Mense Majo in facultate, ut dicunt, scripsi; argumentum fuit: *Vituperatio vini,* exhibente tum celeberrimo[1] Math, professore Sam. Klingenstierna, Decano Prof. Skyttiano nob. Johanne Ihre.

1747 mense Sept. Spartam præsidis ornavi exercitii disputationem, campum disputatorium aperuit art. de regeneratione, cui binæ decades thesium miscellanearum a me adjunctæ sunt,

1748 m[ense] ap. meæ informationi commissi sunt bini filii nobilissimi tum legiferi Norlandiæ tandem provinciæ Aros. Gubernatoris Olai Malmerfeldt, Olaus et Carolus Fridericus.

1749 Mense mart. Upsaliam profectus una cum discipulo supra dicto Olao Malmerfeldt;

d. X maji sub examen Theol. revocabar, decano Th. D. Gabriele Mathesio;

d. V junii disputationem pro exercitio, ut dicunt, defensitavi de *'Αποκαταδοκία τῆς κτισεος*, præside Theol. professore tum, sc[ilicet] tandem episcopo scarensi Engelberto Halenio;

primus hic fuit ad academiam Ups. meus fautor singularis, cujus benevolentiæ debui stipem, qva 1747 sublevabar Regiam atqve dictam apud Malmerfeldtium informatoriam provinciam benigniori item suo judicio et animum mihimet ipsi addidit et prolixiores aliorum animos mihi conciliavit meritorum certe ejus in me memoria, nisi cum morte mea non erit intermoritura.

1749 d. XI nov. stili exercitium oratorium pro gradu, ut ajunt, scripsi. Thema fuit confirmatio verborum Taciti:

[1] I handskriften: *cel. tum.*

sublatis studiorum pretiis, ipsa etiam studia perire, exhibente eloqv. prof. cel[eberrimo] Petro Ekerman, Decano Lit. Gr. Prof. Joh. Amnell et teste prof. hist. Olao Celsio, fil.

1750 d. 16 maji examen philosophicum rigorosum subivi, decano mor. prof. Laurentio Dahlman; mense sept. mihi contigit facem litterarum præferre nob. adolescentibus Ulr. D. Cronstedt, Carolo Gab. Klingstedt, Alexandro et Erico Gustavo Adlerberg;

1751 Mense jan, ornabar stipendio Possiethiano;

Mense feb. graviori morbo implicitus fui, qvam qvo huc usqve laboravi. Deo laus!, qvi valetudinem et tum restituit et in præsens tempus satis feliciter conservavit.

1752 d. 18 Martii specimen graduale edidi de Usu rationis pædagogico in demonstranda possibilitate et necessitate revelationis, præside prof. tum log. et metaph. tandem Theol. Kalseniano Nic. Wallerio;

d. 16 junii numini sit gratia, magisteriales honores felici auspicio mihi sunt concessi, promotore prof. Skytt. cel. D:no *Joh. Ihre,* præsente et annuente ipso cancellario illustrissimo comite D:no Carolo Ehrenpreus.

1753 d. 12 maji concesso jure cathedræ superioris usus sum, ut præses et auctor disputationem ventilandam exhibens de Deismo Reipublicæ noxio, resp. Studioso Vestmanno, jam pastore Gagnefensi Samuele Godenio.

1754 novus inspector nationis, tunc Theol. professor, jam Episcopus Arosiensis D:r Laur. Benzelstierna, a Deo propitio novus etiam mihi concessus est fautor et promotor circa idem tempus benignior fatorum ordo me in Helsingiam deduxit ad præpositum Boldnæsensem D:num Olaum Bergman, qvi filium unicum Fridericum Ulr. Bergman litteris instituendum mihi concredidit, omine vero lætissimo, novus hic patronus patrem mox egit, demum socer futurus, Thori ejus consors matrona honestissima Hedvigis Possieth maternis etiam in me beneficiis, futuro socrus adfectui prælusit;

1756 d, 13 octobr. denuo præsidem egi disputationis publicæ, qvam de materialistis pseudotheologis et pseudopoliticis, ut respondens, dextre defensitavit, non tam discipulus, qvam socius in litterario studio atqve futurus frater et adfinis, Fridericus Ulricus Bergman.

1757 d. V junii a Facultate Theologica Upsaliensi publico diplomate, mihi concedebatur *venia docendi* sacras litteras, Hunc honorem, qvi antea non nisi uni contigit Doctori Laur. Noring, inprimis acceptum retuli prolixiori in me voluntati D. D. S. S. Theologiæ Professorum Gabrielis Mathesii et Laur. Benzelstierna.

Programma, ne eidem edendo moras interponerent occupationes, qvas præferebat variæ Decanus Facultatis, D. D:r Wallerius, conscio solo Mathesio, ipsemet contexui, qvod dictus Decanus, suo nomine tabulis publicis demum adfigi curavit Dominica Trinitatis.

Ut docens *sequ.* intervallo autumnali scholas privatas aperui, in qvibus repetitionem Theologicam Benzelii explanavi, recentioribus simul controversiis theologicis expositis, eandem telam.

1758 intervallo vernali ulterius pertexui et ad finem perduxi.

Seqv, intervallo autumnali, præcipua capita generalia Theologiæ Moralis proposui, capitalibus maxime momentis a memetipso dictatis, qvæ m[anu]s[crip]ta adservantur;

mense nov. examen subii pro candidatura theologica.

Brevi postea locus mihi primo contigit in triga candidatorum vacuæ adjuncturæ Theologicæ.

Die 15 nov. constitutus sum Vicarius Theologiæ Lector ad Gymnasium Gevaliense.

1759 ipso Die Jovis, qvi præcedebat diem passionis Dominicæ, vulgo *Skärtorsdag* dicto, absqve prævio examine ut Theologiæ Candidatus solus etiam sacris ordinibus initiatus sum;

mense aprilis tandem ineunte Gevaliam me contuli, novam provinciam auspicaturus;

1760 d. 10 aug. naturæ debitum reddidit parens b[eatæ] m[emoriæ];

1760 mense novembri iterum mihi locus concessus est in triga ambientium vacuam adjuncturam Theologicam;

d. 20 dec. edidi dissertationem in Act. X: 34,35 *Δεκτὸς τοῦ Θεοῦ ἐν παντὶ ἔθνει* pro candidatura theologica, præside Doct. Nic. Wallerio.

1761 d. 10 sept. faventis coeli munere, mihi matrimonio juncta est, virtutibus aliisqve modis dotatissima virgo Hedvig Cecilia Bergman. *Mulierem virtutis, Deo dirigente, inveni, certe rarum, præ margeritis, pretium ejus,* Prov. 31: 10.

1764 Mense apr. a Facultate Theologica tertio propositus inter candidatos adjuncturæ theologicæ.

1766 d. 22 maji præfectus ordinariæ provinciæ lectionis lingvarum Gr. et Ebr. ad gymnasium Gevaliense;

1767 a Consistorio Holmensi mihi primus est locus concessus in illa triga, unde fieri deberet optio pastoris ad ecclesiam Ulricæ Eleonoræ;

1771 diebus 12, 13 februarii præsidem egi dissertationis synodalis a me elaboratæ de Deo Unitrino;

1773 Adscriptus Societate Svecanæ pro Fide et Christianismo;

1774 Regio diplomate clementissime dato d.[1] oct. pastor sum constitutus ecclesiæ Vendelensis omnibus amplissimæ hujus ecclesiæ suffragiis, tribus cum dimidio tantum exceptis, expeditus.

1775 nomine Soc. p. f. et Ch. edita a me scripta Introductio in lectionem S[cripturæ] Sanctæ;

1777 d. 9 aprilis ab archiepiscopo Carolo Fr. Mennander constitutus præpositus honorarius;

1778 ut membrum cleri comitialis interfui comitiis Holmiæ habitis;

1779 d. 6 junii supremus in Theologia Doctoralis honos sollemni promotione mihi collatus;

1781 locum obtinui inter candidatos provinciæ pastoralis ad pastoratum Nicol. Holmiæ 115 suffragiis honoratus;

1785 denuo pluribus suffragiis ibidem expetitus;

1786 comitiis iterum ut membrum cleri comitialis interfui, loco mihi concesso inter electores et Deputatos ad fiscum Regni, dictum *Bancam;*

1786 XIII suffragiis sum honoratus, qvando in archidioecesi optio instituebatur candidatorum dignitatis archiepiscopalis.

[1] Lakun i originalhandskriften.

1786 d. XX nov. Rex me designavit membrum Ordinis de Stella Polari;

1787 die 11 febr. a Rege Ipso in hunc ordinem cooptatus;

1789 d. 18 dec. Regio Diplomate constitutus pastor Tierpensium;

1790 d. 28 jan. non ambiens præfectus Spartæ Ordinariæ Theol. Professoris Upsaliensis;

1791 Hoc munus sum auspicatus, habitis lectionibus publicis in Theologiam Dogmaticam et privatis in Theologiam Symbolicam et Homileticam;

Eod. anno omnibus suffragiis electus Inspector Nationis Gestriciæ et Helsingicæ;

1792 Interfui comitiis Gevaliensibus, nomine cleri archidioecesani, secretæ deputationis membrum.

Eodem anno d. VII junii orationem parentalem Upsaliæ habui in obitum Regis Gustavi III;

1793 d. 17 martii orationen habui in festum jubilæum;

1794 Rector Ac. Ups. in locum demortui D:i Prof. Kinmark, auctoritate s[erenissimi] d:i Interregis et Cancellarii suffectus, fasces Rectoris tandem depositurus orationem habui *de Theologia eclectica*;

1800 Rogatu consistorii Academici oratione celebravi coronationem regiam d. V. Aprilis habita et sumtibus Academiæ impressa.

Martin Aschaneus' på 1640-talet till riksarkivet öfverlämnad samling böcker och handskrifter.

Hvarje forskare i 15- och 1600-talens svenska kyrkohistoria måste vara kyrkoherden i Tensta och Hammarby, »antikvarien» *Martin Aschaneus* tacksam för den flit och sorgfällighet, hvarmed han dels samlat värdefulla urkunder och tillförlitliga afskrifter af sådana, dels ock för egen del fört anteckningar om samtida politiska och kyrkliga tilldragelser. Hans handskrifter träffas numera spridda i riks-

arkivet, Skoklostersamlingen i kungl. biblioteket i Stockholm samt Uppsala universitets bibliotek. Nedanstående förteckning, som i original finnes i riksarkivet *Collectanea de scriptoribus svecicis* (Bd. 4), synes äga det värde, att den väl förtjänar offentliggöras.

Register opå dhe böcker, som iagh undertächnade, efter H. K. Maje:tz och höge regeringens befallning hafwer anammat af sal. d:ni Martini Aschanei, fordom antiquarii, effterlåtne enkia, at forwahras uthi riksens archivo 164...

1. **Trychte bööker.**

Luciani opera, cum Erasmi Roterod. interprætatione. Petri Velleri Paterculi Historiæ Romanæ Duo Volumina. Andreæ Alciati opera. Johannis Francisci Hymner.	Alla i ett band in folio.

Iohannis Aventini Annalium Boiorum libri septem.

Historia Regni D. Saxonis Gramattici. Collectanea Antiqvitatum in urbe atque agro Moguntino. Hellsinge Laghen, medh några andre Tractater. Usus Bellicus et operationes militum.	Folianter.

Levini Lemnj Occulta naturæ miraculo. Deliciæ urbis Romæ Divinæ et Humani medh Figurer. Silva Cronologica circuli Baltici Nicolai Helvardiro. Arrild Hwitfeldz Danske Crönica, dansk. Diurbok på tyska medh figurer. Hemmingi Gadz Oration emot the danske.	In 4:to.

Commentarius de origine, situ, regionibus, moribus, religione ac Repub. Moscovitorum. 4:to.

Cronologia Iacobi Gislonis. In 4:to.

Historia Svecorum Gothorumque Erici Olai Theol. D. et Decani Ubsaliensis. 4:o.

Cornelii Agrippæ veibliches geschlechts Luciani opera på tyska.
Regementz perssoners lastbok. } Alla uthi ett bandh. 4:o

Cronologia Historia Herodoti et Tucydidis.
Cronica Davidis Chytræi.
Palladii Rutilii De re Rustica.
Marci Catonis de re Rustica. } Uthi ett bandh.
Tysk läkiarebok. } 8:o.

Methostenis liber de Iudicio et Annalibus Persarum.
Breviarium Phiionis de Temporibus. } Uthi ett bandh. 8:o.

Kong Laurins historia.

Een tysk crönika in folio utan form. Ifrån Adam till Christum. In folio.

Rudimentorum Chosmographhicorum Johannis Honteri. 8:o.

Sententia in 4. Senatorum Regni Sveciæ. 4:o.

Teatrum Nobilitatis Svecanæ cum paraphrasi Messenii. In folio.

Swenska laghen på latijn, Messenii. 4:o.

Transactio inter Sveones et Danos Messenii. 4:o.

Sweriges rijkes skådetorn Messenii.
Riim crönikan den större Messenii.
Retorsio imposturarum Petri Parvi Rosefontani.
Item twå små crönikor, den ene på Riim, och Messenii. } 8:o.

Specula Regni Sveciæ Messenii.
Miscelanea tractatio Juridica. } Bådhe uthi ett band. 8:o.

Cronicon Episcoporum per Sveciam, Gothiam et Finlandiam.
Tumbæ veterum ac nuperorum apud Sveones Gothosque. } Ett band. 8:o.

Amphiteatrum de Genealogia Regis Gustavi, Messenii.
Sveopentaprotopolis Messenii. } 8:o.

Blanke Märtas traggedia. Disas comædia, och om Swanehwijta. 4:o.

2. Serdeles runa och antiquit. arbete, medh hwilket den sal. mannen sin fliit har welat låta förnimma och [som] han i sine sidste dager har inlagt i en pergamentz possa etc.

Sten och rune crönika medh dess declaratione öfwer Edhz sochn.
Sollendatunæ rune monumentz crönika.
Een tractat om Swerges rijkes råmärkien.
Monomentum Orosticum in Almarstäke.
Historia Parochialis Norsunda, subdita diligentiä.
Insignia Regni et Regum Danicorum.
Insignia primaria Regalia amplissimi Regni-Sveogothici.
Fremmande landz myntebok. Electorum Reg. Svec. Myntebok.
Jnrijkes myntebok. Item S. rijkes arfkonungars myntbok.
Ölandz runatäxt i en bok. Een lijthen afrijtningz myntbok.

---

3. Hans äget arbete, så wäl som upsökt och colligerat af åtskillige orter.

Een pergamentzform i folio, innehållandes åtskillige handlinger och bref.
Håbohäredz, Laghundratz och Erlinghundratz häraders Jordebok 1583.
Copia af Håfbo, Broo, Erlanahundratz, Laghunda, Haghunda häraders skatt bönder, jordebok, medh alla uthiordar och stadgar.
Item een pergamentz bok i folio, medh några bref uthi.
Een bok in 4:to Juditz och Holoferni comædia och andra saker, som registret utvisar.
En skrifven riimkrönika om konunger och regenter i Swerige.

Sko klösters hymnale på Pergament.
Cronica Bedæ veteri Romanico stylo.
Cronica Cornelij, de Bellis Troianorum.
Cronica Saxonis veteri Rom. stylo.
Een gammall laghbook gammall stiil.
Acta Regum ac dominorum V. T. ab Adam ad Christum.

Dessa alle äre medh gammul stiil på pergament skrifne. In 4:to.

Den samma af Aschaneo förarbetat på läsande stiil.
Acta Visitationis Generaliss. in Estonia, Livonia et Ingria 1627.
Wichtighe rijkz handlingar 59. Uthi ett bandh.
Communis piusque modus Dedicationis et Consecrationis Ecclesiæ Dei.
Husstyrilse, ålders häfd och läkiare book.
Wichtige kyrkiosaker, testamenta, jordabref och huussaker.
Concilii Decreta om keijsarens hemlige stemplingar, och sal. K. Maij:ts herl:e victorier.
Acta Regni Sveciæ Högedomar och Reguler, Edzformular etc.
57 ecclesiasticæ tractater, politiske tractater.
Herredagz acta, synodaliske, theologiske och historiske.
Aschanei skrifftelige arbete om Ryssland och thess handlingar.
De Antiquitatibus een book.
Liber collectaneus de monumentis in Estonia et Livonia.
Antiquitetz bok, ther uthi om åtskillige saker, myntz, oxars, kors wärde, och annat mera gammalt förmäles.
Ryske krönika och kyrkieordninger, författat af Aschaneo.
Gammall swensk bönebok, med gammal munkstijl. 15 böner sammansatte af H. Nigels Amundi, och publicerat af biskop Mattis i Strengnäs, som och gaf 40 d. aflat til huar bön.
Callendarium Runicum cum computu Ecclesiastico.
Swerges skepz tafla medh hwars och itt skipz nampns uttydelse. Aschanei arbete.
Runska monumenter in ecclesia Fredhstadha.
Forna tijdhers sakers memorialbok.
Wapnabok. Nyttighe hussaker och lekiedomar.
Nyttighe tractater om runor.
Swenske phrases bådhe på gammalt och nytt sätt.
Bonde prachtika och wädherbook.

Tröstbok Johannis Leonis, verterat af Aschaneo.
Amphiteatrum de Genealogia Gustaidum, versione Martini Aschanei.
Een lijthen läkiarebook. En lijten wijsebok etc., Runske conceptzboken etc.

Jonas Håkonsson.
M. P:ria.

A tergo: Register opå
Antiquarii sal: d:ni Martini
Aschanei, fordom past:s in Fredhstada antiq:t handlingar
och böcker a:o 1641.

Ett officiellt uttlåtande om svenska kyrkans s. k. successio apostolica.

På anmodan af dåvarande statsrådet och chefen för ecklesiastikdepartementet har af innehafvaren af professorsämbetet i kyrkohistoria vid Uppsala universitet för någon tid sedan afgifvits nedan meddelade utlåtande. Frågan spelar som bekant en stor praktisk roll med afseende på svenska kyrkans (resp. svenska prästers, deras ämbetsförrättningars och kyrkolokalers) förhållande till den anglikanska.

* * *

Att den svenska kyrkan likaväl som den anglikanska ännu äger den s. k. *successio apostolica,* är — så vidt jag känner — numera allmänt erkändt af de historiska forskarne i vårt land. Egentligen är det endast på tre eller fyra punkter, som man med något berättigande kunnat sätta den episkopala vigningsföljden inom vår kyrka i fråga. Dessa äro:

1. Har biskop PETRUS MAGNI i Westerås, som i sin ordning invigde Sveriges förste evangeliske ärkebiskop LAURENTIUS PETRI NERECIUS, verkligen blifvit invigd till biskopsämbetet?

Svaret är utan ringaste tvekan ja. På kanoniskt vis vigdes han i Rom den 1 maj 1524. De historiska bevisen för detta faktum finnas angifna dels i d:r A. NICHOLSON'S arbeten Apostolical Succession in the church of Sweden London 1880—87, dels i professor H. HJÄRNES skriftvexling med den romerska prästen A. BERNHARD i Theol. Tidskrift 1883—84. Ett ytterligare bevis lärer d:r K. H. KARLSSON hafva funnit vid sina för ej länge sedan afslutade forskningar i Vatikan-arkivet i Rom.

2. Har BOTVID SUNESSON, biskop i Strengnäs (1536), blifvit på sedvanligt sätt invigd till biskop?

Äfven denna fråga måste jakande besvaras. D:r Nicholson visar, att en parallell eger rum mellan bevisen för denne svenske biskops vigning och de historiska stöden för invigningen af den engelske biskopen BARLOW, »the principal consecrator of Archbishop Parker, through whom Apostolic Orders ore derived to the Church of England». Såsom Nicholson med all rätt framhåller är dock den historiska bevisningen för Botvids biskopsvigning *vida starkare* än för den motsvarande engelska.

3. Under konung Johan III:s tid sökte man från romerskt håll göra gällande, att Sverige saknar rätta biskopar. Betyder ej detta, att den svenska kyrkan då saknade *continua successio tradita per ordinationem episcopalem?* Förvisso icke! Det romerska inkastet grundade sig därpå, att de romerska ritualen och ceremoniellen icke blifvit följda vid biskopsvigningarne. Däremot uttalades hvarken af påfvens representant, kardinal Possevino, eller någon annan samtida ett enda ord af tvifvel om de svenske biskoparnes legitima succession och konsekvation i och för sig. (Jfr A. THEINERS på tyska och franska tillgängliga arbete om Sveriges ställning till den hel. stolen liksom litteraturen om den liturgiska rörelsen i Sverige, *passim).*

4. I sitt arbete »Svenska kyrkans historia efter reformationen» har C. A. CORNELIUS yttrat tvifvel, huruvida ärkebiskop OLAUS MARTINI (1601—1609) någonsin blifvit invigd till sitt ämbete. Han säger t. o. m. (anf. arb. I, 130), att »starka skäl ala för den meningen, att Olaus aldrig blifvit ordinerad», d. v. s. aldrig erhållit vigning till biskop.

Att emellertid icke heller på denna punkt någon lucka i den svenska kyrkans s. k. *successio apostolica* förefinnes, enär Olaus Martini verkligen invigdes till sitt höga ämbete den 16 augusti 1601, anser jag mig med oemotsägliga historiska grunder hafva ådagalagt i Kyrkohistorisk Årsskrift årgång 1900 (s. 269 ff. »Till frågan om den s. k. *successio apostolica* inom svenska kyrkan»).

Efter att sålunda hafva i korthet påpekat de väsentliga invändningar, som med någon grad af rimlighet torde kunna göras mot ifrågavarande antagande, får jag såsom min, äfven på själfständig pröfning och undersökning grundade mening förklara, att *den svenska kyrkan likaväl som de grekiska och romerska kyrkorna ännu i dag otvifvelaktigt äger continua successio apostolica, tradita per ordinationem episcopalem.*

Herman Lundström.

Underrättelser.

Den 9 februari afled i Greifswald teologie professorn därstädes d:r OTTO ZÖCKLER, särskildt bekant såsom flitig encyklopedisk och apologetisk författare. Han föddes i Grünberg i Oberhessen den 27 maj 1833, studerade 1854—56 i Giessen, Erlangen och Berlin, aflade år 1856 disputationsprof vid Giessens universitet, där han år 1863 anställdes såsom extra ordinarie professor i teologi. Tre år senare kallades han till en ordinarie teologisk professur i Greifswald. År 1882 öfvertog han utgifvandet af den af Hengstenberg grundade »Evangelische Kirchenzeitung», hvarmed han fortfor till år 1892. Bland hans talrika skrifter inom snart sagdt alla teologiens discipliner må här nämnas: »*Kritische Geschichte der Askese* (1863), *Das Kreuz Christi* (1875), *Biblische und Kirchenhistorishe Studien* (1893), samt slutligen hans i kyrkohistoriskt hänseende mest värderika arbete: *Askese und Mönchtum* (1897).

— *Historisk Tidskrift för Skåneland* utg. af Laurits Weibull, bd. 2 nr 6, bringar bl. a. en synnerligen intressant uppsats af utgifvaren om *ärkebiskop Birgers gudstjänststiftelse i kryptkyrkan* i Lund samt en aktsamling *Synodalia Lundensia 1646—1663*, utgifven af C. G. Weibull. Man får af dessa synodalprotokoll ett starkt intryck af skillnaden mellan dessa danska »landemoder» och våra inhemska stiftssynoder. Medan de sistnämnda voro allmänna möten för hela stiftets prästerskap, äro de förra egentligen en sorts rättsskipande prästmöten. Om de skånska »landemoderna» har superintendenten Mogens Madsen lämnat en skildring från slutet af 1500-talet. Han skrifver: »I Lunds domkyrkas kor hålles årligen vid midsommartiden stiftssynod med alla prostarne från Skåne, Halland, Bleking, Lister och ön Bornholm. Jämte dem infinna sig tvenne präster från hvarje prosteri. Synoden ledes af biskopen eller såsom han kallas superintendenten, hvilken i förening med prostarne afdömer förseelser af kyrkans män vare sig i lära eller lefverne. Sammankomsten

inledes med bön; latinska tal hållas af därtill utsedde öfver hvarjehanda ämnen, hvilka äro ägnade att vägleda i lära och lif. Det hela afslutas med böner och fromma löften.» Enligt de år 1618 utfärdade bestämmelserna skulle dessa prostmöten hållas två gånger årligen. Stiftslänsmannen skulle presidera och jämte biskopen besegla de afkunnade domarne. Äfven under det svenska väldets första tid fortfor »landemodet» att fungera i Lunds stift. I den danske stiftslänsmannens ställe inträdde den svenske generalguvernören, hvarjämte »snart nog» föreskrefs, att »landemodet» skulle sammanträda endast en gång årligen, nämligen tisdagen efter Trefaldighetssöndagen. Vad till hofrätten öfver de af denna domstol afkunnade domarne var medgifvet. Det är att beklaga, att utgifvaren icke meddelat, när denna särordning upphörde att gälla för Lunds stift. Det är väl antagligt, att 1686-års kyrkolag gjorde en ända på detta undantagsförhållande. — Samma tidskrifts häfte 2—3 årg. 1906 utgöres af en omfattande undersökning af L. Weibull benämnd *Studier i Lunds domkyrkas historia.* Sinnrik är författarens gissning, att traditionens jätte »Finn», som en gång uthuggits i ett kolonnskaft i Lunds domkyrkas krypta, icke är något annat än en bild af domkyrkans ursprunglige byggmästare DONATUS, »architectus, magister operis hujus».

— Under redaktion af den för kyrkosångens höjande lifligt verksamme och nitiske kontraktsprosten Richard Norén (utgifvare) i samverkan med docenten Johnny Roosval samt pastor Herman Palm har en ny tidskrift med det lyckligt funna namnet *Kult och Konst* börjat utgifvas. Tidskriftens program angifves vara att sprida kännedom om och förståelse af äldre tiders kyrkliga konst på alla dess olika områden, hymnologiens, kyrkomusikens och den bildande konstens samt dessas allmänt liturgiska grund, liksom att med sålunda vunna historiska utgångspunkter söka rätt bedöma moderna behof och sträfvanden på hithörande områden samt leda dem in på sunda banor. Programmet faller sålunda delvis inom området för Kyrkohistorisk Årsskrifts sträfvanden, ett område som red. hittills sökt och fortfarande skall söka i lämplig mån tillgodose. Vi erinra t. ex. om i före-

gående årgångar införda undersökningar om Varnhems klosterkyrka och om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor (med planscher) m. m. Denna omständighet skall dock ej på ringaste vis hindra oss från att lika hjärtligt som oförbehållsamt hälsa den nya tidskriftens framträdande. Uppgifterna på det ifrågavarande fältet äro så många och viktiga, att de förvisso räcka väl till för både ett och flere periodiska organ. Af innehållet i den nya tidskriftens hittills utkomna häften märkas en synnerligen läsvärd uppsats af RICHARD NORÉN om betydelsen af kulthistoriska forskningar och studier, vidare några kortare men i hög grad fängslande studier af JOHNNY ROOSVAL angående S:t Görans gruppen samt det Bormanska altaret i Vadstena klosterkyrka, vidare T. NORLINDS mindre kult-historiska än kulturhistoriskt värdefulla upplysningar om musiken vid de svenska skolorna på 1600-talet samt ERIK FRÉDLUNDS af det varmaste intresse uppburna inledningsanförande vid ett kyrkosångens vänners årsmöte i Köping: »Huru bör liturgens sång utföras, för att den skall motsvara sin uppgift i liturgien, och hvad bör han därvid sjunga?»

— Den 19 april 1905 afled underbibliotekarien vid det store kongelige bibliotek i Köpenhamn F. H. Chr. Weeke. Af betydande kyrkohistoriskt värde är hans förträffliga upplaga af »Lunde Domkapitels Gaveböger», de s. k. »Libri datici Lundenses» (1884—1889). Utgifvarens förtjänst är icke inskränkt till en mönstergill textrecension. Han har därtill meddelat en följd af instruktiva upplysningar samt genom sorgfälliga undersökningar sökt så noggrant som möjligt fastställa de olika tidpunkterna för nedskrifvandet af dessa anteckningar, som härröra från ganska vidt skilda tider. Sedan långt tillbaka var Weeke sysselsatt med en upplaga äfven af den äldsta bland Lunds domkapitels minnesböcker, det s. k. »*Necrologium Lundense*». Arbetet blef emellertid ofullbordadt.

— Den danske kyrkohistorikern, biskop Fredrik Nielsens utmärkta verk *Pavedømmet i det nittende Hundredaar* (2 uppl. 1895, 1898) lärer inom kort utkomma i engelsk öfversättning af A. J. Mason. Det förut bebådade supplementbandet angående Leo XIII:s pontifikat är under utarbetande och skall inom kort vara att förvänta.

— Författaren till en af det franska institutet prisbelönad bok: *Histoire des rapports de l'église et de l'état en France de 1789 à 1870,* m:r A. Debidour har påbörjat en fortsättning af detta arbete, hvilken lofvar blifva af stort intresse, då den kommer att behandla de senaste årtiondenas kyrkopolitiska utveckling i Frankrike. Hittills har första bandet, omfattande tiden till 1889, utkommit: *L'église catholique et l'état en France sous la troisième république 1870—1906.*

— J. Lindbaeks och G. Stemanns nyss utkomna monografi öfver *De danske Helligaandsklostre* innehåller värdefulla upplysningar om det medeltida helgeandshuset och helgeandsklostret i Malmö.

— I Historisk Tidskrift utgifven genom Torvald Höjer meddelas, att den framstående tyske historikern Johannes Haller, känd för urkundspublikationer rörande Baselkonsiliet samt för ett stort arbete öfver den senare medeltidens kyrkohistoria *Papstum und Kirchenreform,* hvaraf första delen utkommit år 1903, nyligen i *Neue Jahrbücher f. d. klassische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur und für Pädagogik* (1906, h. 2), offentliggjort en uppseendeväckande studie öfver en ofta debatterad episod — *Canossa.* »Och — heter det vidare i Hist. Tidskr. — de resultat han lyckas afvinna det man vore frestad att säga uttröskade ämnet äro intressanta och öfverraskande nog. Efter en ingående kritik af Lamberts af Hersfeld framställning, som ligger till grund för såväl den äldre vetenskapliga uppfattningen (representerad t. ex. af Giesebrecht) som för den populära, framhåller förf. — i anslutning till andra och pålitligare samtida källor — att för mycken vikt lagts vid kejsarens botgöring, som hade den under medeltiden vanliga formen, för liten på de föregående förhandlingarna mellan Gregorius och Henrik och deras resultat. Det närmaste resultatet, befrielsen från bannlysningen, har visserligen betraktats såsom en triumf för den kejserliga politiken. Men det visade sig på längden såsom en Pyrrhusseger. I den allmänna uppfattningen framstod händelsen såsom en oerhörd förödmjukelse för kejsardömet, som bidrog att undergräfva dess ställning. Den innebörd, som den populära uppfattningen i våra dagar ger Cannossaepisoden, skulle

således — alla lärda och skarpsinniga spekulationer till trots — vara den riktiga.»

— Slottsarkivarien d:r J. A. Almquist har utgifvit den tjugonde delens andra häfte af *Historiska handlingar, utgifna af K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia,* hvilket innehåller återstoden af de *Anteckningar från det sextonde seklet,* som i det första häftet börjat publiceras. Bland innehållet märkes kyrkoherden Nicolaus Andreæ's anteckningar från åren 1561—1592, Acta eclesiastica apud Svecos tempore Johannis III regis Suetiæ Holmiæ inchoata anno Christi 1573, samt Carl Carlsson Gyllenhjelms särdeles väl affattade anteckningar rörande tiden 1597—1601.

— Sedan flere år tillbaka har denna tidskrifts utgifvare varit betänkt på att fästa Årsskriftens läsares uppmärksamhet vid de, af f. arkivarien V. Örnberg utgifna *Svenska ättartal,* d. v. s. dem af våra läsare — säkerligen ett fåtal — som icke redan förut känna denna förträffliga publikation. Till den tolfte årgången, som man hade anledning antaga skulle blifva den sista, har nu i slutet af år 1905 fogats en trettonde, som värdigt sluter sig till sina många föregångare. Utgifvaren, som med rätta af kompetent bedömare kallats »Sveriges främste nu lefvande ättkännare» egnar i denna årgång uteslutande östgötasläkter sin utredande framställning. Bonde-, bergsmans- och prästsläkter äro i denna liksom föregående årgångar föremål för omsorgsfulla utredningar, hvilkas åstadkommande kräft större möda än den oinvigde anar. — Vi passa på tillfället att lifligt rekommendera denna och föregående årgångar särskildt till genealogiskt intresserade präster, hvilka, för så vidt de själfva tillhöra eller äro befryndade med i ättartalen behandlade släkter, ju gärna icke kunna undgå att hysa ett visst personligt intresse för dessa »ättartal».

— D:r Robert Geete har utgifvit en synnerligen förtjänstfull samling af de på svenska affattade påbuden angående den s. k. Vårfrupenningen, den afgift, som enligt Birgittas föreskrift skulle utgå till Vadstena klosters byggnad och underhåll liksom till motsvarande ändamål i alla länder, där birgittinkloster voro under anläggning.

I de 1905 utgifna *Proceedings of the British Academy* 1903—1904 meddelas bl. a. ett föredrag, som dåvarande svensk-norske ministern i London frih. C. Bildt vid sammanträdet den 26 juni 1903 höll angående konklaven 1670 — *The Conclave of Clement X* (1670). Rörande samma ämne har förf:n sedermera utgifvit en omfattande och rikhaltig undersökning, som egnar särskild uppmärksamhet åt exdrottning Kristinas af Sverige ställning till konklaven: *Christine de Suède et le conclave de Clément X* (1669—1670).

— I första häftet af den under redaktion af d:r Emil Ekhoff utgifna nya tidskriften *Fornvännen* läses en präktigt illustrerad skarpsinnig och i högsta grad intressant undersökning af utgifvaren: *Tvenne nyupptäckta medeltida epitafier från den gamla dominikanerkyrkan i Sigtuna*. Undersökningen, som bör läsas i sin helhet, rör ett dubbelepitafium, som synes hafva afseende på tvänne ärkebiskopar i Uppsala nämligen Jarler († 1255) och Petrus Philippi († 1341), hvilka båda äro begrafna i Mariakyrkan i Sigtuna.

— I Hist. Tidskr., innevarande årg., har det genomskinliga märket K. G. W—n lämnat en mycket lärorik och väl gjord öfversikt: *Om Birgittas orden; anteckningar med anledning af T. Höjer, Studier i Vadstena klosters och birgittinordens historia*. Man kunde blott frestas till den anmärkningen, att denna titel i själfva verket är alldeles för anspråkslös liksom uppsatsens plats bland »Strödda meddelanden och aktstycken», då förf. visserligen lemnar ett kortfattadt referat af Höjers utmärkta arbete men därutöfver gifver en på självständig, äfven i utlandet idkad forskning grundad historisk-kritisk framställning af enligt vårt förmenande icke ringa värde. Särskildt har det gladt den, som skrifver dessa rader, att finna den af profanhistorici så ofta förbisedda *profetismens* kollossala betydelse under medeltiden framhäfd. Den belysning, förf:n från denna synpunkt gifver Baselkonsiliets dom öfver Birgittas revelationes, är lika öfverraskande som intressant. Att den också är riktig, torde efter förf:ns utredning knappast kunna betviflas.

— Med anledning däraf, att den 24 sept. 1906 tvåhundra år förflutit, sedan Karl XII i Altranstädt ingick sin ryktbara

fred med konung August II af Sachsen—Polen, utfärdades den 17 april ett af flere framstående svenske män undertecknadt upprop, hvari bl. a. äfven erinrades om det ännu ryktbarare föredraget mellan Karl och kejsar Josef, som hösten 1707 afslöts likaledes i Altranstädt, hvarigenom de schlesiska protestanterna tillförsäkrades den trosfrihet och den fulla likställighet med katolikerna, hvilken de ännu åtnjuta. »Med anledning häraf — heter det vidare i detta behjärtansvärda upprop — ämnar man i höst från tysk sida fira en minnesfest i Altranstädt, som numera tillhör preussiska provinsen Sachsen. Däri komma bland andra representanter för Gustaf Adolfs-föreningarna i Tyskland och de protestantiska församlingarna i Schlesien att deltaga för att hedra minnet af Karl XII, genom hvars kraftiga ingripande deras i Westfaliska freden förvärfvade, men sedan undertryckta trosfrihet på ett bestående sätt tryggades.

Att representanter för Sverige böra deltaga i denna för vårt land ärorika minnesfest, synes oss önskvärdt. Vi hafva därjämte föreställt oss, att en minnestafla, åstadkommen genom i Sverige insamlade medel, borde vid detta tillfälle uppsättas på slottet Altranstädt för att hugfästa minnet af Karl XII:s vistelse därstädes. Slottets ägare, grefve Hohenthal, har ock förklarat sig med nöje lämna sitt samtycke härtill.

Vi taga oss därför friheten uppmana alla, som dela denna uppfattning, att å utsända listor teckna bidrag för åstadkommande af en dylik minnestafla o. s. v.»

Emellertid kom den 2 juni meddelande från Berlin, att ägaren af Altranstädt på uppfordran från tyskt håll beslutat, att den beramade minnesfesten öfver Karl XII skulle firas, icke som först var meningen i september detta år, utan i augusti nästa år. Det blir således icke freden i Altranstädt, som i Tyskland kommer att firas utan konventionen i Altranstädt af den 22 augusti 1707, hvarigenom de schlesiska protestanterna tillförsäkrades religionsfrihet. Man hade nämligen från tysk sida uttalat, att ett särskildt framhäfvande af den tidpunkt, då den segerrika svenska hären trängde in på tyskt område vore att gifva sig själf ett slag i ansiktet, och ehuru Altranstädt numera ligger på preussiskt område, så ville

man undvika att på något sätt förolämpa en förbundsstat, hvars konungahus för öfrigt är katolskt. Man hade redan förut från svensk sida känt sig något tveksam om lämpligheten af att deltaga i ett firande af freden i Altranstädt i Tyskland, och då dessutom tiden var kort för att få i ordning minnestaflan och göra andra anordningar, hade de svenska förslagsställarne beträffande en minnestaflas uppsättande gärna medgifvit festens uppskjutande samt att det hufvudsakligen blir ett jubileum med anledning af konventionen i Altranstädt, då Sveriges storverk, religionsfrihetens upprättande, fullföljdes.

— Med anledning af nyssnämnda jubileum har redan en festskrift framträdt i Tyskland. Författaren är en pastor Hans Georg Schmidt i Kallehne. Hans lilla med flere illustrationer försedda skrift, som utkommit på Arwed Strauchs förlag i Leipzig, bär titeln: *Die Konvention von Altranstedt vom 22 augusti 1707. Festschrift zur 200 Jahrfeier.* På ett tjugotal sidor skildras raskt och populärt några de viktigare omständigheterna angående det afhandlade ämnet. Att det lilla arbetet i vissa afseenden bär tillfällighetens prägel och icke kan sägas rikta vetenskapen, förringar icke dess förtjänst att på ett tilltalande sätt hugfästa minnet af ett betydelsefullt svenskt ingrepp till trosfrihetens förvärfvande och betryggande i Tyskland.

— Den 12 mars nästkommande år hafva 300 år förflutit från den berömde psalmsångaren Paul Gerhardt's födelse. Man bereder sig i Tyskland att på ett värdigt sätt fira äfven detta minne. På A. Deichert'ska förlaget i Leipzig utkommer inom kort en af »die Allgemeine Evangelisch-lutherische konferens» prisbelönad festskrift af past. Ernst Kochs i Hattingen, Westfalen: *Paul Gerhardt, Sein Leben und seine Lieder.*. Af Friedrich Mergner utgifves *Paulus Gerhardts geistliche Lieder in neuen Weisen,* af W. Tümpel ombesörjes en ny upplaga af Ph. Wackernagels edition af Gerhardts sånger och psalmer o. s. v.

— *Medeltidsminnen från Östergötland,* utgifna af d:r Otto Janse, komma att inleda 1907-års årgång af Kyrkohistorisk Årskrift. På mångas uppmaning och på grund af det öfver förväntan lifliga intresset för den *Kulturhistoriska*

utställningen vid innevarande års Konst- och Industriutställning i Norrköping hafva nämligen den Kulturhistoriska utställningens flesta och bästa nummer jämte en del märkligare östgötaföremål från statens Historiska Museum blifvit i bild och ord sammanförda till ofvanstående arbete, som innehåller *öfver 100 afbildningar,* af järnbeslagna dörrar, träornamentik, träskulptur, ornerade dopfuntar, textil- och silfverarbeten jämte en samling Birgittaminnen m. m., allt med kortfattad, beskrifvande text. Nämnda afbildningar i ljustryck och autotypi utgöra ett verkligt förstklassigt arbete af Justus Cederquists kemigrafiska anstalt i Stockholm.

Några utdrag ur pressen må meddelas:

Det var en synnerligen god tanke att bereda dem, som kommo (till Konst- och Industriutställningen), tillfälle att påminna sig, att konst och industri i våra dagar hafva sina rötter i de tider, som gått och i hvad de åstadkommit, och huru skulle detta syfte kunna vinnas bättre än genom att ordna en utställning för tillbakaseendet in i de förflutna århundradena?

Riksantikvarien H. Hildebrand i Sthlms Dagblad 29/7 1906.

— — inom den gifna ramen är detta försök till historisk framställning mycket lyckadt icke blott därför, att man fått ihop ett intressant, delvis utomordentligt dyrbart material utan äfven därför, att det är uppställdt med skarp blick för utvecklingens gång och mening.

H(enning) C(assel) i Svenska Dagbladet 14/6 1906.

— — En vandring genom den kulturhistoriska utställningen ger vidare vid handen, att de flesta föremålen äro af *svenskt* ursprung, från de intressanta, med ornering i smidesjärn smyckade kyrkdörrarne från Rogslösa, Östra Skruckeby och Väfversunda allt intill de dyrbara, om den största konstförfarenhet vittnande korkåporna. — — —

August Hahr i Norrköpings Tidningar 26/6 1906.

— — — — man ryckes ovillkorligen med af det tysta men därför icke mindre vältaliga vittnesbörd, som dessa gamla kulturminnen aflägga om fädernas kultur och läggning, de olika trakternas sedvänjor, utvecklingens gång. — — — men på samma gång den vittnar om hvilka kulturskatter vi äga, må den äfven vara en maning till våra

församlingar och enskilde att väl vårda sig om och bevara det arf, vi fått af förfäderna. — — — —

Östgöten 11/6 *1906.*

Med ett ord: den kulturhistoriska afdelningen är visserligen icke kvantitativt omfattande men af stort intresse. — — — —

Stokholms-Tidningen 7/6 *1906.*

— — — en antydan om, huru mångsidig och instruktiv man lyckats få denna utställning — — —. Det intresse, den lyckats afvinna allmänheten, har dagspressen nogsamt burit vittne om. Det ger osökt anledning till att tänka på, att man *ännu* med de utgångspunkter, som redan finnas i många provinsmuseer, har möjlighet att landskapsvis kunna gifva en god bild af medeltidens kyrkliga kultur — — —. Ej blott ur pedagogiska synpunkter vore detta att glädja sig åt, utan än mer därför, att då skulle framdragas och räddas från förstörelse en mångfald föremål, som till och med i vår tid eljes få förmultna å vindar och i kyrkornas uthus.

A(mbrosian)i i *Fornvännen I: 3.*

— I nästa eller möjligen först i 1908 års årgång hoppas vi kunna införa fortsättning af den svenska kyrkohistoriska bibliografi, som utarbetas af amanuensen d:r KR. SETTERVALL.

— Personhistoriska samfundets styrelse har i maj månad detta år utfärdat följande upprop angående porträtters förtecknande.

»De i vårt land förvarade handgjorda porträtten utgöra onekligen ett för flera grenar af kulturhistorien oersättligt material. Då hvarje dag som går hotar att förstöra mycket af detta material, och tiden omärkligt undanröjer den traditionellt lefvande detaljkännedomen om en mängd porträtt, bör det ligga i den nuvarande generationens intresse att från glömska rädda åtminstone minnet af det som finnes. I andra länder har man redan för länge sedan genom noggrann inventering sökt säkerställa de existerande porträtten för glömska. Så hafva både i Danmark, Norge, Finland och Holland porträttförteckningar insamlats, och i Danmark har riksdagen för detta ändamål beviljat understöd.

Personhistoriska samfundet, som redan i sin tidskrift Personhistorisk tidskrift) offentliggjort beskrifvande förteckningar öfver porträtt vid Uppsala universitet och vid några större egendomar, vill nu fullfölja den väckta tanken genom att systematiskt insamla förteckningar öfver svenska porträtt i offentlig och enskild ägo. I detta syfte har samfundet till sina medlemmar och till åtskilliga andra personer utfärdat cirkulär med anhållan, att vederbörande ville å ett medsändt formulär låta upprätta förteckningar öfver alla i deras ägo eller vård befintliga porträtt, öfver både svenskar och utlänningar, utförda i *olja, akvarell, pastell, krita* eller *blyerts*, i *sten, emalj, gips, vax, silfver* eller *brons*, med ett ord alla porträtt, som gjorts för hand, men däremot *icke* porträtt som åstadkommits genom mekanisk reproduktion, fotografier, gravyrer, stick e. d. Såväl gamla som nya porträtt förtecknas utan hänsyn till deras större eller mindre konstnärliga värde.

Då det för fullföljande af det nationella syftet är af vikt, att så många porträtt som möjligt förtecknas, men samfundet med den första sändningen af cirkulär endast kunnat nå fram till ett fåtal porträttägare, vågar samfundet på detta sätt anhålla, att enhvar som äger eller vårdar något porträtt af här antydd art ville hos samfundets sekreterare, adress *Riksarkivet, Stockholm,* rekvirera formulär och efter gifven anvisning ifylla detsamma. Ungefärlig uppgift om antalet porträtt är vid rekvisitionen önskvärd.»

Granskningar och anmälningar.

Grützmacher, Georg: *Hieronymus; eine biographische Studie zur alten Kirchengeschichte.* 1 Band: Sein Leben und seine Schriften bis zum Jahre 385; 2 Band: Sein Leben und seine Schriften von 385 bis 400. Berlin, Trowitzsch & Sohn 1901, 1906; 298 och 270 s., pris tillsammans 13 M.

Arbetet är ett af de mest betydande inom de senaste årens kyrkohistoriska litteratur. Det lyser ej med nya geniala synpunkter; snarare gör sig en bestämd brist gällande i fråga om teckningen af den allmänna kyrkliga situation, under hvilken Hieronymus' lif lefdes. Och framställningen är snarast trögläst, tyngd af vanlig tysk omständlighet. Bokens betydelse ligger i det jättearbete, som här nedlagts på sofringen af det rika källmaterialet, och i den samvetsgrannhet, hvarmed nästan alla detaljer i Hieronymus' lif och författarverksamhet klarlagts och gjorts tillgängliga för historikern. Därvid har professor Grützmacher ock kunnat ur hans skrifter framdraga en hel rad af högeligen värdefulla bidrag till kännedomen om tidens kyrkliga, religiösa och kulturella tillstånd. Skada blott, att dessa bidrag måste uppletas under de mest olika rubriker, och ej någonstädes samarbetats till en enhetlig bild; den uppgiften skulle tydligen ha gifvit lön för mödan. Huruvida författaren verkligen tänkt sig en sådan samarbetning i biografiens 3:e del, som skall behandla Hieronymus under åren 400—420, låter han ej veta. I alla händelser kunna vi med intresse motse afslutningen af det stort anlagda biografiska verket, som vittnar om, att den moderna forskningen nu på allvar tagit i tu

med det viktiga skede i kyrkans historia som ligger mellan Konstantin och medeltidens början. — Hieronymus var framför allt exegetisk och textkritisk skriftställare; bibelforskaren och kyrkohistorikern ha ock bägge i lika grad att ösa ur Grützmachers arbete. Här må ett sammanträngdt referat af det kyrkohistoriskt viktigaste lemnas.

Hieronymu's lefnad inföll under uppkomsten och vidgandet af klyftan mellan Östern och Vestern. Vid hans födelse omkr. 340 herskade Konstantins söner öfver hela riket; vid hans död 420 var den politiska tudelningen fullbordad. Denna tudelning förberedde den kyrkliga splittringen, äfven om 381 års koncilium slagit en tillfällig brygga öfver den växande religiösa olikheten mellan Östern och Vestern. Af denna historiska situation bestämdes Hieronymu's lif; hans största betydelse ligger däri, att han mer än någon samtida förmedlade det inre utbytet mellan Östern och Vestern, innan klyftan ohjälpligen gick i sär. Därtill kommer, att han mer än någon annan beredde den nya munkrörelsen mark hos de högre romerska klasserna och därmed medverkade till Roms definitiva inre lösgöring från hedendomen. Som teolog saknade han däremot hvarje spår af orginalitet; dogmhistorien kan saklöst förbigå honom. Och som religiös personlighet, om detta namn kan gifvas honom, visar han en lumpnare bild än någon annan, hvilken hedrats med namnet helgon.

Hieronymus föddes i Stridon i Dalmatien, på självfva gränsområdet mellan Östern och Vestern. Föräldrarne voro goda katoliker. Efter fullbordade elementarstudier i hemstaden kom han till Rom för att vinna tidens högre bildning i hufvudstadens grammatik- och retorskolor. 354 begynte han som lärjunge hos den berömde grammatikern Donatus, inhämtade verkligt sinne för den romerska klassiciteten och utbildade sig till den (jämte Lactantius) förnämste stilisten bland de latinska kyrkofäderna. I retor-skolan lärde sedan den unge Hieronymus alla former för dåtida vältalighet; här betydde fraserna, sofistiken allt, sanningen intet. Systematiskt dödades hans sanningssinne. Under hela sitt lif förblef han retorikern och dialektikern, så mycket han än stundom hånade denna ihåliga vältalighet. Men å andra sidan får ej heller glömmas, att han

i Roms skolor vann ett verkligt och förblifvande intresse för studier och vetande; redan då började han samla sitt med tiden så storartade bibliotek. Om något var äkta hos Hieronymus, så var det kärleken till vetenskapen; denna var hans brud, liksom fattigdomen var den helige Franciskus'. Först hängaf han sig åt den världsliga vetenskapen, och i hans bibliotek lågo sedan de gamla hedniska författarne sida vid sida med Bibeln och kyrkofäderna.

I Rom lät han döpa sig. Detta hindrade dock ej, att han inom kort hemföll åt svåra osedliga utsväfningar. Frestelserna i dåtidens romerska samhälle voro stora; och högsta bildningen meddelades ock blott i de gamla hedniska skolorna, där osedliga mytologiska berättelser hörde till ordningen för dagen. Hieronymus' natur var äfven i hög grad sinnligt färgad. Han berättar själf, huru han förslösade sin faders arf i liderlighet bland Roms horor. Karaktäristiskt är, att han mellan utsväfningarna i svärmisk fromhet drog omkring till apostlarnes grafvar och martyrernas minnen i katakomberna. Uppryckningen ur ett sådant lif kunde knappast föra mer än åt ett håll; asketismen, munkväsendet. Tanken på munklifvet synes Hieronymus hafva fått under en resa till Gallien, som han företog i sällskap med sin ungdomsvän Bonosus. Han berättar själf, att han i Trier först fattade det fasta beslutet att viga sig åt Kristus. Att det skedde här, var nog ingen tillfällighet. I Trier hade Athanasius lefvat som landsflyktig 335—337 och utbredt kännedomen om de nya fromma i Egypten och deras underbara eremitlif. Sannolikt hade en munkartad väckelserörelse där begynnt; Augustinus berättar oss, att han första gången hörde talas om den helige Antonius genom en f. d. militär, som under sin tjänst i Trier påträffat munkar. Berättelserna om munkarnes underbara botgörarlif ha här gripit den af sinnlighet beherskade Hieronymus och hos honom födt beslutet att själf blifva munk.

Från Gallien begaf sig Hieronymus till Aquileja och lefde där en tid midt i en krets af vänner, hvilka mestadels voro asketiskt sinnade (bl. a. Bonosus och studievännen, sedermera fienden Rufinus). Här försökte han sig först på med författareverksamhet (en fantastisk martyrhistoria, som emel-

lertid på ett intressant sätt blottar den motsats mellan kyrka och stat, som trots kristendomens gynnande ännu egde bestånd). I Aquileja kom munkbeslutet till genombrott, och han afreste plötsligt med Jerusalem som mål. Den sämre sidan af hans personlighet kom nu till synes vid det pietetslösa sätt, hvarpå han vid genomresan i striden bröt med de sina. Man jämföre Augustinus' ställning till sin moder, äfven då han värmdes af det asketiska idealet! -- Hieronymus nedsjuknade på vägen i Antiochia 373 och blef kvar där; han blef då i tillfälle att höra den berömde teologen Apollinaris af Laodicea, som ännu ej fått kättarenamn, och fick af honom varaktiga impulser till exegetisk författareverksamhet; särskildt väckte denne hans historiska sinne, som sedan aldrig helt försvann, äfven när han kom under inflytande af Origenes' allegoriska utläggningsmetod. (Apollinaris' betydelse har nyligen vunnit i klarhet genom H. LITZMANNS utmärkta arbete: Apollinaris von Laodicea und seine Schule, Mohr, 1904, M. 9). Under de exegetiska studierna i Alexandria fick Hieronymus underrättelsen, att Bonosus redan lefde som eremit. Hans sinne upprördes, en nattlig dröm afgjorde saken, och så begaf han sig ut i öknen Chalcis vid Syriens ostgräns, där redan eremitkolonier funnos. Det var ett brokigt sällskap, hvari han råkade; och hans skildringar härifrån gifva kanske den allra bästa bilden af munkväsendets första, orientalisk-barbariska stadium. Drifven af samvetskval sökte han helt lefva sina grannars smutsiga och råa lif och lifnärde sig med arbete i sitt anletes svett; men uthållighet var icke hans dygd. Snart kastade han sig i öknen öfver lärda studier, och förvärfvade därunder kännedom i hebreiska, hvilket blef af epokgörande betydelse för hela hans lif. Närmast bedref han studiet däraf som ett självplågande botmedel. Äfven begynnte han under ökentiden en lifligare skriftställarverksamhet. Biografien öfver Paulus af Thebe, som nu tillkom, är ett utslag af munkbelletristiken, utan historiskt värde, men full af sinnligt raffinement; Hieronymus frossar i skildringar af förföriska situationer, under fördömandets yttre, lätt påtagna mantel. I syner och drömmar hemsöktes han ock af de sinnliga begär, som han förgäfves sökt undfly; den bild, han lemnar af sig själf i

öknen, är vedervärdig. — Af uppbyggligare art var den kommentarverksamhet, som han äfven nu begynte (en kommentar till Obadja). Den blef ett medel att återställa jämnvikten i hans sinne.

Tyvärr framträdde under ökentiden hos Hieronymus äfven en annan lidelse, som blef hans största; det var en ärelystnad af det sämre slag, som till oskiljaktig följeslagare ägde en omättlig fåfänga. Hans hopp var att genom eremitlifvet vinna rykte i världen liksom Antonius och Hilarion. När berömmelsen lät vänta på sig, kunde han ej hålla sig stilla utan kastade sig in i de dogmatiska strider, hvilka då upprörde Antiokia. Här var den kyrkliga situationen mera komplicerad än någonstädes eljes. Biskop Meletius, som intog en medlande ställning, hade af kejsaren afsatts, och en sträng arian, Euzoius, utnämts. Mellan dessa kämpades väldeligen, då den gammalnicænska ifraren Lucifer af Calaris invigde en äkta homusian, Paulinus, till Antiokias biskop och därigenom gjorde skismat ohjälpligt. Athanasius och hela västerlandet trädde på Paulinus' sida, under det att hela den ungortodoxa orienten med Basilius den store i spetsen fasthöllo vid Meletius, som rättmätig biskop. Till råga på allt hade den nu till kättare vordne Apollinaris fått ett anhang i Antiochia, som 376 valde egen biskop, Vitalis, och ansåg honom vara den enda ortodoxa. Striderna trängde ut till eremiterna i öknen. Med sin instinkt om rätta vägen till ortodoxt anseende skref Hieronymus bref på bref till romerske biskopen Damasus, utbad sig i de mest krypande ordalag hans afgörande och lofvade verka för hans kandidat. Inom kort finna vi honom ock åter i Antiochia och på Paulinus' sida. Hans småaktiga fåfänga hade retat de andra eremiterna på honom och gjort honom lifvet surt. Öknen, som han förut prisat som ett paradis på jorden, lemnade han med orden: »det är bättre att bo bland vilda djur än bland sådana kristna». Kärleken till munkidealet förblef han dock trogen.

I Antiochia hade Meletius genom kejsar Gratians edikt 378 fått återvända, och han samlade de flesta ortodoxa kring sig. Hieronymus lemnade staden och öfverflyttade till Konstantinopel. Dit drogs han af ryktet om den berömde teologen

Gregorius af Nazians. Hos denne tog han en exegetisk undervisning, som blef viktig för framtiden; Gregorius visade honom nämligen hän till grekiska kyrkans största teolog, Origenes. Äfven beskälades Gregorius af samma ifver som Hieronymus för askesen. Eget nog nämner Hieronymus aldrig det stora ekumeniska konciliet i Konstantinopel 381, fastän han då var närvarande. Dess förlopp var ej glädjande för honom; Meletius presiderade, och efter dennes plötsliga död erkände konciliet ej Paulinus utan tillsatte en ny biskop i Antiochia, Flavianus. Gregorius af Nazians, som presiderat efter Meletius, lemnade upprörd öfver biskoparnes karaktärslöshet konciliet och Konstantinopel, och Hieronymus var glad att få afresa till Rom på ärofull kallelse dit genom biskop Damasus. — Dessförinnan hade han af Gregorius förts till ett nytt viktigt arbetsfält: att genom öfversättningar af Origenes till latin göra den store teologens tankar kända i västerlandet. Under vistelsen i Konstantinopel öfversatte han en rad af homilier till Jesaia, Jeremia och Hezekiel. Lyckligtvis besitta vi ännu det grekiska orginalet till Jeremia-homilierna och kunna därför pröfva Hieronymus' kompetens som öfversättare. Säkerligen var han mera skickad därtill än någon annan samtida; hans språkkunskap i både latin och grekiska var ovanlig, och han sträfvade medvetet att icke öfversätta orden utan tankarna. I valet af homilier visade han den tendens åt ortodox korrektur, som sedan helt tog öfverhand. Men ännu var han helt beherskad af Origenes' anda. — Äfven öfversatte han i Konstantinopel andra delen af Eusebius' krönika och skänkte därmed den latinska världen en gåfva af stort värde; tillika riktade han Eusebius' verk genom att föra det fram till Valens' död 378. Dock visade han här, att hans begåfning icke var historikerns; han saknade sinne för det betydelsefulla, för de stora dragen.

Konciliet i Rom 382 fasthöll vid Paulinus som Antiochias rätte biskop och angrep äfven apollinaristerna. Naturligen skulle den lärde asketen Hieronymus, som var väl bekannt med förhållandena i Orienten, här vara till stor nytta. Han användes ock af konciliet och blef sedan i Rom en slags privatsekreterare åt biskop Damasus. Hans ovanliga lärdom och

personalkännedom gjorde honom oumbärlig; hans fåfänga njöt af den nya ställningen, och han gjorde sig förhoppningar att själf efter den åldrige Damasus få bestiga rikets förnämsta biskopsstol. På Damasus' uppdrag skref han stridskrifter mot häresier, t. ex. mot luciferanerna, utredde exegetiska frågor o. s. v. Han fortsatte ock att öfversätta Origenes, och ådrog sig därigenom motstånd från hela det romerska klerus, för hvilket Origenes redan smakade kätteri. När hans beskyddare Damasus dog, blef hans arbete på detta område ock tills vidare inhiberadt. På Damasus' uppmaning hade han emellertid redan börjat nedlägga sin lärdom i ett annat företag, som mer än allt förvärfvat honom eftervärldens tacksamhet: bibelöfversättningen. Han började med att rensa Nya testamentets latinska text och reviderade först de 4 evangelierna. Företaget var högeligen af nöden; en mängd olika textupplagor voro i bruk och virrvarret ohjälpligt. Hieronymus stödde sig vid revisionsarbetet på de grekiska texter, som han samlat tydligen nära identiska med *codex sinaiticus* och *c. vaticanus;* som grundval använde han, enligt hvad som nu är bevisadt, en latinsk text mycket liknande den i Codex Brixiensis bevarade. Han förfor mycket skonsamt vid ändringar i de traditionella läsarterna för att ej såra de obildade kristna; icke desto mindre fruktade han ogillande för sitt djärfva förehafvande. Så skedde ock. Hans sämre litterära verksamhet mottogs med jubel af samtiden, hans egentliga och enda storverk möttes af idel oförstående. Det bevisar dock äktheten i hans vetenskapliga intresse, att han trots tadlet icke släppte öfversättningsarbetet. Men visserligen röjde sig äfven här hans oförmåga af ihållande arbete på en sak; texten till Matteus och Markus är grundligt reviderad, Lucas blir allt sämre, och Johannes är nästan blott ett okritiskt återgifvande af det gamla; först i Johannes senare hälft börjar åter den samvetsgrannare granskningen.

I Rom begynte ock Hieronymus förarbetena till Gamla Testamentets öfversättning genom att samla hebreiska texter, äfven medels list och stöld. Men arbetet afbröts, och han måste plötsligt lämna Rom. Den berömde asketen hade naturligen snart kommit i beröring med de asketiskt sinnade högadliga damer, som vid denna tid till ej ringa antal funnos i Rom. Intresset för munkväsendet var sålunda väckt i Rom

redan före Hieronymus; det hade förts dit af Athanasius under hans uppehåll där 341—343 och hade återupplifvats af biskop Petrus af Alexandria, när han 373 kom till Rom, fördrifven af arianerna. Bland männen fanns det ännu föga genklang, men dess mer bland fruarna. För dessa blef Hieronymus med sin sinnligt färgade men vältaliga asketiska förkunnelse den öfver allt omhuldade biktfadern. Den första af hans vänninor, Marcella, af den stolta marcelliska släkten, lät sig ej bländas af munken, drog nytta af hans exegetiska lärdom och sporrade honom till nya studier, men lät sig ej ledas. Dess mera makt fick han öfver Paula, äfven hon af gammal högadel. Paula egde ej Marcellas exegetiska intresse, men var en stark känslonatur, som hänfördes af Hieronymus' svulstiga allegoriska utläggningar; hon måste af honom t. o. m. hindras från alltför upprifvande askes. Lika stor makt fick Hieronymus öfver Paulas sköna dotter Eustochium, ännu ej 18 år gammal. I en liten bok gaf han henne vägvisning till ett rätt jungfruligt lif; denna bok är ett lika klart vittnesbörd om hans glänsande stilistiska talang som om hans tvifvelaktiga karaktär. Det gröfsta smicker omväxlar med otroligt oblyga skildringar af hans egna utsväfningar; systematiskt förgiftas jungfruns fantasi under manteln af den vältaligaste hyllning åt jungfruligheten. Mycket ordande om sexuella förhållanden kan väl skrifvas på den tidens föga pryda vana; men Hieronymus' bref till Paula och Eustochium väckte dock äfven hans vänners afsky. För öfrigt var verkligen jungfruligheten för honom det högsta, det sanna evangeliet, tillvarons yttersta mål, fast han aldrig kunde bekämpa sin egen natur. Hans ideal var ej den öfverdrifna orientaliska askesen utan ett rent kontemplativt lif, förbundet med lärda arbeten. — Emellertid fanns ännu en stark antimunkrörelse i västern, äfven i Rom. Betecknande är, att Hieronymus' första litterära motståndare var en lekman. Helvidius, så hette han, hade talangfullt förfäktat det kristliga äktenskapets sedliga rätt, och Hieronymus' polemik mot honom gick i brist på sakliga argument in på de förhatliga förvrängningar, som sedan blef karaktäristikum för hans polemiska författarskap. Striden rörde sig bl. a. om jungfru Marias jungfrulighet efter Jesu födelse, och Hieronymus har genom sin skrift mot Helvidius mycket bidragit till

Mariadyrkans utbredning i Västerlandet. Däremot är det påfallande, huru litet han riktade sina spetsiga pilar mot hedningarna; ej ens den berömde hedniske senatorn Symmachus' strid för Victoria-altarets plats i senatsalen år 384 har lemnat någon reflex i Hieronymus' skrifter. Hans polemik vidgas allt mera, men blott mot häretici och äfven mot det fruktansvärda förvärldsligande, som faktiskt redan satt prägel på kristendomen i Rom, framförallt bland clerus. Han var dock ej mannen att uppträda som sededomare; ingen kände sig sårad i samvetet af hans hätska ord, men hatet mot honom växte. Damasus' död 384 gaf dett fritt lopp. Hieronymus hade bl. andra för askesen vunnit en förnäm och af Roms folk älskad ung enka, Paulas älsta dotter Bläsilla. Denna dref sin askes för långt och dog plötsligt, möjligen af försakelser. Så trodde åtminstone folkmassan; vid Bläsillas begrafning kom det länge närda hatet mot Roms munkar till våldsamt utbrott, och Hieronymus förstod snart, att hans rol i Rom var utspelt. Hastigt lemnade han den en gång så högt prisade staden, hvilken han nu kallade Babylon, skökan, som dricker helgonens blod. Hans förhoppning på kyrkans högsta värdighet var borta, och i djup bitterhet vände han åter färden till Palestina. En tröst hade han dock; hans trogna beundrarinnor Paula och Eustochium följde efter honom dit, år 385.

I Antiochia sammanträffade de och gjorde tillsammans en resa genom Palestina och Egypten för att besöka de mest berömda eremitkolonierna. Härigenom hämtade de lärdomar för den blifvande klosterorganisationen i Betlehem. Under resan dröjde de en månad i Alexandria, och Hieronymus fick då tillfälle att träda i nära lärjungaförhållande till Origenes' mest berömde lärjunge, Didymus den blinde. Ännu var Hieronymus origenist och inhämtade, ehuru själf gråhårig, med förtjusning Didymus' undervisning, i synnerhet som denne utan att prisgifva Origenes dock sökte afslipa den store teologens farligaste ensidigheter. Hieronymus öfversatte ock till latin Didymus' berömda verk om den Helige Ande, där denne sammansmält homusianism och origenism. Så kom Hieronymus att äfven här förmedla kännedomen om det bästa af Österns teologi bland den latinska världen. Jämte Apollinaris och

Gregorius Nazians är Didymus hans hufvudlärare i exegetisk forskning. Senare, när Hieronymus kommit i strid med origenismen, prisgaf han sin fordne lärare, beklagade sina vänliga yttranden om honom och hade blott hårda omdömen kvar. Emellertid hade hans beröring med Didymus brakt till mognad hos honom den vetenskapliga produktivitet, som inom kort skulle slå ut i full blomning.

Efter resans fullbordan slog sig nämligen Hieronymus med sina kvinliga följeslagare ned i Betlehem, grundade kloster och egnade för öfrigt de 15 åren därstädes åt litterär verksamhet. Närmast planerade han ett kommentarverk öfver alla Paulus' bref, fast detta liksom nästan alla hans företag blef ett torso. Han började med Filemonbrefvet, och redan här framträdde det sätt att göra kommentarer, hvilket kommit Zahn att beteckna honom som den argaste och förslagnaste bland alla latinska tjufvar. Han lånade från de olika författare, som förut kommenterat Bibeln, framförallt från Origenes, men nämnde vanligen dem, som han tillfälligtvis anlitat, och förteg den, från hvilken han tagit mest; och han sammanställde allt med stor hast och utan att bekymra sig om det inre sammanhanget. Han beherrskades ännu af den origenistiska allegoriseringen, men hade fått tillräckliga historiska impulser för att i allmänhet bredvid allegoriseringen äfven ställa en mera historisk utläggning; och därvid medtog han många historiska och geografiska notiser, som för oss blifvit af stort värde. Stundom inflätade han ock i kommentarerna de tidsskildringar, hvarom i början af denna anmälan talats. Det dogmatiska utbytet af hans utläggningar är däremot ringa. Som naturligt var lade den språklärde munken särskild vikt vid textkritiken. — På Filemonkommentaren följde utläggningar af Galaterbrefvet, Efeserbrefvet och Titusbrefvet; därmed var hans intresse för Paulus för tillfället uttömdt. Af betydelse var den kraft, hvarmed han här kämpade för förbundet mellan vetenskap och fromhet. Titusbrefvet med dess praktiska förmaningar gaf honom särskild anledning att kritisera svagheterna i samtidens kristna lif; det är en bister inblick i det slutande 300-talets kyrka, som han här ger. Hans egen karaktärssvaghet lyser äfven igenom, särskildt i Galater-kommentaren, där han

vill vända bort Paulus' ord om sig, att han icke sökte människors gunst. Den antiochenska striden mellan Petrus och Paulus vore ock blott en skenfäktning, en skickligt anornad komedi för de olika formernas skull. Krassare har sällan Hieronymus blottat sin egen moral.

Från Paulus vände sig Hieronymus till Gamla Testamentet. Mot högt honorar tog han undervisning i hebreiska och talmud hos en lärd jude; af fruktan för de kristna måste han uppsöka denne och andra judar nattetid. Hans vetgirighet var beundransvärd. Snart utnyttjade han sin hebreiska kunskap i 2 böcker öfver de hebreiska egennamnen och de hebreiska orternas läge och namn. De äro båda väsentligen blott öfversättningar från Origenes och Eusebius; den förra skulle framförallt tjäna asketismen genom djupsinniga etymologier, fick under de följande århundradena vidsträckt användning och bidrog mycket till den beundran, som medeltiden hyste för Hieronymus; den senare boken var en öfversättning af Eusebius' *περὶ τῶν τοπικῶν ὀνομάτων* men med tillsatser af värde för vår kännedom om Palestina; författaren hade ju nyss själf genomrest landet. — Jämsides med dessa arbeten fortsatte Hieronymus att öfversätta Origenes — hans Lukashomilier — men med sofring ur ortodox synpunkt. Härunder kom till synes hans afundsjuka mot den mera ansedde Ambrosius i Milano, som äfven nyttjat Origenes vid sin Lukaskommentar. Han beskyllde Ambrosius för plagiat och fortsatte äfven efter dennes död 395 att på hatfullt sätt nedsätta honom. — De gammaltestamentliga böcker, som han samtidigt med ofvannämda arbete kommenterade enligt rabbinsk-exegetisk metod, voro Predikaren, Nahum, Micha, Zephanja, Haggai och Habakuk. De äro alla tillegnade Paula och Eustochium. Ur två hufvudkällor äro de sammansatta: ur Origenes' kommentarer och de judiska lärdes utläggningar. Egendomligt är att se, hurusom Hieronymus' grundliga textkritiska kunskap räddade honom från samtidens krassa verbalinspiration. I dogmatiska frågor visar han klara färger blott på en punkt; han bekämpar energiskt chiliasmen. — Naturligt var, att Hieronymus parallelt med kommentararbetet skulle fortsätta sitt stora *bibelöfversättningsarbete,* nu i fråga om Gamla Testamentet. Till en början

lade han LXX till grund, men snart gick han direkt till de hebreiska editioner, som han kunnat samla. Han visar däri en allt djupare uppfattning af de vetenskapliga problemen; och vi måste beundra hans arbetskraft och arbetsglädje, särskildt då vi tänka på det oförstående, som han rönte från sina samtida; t. o. m. Augustinus såg i hans öfversättning af Gamla Testamentet blott frön till oro i kyrkan. Mycket hade Hieronymus begynt och lemnat ofullbordadt; här föreligger ett vetenskapligt stordåd, som t. o. m. aflockat Luther ett ampelt erkännande. Djärfheten i företaget täflar med lärdomen vid dess utförande och självftukten gent emot den egna oroliga naturen under de 15 år, arbetet kräfde. Det är lätt att uppvisa både principiella fel och massor af oriktiga detaljer i öfversättningen (jfr Grützmacher II, s. 107 ff.), men hvem af Hieronymus' samtida hade kunnat åstadkomma ens tillnärmelsevis något liknande? Hvar fans ens längre en kyrkans man, som beherrskade de tre språken? Att fälla en slutgiltig dom om Vulgata är för öfrigt ännu omöjligt, enär vi ej ega någon modern kritisk textupplaga. — Å andra sidan är det dock ett karakteristikum för Hieronymus mer än mycket annat, att hans lifs största verk blef — en öfversättning.

Vi få icke föreställa oss, att Hieronymus under de första åren i Betlehem sysslade med blott exegetiskt och textkritiskt arbete. Därtill var han för orolig och för ärelysten. Andra, för allmänheten mera intressanta former af skriftställeri omvelande med det exegetiska. Redan i öknen Calcis hade han kastat sig på *munkbelletristiken* genom att skildra den föregifne älste munkens, Paulus' af Thebe, lif. Nu nedskref han historien om en obskur munk Malchus från Nisibis. Skildringen är rik på intima drag och verkar i hufvudsak trovärdig. Vita Malchi är synnerligen viktig, emedan den på ett lefvande sätt återspeglar det älsta munklifvets obundenhet och elastiska former. Malchus kom och for från eremitkolonierna efter behag, förfogade själf öfver sin egendom, lefde med en kvinna under samma tak i andligt äktenskap o. s. v., — allt detta sådant som Pachomius' och Basilius' ordensregler strängt förbjödo. — Kort efter Vita Malchi skref Hieronymus Hilarions af Gaza lefnadsteckning. Äfven här äro de viktigaste fakta

trots all nyare hyperkritik fullkomligt trovärdiga; Hilarion var otvifvelaktigt en af det begynnande munkväsendets mest betydande personligheter och har bl. annat fortplantat rörelsen från Egypten till Palestina. Hilarions vita är den omfångsrikaste och mest sansade af Hieronymus' munkbiografier. Att författarens sinnlighet äfven här röjer sig, är på grund af ämnets beskaffenhet naturligt. Men framför allt eger Vita Hilarionis betydelse, emedan den med påtaglig klarhet visar oss, huru kristendomen under sin seger öfver hedendomen allt mera assimilerade denna; gent emot den hedniska magien trädd en kristen magi; den hedniska öfvertron höll på alla kanter sitt intåg, och förvärldsligandet höll därmed jämna steg.

Ännu ett arbete från åren 385—392 må omnämnas: Hieronymus' skriftställarkatalog, »*De viris illustribus*». Arbetet utgör en förteckning på alla kristna skriftställare från apostlarne till hans egen tid och har det apologetiska syftet att imponera på hedningarna genom att visa omfattningen och den höga bildningen hos den kristna litteraturen. Denna tendens förklarar, hurusom bland de upptagna återfinnas hedningen Seneca, judarne Philo, Josefus m. fl. samt en rad kristna heretici, t. ex. Tatian, Novatian, Donatus, Priscillianus, Apollinaris etc. Så långt låter allt försvara sig, och arbetet har ända in till vår tid åtnjutit anseende som ett af Hieronymus' genialaste. Genom undersökningar af ST. VON SYCHOWSKI 1894 och C. A. BERNOULLI 1895 har emellertid uppvisats, att arbetet, som utger sig som original, helt enkelt är en öfversättning ur Eusebius' kyrkohistoria, gjord på ett synnerligen slarfvigt och lättsinnigt sätt. Äfven Grützmacher medgifver, att arbetet står på en lägre nivå än t. o. m. de kompilerade kommentarerna, och han betecknar det som det måhända krassaste minnesmärket öfver felen i Hieronymus' arbetsmetod och moral. Till hans ursäkt kan anföras, att samtidens oförmåga att skilja det äkta och falska lätt kunde förleda konom till detta bekvämare sätt att vinna berömmelse. Och man måste fråga sig: har någon annan samtida kunnat åstadkomma ens så mycket som detta plagiatverk? Det innebar dock uppslaget till en helt och hållet ny vetenskap: den kristna litteraturhistorien. Tyvärr vred det ock denna vetenskap från början in på osunda vägar och be-

röfvade den lusten att genom egen källforskning tränga problemen in på lifvet. Augustinus förhöll sig ännu kritisk gent emot arbetet, men snart var det föremål för hela kyrkans högsta beundran. — Skriftställarkatalogen är så slarfvigt afskrifven efter Eusebius, att man delvis knappast kan förstå den utan att lägga Eusebius bredvid. En saklig förtjänst har den dock, i det den bredvid de grekiska kyrkofäderna, som Eusebius enbart tar hänsyn till, äfven skipar rättvisa åt de latinska. Hieronymus' mellanställning mellan orienten och västern bär här god frukt. Där Eusebius slutar, måste Hieronymus mera själfständigt taga vid; här framträder småaktigheten och de subjektiva omdömena skarpare, liksom hans fåfänga. Rivalerna i anseende, Ambrosius, Chrysostomus och Basilius affärdas med tadel, Augustinus och Rufinus nämnas ej alls, hvaremot han sist med stor utförlighet berömmande behandlar sig själf, under den pretentiösa tillämpningen på sig af Paulus' ord: jag är den ringaste bland kristna. Denna senare dels-värde ligger i de talrika biografiska och litterära notiser, för hvilka Hieronymus är den enda källan. — Intressant är ock att observera, hurusom Eusebius i sin kyrkohistoria blott sparsamt nämner grafplatserna för de heliga männen, under det att Hieronymus i sin bearbetning ger de noggrannast möjliga upplysningar. På några årtionden hade relik-kulten inom kristendomen tagit en förfärande tillväxt.

I samma mån som Hieronymus' rykte växte, blef det för honom allt svårare att vistas i Betlehems undangömdhet. Till Rom drog honom ärelystnaden, trots det bemötande han där en gång rönt. Första tillfället att återknyta förbindelserna gaf honom Jovinianus' framträdande (efter 385). Denna intressanta man synes riktigast karaktiseras som en representant för det gamla, före munkväsendet rådande asketlifvet, och hans uppträdande var ett uttryck för kampen mellan det gamla och det nya på detta område. Jovinian hade stor framgång med sin agitation i Rom. Munkväsendets vänner anmodade den lärde Hieronymus att försvara deras sak. Uppgiften var i högsta grad angenäm, och Hieronymus nedlade ovanligt mycket arbete på sin motskrift mot Jovinian; men han nedlade ock så mycken lidelse, att när skriften kom till Rom, vännerna ryggade tillbaka för pamflettens hänsynslösa bakdanteri och hastigt inköpte

alla exemplar för att undgå skandal. Så hade Hieronymus' första försök att åter vinna fast fot i Rom misslyckats. — På en annan väg gick det bättre; han var en karaktär, som i längden blott kunde behålla vänner bland kvinnor, och genom förvärfvandet af nya kvinliga beundrarinnor i Rom banade han sig småningom mark därstädes. Äfven kan observeras, att han alltid hade större inflytande på afstånd, då ej hans småaktiga fåfänga i det personliga umgänget behöfde förstöra intrycket af hans stora lärdom. Hans bref till Rom blifva allt talrikare och mera lästa. Det var otvifvelaktigt till största delen Hieronymus' inflytande borta från Betlehem, som gjorde att under 4:de århundradets sista årtionde Roms högadel trots Jovinian definitivt öfvergick till gillande och beundran för den nya formen af asketiskt lif.

Under dessa år fortsatte ock Hieronymus sitt författarskap genom kommentarer till Jona och Obadja och genom ett vademecum för präster, riktadt till en ung kleriker Nepotian men afsedt för offentligheten. Denna skrift lemnar ny belysning öfver de många avigsidor, som redan började blifva förherskande bland prästerskapet, otukt, hersklystnad o. s. v. och framför allt jakt efter rika människors arf; detta tyckes ha varit kardinalsynden hos denna tids clerus, både hög och låg. Egendomligt är att se Hieronymus' uppfattning af den kristna dygden: »Vill du veta, hvilket smycke Gud begär? Bevisa klokhet, rättrådighet, måttfullhet, tapperhet». Det är Platos kardinaldygder; kristendomens förmälning med antiken möter oss här på det frappantaste vis. — Nepotian dog inom kort, och Hieronymus skref en nekrolog öfver honom, som har historisk betydelse; den mynnar nämligen ut i en grandios bild af romarrikets förfall. Författaren hade ock själf fått på nära håll känning däraf; en fruktansvärd invasion af hunnerna hade jagat honom och hans munkar från Betlehem och rundt omkring spridt fördärf. — Slutligen vände Hieronymus sitt författarskap ännu en gång till Nya Testamentet. Hans stora kommentar till Matteusevangeliet är hans sista arbete öfver Nya Testamentet. Den skrefs under rekonvalescenstiden efter en svår febersjukdom 398, och med så stor hast, att den på 2 veckor dikterades och korrekturlästes. Resultatet

blef därefter. Dock finnes mycket af värde, framför allt de många citaten ur Hebräerevangeliet, som användes af nazareer och ebioniter som det äkta Matteusevangeliet. Intressant för kännedomen om Hieronymus' utveckling är, att han här tydligt polemiserar mot Origenes' heterodoxier, utan att dock nämna sin störste lärare. Han stod vid öfvergången från origenismen och började häfda den vesterländska rättrogenheten som det förnämsta, i känslan af, att han snart var redo öfverflytta sin verksamhet till Rom. Denna dogmatiska öfvergångsståndpunkt fick på en punkt stor framtidsbetydelse, nämligen i fråga om eskatologien. Hieronymus har här gifvit denna den egendomligt vacklande blandning af spiritualisering och sinnligt massiv utmålning, som sedan blef karaktäristisk för den medeltida katolska eskatologien. På andra viktiga dogmatiska punkter framför allt beträffande kyrkobegreppet märker man väl, att nu hos Hieronymus börjar bana sig fram de medeltida katolska bestämningar, som Augustinus sedan slutgiltigt utbildade. Hans betydelse var vid denna tid alltså stor; han stod ock på sitt lifs middagshöjd. Ännu var han icke blifven den hårde traditionalisten, men började luta däråt. I striden mellan biskop Johannes af Jerusalem och Epifanius af Salamis tvangs han för första gången att bekänna färg; sedan fördystrades hans återstående lif af den häftiga kampen mot origenismen. Därom skall den återstående delen af Grützmachers arbete handla.

Hj. Ht.

Immich, Max, *Papst Innocenz XI, 1676—1689. Beiträge zur Geschichte seiner Politik und zur Charakteristik seiner Persönlichkeit.* Berlin, Speyer & Peters 1900, 111 s., M. 2:80.

Den undersökning, som docenten vid Königsbergsuniversitet d:r M. Immich här lemnat, gäller närmast Innocentius XI:s ställning i de politiska förvecklingarna mellan Frankrike, Tyskland, Polen och Osmanerna; den tillhör alltså närmast profanhistorien men innehåller ock åtskilligt för kännedomen om katolska kyrkans, speciellt påfvedömets, historia värdefullt.

Och då tiden mellan westfaliska freden och det 19:de årh:s början som bekant är den i moderna kyrkohistoriska handböcker eller öfversikter mest styfmoderligt behandlade, så griper man med särskild glädje de specialundersökningar, som kunna bidraga att rikta eller korrigera den traditionella framställningen af detta skede i kyrkans historia.

För påfvedömets historia under denna tid har den kortfattade skizzeringen i RANKES välkända »Die römischen Päpste», del III, varit så godt som auktoritativ. Huru genialt än Ranke förmått att genomskåda påfvedömets utveckling i stort, är det dock en naturlig sak, att nyare källstudier på många punkter skola korrigera detaljerna i hans framställning. Här föreligger en sådan punkt. Enligt Ranke har Innocenz XI:s egendomliga ställning i tidens stora strider bestämts af ett intensivt hat mot Frankrike, närdt genom Ludvig XIV:s sträfvan efter kyrklig självständighet gent emot påfvedömet; och härunder har påfven förts ända därhän att tyst gilla eller t. o. m. understödja hugenotterna i Frankrike och Wilhelms' af Oranien företag mot den katolske Jakob II i England. Påfvens personlighet har därvid tett sig som från kättarhatets traditioner tämligen lösgjord, personligen sympatisk, men för den katolska kyrkan föga gagnelig. Huru te sig dessa ting enligt Immichs undersökning?

Grundfelet vid bedömandet af Innocenz XI har varit, att man tagit hans skarpa kontroverser med Frankrike till utgångspunkt och låtit påfvens handlande bestämmas däraf. Visserligen hade han gent emot Frankrike en mycket viktig uppgift att fullfölja: försvaret för påfvedömets herravälde öfver hela katolska kyrkan gent emot de nya åskådningar om förhållandet mellan katolsk kyrka och stat, som af Ludvig XIV och det gallikanska prästerskapet häfdades. Och i denna kamp visade sig Innocenz XI lika oböjlig och lika otillgänglig för modernare statsidéer som hans store företrädare under det medeltida påfvedömets glansdagar. Men till detta försvar inskränkte sig ej hans intressen; och det utgjorde ej ens deras medelpunkt. Han kämpade för ett stort positivt mål: osmanernas utdrifvande ur Europa. Det faktum, att han med entusiastisk idealism kunde fasthålla vid denna korstågstanke

som en stor religiös och kyrklig uppgift midt i det senare 1600-talets rent politiska intrigspel visar äfven den medeltida påfliga prägeln öfver hans karaktär. Och det är denna korstågstanke, som utgör medelpunkten i hans handlande, som förklarar hans ställning i tidens politiska och kyrkliga brytningar. Genom legater och bref arbetade han outtröttligt på att ena västerlandets furstar till kamp mot Porten; förbundet mellan Johan Sobiesky och kejsar Leopold var till största delen hans verk; han skaffade ock de bägge herskarne nödiga penningmedel. Utan Innocenz XI:s hjälp hade Wiens befrielse i den största nödens tid knappast varit möjlig. Men därför blef ock den 12 sept. 1683 en af påfvedömets största triumfer, då den osmanska stormaktens kraftiga tillväxt definitivt afhöggs och Europas kultur befriades från en under århundraden tyngande fara. Därvid kom påfven äfven kraftigt att medverka till upprättandet af det moderna Österrikisk-Ungerska riket och att sålunda ingripa i det Europeiska statsväsendets utveckling.

Efter den lysande segern öfver turkarne utanför Wiens murar var det Innocenz' outtröttliga sträfvan att söka hålla furstarna kvar i det heliga kriget. Men liksom före Wienslaget så sökte Ludvig XIV efter detsamma än ifrigare korsa påfvens planer; för honom gällde det att hålla turkarne krigslystna och kraftiga för att själf kunna ostörd bedrifva sitt rofferiarbete utefter Tysklands västra gräns. Denna hållning framkallade mer än de gallikanska kyrkofrågorna påfvens ovilja mot Frankrike. En gång syntes trots allt påfvens sträfvanden att ena Europas furstar mot turkarne nära att lyckas. Då kom ett oväntadt hinder. Med glädje hade den munkartade påfven helsat Ludvig XIV:s omvändelseifver gent emot Frankrikes protestanter; men i det politiskt kritiska ögonblicket slog Ludvigs själfherskarlust öfver i det Nantesiska ediktets upphäfvande 1685. Intet var farligare för furstarnes enighet än religionskontroverser; påfven sökte med all makt hindra ett allmänt religionskrig, som alldeles skulle förstöra hans stora lifsmål. Så kom det sig, att han nödgades till synes uppträda mot ediktets upphäfvande och för tolerans; så har den oriktiga uppfattningen trängt igenom, att han af hat mot Ludvig svikit

påfvens rätta ställning till kättare. Det visar sig tvärtom, att Innocenz, så ofta han kunnat, visat Ludvig, kyrkans älste son, den största veneration och gynnat hans planer, så snart de icke satt freden i Europa i fara.

Samma intresse för freden och för förbundet mot turkarne framkallade ock den egendomligt gynnande ställning, som påfven intog gent emot biskop Rojas de Spinola unionssträfvanden. Denne var en gengångare från Georg Cassanders dagar, utöfvade ej ringa inflytande på 1680-talet och stöddes af påfven men motarbetades med alla medel af Ludvig XIV. För öfrigt sakna vi ännu en klargörande undersökning öfver denna intressanta episod i 1600-talets kyrkohistoria. Naturligen var målet för dessa unionsförsök att på fredlig väg kunna återföra de protestantiska kyrkorna i den katolska kyrkans sköte.

Vi nöja oss med dessa antydningar om, huru klaven till Innocenz XI:s politik skall vinnas. Immich undersöker alla påfvens åtgöranden under den i politiskt afseende innehållsrika tid, då han satt på Petri stol, och finner dem alla bekräfta den uppfattning, som ofvan refererats. Däremot uppvisas, att den vanliga framställningen om Innocenz' medvetenhet om Oraniens företag mot England helt och hållet hvilar på två aktstycken, som blott äro grofva förfalskningar. Innocenz har aldrig svikit sin ställning som den mest hårdnackade förkämpe för romersk katolicism och äkta katolsk hierarki. Han har ej haft någon som helst böjelse eller ens förståelse för protestantiska idéer eller modern tolerans. Och huru energiskt han fasthöll vid alla påfliga anspråk, visar bl. annat den bekanta striden om främmande sändebuds gamla rätt att hålla sina boningskvarter i Rom fria från påflig rättskipning, beskattning och dylikt. Innocenz afgaf redan 1679 en förklaring, att han endast skulle erkänna de nya sändebud, som afstodo från de s. k. kvarterfriheterna. Alla makter funno detta billigt; endast Ludvig XIV ville ej foga sig. Vid ombytet af fransk gesant i Rom 1687 blef frågan brännande; och det var för Ludvig omöjligt att drifva sin vilia igenom, trots att han slutligen grep till våldsåtgärder mot påfven i Rom. Innocenz visade sig i denna konflikt som allt annat än diplomat, men som en ärlig, rättfram och doktrinär katolsk hierark. — För öfrigt låg

bakom påfvens oböjlighet i denna fråga en riktig uppfattning af det ändrade politiska sakläget i Europa. Genom det blodiga slaget vid Mohacs 1687 var turkfaran för åtminstone öfverskådlig tid aflägsnad och påfvens lifsmål delvis nådt; men i samma ögonblick framträdde med full klarhet en annan fara för Europa och påfvedömet på närmare håll: Ludvig XIV:s sträfvan att böja grannländerna i lydnad under Frankrike hade afslöjat sig. Åt detta håll måste front göras äfven från påfvedömets sida; och Innocenz var den förste, som oförfäradt trädde i breschen. Men visserligen sönderslet då ock Ludvig hans sista förhoppningar på fred i Westeuropa och gemensamt korståg till turkarnes fullständiga utdrifvande. Hösten 1688 tändes krigslågan öfver Europa; kejsar Leopold fick i stället för hjälp mot turkarne tvånget att göra front mot både öster och vester. I England omgestaltade den stora revolutionen alla förhållanden. Och midt i virrvarret gick Innocenz XI hädan 1689.

Personligen visade sig Innocenz XI som en af påfvekronans bästa bärare under nyare tiden. Personlig fromhet präglade hans lif, sederenhet var hans prydnad i Ludvig XIV:s tidehvarf. Med energi bekämpade han sedliga missförhållanden inom kyrkan och kom så i den bekanta konflikten med jesuiterna. Han var ärlig och rättfram i sitt handlande, oböjlig i sin öfvertygelse. Och åt en kristen påfves skönaste uppgift — att stifta frid på jorden — egnade han sin bästa kraft. Ej underligt, att man kort efter hans död begärde, att han skulle förklaras som helgon. Men denna kanonisering ha jesuiterna och Frankrike lyckats förhindra ännu den dag, som är.

Hj. H–t.

Otto Kluge, Die Idee des Priestertums in Israel—Juda und in Urchristentum. Ein religionsgeschichtlicher und biblisch-theologischer Vergleich. Leipzig, A. Deichertsche Verlagsbuchh. Nachf., 1906. 67 sidor. Pr. M. 1: 60.

Författaren säger i företalet, att prästadömet är på det närmaste besläktadt med det för alla religioner väsentligaste

karakteristikum, nämligen mysteriet. Likväl läsa vi strax nedanför i samma företal: »Jag har i det följande uppfattat prestadömet såsom en produkt af reala förhållanden — äfven idéerna hafva sin rot i den materiela marken, växa och förgås med den. Denna sats, som Karl Lamprecht ånyo brakt till heder med hänsyn till den allmänna historien, gäller också för religionen . . . ».

Motsägelsen i företalet är typisk för arbetet i dess helhet. Å sid. 1 ff. bringas kulten och prästadömet icke i förbindelse med mysteriet' utan härledas från människans känsla af skuld. Denna känsla är en personlig ansvarskänsla inför Gud, hvilket framhålles gent emot materialisterna. Liksom alla andra folk vände sig därför äfven Israel till Gud i kulten. »Grunden härtill ser jag», säger författaren, »för det första i folkets föreställning om Gud som den oinskränkta herren öfver ödet och den därur uppväxande beroendekänslan, för det andra i den religiösa värderingen af skulden och den henne förorsakande synden såsom ett upphäfvande af kärleken till Gud, affall från Gud». Sålunda är det dock icke blott synd- och skuldkänslan utan äfven beroende-känslan i största allmänhet, som ligger till grund för kulten. Men i det följande tages åter hänsyn endast till synd- och skuldkänslan; det är den allena, som förklarar kulten och prästadömet.

»Prästadömets egendomliga karaktär uttryckes genom dess, församlingen öfverordnade, medlareställning mellan den och Gud i och för utöfningen af den sakramentala kulten. Så också vid det israelitiska prästadömet». Äfven här kommer strax efteråt helt oförmedladt en motsatt utsaga, nämligen att prästerna »genom konstlad systematisering af rituela former och mekanisering af den offentliga gudstjänsten tillförsäkrat sig monopol öfver kulten och vunnit den nästan oinskränkta auktoriteten öfver folklifvet». Å ena sidan alltså hör det till prästadömets väsen, att det skall vara åtskildt från folket och medla mellan detta och Gud, å andra sidan hafva prästerna genom allehanda finter kommit i besittning af kultmonopol. Om nu än de båda utsagorna icke behöfva stå i oförsonlig strid med hvarandra, så har dock författaren ingenting gjort

för att upphäfva motsatsförhållandet dem emellan; han förbinder dem blott formelt med hvarandra genom konjunktionen »dock».

Sid. 4 ff. talar författaren om det allmänna prästadömet hos israeliterna. I förmosaisk tid var det gudstjänstliga handlandet icke en företrädesrätt för ett prästerligt stånd utan en gemensam rätt för alla israeliter. I den mosaiska tiden rättfärdigade man detta naturliga anspråk hos alla israeliter genom läran om Israels folks utväljande till förbundsfolk. Enligt 2 Mos. 19: 4 ff. har under mosaisk tid hela folket förklarats vara ett konungarike af präster. Denna lära om det allmänna prästadömet utöfvades också länge efter Moses tid. Hur kunde nu Israel komma till idéen om ett allmänt prästadöme? Författaren svarar: »Lika allmän som läran om syndigheten är, lika allmän är också önskan att rena sig från skuldkänslan till lugnande af det egna samvetet». Alla kände sig som syndaträlar, alla ville träda inför Gud och genom honom blifva frie från sin synd». Förut har förf. ur samma känsla förklarat det prästerliga ståndet och funnit det karaktäristiska för detsamma vara att det skilde sig från folket och var medlare mellan detta och Gud. Huru han närmare tänkt sig att utifrån den gemensamma orsaken, skuldkänslan, kommit såväl ett prästestånd som ett allmänt prästadöme, däraf får läsaren ingen utredning.

Sedan författaren sålunda talat om det allmänna prästadömet under patriarktiden och den mosaiska tiden, öfverraskas man, sid. 6, af påståendet, att Moses »på grund af sin profetiska, folkgrundande maktfullkomlighet med anledning af folkets afguderi med den gyllene kalfven skapat ett prästerligt stånd i den stam han själf tillhörde, stammen Levi». Då författaren förut sagt icke blott att det allmänna prästadömet häfdats vid lagstiftningsberget enligt 2 Mos. 19: 4 ff., utan ock att man långa tider efter Moses praktiserade läran om ett sådant prästadöme, i det att hvarje israelit fritt fått offra utan tillhjälp af präster, så står man undrande inför detta plötsliga, tvärsäkra påstående, men författaren har icke känt behof att förmedla sådana motsatser. Tvärtom kastar han sig å samma sida (6) åter in i en motsatt tankegång, då han säger: »I fråga om prästernas härstamning har Wellhausen uttalat sista ordet.

Enligt honom finnes icke i den äldsta perioden af Israels historia skillnaden mellan klerus och lekmän; i den äldsta delen af den jahvistisk-elohistiska historieboken förekomma inga präster, ingen Aron jämte Moses. Först i Devteronomion tillskrifves leviterna prästerlig rätt». För vanliga läsare torde detta te sig som en direkt motsägelse mot orden förut på samma sida, att Moses skapat ett prästerligt stånd som bestod af leviterna. Men vår förf. förråder intet bekymmer härom; han icke ens förbinder de båda tankegångarne formelt genom ett »dock», såsom på det förut anförda stället.

Vid fråga om prästadömets idé enligt Nya Testamentet dröjer förf. helt naturligt längst vid Hebreer-brefvet. Huru lättvindigt skeptisk han här ställer sig inför det föremål han dock gjort till sin uppgift att utreda ser man exempelvis af hans ord sid. 49: »För öfrigt skulle det icke medföra någon nytta att fördjupa sig i den gammaltestamentliga teologiens sväfvande frågor angående idéen om försoningsoffret, då man icke kan veta om den uppfattning af försoningsoffret, till hvilken den ene eller andra gammaltestamentlige forskaren för närvarande har kommit, också delas af författaren till Hebreer-brefvet». Likväl dröjer det icke länge, förr än förf. synes vara fullt på det klara med Hebreer-brefvets åskådning om försoningsoffret, då han sid. 52 kan säga, att brefvets författare har en full och djup förståelse af den gammaltestamentliga försoningen genom offer.

Arbetet vimlar af oförmedlade motsatser, af skeptiska utsagor och tvärsäkra påståenden, och någon verklig insikt i den behandlade saken får man alldeles icke. Man får här i stället ett typiskt exempel på detta hastiga fabricerande af böcker, därvid det icke så mycket är fråga om att samvetsgrant genomforska och utreda saken i fråga som fastmer, att en bok må skrifvas och komma ut i marknaden. Då i ett vetenskapligt arbete anses böra förekomma både tvifvel i vissa afseenden och visshet i andra, så bör för skens skull äfven vid fabriksarbete en fördelning ske mellan dessa båda, i det man på ett ställe sätter en skeptisk utsaga, på ett annat ett säkert påstående, äfven om i senare fallet saken är oviss

och äfven om den i förra fallet ofta kunde bli viss, om man gjorde sig mödan af en verklig undersökning.

Att en författare kan ärligt föresätta sig att utreda ett ämne och göra sitt bästa utan att lyckas, det är en helt annan sak, och det vare fjärran ifrån oss att i ett sådant fall vilja vara så förmätna, att vi uttalade en förkastelsens dom. Men annat är förhållandet, när man ser vittnesbörd om en genomgående flyktighet, så att icke ens ett allvarligt försök till utredning gjorts, och det likväl göres anspråk på att »vederlägga många förvända uppfattningar och bringa något nytt», såsom författaren uttrycker sig i företalet. Med sådan etikett måste arbetet förses för att gå i marknaden. Likväl skulle man göra författaren högst orätt, om man pekade ut honom framför andra; det förhåller sig i stället tyvärr så, att den moderna teologiska litteraturen ymnigt flödar af sådana lätta marknadsalster. Hos dem, som lefva af dylik litteratur, blir följden helt naturligt en slö skepticism och rationalism; det ena låter sig säga med ungefär lika god rätt som det andra. Någon verklig glädje kan icke beredas hvarken den som författar eller den som läser sådana skrifter. Den kommer först när ett ärligt och träget iakttagande af fakta gifvit en verklig konkret åskådning, som utesluter de talrika lika möjligheterna. En än så liten verklighet, så utredd och åskådad, är långt mera värd än stora högar af den teologiska marknadslitteratur, till hvilken den nu ifrågavarande skriften måste räknas.

J. W.

Holm, Rurik: *Joannes Elai Terserus,* Biografisk studie I, XV + 378 s., Lund 1906.

Vår historiska litteratur har riktats med en ny Terserus-biografi. Allt sedan Jakob Tengströms förtjänstfulla teckning af Terserus i slutet af 1700-talet har den märklige mannens gerning och betydelse saknat verkligt ingående undersökningar. Och dock är han en af 1600-talets mest betydande och måhända dess allra mest intressanta svenska kyrkohistoriska personlighet. Att den moderna historieforskningen egnat hans

lif en ny granskning måste därför glädja äfven kyrkohistorikern. Och då undersökningen skett så som här är fallet, med intresse och förståelse för de kyrkliga och religiösa problemen i 1600-talets Sverige lika väl som för de politiska och allmänt kulturella, måste resultatet blifva en allsidig bild af mannen och hans tid. Om författaren ock närmast åsyftat ett historiskt specimen (biografien är en akademisk afhandling, genom hvilken Holm vunnit docentur i historia vid Lunds universitet), så kan dock, såsom redan är antydt, en anmälan af arbetet äfven ur kyrkohistorisk synpunkt ega sitt berättigande. Boken gifver för öfrigt ett nytt bevis på, huru nära 1600-talets kyrkliga och politiska lif i Sverige voro sammanflätade.

Totalintrycket af den nya Terserus-biografien är, att källmaterialet blifvit till det yttersta och med skarpsinnighet utnyttjadt och att de vidare vyerna öfver tidens utveckling därvid aldrig släppts ur sikte, hvadan framställningen verkar lika tillförlitlig som mångsidigt belysande. Om man fogar denna till H. LUNDSTRÖMS »Laurentius Paulinus Gothus» (ur hvilken den äfven i vidsträckt grad öst), så synes nu föreligga en tämligen fullständig skildring af Sveriges kyrkliga lif under 1600-talets förra hälft, den stora organisationstiden. — Att i Holms framställning enstaka misstag eller missuppfattningar i detaljuppgifterna insmugit sig, är en naturlig sak, som icke ens den grundligaste samvetsgrannhet kan undgå, och som på intet vis behöfver förringa arbetets värde. Jag vill också blott i förbigående anmärka en sådan detalj. Författaren, som på flere ställen återkommer till den kyrkohistoriskt viktiga frågan om domkapitlens sammansättning och verksamhet, har i fråga om domkapitlens öfvergång till lärarekapitel accepterat den vanliga, som jag tror felaktiga, uppfattningen, att genom en föreskrift (närmast i Rudbeckii kyrkostadgar) gymnasielektorerna insatts i kapitlen bredvid de äldre kapitulares (jfr t. ex. sid. 48). Förvandlingsprocessen var nog mera både komplicerad och intressant, som redan en noggrannare granskning af Rudbeckii stadgar ger vid handen. Då jag emellertid hoppas få i nästa årgång af Kyrkohistorisk Årsskrift tillfälle att framlägga närmare undersökningar om denna sak, må det här vara nog med ofvan gjorda antydan. För öfrigt innehåller Terserus-

biografien öfver ett par veterligen förut okända detaljupplysningar om domkapitlens verksamhet i Vesterås och Åbo, hvilka belysa frågor af större räckvidd. — Men läsaren torde mera intressera sig för hufvuddragen i Terserus' lif, sådant det tett sig enligt Holms undersökningar.

Jöns Elofzson (Joannes Elai) Terserus föddes i mars 1605 i Leksand i Dalarne, den 5:te i ordningen bland 12 syskon. Fadern var kyrkoherden Elaus Terserus, en i flere afseenden betydande man. Sonen kom ock tidigt i beröring med fläktar från stora världen; viktigare var kanske, att han blef intimt förtrogen med Leksandsbönderna, deras behof och bildningsståndpunkt. Tidigt röjde han sin stora begåfning; fadern och efter dennes död styffadern Uno Troilius uppmuntrade hans studier. Af sin informator Jonas Columbus infördes han ock i musikens värld, för hvilken han var af naturen väl begåfvad, 1619 kom han till Vesterås' skola, samtidigt med Rudbeckius' biskopstillträde; han fick ock genomlefva skolans fullständiga omdaning till gymnasium. Bland kamraterna i skolan slöt han nära vänskapsband med Matthias Mylonius, den blifvande store statsmannen Björnclou; vänskapen varade lifvet ut och skulle för Terserus bli betydelsefull. Från Vesterås flyttade Terserus 1623 öfver till Örebro skola, som nu under Jakob Rudbeckius' ledning stod i högsta anseende; här arbetade han träget 3 år. Han fick tidens vanliga lärda skolbildning; men han var en för ursprunglig och äkta folklig natur för att kunna helt inpressas i den stående lärdomstypen; han skattade föga åt retoriken och behöll förmågan att skrifva populär svenska.

Från Örebro vände Terserus åter till Vesterås, där han som lärjunge tillika tjänstgjorde som lärare i trivialskolan. Då fick äfven han 1627 känna fläkten af Sveriges stormaktsställning. På biskop Rudbeckii bekanta visitationsresa till Estland medtogs den unge T. som notarie; biskopen själf inköpte, hvad han behöfde »af kläder och annat». Många praktiska kyrkliga inblickar vann han under de svåra förhandlingarna i Reval och annorstädes. Af oskattbart värde måste ock den dagliga samvaron med en så öfverlägsen personlighet som Rudbeckius ha varit. Viktigast var dock kanske den inblick, som resan gaf honom i böndernas sociala förtryck och adelns oresonliga

häfdande af sina privilegier. — Efter hemkomsten öfvergick T. till Uppsala universitet, där han liksom tidigare Johannes Matthiæ fick informatorsplats hos ärkebiskop Kenicius; beröringen med tidens högsta bildning blef där hans främsta vinst. Han knöt en varm vänskap med ärkebiskopens ena måg Lenæus. Däremot synes han redan nu ha kommit i personlig konflikt med ärkebiskopens andra måg Laurelius; så grundlades redan nu den ödesdigra motsatsen mellan dessa bägge så djupt olika naturer. Under studierna, som hufvudsakligen riktades på språk, tillegnade sig T. kunskap ej blott i latin och grekiska utan äfven i hebreiska; »in scientiis et in linguis», de båda dåtida hufvudgrenarne af profant vetande och utgångspunkterna för »det teologiska studiets högre regioner», var han sällsynt kunnig, när han 1631 lemnade Uppsala och prästvigdes i Vesterås.

Rudbeckius visste att tillvarataga de unga krafterna; den tiden var ju ungdomens tid framför andra. 26 år gammal blef Terserus kallad till lektor i grekiska vid Vesterås' gymnasium, med en tjänstgöring, som mest påminte om en universitetsprofessors; han blef äfven skolans musiklärare. Samtidigt fick han arbeta i domkapitlet, hvars notarie han tillika 1633 blef. Så kom han ock att vara med i det gripande sammanträde af »consistorium majus», där regeringens bref om Gustaf Adolfs död upplästes.

Länge verkade ej T. som lektor i Vesterås. Redan sommaren 1633 finna vi honom på väg till Tyskland, i sällskap med Karl Karlsson Gyllenhielm, som skulle hämta Gustaf Adolfs lik. Terserus vann under den utländska resan såväl dennes som sedan Johan Banérs välvilja, som på många vis kom honom till godo. Han studerade vid åtskilliga af Tysklands högskolor, hvilka trots kriget florerade. Ej utan betydelse var, att han först kom att studera under den mildt konfessionelle och personligen vördnadsbjudande Jakob Martini i Wittenberg. Viktigast var dock, att han tog sitt hufvudkvarter i Helmstadt och kom i nära personlig beröring med Calixtus och den honom närstående Konrad Hornejus, den s. k. duumviratus Helmstadiensis. Under fortsatta resor tog T. intryck äfven af Johan Gerhard i Jena, hvars blick på det praktiskt-

religiösa lifvets kraf ej hade kväfts af renlärighetsstriderna. Äfven Axel Oxenstiernas ynnest vann nu T. Hans resor utsträcktes till Frankrike och Holland, där han vid Leydens universitet otvifvelaktigt kommit i beröring med den s. k. reformerta pietismen, såväl som med den uppblomstrande reformert-teologiska vetenskapen. Betydelsen häraf skulle senare visa sig. År 1635 var han åter i Helmstädt, där han nu t. o. m. bodde hos Hornejus. — Holms goda framställning af den Helmstädtska synkretismens verkliga innebörd (hufvudsakligen byggd på Calixtus' 1633 utgifna populära sammanfattning »Discurs von der wahren christlichen Religion und Kirche») nödgas vi här förbigå. Först mot slutet af 1636 slet sig T. lös från Helmstädt och vände hemåt. Hans studieresa har sitt intresse ej blott för hans egen teologiska utveckling; den är ock »ett vittnesbörd om, hur den svenska krigspolitiken förmedlade fosterlandets kulturella närmande till det öfriga Europa, hur krigarne och diplomaterna banade väg för vetenskapens ämnessvenner».

Vid hemkomsten 1637 stötte Terserus på den då fullt aktuella konflikten mellan Rudbeckius och rådet, närmast angående biskopstillsättnings beroende af stiftsprästerskapets val. Ehuru T. var Rudbeckius' lärjunge, tog han bestämdt afstånd från dennes katolicerande uppfattning. Hans allmänna ståndpunkt började redan skymta fram. — Intressant är att i samband med ofvanstående iakttaga, hurusom Holms undersökningar om tillvägagångssätten vid biskopsval under 1600-talet gifvit full bekräftelse åt den uppfattning härom, som H. LUNDSTRÖM i »Paulinus Gothus» (se särskildt del III, sid. 25 ff.) häfdat: att regeringen icke var bunden af stiftprästernas val, och att den kunde rättmätigt utnämna biskop utan att ens anordna dylikt val. — Efter hemkomsten återtog Terserus lektoratet i Vesterås, där hans antiaristokratiska tendenser nu ytterligare stärktes af den mot högadeln bittre Rudbeckius. 1640 kom emellertid stora vändpunkten i hans yttre lif; han kallades detta år till 3:je teologie professor vid den nygrundade akademien i Åbo.

Som professor i Åbo fick Terserus på sin lott dogmatiken. Af bevarade disputationer synes, att han stod delvis

frigjord från tidens ortodoxa skolastik; han röjer en föga vanlig förtrogenhet med historien äfvensom ansatser till självständiga kritiska omdömen. Här föres tanken osökt till, att hans lärares Calixtus största betydelse egentligen låg i hans historiska verksamhet. Däremot spåras ej synkretismens dogmatiskt-ireniska sträfvanden hos T.; polemiken mot både katoliker och reformerta är liflig om än värdig. — Snart blef T. universitetets rektor. Författarens teckning af hans stora arbete för dettas höjande nödgas vi här af utrymmesskäl förbigå; blott må nämnas, att en af arbetets förtjänster, som här särskildt möter, är förmågan att genom små detaljskildringar gifva konkret lif åt bakgrunden för de stora händelserna. Som ett litet exempel på Terserus' språkbegåfning kan nämnas, att han under denna tid lärde sig finska och predikade på detta språk i sitt prebende. Verksamheten i Åbo försvårades så småningom därigenom, att biskop Rothovius, »en prelat, som lärt sina symbola af Luther men sin kyrkorätt af påfven», började misstänka honom för »kalvinism». Terserus sökte komma åter till Sverige. Härunder kom han att trots Rothovius' intriger blifva Åbo universitets representant vid riksdagen 1647.

Det var vid denna märkliga riksdag, som striden utbröt, om konkordieformeln skulle gälla som svenska kyrkans bekännelseskrift. Terserus' ställning var, att formeln icke ännu var antagen som symbolum, och att, om ett sådant antagande skulle ske, detta endast tillkomme ett nationalkoncilium af både präster och lekmän med regeringens samtycke. T. dolde för öfrigt icke, att han ansåg formeln olämplig äfven som ett blifvande symbolum, på den grund, att den blott skulle öka det onyttiga teologkäbblet. Man märker tvänne intressen hos T.: 1) att häfda lekmannaelementets plats i svenska kyrkans ledning 2) att hindra allt för snäft åtdragna renlärighetsband. Vid denna riksdag kom han sålunda att tillfälligtvis samarbeta med Johannes Matthiæ; eljes voro de två männen vidt skiljda till sin politiska åskådning och äfven olika i sin teologiska ståndpunkt. Matthiæs begynnande dogmatiskt-ireniska synkretism egde icke Terserus. Det var hans historiska sinne liksom hans blick för den svenska nationalkyrkans idé, som bestämde hans handlingssätt. Också reagerade han mot de svenska teolo-

gernas nästan skolgossemässiga rädsla för, hvad de tyska teologerna skulle säga om deras renlärighet. Någon önskan att undanskjuta eller undervärdera de specifikt lutherska dogmerna för att bana väg till ett fredligt närmande mellan konfessionerna har han alls icke förrådt. Under sitt motstånd mot konkordieformeln som symbolisk bok tillerkände han den alltid högre värde än andra teologiska skrifter. Nödd och tvungen underskref han dock till sist prästernas anhållan hos drottningen om LIBER CONCORDIÆS konfirmerande som symbolisk, sedan han fått med i petitionen, att detta borde ske först i förening med rådet och samtliga ständerna. Innerst byggde nog han liksom Matthiæ på, att drottningen skulle säga nej. — Till förklaringen af dessa bägge mäns underskrift torde dock böra dragas den af Holm förbisedda, af professor LUNDSTRÖM i ett annat sammanhang, (Kyrkohistorisk Årsskrift 1905, s. 205 ff.) framkastade frågan, i hvad mån öfverhufvud reservationsrätt under dessa tider existerade. I svenska kyrkans rättsliga ställning till boken skedde för öfrigt ingen förändring genom 1647 års riksdagsbeslut.

Samma år förflyttades Terserus till 2:dre teol. professor i nya testamentets exegetik vid Uppsala universitet. Här begynte han en för Sverige vid hans tid enastående vetenskaplig verksamhet. Med honom kom den första ansats till verklig undervisning i kyrkohistoria, som vi känna från Uppsala universitet. 1649 skedde en omläggning af ämnena, hvarigenom Terserus fick Gamla Testamentet på sin lott (kyrkohistoria infördes nu för första gången officiellt i föreläsningsschemat som 1:te teol. professorns uppgift). Följden här blef Terserus' bibelverk, »det otvifvelaktigt störst anlagda företag, hvarom den teologiska vetenskapens historia i Sverige har att förtälja». Det var en edition af grundtexten, med latinsk öfversättning och en på vetenskapliga grunder byggd kommentar. Holms redogörelse för detta jätteföretag är synnerligen intressant. Tyvärr hann det aldrig längre än t. o. m. Exodus. Det blef naturligtvis föremål för mera klander än erkännande och slutligen äfven ekonomiskt omöjliggjordt. — Äfven en för sin tid vetenskaplig kronologi öfver Gamla Testamentets historia utgaf T.; den fördes fram ända till hans egen tid och har

intresse genom öfversikten öfver Sveriges öden. Som exempel härpå anföres en ny intressant notis om Baazius' kamp för Gustaf Adolfs generalkonsistorium på 1620-talet.

Samtidigt med den vetenskapliga verksamheten gick ett nitiskt arbete med de akademiska förvaltnings- och organisationsfrågornas handläggning. Holm egnar äfven detta arbete en detaljrik undersökning (s. 224—268), som ger en god blick in i det akademiska lifvet vid århundradets midt. Ehuru naturligen äfven däri meddelanden af kyrkohistoriskt värde finnas, eger det dock ur vår synpunkt större intresse att följa Terserus på hans utomordentligt viktiga arbete vid 1650-års riksdag. — På botten af 1600-talets ståndsstrider låg förhållandet mellan adel och allmoge. Kampen mot den aristokratiska förmyndarregeringen hade hållit de tre ofrälse stånden samman. Men prästerskapet, som ledde oppositionen, dolde redan inom sig en motsats mellan det högre och lägre prästerskapet, mellan hierarkisk och nationell uppfattning af kyrkan, som redan under 1620-talet ett ögonblick blottats; och när förmyndarregeringen var slut, framträdde denna söndring ohöljd. Det biskopliga partiet närmade sig adeln; dess ledare var nu den fordne kämpen för Gustaf Adolfs nationella kyrkotanke, Johannes Matthiæ och de Rudbeckius'ka idéernas store arftagare O. Laurelius. Däremot kom Terserus på grund af sin läggning och hela sin utveckling att blifva det lägre, »menige» prästerskapets ledare och talman; och som sådan kom han att jämte borgarståndets talman Nils Nilsson blifva själen i den för hela Sveriges framtida välfärd viktiga sträfvan att föra fram frågan om reduktion af adelns gods, hvarigenom 1650-års riksdag blifvit en viktig märkesten i det svenska samhällets utveckling. Ty om de tre ståndens kraf på reduktionen nu än stannade vid en petition, så kunde frågan ej mera dö; och den oväntade självständighet och klokhet, hvarmed stånden under ledning af Terserus m. fl. häfdat sin ställning i riksdagen, var af framtidsdiger betydelse. Naturligen ådrog sig T. genom sitt djärfva, vid ett tillfälle i prästeståndet gent emot de adelsvänliga biskoparne hänsynslösa, handlingssätt högadelns ovilja lika väl som biskoparnes; hämdens dag skulle komma. Man sökte t. o. m. genast indraga honom i

den Messeniska rättegången, men utan resultat; han synes ock hafva varit fullt oskyldig. Hans karaktär egde onekeligen kantigheter, som nu skarpt framträdde och kunde gifva anledning till berättigadt klander; men vi få icke glömma, att han bars af en varm kärlek till sitt land och en klar insikt om de faror, som midt i dess storhet hotade det. — Författarens sätt att använda källorna till 1650-års riksdag i förening med framställningens detaljrika liffullhet gör kapitlet om »Terserus i det politiska lifvet» till afhandlingens intressantaste.

År 1658 utnämdes Terserus till biskop i Åbo, ej minst genom Karl X Gustafs inflytande; denne var en man, som väl förstod att uppskatta T:s karaktär och ståndpunkt. Eget nog fick T. härvid som förläning några lundensiska kapitelgods. »Sonen af den gammalsvenska bygden vid Siljan, som stod i begrepp att från sin verksamhet vid den fosterländska odlingens centralhärd öfvergå till en ny ledande ställning i riksdelen på andra sidan Bottenhafvet, blef sålunda genom personliga intressen knuten äfven vid det först nu med svenska väldet förenade landet vid Öresund». Teckningen af Terserus' verksamhet som biskop tillhör andra delen af biografien, som ännu ej utkommit, men om hvilken författaren i inledningen säger, att den redan till stor del ligger färdig i manuskript. Vi motse med spänning denna del, däri äfven den synkretistiska srtidens stora slutakt skall få sin belysning. — Innan Terserus öfverflyttade till sin nya biskopsplats, kom han emellertid att taga del i det väldiga arbete på ny kyrkolag, som med 1640-talets slut begynte. Åt detta Terserus' arbete egnar författaren de sista sidorna af den utkomna delen. Det ligger nära till hands att notera, att författaren här accepterat den uppfattning om den verkliga innebörden af striden om consistorium generale, som anmälaren i motsats mot det traditionella fördömandet sökt häfda (i en afhandling om Johannes Matthiæ): att Gustaf Adolfs kyrkliga öfverstyrelse åsyftade att gifva både lekmän och (högre och lägre) präster deras rätt och ansvar i kyrkans ledning att så inordna henne som ett led i det nyskapade nationella statslifvet, och att biskoparnes ur hierarkisk åskådning framsprungna motstånd fick till slutresultat den oorganiserade kyrkans motståndslöshet mot envåldskonungadömets

maktöfvergrepp. — Det intressantaste momentet i Holms teckning af Terserus' kyrkolagsarbete är den bevisande utredningen för K. A. Appelbergs förmodan, att Emporagrius' kyrkolagsförslag af år 1659 (63) i själfva verket är frukten af hela den kommittés verksamhet, som 1655 tillsattes, och där Terserus år 1659 var en drifvande kraft. Det var ock under detta års förhandlingar, som planen på consistorium generale sist behandlades och definitivt graflades; Terserus hade i det sista kämpat för lekmannaelementets rätt i kyrkostyrelsen lika väl som för det lägre prästerskapets. Naturligen var äfven frågan om konkordieformeln ett stort stridsämne; och Terserus' gifne motståndare var äfven här Laurelius. — Hela lagstiftningsarbetet afstannade för tillfället 1659; T. reste till Åbo, där den mest stormfyllda delen af hans lif skulle börja.

Hj. H–t.

Quellenschriften zur Geschichte des Protestantismus. Zum Gebrauch in Akademischen Übungen in Verbindung mit anderen Fackgenossen herausgegeben von Prof. JOH. KUNZE und Prof. C. STANGE. Leipzig, A. Deichert'sche Verlagsbuchh. Nachf. 1904 ff.

1. *Die ältesten ethischen Disputationen Luthers.* Herausgegeben von D. CARL STANGE, o. ö. Prof. in Königsberg, XIV pp., 74 S. Leipzig 1904. M. 1: 20.

2. *Die Wittenberger Artikel von 1536.* Lateinisch und deutsch zum ersten Male herausgegeben von d:r G. MENTZ, a. o. prof. der Geschichte in Jena. 79 S. Leipzig 1905. M. 1:20.

4. *Luthers Sermo de poenitentia 1518.* Herausgegeben von Lic. E. F. FISCHER, Studieninspektor am Predigerseminar zu Soest. 37 S. Leipzig 1906. M. 0: 80

Den kyrkohistoriska forskningens mest aktuella fråga af större räckvidd är f. n. protestantismens historia. Större och

smärre bidrag till den vetenskapliga diskussionen i detta ämne komma alltfort. Det märkligaste, som hittills sett dagen, är väl Troeltsch's betydelsefulla framställning af »Protestantisches Christentum und Kirche in der Neuzeit» i Hennebergs »Die Kultur der Gegenwart» samt hans mycket uppmärksammade föredrag vid den nionde tyska historikerkongressen i Stuttgart den 17—21 april 1906 öfver »Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt». Till de smärre bidragen hör ännu så länge det från mera konservativt håll påbörjade utgifvandet af den ofvan angifna serien af källskrifter till protestantismens historia.

Samlingen är afsedd att omfatta protestantismens alla olika tidsperioder och lifsområden och skall särskildt tjäna de akademiska (seminarie)öfningarna, hvarför texterna förses med en kort kommentar i form af inledning och förklarande anmärkningar till svårare ställen.

Utom de ofvan angifna, till Red. insända häftena, ha utgifvits 3:dje häftet, *Der Heidelberger Katechismus* af prof. A. LANG, Halle. Leipzig 1906, samt 5:te d:o, *Die Appellation und Protestation der evangelischen Stände auf dem Reichstage zu Speier 1529* af Oberkonsistorialrat D. Julius Ney, Speier. Leipzig 1906.

Bestämda för utgifning äro *Melanchtoniana dogmatica* af prof. O. KIRN; *Andreas Osiander, Von dem einigen Mittler Jesu Christo* etc. af prof. FR. KROPATSCHECK samt *Luthers De servo arbitrio 1525* af prof. C. STANGE, nu i Greifswald, och *Luthers Vorreden zum Neuen Testament* af prof. KUNZE.

Ytterligare bidrag skola gifvas af bl. a. proff. R. SEEBERG, HAUSSLEITER, WIEGAND och LÜTGERT.

Hvad nu beträffar värdet af denna källskriftsserie såsom sådan, måste man ännu så länge ställa sig tveksam. Valet af redan utgifna eller bestämda skrifter är tämligen godtyckligt och planlöst och tarfvar högst väsentliga kompletteringar från dessa skrifters tid, om samlingen skall kunna ge en än så enkel på urkunder grundad föreställning om utvecklingen åt den akademiska ungdomen. Sedan 1904 ha t. o. m. 1906 utkommit summa 5 häften, hvilkas texter för öfrigt redan förut med undantag af Wittenbergerartiklarna äro väl kända och editerade.

Med detta långsamma tempo för utgifningen torde det dröja länge nog, innan man hunnit något så när fylla det stora programmet.

Detta om serien i dess helhet. Hvad de särskilda skrifterna beträffar, så kunna ju de, nöjaktigt utgifna, ha sitt intresse i och för sig såsom belysande enskilda punkter i utvecklingen. Så kan nog sägas om de till Red. insända häftena, som därför må egnas några ord hvar för sig.

Die ältesten ethischen Disputationen Luthers af prof. STANGE innehålla: 1. Quæstio de viribus et voluntate hominis sine gratia 1516 (sept.). 2. Tre fragment, hvilka af utg. efter en särskild undersökning i NKZ 1903, i olikhet med WA och EA, såsom ett slags efterskrifter samtliga föras tillsamman med Quæstio de viribus etc., hvarifrån de upptaga hvar sin fråga till närmare undersökning. 3. Disputatio contra scholasticam thelogiam (1517 sept.) och 4. Disputatio Heidelbergæ habita (1518 april).

Samtliga äro promotionsdisputationer af Luthers lärjungar. Men då Luther varit præses och enligt bruket utgifvit teserna, måste dessa disputationer, såsom utg. framhåller, anses såsom Luthers andliga ägendom, äfven om förklaringarna — mest citat ur bibeln och Augustini skrifter — icke skulle vara af hans egen hand. För samma sakförhållande vittna de originella, väl öfverlagda och genomtänkta idéerna, som visa sig utgöra grundtankarna till en ny teologi.

Disputationerna äro för sitt ändamål mönstergillt utgifna såväl med hänsyn till texten, kritiskt bearbetad efter WA och EA, som till anmärkningar och inledning. Man igenkänner den kände etikerns klarhet och skärpa, äfven om man här och där känner sig frestad till kritik af en del påståenden om protestantismens väsen.

Såsom etiker af facket påpekar utg. de nya etiska idéernas betydelse i Luthers personliga utveckling och reformationsverk. Reformationsteologien är, säger han, visserligen icke blott eller ens i första hand etik, men den utgår från en ny uppfattning af det sedliga. Om denna motsats till Rom är Luther fullt och klart medveten, såsom man kan se af hans stridsskrift mot Erasmus, där han berömmer denne,

för att han ensam ändtligen förstått, att striden nådde djupare än till olika författning och själavårdspraxis. Utg. erinrar i detta sammanhang om det redan förut kända faktum, att icke de 95 teserna af den 31 okt. 1517, såsom af gammalt ansetts, betydde den afgörande vändningen i Luthers utveckling. I den kamp, yttrar utg., som Luther fört mot det medeltida kyrkoväsendet, utgöra aflatsstriden och kampen mot den romerska hierarkien alldeles icke början. Det första momentet i striden bildar snarare det angrepp, som Luther riktade mot den medeltida kyrkans etiska grundidéer. Detta angrepp kunde gifvetvis icke tilldraga sig det allmänna intresset i samma grad, som fallet blef med aflatsstriden och angreppet på den romerska hierarkien. Men om också den akademiska striden om de etiska grundidéerna helt naturligt icke väckte samma uppseende, så följer dock icke däraf, att de i denna strid förhandlade frågorna varit mindre principiella eller mindre afgörande. Den fasthet och hänsynslöshet, med hvilken Luther förde aflatsstriden, är snarare ett bevis för att han redan före densamma haft ett tydligt medvetande om sin skarpa och principiella motsats till medeltidskyrkans teologi. Man kan naturligtvis, tillägger utg., icke förneka, att Luther senare i det ena och andra hänseendet utvecklat sina tankar klarare och bestämdare. Men å andra sidan gäller det redan om de etiska disputationerna före aflatsstriden, att i dem försiggått den principiella brytningen med den medeltida teologien. — Säkerligen kan det icke vara utg:s mening, att denna brytning gäller å alla punkter och måhända har den rent religiösa brytningens vikt något trängts åt sidan för den etiska.

Luthers Sermo de poenitentia 1518 för oss midt upp i aflatsstriden, då Luthers nya etiska idéer trängde ut i vidare kretsar och tilldrogo sig en oerhörd uppmärksamhet. Valet af denna skrift är därför i och för sig väl motiveradt. Men den borde också ha redigerats så, att den bildat en naturlig fortsättning till disputationerna. Så kan icke sägas vara fallet. Om texten, efter WA och EA, är intet att säga. Anmärkningarna äro skäligen betydelselösa. Inledningen, som väl i första hand bort redogöra för den utgående medeltidens i ytterligt förfall stadda botlära och botpraxis, hvilka Luther med

all makt vill krossa, består af en redogörelse för den strid om Luthers botlära, som uppstod med anledning af några yttranden härom af Ritschl i hans R. u. V. Men denna redogörelse saknar tillräcklig klarhet och reda för att kunna införa i den mycket omdebatterade frågan. Utg. ställer Ritschl, Harnack, Loofs och Herrmann å ena, Lipsius och Galley m. fl. såsom den äldre uppfattningens förfäktare å andra sidan, medan R. Seeberg — riktigt — får intaga en mera självständig ståndpunkt. Utg., som i hufvudsak synes stå på Lipsius sida, afstår från att framlägga en egen åskådning, emedan det skulle göra »en längre afhandling nödvändig».

Die Wittenberger Artikel von 1536. Förut ha dessa artiklar icke varit fullständigt eller tillfredsställande utgifna, liksom de delvis förlagts till oriktig tid. Prof. Mentz har nu på grundval af handsskriftsstudier och fynd af nytt material utgifvit dessa artiklar fullständigt i en omsorgsfullt editerad upplaga med bifogande af den tyska öfversättningen, som utfyller den icke fullt kompletta latinska texten.

Artiklarna utgöra resultatet af de förhandlingar, som januari—april 1536 fördes emellan Wittenbergerteologerna och en engelsk beskickning af teologer. Artiklarnas betydelse ligger, som utg. påpekar, dels däri, att de visa, huru långt Luther och hans medhjälpare ansågo sig kunna gå i konfessionella eftergifter för att vinna ett sådant land som England, dels däri, att de förmedlat öfvergången af lutherska idéer till Englands kyrka. Det kan därför vara skäl att närmare referera utgifvarens redogörelse härför.

Förbindelserna mellan Henrik VIII i England och de tyska protestanterna gå tillbaka till 1531. I första hand hade Henriks syfte varit att äfven af dessa vinna gillande och därmed moraliskt stöd i sin skillsmässosak. Först småningom blef tal om förbindelse med det schmalkaldiska förbundet. I Tyskland var man ej vidare entusiastisk för saken. I hvarje fall ansåg man sig icke kunna inlåta sig på en sådan plan, förrän öfverensstämmelse i läran vunnits.

För att underhandla härom, närmast med kurfursten af Sachsen, ankommo i utomordentlig beskickning från England i november 1536 biskopen af Herford, Edward Fox, och ärke-

diakonen af Canterbury, Nik. Heith, till hvilka den tidigare anlände Robert Barnes anslöt sig. Efter förberedande förhandlingar med kurfursten Johann Friedrich begaf sig beskickningen med honom till förbundsdagen i Schmalkalden, där de engelska sändebuden för de sachsiska kanslererna framlade sitt ärende. Härvid framställde de möjligheten af Henriks anslutning till förbundet, men kräfde därförut en beskickning till England för vidare underhandling i religionsfrågan, hvarvid de särskildt betonade nödvändigheten af ett enigt och gemensamt uppträdande på det stundande konsiliet. Samma punkter framlades af Fox inför ständerna.

De förbundna protestanternas svar blef gynnsamt, och så uppsattes den s. k. petitionen af den 25 december 1535, däri man förelade Henrik sina önskningar, nämligen att han i England skulle främja evangelium och den rena tron enligt Conf. Aug. och Apologien med eventuella förändringar från de stundande förhandlingarna i väntan på Henriks svar. Ytterligare föreslogs konungens inträde i schmalkaldiska förbundet och kräfdes penningebidrag för dess ändamål. Den fordrade beskickningen skulle afgå.

Härefter begåfvo sig underhandlarna till Wittenberg, där de inträffade den 1 januari 1536, och här vidtaga nu de teologiska underhandlingarna. Efter debatter om äktenskapsfrågan m. m. började hufvudförhandlingarna i midten af febr. Man genomgick artikel efter artikel af läran och var den 10 mars färdig med denna genomgång. Men först den 8 april voro alla förhandlingar slutförda och kunde man ändtligen anse sig ha nått enighet. Resultatet förelåg i de artiklar som prof. Mentz för korthetens skull kallat: »Die Wittenberger Artikel von 1536». Den tyska öfversättningens titel lyder: »Artickel der christlichen lahr, von welchen die legatten aus Engelland mit dem herrn doctor Martino gehandelt anno 1536». De engelska underhandlarna hade visserligen antagit dem blott under förbehåll af Henriks bifall, men om detta hyste de säkert hopp.

Hvad Wittenbergartiklarnas redigering angår, finner sig utgifvaren ej helt och hållet kunna afvisa den förmodan, att engelsmännen medfört något skriftligt utkast, som kommit till

användning under förhandlingarna. Men sådana som artiklarna nu föreligga, finner utg. dem vara ett verk af de Wittenbergerteologer, som deltogo i underhandlingarna, nämligen LUTHER, MELANCHTON, BUGENHAGEN, JONAS och CREUTZIGER. Med SECKENDORF anser utg., att artiklarna kunna betecknas som en »repetitio et exegesis quædam Augustanæ confessionis» och finner beviset härpå däri, att Conf. Aug. dels upptages ordagrannt, dels förklaras, det senare ofta med tillhjälp af Apologien. Blir åter fråga om hvem som uppsatt eller författat Wittenbergerartiklarna, så finner utg. det tämligen afgjordt, att MELANCHTON det gjort. Ej blott »Anklänge» utan ordagranna lån af hela satser och stycken ur Loci communes liksom språk och innehåll synas utg. lämna bevis härför. Af Luthers ande finner han vid en jämförelse med de schmalkaldiska artiklarna föga. Luther har emellertid gillat dem och sagt: »Sådana artiklar rimma sig väl med vår lära». Men de utgjorde på samma gång det yttersta medgifvande, som Luther fann möjligt. Utg. finner för sin del, att bekännelsens hufvudpunkter väl icke uppgifvits men att tillmötesgåendet är öfverraskande stort både i formen och med hänsyn till frågor af sådan vikt som de, hvilka rörde goda verk, kloster o. d.

Trots den lofvande början blef dock intet af det hela. I sitt svar på petitionen af den 25 dec., hvilket framlämnades i Wittenberg den 12 mars, hade Henrik kräft återtjänster i form af ryttare eller skepp, understöd i sin äktenskapsprocess, beskickning till England och mildring i Conf. Aug. och Apologien. Tyskarne voro i allmänhet icke villiga att ingå på allt detta. En beskickning beslöts väl, men kom ej att afgå. Förhållandena i England togo ock en oväntad vändning och inbjödo ej till närmare förbindelser.

I Tyskland råkade därför Wittenbergerartiklarna snart i glömska och fingo ingen vidare betydelse. Större blef deras betydelse i England, äfven om de ej skulle komma att utan vidare antagas af Henrik. Prof. MENTZ finner i sin undersökning full bekräftelse på RANKES förmodan, att de protestantiska elementen i de *10 artiklarna* af 1536, gå tillbaka till förhandlingarna i Wittenberg. Mellan de 10 artik-

larna och de latinska Wittenbergerartiklarna konstaterar utg. icke obetydliga ordagranna öfverensstämmelser, förträffligt utmärkta i texten genom understrykningar, liksom de ordagranna citaten ur Conf. Aug. blifvit typografiskt angifna. Härmed faller något mera ljus öfver de tio artiklarnes mycket omdebatterade tillkomst. Dessa åter ingingo till dels i den 1537 publicerade »The Institution of a Christian Man», vanligen kallad »Bishops Book», i hvilken dock icke ett direkt användande af Wittenbergerartiklarna kan påvisas.

Wittenbergerartiklarnas historia i England var emellertid icke slut härmed. År 1538 beslöto de tyska protestanterna omsider att aflåta en beskickning af lärde till England för vidare underhandling i religionsfrågan. Säkerligen har beskickningen åtlydt kurfurstens särskilda befallning att medtaga en kopia af Wittenbergerartiklarna, hvilka sålunda torde ha bildat underlaget vid de långvariga förhandlingarna i England sommaren 1538. De 13 resp. 16 artiklar, som de engelska förhandlarne härunder utarbetade, visa inflytande af Wittenbergerartiklarna, och flerstädes återfinnas ordagranna citat. Äfven Conf. Aug. har direkt användts. De 13 artiklarna tjänade sedan till utgångspunkt för de 42 artiklarna. Några satser ha ordagrannt upptagits. På denna väg kom Conf. Aug. in äfven i de 39 artiklarna. Man kan därför instämma med utgifvaren i hans slutomdöme, att Wittenbergerförhandlingarna icke varit så betydelselösa, som man förut antagit.

E. L.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen:

Publikationer år 1900:

I: 1. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* första årg. Upps. 1900. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. SCHÜCK, Svenska Parisersstudier under medeltiden. H. LUNDSTRÖM, Hvilka äro våra äldsta domkapitel? H. W. TOTTIE, En lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid. Ur biskop Svedbergs själfbiografi. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1656. H. LUNDSTRÖM, Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. H. LEVIN, Om våra regala gäll. H. LUNDSTRÖM, Till frågan om den s. k. *successio apostolica* inom svenska kyrkan. — Ett bref från Zinzendorf till »vänner» i Malmö.

II: 1. Biskop J. Rudbeckius' kyrkio-stadgar för Västerås stift, utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Upps. 1900. Pris i bokh. 1 kr.

III: 1. Olof Wallquists självbiografiska anteckningar, utgifna af JOSEF HELANDER. Upps. 1900. Pris i bokh. 50 öre.

Publikationer år 1901:

I: 2. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* andra årg. Upps. 1901. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: T. HÖJER, Bidrag till Birgittinerordens historia. C. ANNERSTEDT, Ett akademiskt gräl på 1600-talet. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1710. O. AHNFELT, En af forskningen hittills okänd källa till Swebilii katekes. H. LEVIN, Om våra regala gäll (Afslutn.). B. ALSTERMARK, Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet. H. LUNDSTRÖM, Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia m. m. K. HULT, Från kyrkobokskrifningens barndom. H. LUND-

STRÖM, Bidrag till prästedens historia i Sverige. C. M. KJELLBERG, S:t Eriks-legendens författare och en autograf af honom. H. LUNDSTRÖM, Grundades verkligen det första klostret på Nil-ön Tabennæ?

III: 2. Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne i urval utgifna af J. HELANDER, Upps. 1901. Pris i bokh. kr. 3,50.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM, (1:sta häftet). Upps. 1901. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1902:

I: 3. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* tredje årg. Upps. 1902. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. LUNDSTRÖM, Karl XII—Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats. Ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia. H. SCHÜCK, Svenska pariserstudier under medeltiden (Forts. fr. årg. I). S. AMBROSIANI, Studier öfver den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt. H. FALK, S:t Olofs minne i Sverige. H. LUNDSTRÖM, Ur våra äldre prästmötens historia. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. E. HALLER, En tidsbild från början af 1700-talet. J. RUDBECK, Om tidpunkten för tillkomsten af biskop J. Rudbeckius' kyrkiostadgar. I. COLLIJN, Ett nyfunnet i Sverige tryckt aflatsbref från omkring år 1484.

II: 2. Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan, utg. af JAAKKO GUMMERUS. Upps. 1902. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM (2:dra häftet, sluth.). Upps. 1902. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1903:

I: 4. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* fjärde årg. Upps. 1903. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: N. JACOBSSON, Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia. A. O. LINDFORS, Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor (med planscher). E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724. N. FORSANDER, Några blad ur Augustana-Synodens historia. E. BERGMAN, Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739. E. MEYER, En teologisk strid under frihetstiden. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia, II. Visby stift under Spegels ledning. H. LUNDSTRÖM, De tidigare svenska pietisternas läroåskådning

enligt deras egen framställning. E. BERGELIN, Några religiösa dikter af en fången karolin. H. HULDT, Ur vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. 1. Protest mot en disputations anordnande vid riksdagen i Västerås 1527. 2. En katolsk relation af Laurentius Andreæ's framställningar vid Örebrokonciliet 1529. K. SETTERWALL, Svensk kyrkohistorisk bibliografi, 1900—1902.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (1:sta häftet). Upps. 1903. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 2. Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan, utg. af ALGOT LINDBLOM. Upps. 1903. Pris i bokh. kr. 2,50.

Publikationer år 1904:

I: 5. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* femte årg. Upps. 1904. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: J. A. EKLUND, Från en studieresa i Tyskland 1843—1844. Efter P. Genbergs dagboksanteckningar och bref. E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. IV. Förföljelserna mot Grubb efter hans tillträde af kyrkoherdebefattningen i Umeå. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. II. Visby stift under Spegels ledning. (Forts. och afslutn.). A. HAHR, Magnus Gabriel de la Gardie och Varnhems klosterkyrka. E. HERLENIUS, »Predikare-Lena» eller »Hvita jungfrun». Ett bidrag till kännedom om de andliga rörelserna inom Linköpings stift från 1800-talets början. H. LUNDSTRÖM, P. Melartopæus' herdabref till Åbo stifts prästerskap 1595. H. HULDT, Ur vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. 3. Bref från Katarina Jagellonica till biskopen af Mondevi den 8 aug. 1575.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (2:dra häftet). Upps. 1904. Pris i bokh. 2 kr.

Publikationer år 1905:

I: 6. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* sjette årg. Upps. 1906. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: J. HELANDER, Hedendom och Kristendom inom den äldsta svenska missionskyrkan. Fragment ur ett större efterlämnadt arbete. K. H. KARLSSON. Electus Björn i Skara samt striderna om domprosteriet i Skara (1449—1475). A. BRATT, Tolkning af Smålandslagens kristnubalk. G. AULÉN, Ett

och annat från H. Reuterdahls Lundatid. H. LUNDSTRÖM, Om Laurentius Petri's förmenta karaktärssvaghet. S. GEZELIUS' reseberättelse från år 1780. Ett bidrag till de religiösa rörelsernas historia i Dalarne.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (3:dje häftet). Upps. 1906. Pris i bokh. 2 kr.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen distribueras af *P. A. Norstedt & Söner* i Stockholm.

Till redaktionen insända skrifter:

SEEBERG, REINHOLD. Aus Religion und Geschichte, Gesammelte Aufssätze und Vorträge Bd. I. Biblisches und Kirchengeschichtliches. A. Deichert'sche Verlagsbuchh. Nachf. Leipzig 1906. Pris M. 6,50. Inb. 7,60.

Red. hoppas att få tillfälle att i nästa årg. anmäla detta värderika arbete.

KUNZE, JOH., u. STANGE. C. Quellenschriften zur Geschichte des Protestantismus. Leipzig. A. Deichertsche Verlagsbuchh. Nachf. G. Böhme. 1904 ff.

H. 1. Die ältesten ethischen Disputationen Luthers. Von C. Stange. Leipzig 1904, XIV, 74 ss. M. 1,20

H. 2. Die Wittenberger Artikel von 1536. Von G. Mentz. Leipzig 1905. 79 ss. M. 1,20.

H. 4. Luthers Sermo de Pœnitentia 1518. Von E. F. Fischer. Leipzig 1906. 37 ss. M. 0,80.

KLUGE, OTTO, Dr phil. Die Idee des Priestertums in Israel — Juda und im Urchristentum. Ibidem 1906. M. 1,60.

NETOLICZKA, OSKAR. Lehrbuch der Kirchengechichte. Siebente, völlig umgearbeitete Auflage von D. F. Lohmanns Lehrbuch der Kirchengeschichte. Göttingen 1906. Häft. M. 1,80. Inb. 2,20.

The Augustana Theological Quarterly, Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor, redigerad af E. NORELIUS och N. FORSANDER. 8:de årg. 1906. Rock Island, Ill. U. S. A.

Bibelforskaren, tidskrift för skrifttolkning och praktisk kristendom, utgifven af ERIK STAVE. 23 årg. 1906. Pris 5 kr.

Bulletin, paraissant tous les deux mois, Études, Documents, Chronique littéraire. Utg. af Société de l'histoire du Protestantisme Français. 55:te årg. Libr. Fischbacher. Paris.

Af denna intressanta tidskrift, som lämnar värdefulla inblickar i den franska protestantismens inre lif och hugenotternas hårda kamp för sin tro, utgifves numera årligen sex dubbelhäften. Prenumerationspris inom Frankrike 10 fr., för utlandet 12,50 fr. Prästmän utom Frankrike erhålla tidskriften till samma pris som infödde fransmän eller hvarje årg. för 10 fr.

Svenska Jerusalemsföreningens Tidskrift, utg. af K. Hofpredikanten J. NORRBY. 5:te årg. 1906.

Norsk Theologisk Tidskrift. 7:de årg. 1906. Pris pr årg. utom Norge kr. 6,60.

Teologisk Tidskrift (finsk, tvåspråkig). Utg. af G. G. ROSENQUIST m. fl. 11:te årg. Helsingfors 1906. Pris pr årg. 9 finska mark jämte postbefordringsafgift.

Teologisk Tidskrift (dansk) utg. af J. O. ANDERSEN m. fl. 6:te årg. Kphmn 1906. Pris pr årg. 8 kr.

For Kirke og Kultur, utg. af C. BRUUN og TH. KLAVENESS. 13:de årg. Kristiania 1906.

Kirkehistoriske Samlinger, 5:te Række, utg. af Selskapet for Danmarks kirkehistorie ved H. F. Rordam. Tredje Binds 2:dra och 3:dje H. 1906.

H. LUNDSTRÖM. Skisser och kritiker. En samling kyrkohistoriska uppsatser och föredrag. P. A. Norstedt & Söner. Sthlm 1903. Pris kr. 4,50.

Sionstoner, Sångbok för den kristliga andakten utgifven af evang. fosterlandsstiftelsen. Andra samlingen. Sthlm 1906.

J. GABRIELSSON. Den inre missionen. Föredrag. Ibdm 1906. Pris 20 öre.

A. ÅBERG. Några ord om sången. Ibdm 1906. Pris 10 öre.

J. LINDGREN. Sann missionskärlek. Betraktelse öfver Joh. 12: 1—8. Ibdm 1906. Pris 10 öre.

E. SUNDQUIST. Bland emigranter i Liverpool. Minnen och intryck. Ibdm 1906. Pris 40 öre.

C. A. TOLLIN. Några minnen ur apotekaren Per Olof Hedenströms lif. Ibdm 1906. Pris 30 öre.

En uppbygglig lifsbild ur 1800-talets Svenska Kyrkohistoria. Förf:n har en sällspordt lycklig gåfva att synnerligen åskådligt och på ett för en hvar fattbart sätt teckna lefvande drag från det kristliga lifvets område. Sådana lefnadsteckningar som den nu föreliggande och den för ett par år sedan utgifna öfver den oförgätlige L. Rosengren önska vi den vidsträcktaste spridning. De borde icke saknas i något socken eller folkbibliotek.

ÄRNSTRÖM, D. A. Det bästa jag vet. Ibdm 1906. Pris häft. 1 kr.; kart. 1,25.

S. ST. Lina Berg född Sandell, »L. S.» Lefnadsteckning, hufvudsakligen hämtad ur hennes egna bref och anteckningar. Ibdm 1906. Pris häft. kr. 2; kart. 2,25; klotb. 2,75.

Säkerligen skall denna pietetsfulla teckning af en till både hufvud och hjärta rikt begåfvad kvinna glädja mången, som sätter värde på hennes andliga skaldskap. Fröken Storckenfelts arbete lämnar ett förtjänstfullt bidrag till de andliga rörelsernas historia i vårt land vid och efter midten af det flydda seklet. Så är notisen sid. 161 af icke ringa kyrkohistoriskt intresse. Där meddelas näml., att en f. d. pastor i »brödraförsamlingen» i Stockholm »skrifvit och omtalat, att Rosenii hela Pietist-verk utkommer i tysk öfversättning (troligen i Herrnhut) och har ofantligt stor spridning inom brödraförsamlingen på åtskilliga orter».

L. IHMELS. Hvem var Jesus? Hvad ville Jesus? Bemyndigad öfvers. af G. S. Löwenhielm. Ibdm 1906. Häft. 75 öre; kart. 1 kr.

E. SCHRILL. I en vrå af världen. Ibdm 1906. Pris häftad kr. 1.

——, Från djup till höjd. Berättelse från Syd-Ryssland.

Evangeliska Fosterlandsstiftelsens 50-åriga verksamhet 1856—1906. En minnesskrift utgifven af stiftelsens styrelse. Ibdm 1906. Pris kr. 2.

A. BERGSTRAND. Från apostlarnes tid i Rom. Anteckningar om Roms äldsta minnesmärken. C. Fritzes Kungl. Hofbokhandel. Pris kr. 2,25.

A. W. QVARNSTRÖM. Anteckningar från Söderala. 3 h.

J. THULIN. Vårt folklifs förädling. Förord af d:r Karl Fries. 2:dra uppl. Malmö 1906. Ev. Fosterlandsst. förlag. Pris 40 öre.

A. KOLMODIN. Varde Ljus. Nordisk missionskalender (med illustrationer) för 1907 (femtonde årgången). Nyssnämnda förlag. Sthlm 1906. Pris kart. kr. 1,25.

A—DER (Anna Ölander). Vallfärdssånger. Ibidem 1906. Kr. 1,25.

H. HÜBENER. De tre väninnorna. Berättelse för ungdom. Från tyskan af F. W—N. Ibidem 1906. Kr. 2.

RUNA. Brita. Berättelse. Ibidem 1906. Kr. 0,50.

G. RAYMOND. För lifvets krona. Berättelse om »Hugenotterna i Languedoc». Ibidem 1906. Kr. 2,75.

N. FRIES. Armodets barn. En tidsbild från den inre missionens område. Ibidem 1906. Kr. 1,25.

B. WADSTRÖM. Frideborg. Folkkalender för 1907. 41:sta årg. Ibidem 1906. Pris kart. kr. 1,25.

ANNA LEJDSTRÖM. Julens blommor. Ibidem 1906. Pris 75 öre.

AD. KOLMODIN. Bibliska tids- och stridsfrågor. Ibidem 1906. Pris 2,50.

REINHARD, J. Die Prinzipienlehre der lutherischen Dogmatik von 1700 bis 1750 (Hollatz, Buddeus, Mosheim). Beitrag zur Geschichte der altprotestantischen Theologie und zur Vorgeschichte des Rationalismus. A. Deichert'sche Verlagsbuchh. Nachf. Leipzig 1906. Pris M. 2,40.

HIMZINGER, A. W. Lutherstudien. Erstes Heft: Luthers Neuplatonismus in der Psalmenvorlesung von 1513—1516. A. Deichert'sche Verlagsbuchh. Nachf. Leipzig 1906. M. 2,25.

SEEBERG, ALFRED. Die beiden Wege und das Aposteldekret. A. Deichert'sche Verlagsbuchh. Nachf. Leipzig 1906. M. 2,50.

nder s

907.

Galater

07.

esbok

ins c

ier l

sk

